

54683

1989 FEB 20 54683/1178

**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA**

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

SZEGED, 1987—1988.

**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA**

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

SZEGED, 1987—1988.

TANULMÁNYOK A NYELVÉSZET, AZ IRODALOM ÉS AZ ESZTÉTIKA KÖRÉBŐL

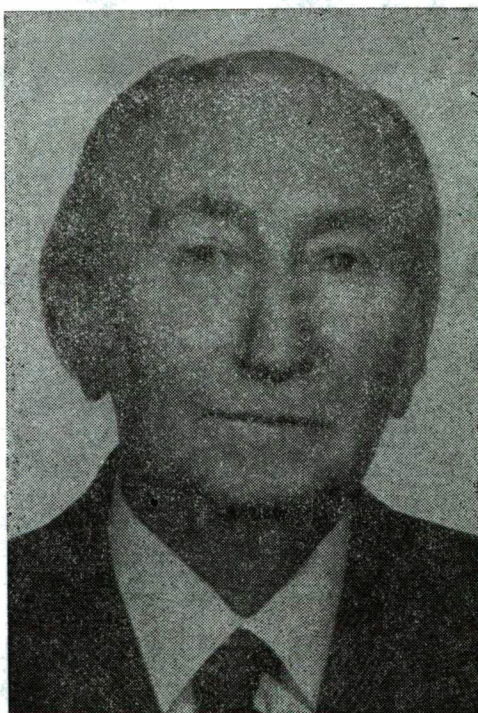
Szerkesztette
BÉKÉSI IMRE

Technikai szerkesztő
GALGÓCZI LÁSZLÓ

ISSN 0236-7718
Acta Acad. Paed. Szeged.
Ser. Ling.—Litt.—Aest.
1987—1988.

LADISLAO BENKŐ

SEPTUAGESIMUM QUINTUM ANNUM AGENTI, DISCIPULI,
AMICI ET COLLEGAE HOC VOLUMEN DONUM DEDERUNT

BENKŐ LÁSZLÓ KÖSZÖNTÉSE

Kedves Hallgatók, kedves Kollégák!

A főiskola dísztermét zsúfolásig megtöltő hallgatóság körében, a Magyar Nyelv-tudományi Társaság szegedi csoportjának, a Csongrád megyei TIT magyar nyelvi szakosztályának, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola főigazgatóságának, a Magyar Nyelvészeti Tanszéknek s a főiskola magyar szakos hallgatóinak nevében őszinte szeretettel és nagyrabecsüléssel köszöntöm Benkő László c. egyetemi tanárt, a főiskolai tanszék volt vezetőjét és oktatóját 75. születésnapja alkalmából.

Benkő László Szegeden született 1912. augusztus 7-én pedagóguscsaládból. Iskoláit Szegeden végezte. A szegedi (akkor Ferenc József) tudományegyetemen szerzett középiskolai tanári oklevelet 1935-ben magyar—német szakon. Tanári pályáját 1935-ben kezdte a nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnáziumban ideiglenes óraadóként, 1937-től 1948-ig a soproni Evangélikus Liceumban tanított. Közben egy évig (1943) a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt. A háború az ő életén is „átvágta-tott”, többszöri katonáskodás, majd hadifogság után 1945-ben került haza. Egy évi nyíregyházi igazgatói működés után (1948—49) Miskolcon volt tanulmányi vezető (oktatási igazgató).

1953-ban a Szegedi Pedagógiai Főiskola Magyar nyelvészeti Tanszékének vezetőjévé nevezték ki. Itt tanított 20 évig, majd három évig működött a pozsonyi egyetem magyar tanszékén vendégprofesszorként.

1977-ben, 65 éves korában vonult nyugdíjba, de továbbra is tanított az ELTE bölcsészettudományi, majd tanárképző karán. 1977-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanár címmel tisztelte meg.

Benkő László tudományos pályája rendkívül gazdag. Érdeklődése először a néprajz felé fordult. („Szeged Felsőtanya népe” c. tanulmányával 1933-ban országos pályázatot nyert.) E tárgykörből szerzett egyetemi doktori címet 1934-ben summa cum laude minősítéssel. Néprajzi és irodalmi tárgyú dolgozatai sorban jelentek meg különböző folyóiratokban és kiadványokban. Néprajzi tanulmányok vezették a néprajz felé, majd a nyelvészet felé. Tanulmányaiért két ízben kapott akadémiai jutalmat; „Veres Péter stílusművészete” című tanulmányával megnyerte a Magyar Irodalomtudományi Társaság pályadíját.

Kandidátusi értekezésének címe: „A szépirodalmi stílus elemzése.” Az 1962-ben megjelent munkát HORVÁTH MÁRIA — többek közt — így méltatta: „Hosszú évek gyűjtőmunkájának, részletvizsgálatainak összegezése Benkő László tanulmánya: cikkeinek bizonyossága szerint már az ötvenes évek eleje óta foglalkozik Veres Péter stílusával. Közben gyarapította vizsgálati szempontjait, gazdagította anyagát, megfigyeléseit; észrevételeit az íróval személyesen is megbeszélte. Veres Péter stílárís jellegű önvallomásai sajátos színt adnak a róla szóló munkának: megvilágítják alkotás-módját, adalékokat szolgáltatnak művészi tudatosságáról. Benkő László leleményesen

aknázza ki az így adódott lehetőségeket; néha az író is belevonva munkájába. Dolgozata ebben az értelemben tekinthető összegzésnek, egyébként szempontjaiban, módszerében új, a korábbiaknál alaposabb és elvi-módszertani tekintetben is gazdagabb.” (Magyar Nyelvőr 1966. 212.)

A nyelvészet mellett pedagógiai szempontok is alakították ki Benkő László következő tudományos tervét: hogy elkészítse Juhász Gyula költői szótárát. Az első, 1957. évi tervezettől 15 évi munka vezetett el a kész szótárhoz, amely 1972-ben jelent meg. Igen elismerő véleményében SZATHMÁRI ISTVÁN — többek között — ezeket írta: „A Juhász Gyula-szótár szerkesztőjének elvitathatatlan érdeme..., hogy (a Petőfi-szótárral együtt) vállalta az úttörés nehézségeit, vállalta az írói-költői szótárak szerkesztésének elméleti és gyakorlati megalapozását, valamint magával a szótárral hazai viszonylatban elsőként adott példát egy huszadik századi költő nyelvkincsének a szótári feldolgozására.” A mű további pozitívumait SZATHMÁRI ISTVÁN így sorolja fel: ... gazdag, ... más költők esetében is jól alkalmazható a stilisztikai minősítő rendszer; a nyelvi-stiláris jelenségeket illetően teljességre törekszik; helyes a címszó kiválasztás és az arra irányuló igyekezet, hogy a szótárban kidomborodjék Juhász Gyula egyéni stílusa. (Magyar Nyelvőr 1974. 411.)

FÁBIÁN PÁL, a 70 éves Benkő Lászlót köszöntve, így méltatta e mű kivételes értékét: „... nagy örömmel és tisztelettel ki kell mondanunk, hogy Benkő László hírért és nevéért a Juhász Gyula-szótár, az első magyar írói szótár mindaddig fenn fogja tartani, míg csak magyar nyelvtudomány, magyar szótárírás egyáltalán lesz.” (Magyar Nyelv 1984. 107.)

Benkő László már a Juhász Gyula-szótár készítése közben tanulmányozta a hasonló jellegű munkákat, és kapcsolatba lépett más írói szótári munkaközösségekkel, elsősorban a Goethe-szótár szerkesztőségével. E kapcsolat keretében kétszer is előadást tartott a berlini tudományos akadémián az írói szótári munkáról. Az e téren szerzett tapasztalatokat foglalta össze Az írói-szótár (A szépirodalmi nyelv és stílus lexikográfiai feldolgozása) című akadémiai doktori értekezésében, amelyet 1974-ben védett meg őszinte elismeréstől övezetten. E gazdag munkát ismertette BÜKY LÁSZLÓ a szótárforgatók nélkülözhetetlen eszközének nevezte (Magyar Nyelvőr 1980. 376—378.).

Szűkebb szakmai munkaterületén kívül igen eredményesen foglalkozott Benkő László a mai magyar nyelv, főleg a mondat, mondatelemzés kérdéseivel is. E tárgykörből több főiskolai jegyzetet, tanulmányt készített.

Gazdagon vette ki részét Benkő László a tudományos közéletből is. A TIT keretében a Társulat megalakulása óta vesz részt előadásokkal, tagja a TIT magyar nyelvi országos választmányának, elnökségének. Részt vesz a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottságának munkájában, valamint az ELTE Mai magyar nyelvi tanszéke stíluskutató csoportjának kutatásaiban, tanulmányait rendszeresen olvashatjuk az országos szaklapokban, így a Magyar Nyelvőr legutóbbi számában a „Megjegyzések az érzelem kifejezés kérdéséhez” című eleven szellemű tanulmányt. Benkő László azt sem tartotta fárasztónak, hogy Budapestről leutazzék régi tanítványaihoz Szegedre, s volt tanítványai, kollégái, a mai főiskolai hallgatók körében megjelenjék. Okunk van tehát megismételni FÁBIÁN PÁL öt évvel ezelőtt elhangzott köszöntő szavait: „Szív-ből kívánok mindannyiunk nevében változatlan munkakedvet és jó egészséget... Kívánom, hogy nyugalmat, bölcsességet és mély tudást sugárzó egyéniségével még sok éven át gazdagítsa közösségünket.” (Magyar Nyelv 1984. 107.)

BÉKÉSI IMRE

BENKŐ LÁSZLÓ MUNKÁSSÁGA 1934—1986-IG

Összeállította:

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

Bibliográfiánk BENKŐ LÁSZLÓ megjelent publikációit tartalmazza az 1986-os évvel bezárólag. Az anyaggyűjtésnél lehetőleg a teljességre törekedtünk. A bibliográfiában a műveket megjelenési évük szerint csoportosítottuk. Az egyes éveken belül a sorrend a következő: önálló könyvek, tanulmányok, önálló főiskolai tankönyvek, jegyzetek, kisebb cikkek, recenziók.

Bibliográfia

1934.

1. A „Halott vőlegény” története (balladatípus-tanulmány); (doktori értekezés). Marosvásárhely, 1934. 1—62. p.

1936.

2. Adalékok a „Halott vőlegény” balladatípus történetéhez. = Ethnográfia-Népélet, 1936. XLVII. évf. 26—34. p.
3. Betyárok és boszorkányok az Alföldön. = Szabolcsi Szemle, 1936. III. évf. 3—4. sz. 98—105. p.
4. A jóslás. = Szabolcsi Szemle, 1936. III. évf. 3—4. sz. 218—221. p.

1939.

5. Magyar mitológia — százéves szemmel. = Keresztyén Igazság, 1939. 2. sz. VI. évf. 55—58. p.
6. Szeged-Felső tanya népe. = Ethnográfia-Népélet, 1939. L. évf. 347—358. p.

1940.

7. A soproni Nemes Magyar Társaság. = Soproni Szemle kiadványa, 1940. 84. sz. 1—6. p.

1941.

8. A falukutatástól a nemzetnevelésig. = Soproni evangélikus líceum évkönyve, 1941. 4—10. p. (Szerk. Ruhmann Jenő)
9. Védjük és ápoljuk néphagyományunkat. = Magyar Lélek, 1941. III. évf. 339—343. p.

1942.

10. Cseri Péter három elbeszélése. Budapest, 1942. Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatban (Szövegkiadás bevezető tanulmánnyal.) 1—114. p.
11. Műhelytitkok a nevelésben. = Magyar Lélek, 1942. IV. évf. 8. sz. 338—342. p.

1943.

12. A falukutatótól a nemzetnevelésig. (Tanulmányok a néprajztudomány köréből) Budapest, 1943. 1—117. p.
13. Kirándulás az új német szellem birodalmába. = Keresztyén Igazság, 1943. 273—277. p.
14. Végvári irodalomszemlélet. = Soproni Helikon, 1943. 10—11. p.
15. Új Európa az újabb német szakirodalom tükrében. = Új Európa, 1943. 672—678. p.
16. A Frankenburg Irodalmi Kör 1942/43. működési éve. Sopron, 1943. 1—32. p.

1944.

17. Iskolalátogatás a háborús Németországban. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1944. 90—93. p.

1947.

18. Az elfelejtett hanem. = Magyarosan, 1947. XVI. évf. 81—88. p.
19. Diákszemle. = Sorsunk (Pécs), 1947. 455—457. p. (Benedek L.)
20. Madárlátta kenyér. = Sorsunk (Pécs), 1947. 389—391. p.
21. Modern nevelők. = Sorsunk (Pécs), 1947. 590—591. p.
22. Soproni Vándortűz (Szerkesztés), 1947. 1—24. p.
23. Irodalmi élet. = Uo. 6—7. p.

1948.

24. Nevelők a Parasztpártban. = Szabad Szó, 1948. november 16. 3. p.

1949.

25. Két színdarab az irodalmi órán. = Köznevelés, 1949. 666. p.
26. A nyíregyházi állami Petrőczy Kata leánygimnázium évkönyve 1948—49. (Szerkesztés), Nyíregyháza, 1949. 1—16. p.

1950.

27. A helyesírás kérdéséhez. = Köznevelés, 1950. 134. p.
28. Nyelvtan- és helyesírástanítási módszeremből. = Köznevelés, 1950. 293. p.
29. Az olvasó kritikája. = Csillag, 1950. április, 64. p.

1951.

30. Levéldiós győzelem. = Művelt Nép, 1951. 6., 32. p.
31. Egy unalmas család. (Műford.) = Nők Lapja, 1951. 36., 8. (Benedek L.)
32. Ismerjük meg értékeinket! = Észak-Magyarország, 1951. október 7. 6. p.
33. Miért hallgatnak a miskolci írók? = Észak-Magyarország, 1951. szeptember 13. 4. p.
34. Anna Seghers: A hetedik kereszt. (Rec.) = Köznevelés, 1951. 511. p.
35. Arzsanov—Jarosev: Az ellenség hátában. (Rec.) = Köznevelés, 1951. 656. p.

1952.

36. Arany János (Halálának 70. évford.) = Észak-Magyarország, 1952. október 22. 4. p.
37. Irodalmi hagyományunk népszerűsítése Borsod megyében. = Népművelési Híradó, 1952. 3. sz. 13—14. p.

1953.

38. Veres Péter írói nyelvéről. = Magyar Nyelvőr, 1953. LXXVII. évf. 192—194. p.
39. Az irodalom népszerűsítésének új formája. = Művelt Nép, 1953. 1. 15. p.
40. Petőfi Sándor (Születésének 130. évford.) = Észak-Magyarország, 1953. január 1. 3. p.
41. A Borsod megyei irodalmi szakosztály munkájáról. = TIT Híradó, 1953. 13. sz. 8—12. p.
42. Szigligeti Ede (Halálának 75. évford.) = Észak-Magyarország, 1953. január 13. 6. p.

1954.

43. Mellérednelt mondatok. Főiskolai jegyzet, 1954. 1—46. p.
44. Veres Péter mondatfűzése. (Akadémiai prémiumban részesített dolgozat.) 1954. 1—46. p.
45. Az iskolai elemzés kérdései. = Magyar Nyelvőr, 1954. LXXVIII. évf. 42. p.
46. Hozzászólás a Nyelvművelésünk főbb kérdései vitához. = Magyar Nyelvőr, 1954. LXXVIII. évf. 150—152. p.
47. Sásdi Sándor: Ruzsinka. = Magyar Nyelvőr, 1954. LXXVIII. évf. 433—435. p.
48. Írói ösztönösség vagy tudatosság? = Új Hang, 1954. III. évf. 118—127. p.
49. „Nyomodat mossák őszesők.” = Tiszatáj, 1954. 139—140. p.
50. Tudományos vagy gyakorlati nyelvűművelés” = Anyanyelvünk az iskolában, 1954. 1. sz. 25—26. p.
51. Irodalmi vagy köznyelv? = Kohó (Miskolc), 1954. 2. sz. 58—59. p.
52. Nyelv és kultúra. = Dél-Magyarország, 1954. december 16. 4. p.

1955.

53. Vere Péter stílusművészete (A Magyar Irodalomtörténeti Társaság felszabadulási pályázatán pályadíjat nyert munka). 1955. 1—324. p.
54. Hangtan. Főiskolai jegyzet (Mucsi Józsefnével társszerző). 1955. 1—102. p.
55. Az emfatikumok kérdéséhez. = Magyar Nyelv, 1955. LI. évf. 478—480. p.
56. Hallgatóink nyelvi tudatosságra nevelése. Módszertani dolgozatok (Szegedi Pedagógiai Főiskola) II. 1955. 9—11. p.
57. A főiskolai felvételi vizsgák néhány tanulsága. = Köznevelés, 1955. 13—15. p., 343—344. p.
58. A szépen szólás művészetéről. = Széphalom (Miskolc), 1955. 1. sz. 108—114. p.
59. A nyelvi kifejezőképesség fejlesztéséről. = Szegedi Egyetem, 1955. 8. sz. 3. p.

1956.

60. Mondattan III. Főiskolai jegyzet. 1956. 1—70. p.
61. Mégpedig vagy éspedig? = Magyar Nyelvőr, 1956. LXXX. évf. 306—314. p.
62. Hozzászólás az akadémiai leíró nyelvtani vitához. = MTA I. Oszt. Közl. X. 1956. 355—357. p.
63. A szó mint stíluselem. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1956. 9—21. p.
64. Felszólalás a III. Országos Nyelvészkonferencián. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. 1956. 193—195. p.
65. Helyesírási helyzetkép a főiskolai felvételi vizsgák tükrében. = Köznevelés, 1956. 370—371. p.
66. „Hátra van még a fekete leves.” = Tiszatáj, 1956. 1. sz. 54—56. p.
67. Nyelv és Irodalom. = Tiszatáj, 1956. 2. sz. 117—119. p.
68. Szélsőgyűjtés a Körhíntárhoz. = Színház és Filmművészet, 1956. 235—236. p.
69. A nyelvi jellemzés kérdéséhez. = Színház és Filmművészet, 1956. 371—372. p.

1957.

70. A szépirodalmi művek stilisztikai elemzése I. (Akadémiai prémiumban részesített dolgozat), 1957. 1—80. p.
71. Két számadás. = Magyar Nyelvőr, 1957. LXXX. évf. 45—58. p.
72. Magyar nyelvhelyesség. = Magyar Nyelvőr, 1957. LXXX. évf. 332—337. p.
73. Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozása. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 5—26. p.
74. Justh Zsigmond, Fuimus. (Sajtó alá rendezés bevezető tanulmánnyal.) Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957. 1—29. p.

1958.

75. Stilisztikai szemlélet, nyelvtani kategorizálás. = Magyar Nyelv, 1958. LIV. évf. 305—311. p.
76. Atmoszféra. = Magyar Nyelvőr, 1958. LXXXII. évf. 168—169. p.
77. Hozzászólás a „Három mondat elemzése”-hez. = Magyar Nyelvőr, 1958. LXXXII. évf. 197. p.
78. Juhász Gyula *bús* szava. = Magyar Nyelvőr, 1958. LXXXII. évf. 351—357. p.
79. Kisfaludy Károly elbeszélései. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1958. 3—29. p.

80. Megjegyzések az MSZMP művelődési politikájának irányelveihez. = Felsőoktatási Szemle, 1958. VII. évf. 662—663. p.
81. A Goethe-szótár előmunkálatai. = Világirodalmi Figyelő, 1958. IV. évf. 147—153. p.
82. A helyesírás tanításának időszerű kérdései. = Köznevelés, 1958. 356. p.

1959.

83. Nyelvtani elemzések. (Szemere Gyulával társszerző) Budapest, Tankönyvkiadó, 1959. 1—104. p.
84. Vörösmarty és a korabeli színpadi beszéd. = Magyar Nyelvőr, 1959. LXXXIII. évf. 58—63. p.
85. Juhász Gyula ő-zése. = Magyar Nyelvőr, 1959. LXXXIII. évf. 405—418. p.
86. A kötőszó nélküli összetett mondatok kérdéséről. = Nyelvtudományi Közlemények, 1959. LXI. évf. 99—106. p.
87. A mondat szerkezet stilisztikai elemzésének kérdései. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1959. 5—32. p.

1960.

88. A Juhász-szótár próbafüzete. = MTA I. Oszt. Közl. XVII. 1960. 307—320. p. (Különny.)
89. Juhász Gyula „Milyen volt” című költeményének stilisztikai elemzése. = Magyar Nyelv, 1960. LVI. évf. 209—216. p.
90. Az irodalmi nyelv kérdései. (Hozzászólás) Anyanyelvi műveltségünk. (Szerkesztő: Benkő Loránd.) Budapest, 1960. 268—269. p.
91. Zolnai Béla hetven éve. = Magyar Nyelv, 1960. LVI. évf. 416—419. p.
92. Bemerkungen über die Analyse der dichterischen Wortschatzes. = Weimarer Beiträge, 1960. 345—351. p.
93. Gertrud Hager, Gesund bei Goethe. Eine Wortmonographie. = Weimarer Beiträge II. 1960. 345—352. p.
94. Juhász Gyula kedvenc szavai. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1960. 3—14. p. (Különny.)

1961.

95. Stílus elemzési gyakorlatok. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1961. 165—181. p. (Különny.)
96. A mondat szerkezet mint stílus elem József Attila Favágó című versében. = Magyar Nyelvőr 1961. LXXXV. évf. 446—448. p.
97. Juhász Gyula „Magyar táj, magyar ecsettel” című versének stilisztikai elemzése. = Magyar-tanítás, 1961. IV. évf. 200—203. p.

1962.

98. A szépirodalmi stílus elemzése. Veres Péter szókincse és mondatfűzése. Budapest, 1962. 1—136. p. (Nyelvtudományi Értekezések 35. sz.)
99. Az összetett mondat. Budapest, 1962. 1—128. p.
100. A szóösszetétel mint az irodalmi nyelv alakulásának fokmérője. = Magyar Nyelvőr, 1962. LXXXVI. évf. 45—52. p.
101. Tájszók a szépirodalomban. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1962. 3—15. p. (Különny.)
102. Hogy nevezzük a nőket? = Magyar Nyelvőr, 1962. LXXXVI. évf. 169—171. p.
103. Ismét a vessző használatáról. = Magyar Nyelvőr, 1962. LXXXVI. évf. 250—251. p.
104. Alultervezés. = Magyar Nyelvőr, 1962. LXXXVI. 367. p.
105. Oktatási reformunk és a nyelvi kultúra fejlesztése. = Felsőoktatási Szemle, 1962. XI. évf. 152—154. p.
106. Az írói szókincs vizsgálatának kérdései. = Filológiai Közöny, 1962. VIII. évf. 196—199. p.
107. Mondatelmélet az iskolában. = Magyar-tanítás, 1962. V. évf. 148—151. p.

1963.

108. Leíró magyar nyelvtan. I. Hangtan. Budapest, 1963. 1—133. p. (Társszerző és szerkesztő.)
109. Az és (s) kötőszó funkciója. = Magyar Nyelv, 1963. LIX. évf. 40—50. p. (Különny.)
110. Mutatvány a Juhász-szótárból. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1963. 46—71. p. (Különny.)

1964.

111. Az írói szótár. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1964. 77—100. p. (Különny.)
112. Stíluselemzési módszerek. = Magyar Nyelv, 1964. LX. évf. 346—348. p.
113. Képek a bulgáriai tanárképzésről. = Felsőoktatási Szemle, 1964. XIII. évf. 757—759. p.
114. Słownik Języka Adama Mickiewicza. = Helikon, 1964. X. évf. 506—508. p.
115. A szavak stilisztikai értékeléséről. = Nyelvtudományi Közlemények, 1964. LXVI. évf. 141—150. p.

1965.

116. Az írói szókinsz vizsgálata. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1965. 51—68. p. (Különny.)
117. A stíluselemzés módszere. = Valóság, 1965. VII. évf. 58—67. p.
118. Стилiстически вoпpоси при сoсoстaвлянeгo нa рeчник нa oтдeлeн писaтeл. = Трудoвe нa Висшeгa Пeдaгoгичeскoгo Институт, Тирнoвo, 1965. 145—157. p. (Különny.)
119. A Rozsdatemető stílusáról. = Magyar Nyelvőr, 1965. LXXXIX. évf. 42—45. p.
120. „Lengyelben jártam...” = Magyar Nyelvőr, 1965. LXXXIX. évf. 331—333. p.
121. Thomas Lee Crowell: Index to Modern English. = Magyar Nyelvőr, 1965. LXXXIX. évf. 503—504. p.
122. A tanárképzés pedagógiai kérdései. (Szerk.: Csukás I.—Nagy I.) Szeged, 1965. 114—115. p., 195. p. (Hozzászólás)
123. Vocabulario de Cervantes par Carlos Fernandez Gómez. = Helikon, 1965. XI. évf. 585—586. p.
124. A Juhász Gyula-szótár. = MTA I. Oszt. Közl. 1965. XXII. 377—381. p.

1966.

125. Mondatelemzés. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1966. 3—17. p. (Különny.)
126. Mutatvány a Juhász-szótárból. = Magyar Nyelv, 1966. LXII. évf. 248—256. p.
127. Martinkó András: A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. = Magyar Nyelvőr, 1966. XC. évf. 325—327. p.
128. Még egyszer az irodalmi nyelvről. = Nyelvtudományi Közlemények, 1966. LXVIII. évf. 449—452. p.
129. Wörterbuch zu Goethes Werther. = Helikon, 1966. XII. évf. 213—214. p.
130. C. V. Bock: Wort-Konkordanz zur Dichtung Stefan Georges. = Helikon, 1966. XII. évf. 376—377. p.

1967.

131. Szemantika, jel, jelentés — néhány újabb szakirodalmi mű tükrében. = Magyar Nyelvőr, 1967. XCI. évf. 91—96. p.
132. A statisztikai minősítések realitása. (A magyar nyelv története és rendszere. szerk.: Imre Samu—Szathmári István) Budapest, 1967. 414—418. p.
133. A Juhász-szótár szerkesztési forgatókönyve. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1967. 17—57. p. (Különny.)
134. Erna Merker, Wörterbuch zu Goethes Werther. = Deutsche Literaturzeitung, 1967. LXXXVIII. évf. 328—330. p. (Különny.)
135. A kiejtési variánsok kérdéséhez. (Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Szerk.: Grétsy László—Szathmári István.) Budapest, 1967. 176—179. p. (Hozzászólás)
136. Elkészült a Dante írói szótár. = Tiszatáj, 1967. XXI. évf. 798—799. p.

1968.

137. Leíró magyar nyelvtani gyakorlatok. Budapest, 1968. 1—430. p. (Társszerző és szerkesztő)
138. Image littéraire et lexicographie. = Cahiers de lexicologie, 1968—I. XII. évf. 93—103. p. (Különny.)
139. Képszerűség és lexikográfia. = Magyar Nyelv, 1968. LXVI. évf. 426—434. p.
140. Halmazott mondatrészes mondatok. = Magyar Nyelvőr, 1968. XCII. évf. 446—452. p.
141. Az írói szótár elmélete. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1968. 51—76. p. (Különny.)

142. Über Funktion und spezifische Eigenschaften der Schritsteller — Wörterbücher. = Pedagogische Hochschule Postdam. Wissenschaftliche Zeitschrift, Gesellschafts — und Sprachwissenschaftliche Reihe. 1968. XII. 647—654. p. (Különny.)
143. A pedagógia stílusa, a stílus pedagógiája. (A tanárképzés módszertani problémái. Szerk.: Szendrei J.—Drien K.) Szeged, 1968. 305—308. p. (Különny.)
144. H. Merquet, Handlexikon zu Cicero. = Filológiai Közlöny, 1968. XIV. évf. 254—255. p
145. A Goethe-szótár első kötete. = Helikon, 1968. XIV. évf. 170—171. p.

1969.

146. Az írói szótár teljessége. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1969. 29—47. p. (Különny.)
147. Nyelvtudományi konferencia Potsdamban. = Magyar Nyelvőr, 1969. XCIII. évf. 165—166. p.
148. Nyelvtudományi konferencia a potsdami pedagógiai főiskolán. = Felsőoktatási Szemle, 1969. XVIII. évf. 311—312. p.

1970.

149. A vizsga mint a nevelés eszköze. (Korszerűség és nevelés a tanárképzésben. Szerk.: Hegedűs A.—Megyeri J.) Szeged, 1970. 215—220. p. (Különny.)
150. Tájékoztató a Juhász Gyula-szótárról. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1970. 67—81. p. (Különny.)
151. Juhász Gyula és a macskajaj. = Magyar Nyelvőr, 1970. XCIV. évf. 117—118. p.
152. Megjegyzések a Magyar Szinonimaszótárhoz. = Magyar Nyelvőr, 1970. XCIV. évf. 428—431. p.

1971.

153. Az írói szótár címszavai. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1971. 101—124. p.
154. Kontextus és lexikográfia. = Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, Novi Sad (Jugoszlávia), 1971. III. 5—20. p.
155. Az egyszavas mondatok funkciója. (A novellaelemzés új módszerei című kötetben. Szerk.: Hankiss Elemér) Budapest, 1971. 305—310. p.
156. Műelemzés. = (Kárpátukrajnai) Igaz Szó, 1971. május 21.
157. Az állítmány tanítása — felsőfokon. = Magyar Nyelvőr, 1971. XCV. évf. 65—69. p.
158. Veres Péter leveleiből. = Tiszatáj, 1971. XXV. évf. 337—346. p.
159. A szegedi „Magyar nyelv hetének” tapasztalatai. = Nyelv és Irodalom (TIT-tájékoztató), 1971. 146—141. p.
160. Bakfitty. = Dél-Magyarország, 1971. szeptember 25.

1972.

161. Juhász Gyula költői nyelvének szótára. Budapest, 1972. 1—930. p.
162. Következtlen-e a nyelv? = Tiszatáj, 1972. XXVI. évf. 35—38. p.
163. Mi drágul? = Élet és Tudomány, 1972. 5. szám, 230. p.
164. Mondatszerkesztési gyakorlatok. = Magyar Nyelvőr, 1972. XCVI. évf. 187—191. p.
165. Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (Rec.). = Magyar Nyelvőr 1972. XCVI. évf. 233—238. p.
166. Melinda és az Utónévkönyv. = Magyar Nyelvőr, 1972. XCVI. évf. 504—505. p.
167. Szófajtság és írói szótár. = Magyar Nyelv, 1972. LXVIII. évf. 443—449. p.
168. Juhász Gyula költői nyelve szótárban. = Kincskereső, 1972. 3. szám. 29—30. p.
169. Miért nem beszélünk szépen magyarul? = Miskolci Déli Hírlap, IV. 1972. május 18. 2. p.
170. Az értelmezés az írói szótárban. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1972. 41—60. p.
171. Gondolatok a magyar nyelv heteről. = Nyelv és Irodalom (TIT-tájékoztató), 1972. 83—96. p

1973.

172. Juhász Gyula költői nyelvének gyakorisági szójegyzéke. I—II. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1973. 95—122. p., 1974. 89—160. p.
173. Juhász Gyula és a szépség. = Magyar Nyelvőr, 1973. XCVIII. 284—291. p.
174. Vocabulario Completo de Lope de Vega por C. F. G. (Rec.). = Helikon, 1973. XIX. évf. 175—176. p.

1974.

175. Über die Erläuterung der Stichwörter im Autorenwörterbuch. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 27/1—3. 1974. 19—24. p.
176. A nyelvtanulással kapcsolatos tapasztalatokról. Anyanyelvünk az általános iskolában. Budapest 1974. 117—119. p.
177. Stíluszótár — írói szótár. = Nyelvtudományi Értekezések, 1974. 83. szám, 87—91. p.
178. A tölggyfa árnyékában. Emlékek, gondolatok Veres Péterről. = Kincskereső I. 1974. 42—43. p.
179. Összeesküdtem. (A nyelvész gondoljai, gondolatai olvasás közben.). = (Pozsonyi) Irodalmi Szemle, 1974. XVII. évf. 151—155. p.
180. „El vannak utazva...” = Magyar Hírlap, 1974. január 26. 3. p.
181. Beszédversenyek Csehszlovákiában. = Magyar Nyelvőr, 1974. XCVIII. évf. 383—384. p.
182. Stíluselemzés és irodalomtörténet. = (Pozsonyi) Irodalmi Szemle, 1974. XVII. évf. 752—756. p.
183. Ki beszél szépen magyarul? = (Pozsonyi) Új Szó, 1974. január 13. 11. p.
184. Zsilka Tibor: A stílus hírértéke. (Rec.) = Magyar Nyelvőr, 1974. XCVIII. évf. 370—371. p.

1975.

185. Szenczi Molnár Albert-ünnepség Csehszlovákiában. = Nyelvünk és Kultúránk, 1975. XVIII. 73. p.
186. Zsilka Tibor: Stilisztika és satatisztika. (Rec.) = Magyar Nyelvőr, 1975. XCIX. évf. 236—238. p.

1976.

187. Kazinczy nyelvművelő napok Kassán. = Magyar Nyelvőr, 1976. C. évf. 255—256. p.
188. Kazinczy nyelvművelő napok Csehszlovákiában. = Nyelvünk és Kultúránk, 1976. június, 79—80. p.
189. A CSEMADOK 25 éve. = Nyelvünk és Kultúránk, 1976. június 82—84. p.

1977.

190. Nemzetiség, magyarság. = Alföld, 1977. XXVIII. évf. 5. szám, 82—85. p.
191. A magyar írói szótárak tanulságai. = Magyar Nyelvőr, 1977. CI. évf. 85—94. p.
192. Kommunikáció vagy stilisztika? = Magyar Nyelvőr, 1977. CI. évf. 501—507. p.

1978.

193. Mondatszerkezeti sajátosságok Szenci Molnár Albert naplójában. (in Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz. Szerk.: Csanda S.—Keserű B.) Szeged, 1978. 83—90. p.
194. A szimbólum. = Magyar Hírlap, 1978. január 7. 6. p.
195. Szavak és számok. = Élet és Tudomány, 1978. 35. szám, 1093. p.
196. A megszólításról. = Magyar Hírlap, 1978. június 10. 6. p.

1979.

197. Az írói szótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 1—276. p.
198. Móra Ferenc hangja. = Magyar Nyelvőr, 1979. CIII. évf. 303—310. p.
199. Hátra van még a fekete leves. = Édes Anyanyelvünk, I. 1979. 5. p.
200. És vagy s? = Magyar Hírlap, 1979. július 14. 6. p.
201. Kincskereső kis ködmön. = Magyar Hírlap, 1979. augusztus 11. 6. p.

1980.

202. Durva szók a köznyelvben és a szépirodalomban. (in Tanulmányok a mai magyar nyelv szó-készlettana és jelentéstana köréből. Szerk.: Rácz E.—Szathmári I.) Budapest, 1980. 5—13. p.
203. Szavak és számok. (in Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk.: Felde Gy.—Grétsy L.) Budapest, 1980. 14. p.
204. Hogy, hogy nem. = Népszabadság, 1980. január 27. 14. p.
205. Egyszerejtés és hasonlók. = Népszabadság, 1980. március 30. 14. p.
206. Hétköznapi szóképek. = Magyar Hírlap, 1980. április 26. 6. p.
207. Szóhangulat és változása. = Népszabadság, 1980. július 6. 14. p.
208. Anyavers és szórólap. = Magyar Hírlap, 1980. november 22. 6. p.

1981.

209. Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona. Bratislava, 1981. (Társszerző és társszerkesztő)
210. Tudakozvány. = Népszabadság, 1981. június 25. 12. p.
211. Hogy köszönjünk a nőknek? = Édes Anyanyelvünk, II. 1981. 4. szám, 7. p.
212. Vámmentes házasság. = Magyar Hírlap, 1981. május 30. 6. p.
213. Hangzóság és érthetőség. = Népszabadság, 1981. szeptember 6. 11. p.
214. Jakab István, Nyelvünkéről, nyelvünkért. (Rec.) = Nyelvünk és Kultúránk, 1981. szeptember 85—87. p.
215. A hangszín. = Magyar Hírlap, 1981. október 3. 6. p.

1982.

216. Kiss Júlia férjhezmegy. = Magyar Hírlap, 1982. február 12. 6. p.
217. Szóképek, klisék. = Népszabadság, 1982. június 5. 16. p.
218. Röpszótár Móra Ferenc műveiből. = Magyar Nyelvőr, 1982. CVI. évf. 51—61. p.
219. Szaknyelvünk 1. = Magyar Nyelv, 1982. LXXXVIII. évf. 350—356. p.
220. Szaknyelvünk 2. = Magyar Nyelv, 1982. LXXXVIII. évf. 466—473. p.

1983.

221. Megjegyzések a Toldi-szótárhoz. = Magyar Nyelvőr, 1983. XVII. évf. 306—308. p.
222. Nevek és számok tanúsága Juhász Gyula költészetében. = Magyar Nyelvőr, 1983. CVII. évf. 398—410. p.
223. Juhász Gyula, Tiszai csönd. = Édes Anyanyelvünk, V. 1983. 1. szám, 12. p.
224. Juhász Gyula, a nyelvművész. = Édes Anyanyelvünk, V. 1983. 2. szám, 1. p.
225. Majd. = Népszabadság, 1983. január 22. 16. p.

1984.

226. Hiánycikk. = Édes Anyanyelvünk, VI. 1984. 2. szám, 1. p.

1985.

227. Juhász Gyula és az impresszionizmus. = Magyar Nyelvőr, 1985. CIX. évf. 286—299. p.
228. Tiszteletem. = Népszava, 1985. december 9. 9. p.

1986.

229. A „Magyar Társaság” (in Soproni líceum. Szerk.: Györffy S.—Hunyadi Z.) Budapest, 1986. 182—198. p.
230. Lakáscsere és apróhirdetés. = Édes Anyanyelvünk, VIII. 1986. 1. szám, 3—4. p.
231. Valcolás. = Népszava, 1986. április 28. 6. p.
232. Megjegyzések az érzelemkifejezés kérdéséhez. = Magyar Nyelvőr, 1986. CX. évf. 346—349. p.
233. Szaknyelvünk 3. = Magyar Nyelv, 1986. LXXXII. évf. 457—466. p.

EIN ARGUMENTATIONSTYPUS IN DER REDE EINES HUMANISTISCHEN ORATORS

von

I. BÉKÉSI—L. VALACZKAI

Die konventionellen Schemen der häufigeren Abarten der (argumentativen, narrativen, abhandelnden usw.) Texttypen, die sogenannten Superstrukturen werden von der Literaturforschung und der kognitiven Psychologie heute schon fast völlig nach T. A. VAN DIJK und W. KINTSCH (VAN DIJK—KINTSCH 1978; VAN DIJK 1980; VAN DIJK—KINTSCH 1983) angewandt. Ohne den geringsten Zweifel gegen die Auslegung dieser Kategorie zu hegen, wollen wir in den folgenden doch auch ein linguistisches Schema zum Nachdenken empfehlen.

Nach diesem Schema erfolgt die Gliederung des Themas eines Diskurses als globaler Struktur vor allem den koordinativen (sinnsemantischen) Verhältnissen entsprechend auf Grund der Wichtigkeitshierarchie der größeren bzw. immer kleineren Teilthemen. Diese Gliederung zeichnet sich durch einen binären Charakter aus, und zwar so, daß das sinnsemantische Spezifikum der ebenfalls koordinativen Weitergliederung der Zwischenketten der entzweigeteilten Formation mit dem sinnsemantischen Spezifikum der primären Gliederung zusammenhängt. Wenn das Thema z. B. in der primären Zerlegung auf Grund eines adversativen Verhältnisses eine Gliederung erfährt, dann dient das — in Begleitung der ziemlich häufigen Einschaltung einer Begründung — als Grundlage für eine praktische Folgerung. Dieses sinnsemantische Schema der Zusammenhänge läßt sich etwa so mit Konnektiven bezeichnen:

((A) *aber* ((B *denn* C) *also* D))

In einigen früheren Publikationen ist diese Problematik skizzenhaft schon dargestellt worden, so sind unter anderem die Häufigkeitsangaben der Schemen von kurzen ungarischen Zeitungsnachrichten (BÉKÉSI 1983), der Vergleich der (insgesamt 23 unterschiedlichen) Übersetzungen eines Textauszuges von Tolstoj in germanische, slawische, romanische und finnisch—ugrische Sprachen (BÉKÉSI 1986a) sowie methodologische Aspekte (BÉKÉSI 1986b) behandelt worden.

In der vorliegenden Studie soll jetzt der abschließende Teil des lateinischen Originaltextes sowie dessen zeitgenössische deutsche ferner die neuhochdeutsche bzw. ungarische Übersetzung einer Rede des ungarischen Humanisten, Bischofs und Gesandten Ladislaus de Macedonie, die er 1530 vor dem Reichstag in Augsburg wegen der westlichen Hilfe gegen die gemeinsame türkische Gefahr gehalten hatte, unter dem Aspekt untersucht werden, daß die heutigen Übersetzer das offensichtlich auf die Erwirkung eines Effekts abzielende und demgemäß aufgebaute Schema, das vom zeitgenössischen deutschen Übersetzer übernommen worden war, ebenfalls ohne Bedenken und Schwierigkeiten beibehalten.

Ladislavus de Macedonia baut das Schema ((wenn dann) (wenn aber dann)) zuerst als eine aus der Ursache resultierende Folgerung in seine Oration hinein, dann wiederholt er sie sofort, damit jetzt daraus ein Schluß gezogen werden kann.

((GRUND →	(FOLGERUNG)): ((wenn\dann)*(wenn aber\dann)) ((GRUND): ((wenn\dann)*(wenn aber\dann))	→ (FOLGERUNG)
-----------	--	---------------

Im Schema (wenn\dann)*(wenn aber\dann)→also) ist nicht nur eine Argumentation, sondern auch eine Absicht zur Erzielung eines gewissen Effektes enthalten, vor allem hier, im Abschlußteil der Oration. Das Schema läßt sich einfach durch die Erschließung der typischen Verbindung der koordinativen Verhältnisse hervorheben:

(...) also ((wenn\H) aber (wenn\H))
((wenn\H) aber (wenn\H)) also (...)
(H steht für „Hauptsatz“).

Nun soll jetzt das lateinische Originaltext angeführt werden: ...**10** *Quae quidem expeditio nulla fortassis maiorum aetate aut suscipi felicius aut absolvi gloriosus potuit, quum non ignoretis Turcarum Tirannum anno superiore non solum intulisse cladem Christianis maximam, sed accepisse etiam peste, inaedia, frigore ac longo labore itineris damnum incomparabile hominum, equorum, camelorum atque aliorum iumentorum, quod antequam reparari possit, si instare, Principes clarissimi, et Tirannum aliis etiam forte difficultatibus implicitum urgere volueritis, Deo propicio in manibus vestris victoria est existimanda; alioqui, si spacium habuerit reficiendi vires, redibit multo potentior multoque, quam venerat, instructor non iam ad vastandam Hungariam aut Austriam, sed ad hanc ipsam Germaniam, vestram patriam tyrannidi suae subiciendam.* **11** *Quodsi expeditio per vos, principes clarissimi, suscepta fuerit, accedent ultro agminibus vestris numerosae Hungarorum et Sclavorum Copiae, cum equestres, tum pedestres, quae pro defensione religionis et pro victoria vestra et sanguinem fundere et mortem fortiter optere non dubitabunt.* **12** *At contra, si vobis, Principes, desidentibus Turca arma vestra preverterit ac prior in regiones vestras ingruerit, veremur, ne armis Turcarum — ut fit — cogantur cum Hungari, tum Sclavi (velint nolint) cum Turcis una clarissimam hanc Germaniae oram invadere eamque ferro et igne (dii, prohibete scelus!) vastare et populari.* **13** *Quapropter, clarissimi Principes, facite, ne frustra apud vos verba de hac miserrima calamitate facerim.* **14** *Quod autem ipsiment a Caesarea Maestate ac vobis Illustrissimis Electoribus, principibus ac relinquis sacri Ro(man)i imperii statibus suppliciter petant, ex hoc ipsorum Supplicatorio Libello rectius cognoscetis, ac quicquid statueritis, principes — rogamus autem, ut ea, quae vobis et nomini Christiano salutaria sint, statuatis — de illo Domini et alii Regni Hungariae et Sclavoniae ordines, primo quoque tempore, cupiunt fieri certiores.”* (In: *Acta antiqua et archaeologica. Tomus VII. Orationes Ladislai de Macedonia. Edidit I. K. HORVÁTH. Textum translationum Germanicarum recensuit L. VALACZKAI. Szeged 1964, Seite 25—26.*)

Die zeitgenössische deutsche Übersetzung (op. cit. 45—46): ...**10** *Vnd dise rüstung möcht jetz bequemlich geschehen/dann on allen zweyfel wißt yhr wol/das der Türckisch tyrann vor einem jar/nicht allain den Christen großen schaden zů gefügt vnd gethan hat/sonder auch selbst entpfangen vnd erlytten/ also vō hunger/*

thelten/vñ schweren langen Wege/vñ weytes zuges/on volck/vnd viche als Cameel/
Pferd und anderlay thyer/gryf sen schaden entpfangen.

Vnd so yhr den veindt yetz nach tribt und an hieltent/die weyl er verhyndert wirdt
mit seiner rüstung/sich wyder züerholen vnd züerstattten/möcht yhr yn gar leichtlich
bezwingē vnd überwinden/yha der syg yetz gar yn ewren henden stehet so yhr allain
wölte/so yhr im aber zeyt vnd raum lassen werdet/das er sich wyder rüsten mag/so
wirdt er gewislich vil mechtiger vnd stöcker kommen dann züuor nye/vnd mit allain
Vngerlandt vnd Osterreich züuerwüsten/sonder auch sich bemühen/mit Teutschland/
euer vatterland einzunemen/vnd yhm vnterwürfflich zumachen/zustören vnd verderben
11 so yhr aber ein Zug wyder den Türcken thün werdt/so solt yhr wißsen das euch ein
sehr großer hauffraißiger vnd Fußknecht der Vngern vnd Sclauonier zuziehen wirdt/
vnd yhr leyb vñ leben zubeschützen den Christlichen glauben/vnd zü bekommen syg
von den veinden/bey euch lassen werden.

12 Herwiderumb aber/so der Türck euch also still sitzend mit seiner rüstung
euch vor kommen wirdt/fürchten wir vnd besorgen sehr fast/das die Vngern vnnd
Sclauonier durch den Türcken bezwungē/da Gott vor sey/sie wöllen oder nit/müßsen
sampt den Türcken Teutschland angreyffen/vñ mit fiewer vnd schwert verderben vnd
verwüsten 13 Der halbenn befehlet das ich dise klag/bey euch nicht vmb sonst für-
bracht vnd geklagt habe etc.

14 Was sie aber selbs von Kayserlicher vnnd Königlicher Maiestet Chürfürsten/
Fürsten vñ anderen des heyligen Römischen Reichs Stenndemütig bitten vnd bege-
ren/mügt yhr auß diser supplication grüntlich vernemen vnd verstan/vnd was yhr euch
entschließt/bitten wir hoch/wöllt solliches auffß baldest/des doch der gantzen Chri-
stenthait zü güt vnd nutzs komme/die Herren vnd andere stende der Reich zü Vngern vnd
Sclauonien/mit ersten wißsen thün."

Die neuhochdeutsche Übersetzung (von L. VALACZKAI):

.... 10 Und diese Rüstung mag jetzt in aller Ruhe erfolgen, denn ihr wißt ja ohne
allen Zweifel wohl, daß der türkische Tyrann nicht allein den Christen großen Schaden
zugefügt und getan hat, sondern auch selbst große Verluste an Volk und Vieh wie etwa
an Kamelen, Pferden und anderlei Tieren durch den Hunger, durch das Lagerleben,
durch die schweren, langen Wege, durch die weiten Kriegszüge empfangen und erlitten
hatte: wenn ihr jetzt aber den Feind verfolgtet und anhieltet, während er gehindert wird,
mit seiner Rüstung sich wieder zu erholen und diese zu ersetzen, könntet ihr ihn durchaus
leicht bezwingen und überwinden, der Sieg liegt ja gar in euren Händen, wenn ihr es
nur wollt; aber wenn ihr ihm Zeit und Raum lassen werdet, daß er sich wieder rüsten
mag, so wird er sicherlich viel mächtiger und stärker kommen als je zuvor, und nicht
allein Ungarn und Österreich unterwerfen, sondern er wird sich auch Mühe geben,
Deutschland, euer Vaterland zu erobern und zu unterjochen, zu zerstören und zu ver-
nichten. 11 Wenn ihr aber einen Feldzug gegen den Türken unternehmen werdet, sollt
ihr wissen, daß sich euch ein sehr großer Haufen ungarischer und slawonischer Reiter
und Fußknechte anschließen wird, die ihr Leib und Leben zum Schutz des christlichen
Glaubens und zur Erringung des Sieges über die Feinde an eurer Seite einsetzen wer-
den. 12 Herwiederum aber, wenn der Türke euch mit seiner Rüstung in aller Ruhe vor-
kommen wird, befürchten wir und sind gar sehr besorgt, daß die Ungarn und die Slavo-
nier durch den Türken bezwungen werden (wovor Gott bewahre!), ob sie wollen oder
nicht, sie müssen dann zusammen mit den Türken Deutschland angreifen und mit Feuer

und Schwert verwüsten und vernichten. 13 Seht daher zu, daß ich diese Klage bei euch nicht umsonst vorgebracht und geklagt habe etc. 14 Worum sie aber die Kaiserliche und Königliche Majestät, die Kurfürsten, Fürsten und die anderen Stände des Heiligen Römischen Reichs demütig bitten und was sie von ihnen begehren, mögt ihr aus dieser Supplikation von Grund auf vernehmen und verstehen, und wozu ihr euch auch entschließt, bitten wir euch sehr, einen Entschluß zu fassen, der der ganzen Christenheit zugute und zunutze kommt, und laßt ihn die Herren und die anderen Stände der Königreiche Ungarn und Slavonien aufs baldigste als Erste wissen.“

Nun soll die ungarische Übersetzung (von E. MARÓTI) angeführt werden:

„...10 Ezt a hadjáratot eleink idejében talán soha nem lehetett volna szerencsésebben megkezdeni és dicsőségesebben befejezni, hiszen jól tudjátok, hogy a Török Zsarnok az elmúlt évben nemcsak a keresztényeknek okozott hatalmas károkat, hanem maga is összehasonlíthatatlan veszteségeket szenvedett járvány, éhség, fagy és a hosszú út fáradalmi következtében emberben, lovakban, tevékben és mindenféle málhában: ha nekigyürkőztök és hajlandók vagytok üldözni a meglehet másféle nehézségekkel is bajlódó zsarnokot, mielőtt veszteségeit pótolni tudja, Isten segítségével a kezetekben érezhetitek a győzelmet; de ha időt nyer, hogy megújítsa erőit, sokkal nagyobb hatalommal fog visszatérni, mint ideérkezett, s felkészültebben már nem Magyarország vagy Ausztria pusztítására, hanem azért, hogy magát Germániát, a ti hazátokat zsarnoksága alá vesse. 11 Ha a hadjáratot, dicső fejedelmek, megindítjátok, önként csatlakozni fognak seregetekhez a magyarok és a szlavónok népes csapatai, amelyek a vallás megvédelmezéséért és a ti győzelmetekért nem fognak habozni, hogy vérüket ontsák és bátran vállalják a halált. 12 Ha viszont ti, Fejedelmek, késlekedtek, és a török had megelőz titeket, és előbb tör be a ti vidékeitekre, félünk, hogy a törökök hadával — ahogy megesik — a magyarok és a szlavónok (tetszik-nemetszik) kénytelenek lesznek a törökökkel együtt betörni Germánia híres vidékeire, s azt tűzzel-vassal (az istenek akadályozzák meg ezt a gázsgót!) pusztítani és irtani. 13 Éppen ezért, dicső fejedelmek, tegyetek róla, hogy ne hiába mondtam el légyen szavaimat erről a szálnalmas ínségről. 14 Azt pedig, hogy önmaguk mit kérnek könyörögve a Császári Felségtől és tőletek, Dicső Választók és a szent Római Birodalom fejedelmeitől, többi rendjétől, azt Könyörgő Iratukból pontosabban megtudjátok, s bármit határoztok, — kérünk azonban, úgy határozzatok, ahogy számotokra és a kereszténység számára üdvös —, arról Magyarország és Szlavónia Urai és más rendjei minél előbb értesülni kívánnak.“

Wenn nur die rhetorischen Mittel der Texte in den Übersetzungen erhalten geblieben wären, wäre diese Konsequenz nicht überraschend. Es ist vielmehr bemerkenswert, daß auch das System der sinnsemantischen Zusammenhänge erhalten bleibt — trotz der syntaktischen Unterschiede der einzelnen Zielsprachen.

Anmerkung

Ladislaus de Macedonia wurde um 1479 vermutlich in der Ortschaft Macedonia am Fluß Temes geboren. Sein Leben war reich an Ereignissen. Er hat sich um den König Lajos II. verdient gemacht, der ihn 1520 für seine Verdienste zum Bischof von Sirmium ernannt hatte. Die Bischofswürde tauschte er aber im Frühjahr 1526 unter anderem auf die Intervention des Gesandten des Papstes gegen die Fünfkirchner Probstei des Kanzlerkandidaten István Brodarics ein. In der Zwischenzeit bekleidete er auch weltliche Ämter beim König, er war z. B. Schatzmeister. Während des Feld-

zuges im Sommer 1526 befand er sich in der Gefolgschaft des Königs Lajos II. An der Schlacht bei Mohács hat er sich jedoch nicht beteiligt, da er vom König, der beunruhigende Nachrichten vom Vormarsch und von den Kriegserfolgen der Türken vernommen hatte, zur Königsfrau Maria von Habsburg nach der Hauptstadt Buda zurückgeschickt wurde, um militärische Hilfe herbeizuholen. Fern von Mohács erreichte ihn die Nachricht von der Schlacht, die so verhängnisvoll für Ungarn endete. Nach der tragischen Niederlage der ungarischen Heere wurde ihm ein sonderbares Geschick zuteil. Seit dem November, bzw. dem Dezember des Jahres 1526 hatte Ungarn unglücklicherweise zwei Könige: János I (von Zápolya) und Ferdinand I. (von Habsburg). König Ferdinand I. hat Ladislaus de Macedonia im Jahre 1527 zum Bischof von Várad (Wardein) ernannt. Er konnte jedoch sein Amt nicht antreten, weil der tatsächliche Herr des Landes, König János I. noch im selben Jahr seinen Anhänger Imre Czibak zum Bischof von Várad ernannt hatte. Czibak wurde zwar 1534 ermordet, aber dismál ernannte König János I. Frater Georg (Martinuzzi) zu seinem Nachfolger in der Bischofswürde, so daß Ladislaus de Macedonia der Amtsantritt auch zum zweiten Mal versagt blieb, obwohl der Papst ihn in seiner Würde als Bischof bestätigt hatte. Er trug auch diese Würde bis zu seinem Tod im Jahre 1537. Sein Widersacher Frater Georg kam 1551 ums Leben.

Die Reden von Ladislaus de Macedonia, die er 1522 vor dem Reichstag in Nürnberg und 1530 in Augsburg wegen der Vereinigung der Kräfte des christlichen Europa gegen die Türken hielt, sind Prachtstücke der darlegenden, argumentierenden und agitativen humanistischen Orationen und zugleich auch informationsreiche Quellen zur Geschichte des 16. Jahrhunderts, bzw. zu der der Diplomatie. Für die deutsche Philologie (für die Sprachgeschichte und für die Dialektforschung u. a.) sind diese Texte ebenfalls von Wert, denn ihre deutsche Übersetzung ist in der zeitgenössischen Presse nicht lange nach der Reichstagssitzung gedruckt worden. Zum Wert dieser Texte als historische Quellen trägt die Tatsache nur bei, daß der 19. November 1522, bzw. der 30. September 1530, als die Reden gehalten wurden, in einer annähernd gleichen zeitlichen Entfernung vom 29. August 1526, dem Tag der ungarischen Niederlage bei Mohács liegen, und diese 8 Jahre bilden den zeitlichen Rahmen von entscheidenden historischen Ereignissen.

Durch die Eroberung von Belgrad im Jahre 1521 kämpften sich die Türken praktisch den Zugang zu den inneren Gebieten des Königreiches Ungarn, folglich auch den Weg zu den deutschen Territorien frei. Der König von Ungarn, noch mehr aber die Stände des Landes setzten ihre Hoffnung nach dem Fall dieser letzten starken Festung an der Südgrenze von Ungarn auf die Hilfe des westlichen Auslandes. Kaiser Karl V. hat ja versprochen, das Geld sowie das Militär, die von den Ständen des Reiches ursprünglich für andere Zwecke bereitgestellt werden sollten, für den Kampf gegen die Türken zur Verfügung zu stellen. In seiner Rede hat Ladislaus de Macedonia den Reichstag gebeten, die Ausführung dieses Vorhabens durch einen entsprechenden Beschluß zu ermöglichen. In seiner Argumentation verwendete er meisterhaft die aktualisierbaren Elemente der Ideenwelt des Humanismus, legte die drohende Gefahr auseinander, zählte die Aufgaben, die sich daraus ergaben, auf und betonte die einzige vernünftige Lösung, von der man sich noch Erfolg erhoffen konnte: unverzüglich den präventiven Krieg gegen die Türken einzuleiten, solange sich ihre Streitkräfte noch bei Belgrad aufhielten. Die Elemente der Ideologie des Humanismus, die sich im Text nachweisen lassen, wurden in einer Abhandlung von E. K. OBERMEYER und I. K. HORVÁTH (Századok 93 (1959), S. 787) zusammengefaßt: „Die Ungarn sind als Christen zugleich auch *socii et amici huius sacri Romani imperii*; ihre Vorfahren vergießen ihr Blut bereits seit hundertfünfzig Jahren im Interesse der *communis*

Christianitatis quies; Ungarn hat den Westen nicht nur in der Vergangenheit beschützt, sondern es ist für das Christentum auch in der Zukunft der sicherste *clypeus* und *murus*; als die wichtigste Ursache des Vordringens der Türken gelten die *desidia et mutua inter se christianorum dissidia* oder anders ausgedrückt: *otium et desidia principium christianorum*; nicht nur der christliche Glaube, sondern auch der germanische Ruhm und Ruf erfordern die Einleitung dieser *sacrosancta expeditio*...“ Die Rede hat leider das gesetzte Ziel nicht erreicht und blieb praktisch wirkungslos.

Im Jahre 1530 hat Ladislaus de Macedonia zwei Reden gehalten, in denen ebenfalls die gemeinsame Gefahr und die daraus resultierende Gleichheit der Interessen hervorgehoben wird. Der Redner hielt dem Westen vor, den Ungarn nicht die Hilfe geleistet zu haben, die angebracht gewesen wäre. Nun steht den deutschen Territorien die Gefahr des unmittelbaren Angriffs der türkischen Streikräfte bevor. Man hat aber noch eine letzte Chance. Es wird zwar in der Rede nicht erwähnt, aber es ist aus der ungarischen Geschichte bekannt, daß die Türken die eroberten ungarischen Gebiete bis 1541 nur vorübergehend besetzt haben, außerdem blieben die westlichen, nördlichen und nordöstlichen Teile des Landes, die Reste des Königreichs Ungarn von einer türkischen Besetzung praktisch verschont. Der ungarische Gesandte konnte also sagen, daß die Ungarn bereit sind, sich der Expedition der europäischen Mächte gegen die Türken anzuschließen. Falls aber dieses Vorhaben der Ungarn durch den Fehler des Westens vereitelt wird, hat man zu befürchten, daß sie infolge der voraussehbaren Niederlage gezwungen sein werden, sich in die Streitkräfte der Türken eingliedern zu lassen und mit ihnen gegen Deutschland und Österreich vorzudringen. Jetzt haben die Ungarn zum letzten Mal Gelegenheit, den Westen um Hilfe für die gemeinsame Sache zu bitten. Wird aber diese Hilfe nach wie vor verweigert, dann mögen der allerhöchste und barmherzige Gott sowie die gerechten christlichen Fürsten über die Lage und Not der Ungarn ein Urteil fällen, denn sie müssen wissen, aus wessen Fehler sich das alles ereignen wird.

Literatur

- VAN DIJK, T. A.—KINTSCH, W. (1978.): Cognitive psychology and discourse: Recalling and summarizing stories. In: Dressler, W. U. (ed.): Current trends in textlinguistics. Berlin, de Gruyter, 61—80.
- VAN DIJK, T. A. (1980.): Story comprehension: An introduction: Poetics, 9. 1—21.
- VAN DIJK, T. A.—KINTSCH, W. (1983.): Strategies of discourse comprehension. New York.
- BÉKÉSI, I. (1983.): Typologische Häufigkeitsangaben über den Aufbau der kurzen Zeitungsnachrichten. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus 33 (1—4), pp. 257—271.
- BÉKÉSI, I. (1986/a): Die konfrontative Untersuchung eines Typus der Textkonstruktion. *Acta Acad. Paed. Szeged, Ser. Ling.-Litt.-Aest.* pp. 3—13.
- BÉKÉSI, I. (1986/b): Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten. *Papiere zur Textlinguistik*. Band 51. Hg. von W. Heydrich und J. S. Petőfi, pp. 163—173.

EGY ARGUMENTÁCIÓTÍPUS EGY HUMANISTA SZÓNOK ORÁCIÓJÁBAN

BÉKÉSI IMRE—VALACZKAI LÁSZLÓ

A szerzők egy XVI. századi magyar humanista püspök egyik latin nyelvű orációjának befejező részletét vizsgálják meg korabeli német, illetőleg mai német, magyar fordításaival egybevetve. Az elemzés tanulsága az, hogy a szövegrészlet szerkezeti felépítését, amelyet a szerzők egy argumentáció-típusnak tekintenek, mindegyik fordító megőrizte.

ОДИН ТИП АРГУМЕНТАЦИИ В ПРОПОВЕДИ ОДНОГО ОРАТОРА-ГУМАНИСТА

И- БЕКЕШИ — Л. ВАЛАЦКАИ

Авторы работы исследуют заключительную часть проповеди на латинском языке одного венгерского епископа-гуманиста XVI века, проведя сопоставления с тогдашними и современными немецкими и венгерскими переводами. Анализ показывает, что всем переводчикам удалось сохранить структурное построение этой части текста, которое авторы считают одним типом аргументации.

A VÁRADI REGESTRUM HELYNEVEINEK SZÓKEZDŐ G, GY BETŰI

K. FÁBIÁN ILONA

1. 1. Az 1208—1235 között keletkezett, de csak 1550. évi másolatban ránk maradt latin nyelvű váradi Regestrum mintegy 2500 magyar személynévet és 600 helynevet őrzött meg az utókornak, ezért gazdag tárháza a nyelvjárástörténeti és helyesírás-történeti kutatásnak. Teljes nyelvészeti földolgozása még nincs (Kniezsa: HiTö. 33). Egy korábbi elemzésemben (Névtani Konferencia, Zalaegerszeg, 1986. október 10—12. — megjelenés alatt) arra mutattam rá, hogy 3100 adat betűjelei alapján a 16. századi kiadás hű másolatnak mondható. Most a g, gy szókezdetű helyneveket valatom: milyen fonetikai helyzetben hogyan használja a lajstrom e két betűjelet.

2. KNEZSA ISTVÁN (HiTö. 18—37) a kancelláriai helyesírás kialakulásának III. korszakát a 12. század elejétől a tatárjárásig tartó időszakban jelöli meg, de ezen belül is több kisebb intervallumot hasonlít össze. Itt keresem a VR. helyét, vizsgálva a g betű és gy betűkapcsolat megjelenését és hangértékét minden idetartozó helynévben.

Mivel Kniezsa a VR. helyesírását általában régiesebbnek tartja, mint a korabeli írásszokás, a gy jel használatát viszont „korához képest rendkívül gyakori”-nak ítéli (i. m. 33), ezért különösen fontos a g, gy betűjegyek alkalmazásának aprólékos elemzése.

A következőkben előbb a VR. g, majd gy szókezdetű helyneveinek teljes értékelését adom Karácsony—Borovszky kiadása alapján (Bp., 1903.). A nevek előtt szerepel a VR. évszáma, majd az időrendbe szedett jegyzőkönyvek paragrafusszáma, ezt követi a kiadás lapszáma.

II. 1. g + mássalhangzó:

1234/550: *Grab* (380. 303.). A Nógrád megyei *Garáb* helység még 1265-ben is *Grab* alakú, 1327-ben *Garab* (Cs. I. 98.). Erre a szókezdettípusra nincs több adat a VR. helynevei között, de más helyeken sem okoz különösebb gondot a hasonló szókezdet (vö.: FEHÉRTÓI KATALIN: Árpád-kori kis személynévtár 143—4).

1215/550: *Ghony* (138. 202.). Mivel a szakirodalomban azonosítatlan névről van szó, a betűjelek nem értékelhetők.

2. g + veláris magánhangzó (a, o, u):

1229/550: *Gab* (366. 295.). A Zaránd megyei *Gab* neve a Hunyadiak korában is előfordul (Cs. I. 731.) azonos alakban.

1221/550: *Galya* (322. 275.). A Pesty-féle összeírásban szántóként emlegetett Abaúj megyei *Gálya* 1332-ben is előfordul *Galya* alakban (Gy. I. 84.), ma is élő helynév.

1217/550: de monasterio *Gabrielis* (166. 213.) és ecclesiae *Gabrieli[s]* (166. 214.). Az ekkor még latinos név 1271-ben már *Gabrian Monustura*, 1311-ben *Gebery-anmonustura* (Gy. I. 618.), és 1460-ban pedig *Gaboryan* (Cs. I. 608). A Bihar megyei község neve ma *Gáborján* (ld. még FNESz. 229).

1213/550: *Gourou* (44. 170.). Ez a név valószínűen a Közép-Szolnok megyei *Girókuta* előzménye (Cs. I. 555).

1213/550: *Gurba* (38. 168.). Az ómagyar kori egyik magánhangzó-változási tendencia, a nyíltabbá válás után *Gorba*, *Garba* alakban élt tovább a Hunyadiak korában (Cs. I. 732.), Zaránd megyei helység.

1219/550: *Gormot* (231. 240.). A Békés megyei Füzesgyarmat község nevének korai előfordulása után ingadozó a helyesírás: *Gyarmat*, *Garmath*, *Garmad*, *Garmat* (Gy. I. 507.), *Naghgyarmath* (Cs. I. 651.). A *g* betűvel kezdődő VR.-beli írásképet talán a szó eredetibb alakja és annak esetleges rögzülése okozhatta, hiszen *Gyermotu* ~ *Gyermatu* hangzású volt (TESz. I. 1113.) a honfoglaló törzs neve. Ez utóbbi neveket viszont *g*-vel írták, de *gy* hanggal ejtették az *e* hang palatalizáló hatása miatt. Az első szótag magánhangzójának illeszkedése éppen e korszak elején-közepén, azaz a VR. korában ment végbe. Még valószínűbb, hogy az első szótag magas és mély magánhangzós ejtése (és írásképe is) ingadozott, de erre nincs adat.

A *g*+*veláris magánhangzó* kezdetű helynevek *g* betűi tehát *g* hangértékűek — egy kivétellel.

3. *g* + *u* + *veláris magánhangzó*:

1219/550: *Guolozka* (232. 240.). Talán a Közép-Szolnok megyei *Goroszló* nevű helységgel azonosítható (Cs. I. 556.). Az *u* megkülönböztető jegy indokolatlan a *g* betű mellett (vö.: előző csoport).

1214/550: *Guar* (98. 189.). A település helye ismeretlen, talán a Békés megyei *Gyúr* elírása (Gy. I. 507.).

A két adat bizonytalan lokalizációja miatt a helyesírási értékelés alaptalan lenne.

4. *g* + *u* + *palatális magánhangzó (e, i)*:

1215/550: *Guernezt* (121. 197.). Szatmár megyei település volt, amely a Hunyadiak korában *Gernez*, *Gernyes* (Cs. I. 487.) alakban szerepel.

1216/550: *Guerdei* (162. 211.). Ma is élő helynév Baranya megyében: Pécsről délnyugatra fekszik *Gerde* község. A *g* utáni *u* betű még sokáig (1329.) szerepel az írásképből (Gy. I. 305—6.), de váltakozik az *u* nélküli alakokkal.

1219/550: *Gnezted* (184. 220.). Feltételes azonosítás alapján (Gy. III. 348.) a Kolozs megyei *Gesztrágy* névhez köthető. A *g* után szereplő *n* nyomdahiba, ill. elírás *u* helyett.

1220/550: *Guezt* (239. 243.), ill. 1213/550: *Gest* (26. 164.). A két VR.-beli alak jelzi a helyesírási következetlenséget, bár ugyanarról a Bihar megyei *Geszt* faluról van szó (Gy. I. 619. és Cs. I. 608.).

1213/550: *Guizar* (38. 168.). Lehetséges, hogy a Bihar megyei *Guzsár* puszta (Gy. I. 620. és Cs. I. 609.) nevében az *u* betű nem a *g* betű *g* ejtését jelöli, hanem maga *u* magánhangzó értékű, míg az *i* betű a *zs* hang ejtését támogatná, amit a *z* betű jelöl. A későbbiekben csak *Guzar*, *Gwzar* formában fordul elő.

A 4. pontban bemutatott négy név helyesírása jellegzetes sajátyságot mutat: ebben a helyzetben az *u* betűnek nincs külön hangértéke, csupán a *g* depalatalizáltságát jelöli, s egy esetben rendelkezik az *u* önálló magánhangzóértékkel.

5. g + u (ü hangértékben):

Az alábbi három adat mindegyikében az ü hang később nyíltabbá válással ö-vé lett, sőt e-vé, i-vé is szűkült.

1229/550: *Gurbuc* (368. 296.). Abaúj megyében *Gerbec*, *Girbesz*, *Gerbesz* alakban élt tovább (Gy. I. 87.), ma is létező helynév Mislóka határában Kassa mellett.

1214/550: *Gurbey* (97. 187.) és 1221/550: *Curbei* (286. 260.). A Békés megyei *Görbe* halom nevében él tovább (Gy. I. 507.).

1219/550: *Buncij* (kétszer) (218. 234.) és 1220/550: *Guncy* (259. 250.). Azonos az Abaúj megyei *Gönccel*. A középkori adatok első szótagbeli ü hangra utalnak (Gy. I. 88. és Cs. I. 197.).

Egyöntetűen megállapítható, hogy a palatális ü hang u jele a g betű g hangértékét nem befolyásolta.

6. g + magas magánhangzó (i ~ y, e):

1221/550: *Gegy* (305. 268.). Valószínűen azonosítható a mai Heves megyei *Déltelek* helynévvel, amely a VR. idejében *Gyegy* hangzású volt, majd depalatizációval *Ded* ~ *Déd* alakot vett föl, 1484-ben *Dedthelek* formai előfordul (Gy. III. 78., Cs. I. 60.).

1219/550: *Geken* (197. 225.). A VR. egyazon esetében háromszor is előforduló adat feltételelesen azonosítható a *gyékény* köznévből lett helynév későbbi adataival (TESz. I. 1125.).

1220/550: *Geuru* (270. 254., kétszer). A Győr megye-, ill. településnév gyakori korábbi előfordulásai (Gy. II. 591., Cs. III. 537.). egy *eü* (esetleg *eö*) diftongusos alakokat mutatnak, melyek az ómagyar korban váltak hosszú magánhangzóvá, ö-vé (ld. még FNSz. 254.).

1222/550: *Gienda* (331. 279.). Az Abaúj megyei helynév később *Genda*, *Ganda* formában jelentkezik (Gy. I. 90. és Cs. I. 208.). A legkorábbi alak valószínűleg diftongusos, s később a 14. században megtörtént a magánhangzó-illeszkedés.

1213/550: *Genta* (34. 167.) és 1213/550: *Gyonta* (24. 163.). E Bihar megyei helynév helyesírásának módja példázza a legkitűnőbbben, hogy az e, i magánhangzók az előttük álló g-t palatalizálják a VR. helyesírásában.

1234/550: *Gilianus* (337. 300.) és 1215/550: *Gylian* (126. 198.). Ezek az adatok más elbírálás alá esnek, ugyanis egy középlatin *Kilianus* átvételei (FNSz. 235), s így itt az íménti helyesírási szabályosság nem érvényesül. Az utóbbi adat y betűje középlatin írássajátság, i értékű.

A következő helynév írásformája már tulajdonképpen átvezet bennünket a gy betűformához, hiszen a névetimológia bizonyítja, hogy a későbbi *Gyánté*, *Gyán* (Bihar m.) nevekben szereplő gi betűkapcsolat gy betű- és hangértékű: 1220/550: *Giontoy* (235. 242.), bár a név *Gontoy* (317. 273.) formában is előfordul.

Egy azonosíthatatlan adat tartozik még ebbe a körbe, de egyéb adatok híján nem értékelhető: 1220/550: *Gymey* (253. 251.).

A csoport helyesírásában érvényre jutó fő szabály megfogalmazható: g + e ~ i betűkapcsolat g betűje gy hangértékű.

III. 1. gy + a:

Csak valószínű a gy hangérték a VR. 1221/550: *Gyad* (308. 269.) helynévében de adatok híján nem lehet lokalizálni.

1214/550: *Gyagya* (105. 191.). A Szabolcs megyei településnév a szl. *Děda*

alakból fejlődött (MEZŐ—NÉMETH: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára, 121.), a 13. században előfordul még *Dada*, *Doda* formában is. Ma *Tiszaada*.

1213/550: *Gyan* (40. 169.); 1214/550: *Gyan* (97. 187., négyszer); 1216/550: *Gyan* (161. 210.); 1215/550: *Gyan* (142. 204.); 1229/550: *Zobodian* (361. 292.). Ezek az adatok három Bihar megyei településre vonatkoznak, *Mezőgyánra*, *Vizesgyánra*, és *Kötényánra* (Gy. I. 620., Cs. I. 609.). A VR. e helynevei hét esetben *gy-s* alakot mutatnak, mindössze egy alkalommal, amikor az írónak a *szabad*+*gyán* összetételt kellett lejegyeznie, szerepel *i*. A *d*+*gy* hasonulását nem tudván lejegyezni, *d*+*i* betűkapcsolatot írt, de ebből az írásképből sem lehet kétségünk, hogy az *i* palatalizálta a *d*-t, s voltaképpen egy *szoboggyán* kiejtést adott vissza *Zobodian* alakkal.

2. gy + o:

1213/550: *Gyou* (31. 165.), 1215/550: *Gyou* (136. 202.). Valószínűen Közép-Szolnok megyei helység, ám egyéb adatok híján megbízhatóan nem magyarázható.

1216/550: *Gyon* (152. 207.). Amennyiben az *n* nem sajtóhiba *u* helyett, úgy különbözik az előbb említett *Gyou* adatoktól, s a Pest megyei *Gyón*mal lehet azonos, amely 1447-ben *Gyoon* formában kerül elő (Cs. I. 28.). Ez esetben a *gy* betűkapcsolat ténylegesen *gy* hangértékű.

1213/550: *Gyopol* (19. 162.), 1229/550: *Gyopol* (356. 289., háromszor). A VR. e helyein *Gyopol* nevű személlyel találkozunk, e névből alakult az a Bihar megyei település (1323. *Gaapal*, 1. Gy. I. 621—2. és 1404: *Gyapol*, 1. Cs. I. 609.), amely ma *Gypoly* néven puszta.

1214/550: *Gyorok* (86. 184.), 1219/550: *Gyroc* (187. 221.), 1213/550: *Gyoroc* (42. 169.). A VR. három különböző *Gyarak* faluról szól, a Bihar megyei *Erdőgyarak*-ról és *Mezőgyarak*-ról, valamint a Zaránd megyei *Hosszúgyarak*-ról. Történeti adatai közül főleg az *Erdőgyarak*ra vonatkozóak mutatják jól a *gy-s* ejtést (1320: *Gyarak*, 1332: *Gyarak*, 1. Gy. I. 622., 1428: *Erdewgyarak*, 1. Cs. I. 609. stb.), de a mai kiejtés bizonyossá teszi, hogy már a 13. században a *gy*-vel írt alakokat *gy*-vel ejtették. A *Gyroc* forma talán egy *Gyoroc* alakból romlott, de — mivel az *y*-nak *i* értéke is lehet — *Gyirok* ejtés is szóba jöhet.

3. gy + u (ü hangértékben):

1220/550: *Gyurhc* (239. 243.). E Bihar megyei település neve 1291—4-ben *Gyurk-laka* alakban fordul elő (Gy. I. 623.), ami bizonyossá teszi, hogy a VR. *Gurhc*-ja egy *Gyurch* alakból romlott, és *Gyürk*-nek ejtették.

1220/550: *Gyurge* (257. 249.). Ezt az adatot a lokalizálás nehézségei miatt nem értékelhetjük, bár aligha kérdéses, hogy benne egy *Gyürke* vagy *Gyürgye* ejtésű név rejtőzik, s talán a Közép-Szolnok megyében később *Györgyteleke* (1378: *Gyurgteleke*, Cs. I. 556.) alakban felbukkanó településsel azonos.

Lezárva a fentebb tárgyalt *gy+a*, *gy+o*, és *gy+u* (=ü) kezdetű helynevek áttekintését, megállapítható, hogy a *gy* hang jelölésére minden esetben, kivételt nem mutatón — akár veláris, akár palatális magánhangzó követte is a *gy*-t — *gy* betű szolgált.

IV. Az áttekintett adatok azt mutatják, hogy a VR.-ban a *g* hangértéke általában akkor *g*, ha utána veláris magánhangzó áll vagy palatális *ü*. Am ha a *g*-t *i* és *e* hang követi, akkor vagy palatalizált ejtésű (*gy*) lesz, vagy az apalatális ejtést a *g* után írt *u* betű jelöli. A *gy* betű használata — mint KNIEZSA is megállapítja (i. m. 33) — igen

gyakori a VR.-ban, de mivel e jel a korszak többi, Kniezsa által vizsgált oklevélben is sűrűn előfordul, főleg pedig mert hangjelölése a VR.-ban határozott következetes-séget mutat (ti. gy hangértékben csak veláris magánhangzó és *ü* értékű *u* előtt jelentkezik), ezért nem lehet későbbi betűhelyettesítésnek tekinteni, hanem az író (és némileg a kor) bevett helyesírási gyakorlatának kell minősíteni.

ANLAUTENDE G, GY BUCHSTABEN DER ORTSNAMEN IM REGESTRUM VON VÁRAD (1208—1235)

ILONA K. FÁBIÁN

Alle anlautende *g*, *gy* Buchstaben der Ortsnamen im Regestrum von Várad werden von der Verfasserin untersucht. Ihren Daten nach ist der Lautwert der *g* Buchstabe in dem Falle *g*, wenn ihr ein Velarvokallaut oder ein *ü* Palatal folgen. Wenn aber dem *g* Laut *i* und *e* Laute folgen, wird er als ein palatasierter *gy* Laut ausgesprochen, oder die apalatale Aussprache wird von der nach der *g* Buchstabe geschriebenen *u* bezeichnet. Die Anwendung der *gy* Buchstabe ist — wie auch Kniezsa (Geschichte unserer Rechtsschreibung, S. 33) festlegt — im Regestrum von Várad sehr häufig, nachdem aber dieses Zeichen in den auch von Kniezsa untersuchten Urkunden der Epoche sehr oft vorkommt, hauptsächlich aber seine Lautbezeichnung im Regestrum von Várad bestimmte Konsequenz aufweist (bzw. der *gy* Laut tritt im Lautwert nur vor einem velaren Vokal und einem *u* Laut, der einem *ü* entspricht, vor, deshalb kann sie nicht als ein späterer Buchstabeneinsatz betrachtet werden, sondern sie soll für eine herkömmliche Rechtsschreibungspraxis des Schriftstellers (und gewissermassen der Epoche) gehalten werden.

НАЧАЛЬНЫЕ БУКВЫ G И GY В ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЯХ АРХИВНОГО ДОКУМЕНТА «ВАРАДИ РЕГЕСТРУМ»

К. ФАБИАН ИЛОНА

¶ Автор рассматривает все географические названия архивного документа «Варади Регеструм» начинающиеся на *g* и *gy*. Исследования показывают, что буква *g* имеет обычно звуковое значение *g* если после неё стоит велярный гласный или палатальный *ü*. Но если после *g* следует *i* и *e*, тогда она будет палатального произношения (*gy*), или для непалатального произношения пишется буква *u* после *g*. Буква *gy* употребляется очень часто в архивном документе «Варади Регеструм» — как об этом напоминает и Кнежа (История нашей орфографии, 33) — но так как она часто фигурирует и в других документах данной эпохи изученных Кнежа и так как её писание в архивном документе «Варади Регеструм» показывает чёткую последовательность (т. е. имеет звуковое значение *gy* только перед велярным гласным и перед буквой *u* произносимой как *ü*), нельзя считать её более поздней заменой букв, а надо рассматривать как обыкновенную орфографическую практику писателя [и в частности эпохи тоже].

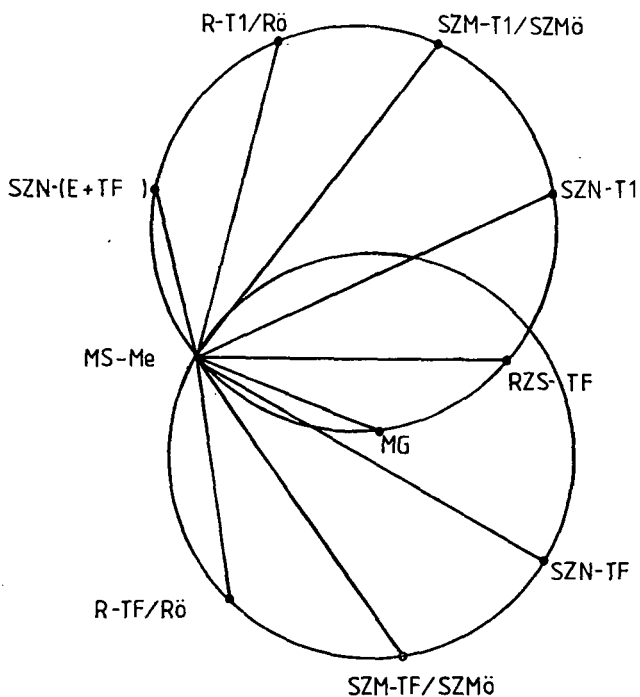
A SZINTMÉLYSÉGMUTATÓ KÖRNYEZETSTRUKTÚRÁJA

B. FEJES KATALIN

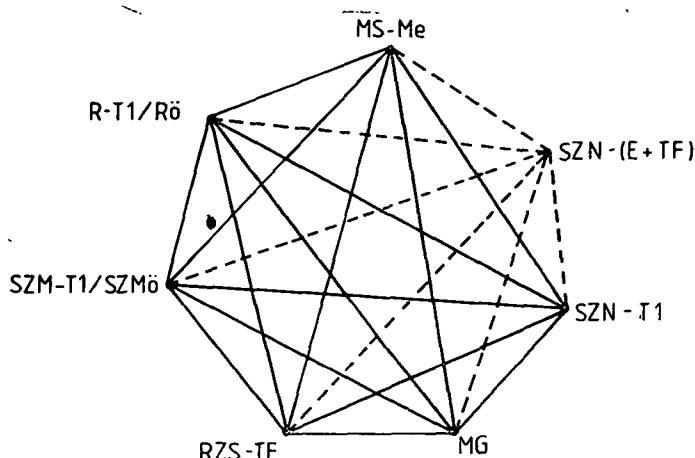
0. Ez a dolgozat annak a kiterjedt vizsgálatnak a része, amelyben tanulói fogalmazások mondatszerkezeti sajátosságai között keresünk matematikai statisztikai összefüggéseket. Közvetlen előzményei „A szerkesztettségi mutató környezetstruktúrája”, valamint „A mondat egységek telítettségi mutatójának környezetstruktúrája” c. tanulmány (Néprajz és Nyelvtudomány XXIX—XXX (1985—1986), 37—49; XXXI (1987),; további részletei: Életkor — szöveg — szintaxis: Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére. Szerk. Szende Aladár (Tankönyvkiadó, 1986. 390—401); Lebensalter — Text — Syntax (Grazer Linguistische Studien 27, Herbst 1986. 21—26).

1. A szövegek szintmélységmutatója azt jelzi, hogy a szöveg összetett mondatainak egyes szintjein milyen arányú a mondat egységek előfordulása. Azaz minél több tagmondat található a főmondati szint alatt (az alárendelés első, második és további szintjein), annál nagyobb lesz a szintmélységmutató értéke. Az pedig magától értetődik, hogy a többi mutató közül elsősorban a szintnépesség mutatójával függ össze.

A lineáris korrelációs együtthatók alapján két kapcsolatkört állapíthatunk meg:

1.1. Az első csoportba tartozó mutatók és kapcsolataik:

- MS—Me* = a szövegekre számított mélységmutató a szövegek mondat-egységeinek szintbeli fekvése alapján;
- SZN— (E+TF)* = a főmondati szintű mondategységek szintnépesség-mutatója (azaz az egyszerű mondatok mint mondategységek, valamint a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek százalékos aránya a szöveg összes mondategységéhez viszonyítva);
- SZN—T1* = az alárendelés első szintjén álló mondategységek szintnépesség-mutatója (azaz az alárendelés első szintjén álló mondategységek és a szöveg összes mondategységének százalékos aránya);
- MG* = megoszlási mutató (azaz a szöveg mondategységei között található alá- és mellérendelő kapcsolások aránya);
- RZS—TF* = a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészi zsúfoltságának mutatója (azaz, hogy a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészei átlagosan hány elemből: alaptag, determináns állnak);
- SZM—T /SZMö* = az alárendelés első szintjén álló mondategységek tartalmaszó-részesedési mutatója (ami azt mutatja meg, hogy az alárendelés első szintjén álló mondategységekre hány tartalmaszó jut az adott szöveg teljes tartalmasszó-mennyiségéhez viszonyítva);
- R—T1/Rö* = az alárendelés első szintjén álló mondategységek mondatrészi részesedésmutatója (jelzi, hogy az alárendelés első szintjén álló mondategységekre jutó mondatrészmennyiség hogy viszonyul az adott szöveg mondatrészmennyiségéhez);

1.1.1. A kölcsönös összefüggések bemutatása és értelmezése

A csoport mutatóival a mélységmutató pozitív irányú, erős kapcsolatban áll. Egyetlen kivétel van, a főmondati szintű mondategységek szintnépesség-mutatójával ellentétes irányú a kapcsolata ($-0,84$); de ez természetes: minél több a szöveg mondategységei között a főmondati szinten álló mondategység (egyszerű mondatok és a főmondati szintű beszerkesztettek), annál kisebb a mélységmutató értéke.

A pozitív irányú erős kapcsolatok közül könnyen belátható az alárendelés szintjein álló mondategységek szintnépesség-mutatójával való összefüggése, hiszen ha nagyobb az alsóbb szinteken álló mondategységek részesedése, akkor nagyobb lesz a szintmélységmutató értéke is ($0,77$); valamint az is következik, hogy a mélységmutató pozitív erős kapcsolatban áll az alárendelt tagmondatok mondatrészes- és tartalmasszó-mutatójával is ($0,70$; $0,69$).

Igen erős a mélységmutató kapcsolata a megoszlási mutatóval ($0,90$). Ez első pillanatra talán nem látszik indokoltnak. Érthető lesz azonban, ha felidézzük, mit is fejez ki a megoszlási mutató ($Ca/Ca + Cm$), vagyis akkor, ha viszonyítási alapnak az alárendelő kapcsolások mennyiségét tekintjük. (Így nem kell magyaráznunk, hogy miért tekinthető az alárendelés bonyolultabb kapcsolásformának a mellérendelésnél.) Mivel az alárendelő kapcsolat mindig szintváltást eredményez a mondategységek között, világos, hogy ha nő az alárendelő kapcsolások száma a szövegben, akkor növekszik a szöveg mélységi mutatójának értéke is.

Elgondolkodtató a mélységi mutató kapcsolata a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltságával. Erős, pozitív irányú összefüggést jelez a lineáris korrelációs együttható: $0,78$. Tehát ha a szövegek mélységmutatója nagyobb, vagyis ha az alárendelés szintjein nő a mondategységek száma, akkor nagyobb a beszéd szintjén álló beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek a zsúfoltsága is: növekszik a szerkezettagok száma a főmondati szintű beszerkesztett mondategységekben. A vizsgált tanulói szövegekre vetítve ezt így fogalmazhatjuk meg:

Amelyik tanuló jól bánik a mondategységek hierarchikus tagolásával (vagyis az információ mellékmondatban való széttagolásával), annak nem jelent gondot az információ szerkezettagi szintű elhelyezése sem. Ez a párhuzamosság fejeződik ki a mélységi mutatóban és a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltságában.

Érdemes megemlíteni — bár a kapcsolatkör mutatói között nem szerepel — a mélységmutató és az alárendelés első szintjén álló mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsága közötti középértékű összefüggést is ($0,44$); azt tehát, hogy a feltárt párhuzamos szerkezeti mozgás az alárendelt tagmondatokra is érvényes. Ismételten fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a mondatrészi zsúfoltság (a főmondati szintű beszerkesztett és az alárendelt mondategységekben) az alárendelő kapcsolások számának növekedésével párhuzamos. Vagyis nem mellékes, hogy a tagmondatosodás a mellérendelő, vagy pedig az alárendelő kapcsolások számát növeli-e.

A csoporton belüli kölcsönös összefüggésekből ki kell emelnünk a főmondati szintű mondategységek (az egyszerű mondatok és a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek) szintnépesség-mutatójának kapcsolatait. Ez a mutató ellentétes irányú összefüggést jelez a csoport többi szövegszerkezeti sajátosságával. Nem kíván magyarázatot a két szintnépesség-mutató közötti ellentétes erős kapcsolat ($-0,97$). Ugyancsak érthető az az összefüggés is, hogy ha egy szövegben nő a főmondati szintű mondategységek aránya, akkor csökkenni fog az alárendelés szintjén álló mondategységek mondatrészi és tartalmasszórészesedése ($0,93$; $-0,91$).

A megoszlási mutatóval szintén ellentétes irányú erős kapcsolatban áll a főmondati szintű mondategységek szintnépesség-mutatója ($-0,70$). Ennek így kell lennie, hiszen a főmondati szintű mondategységek mennyiségi növekedésével a mellérendelő kapcsolások száma nő, ezzel csökken a megoszlási mutató értéke (és fordítva).

Tovább erősíti a mélységmutató és a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészi zsúfoltsága közötti pozitív irányú kapcsolat érvényét az az ellentétes tendenciájú, erős összefüggés, amely a főmondati szintű mondategységek szintnépesség-mutatója és a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsági mutatója között van ($-0,70$). Ez azt jelenti, hogy a beszéd szintjén álló mondategységek mennyiségi növekedésével csökken a beszerkesztett, főmondati szintű mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsága, sőt középerős kapcsolattal ($-0,40$) csökken az alárendelés szintjén álló mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsága is. Ezek az összefüggések más irányból ugyanazt a megállapítást erősítik meg: a vizsgált tanulói szövegekben a mondategész hierarchikus tagolása nem független a mondatrészek szintagmatikus szerkesztettségétől. (Külön feladat lesz megvizsgálni, hogy e párhuzamos szerkezeti mozgást hogyan lehet fölhasználni az anyanyelvi oktatásban.)

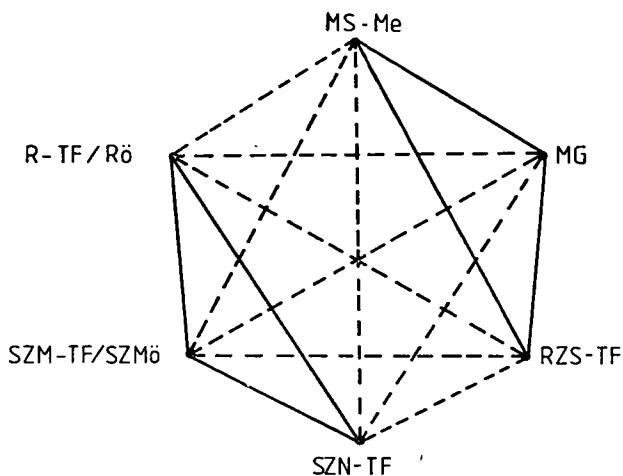
Az előbbi felismerést a csoport további összefüggései alapján még a következő mutatók erős kapcsolata is igazolja:

az alárendelés szintjén álló mondategységek szintnépességmutatójának növekedésével együtt növekszik a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsága ($0,73$); a megoszlási mutató is pozitív erős kapcsolatban áll a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsági mutatójával ($0,82$); és erős, pozitív irányú kapcsolat van az alárendelés szintjén álló mondategységek mondatrész- és tartalmaszó-részesedési aránya és a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsága között is ($0,76$; $0,74$).

A kapcsolatkör összefüggéseinek táblázata:

MS—Me	—	SZN (E+TF)	=	-0,84	SZN(E+TF)—SZNT1—	=	-0,97
		SZN—T1	=	0,77	MG	=	-0,70
		MG	=	0,90	RZS—TF	=	-0,70
		RZS—TF	=	0,78	SZM—T1/SZMö		
						=	-,091
		SZM—T1/SZMö	=	0,69	R—T1/Rö	=	-0,93
		R—T1/Rö	=	0,96			
SZN—T1	—	MG	=	0,69	MG	—	RZS—TF =0,82
		RZS—TF	=	0,73			SZM—T1/SZMö
							=0,61
		SZM—T1/SzMö	=	0,94			R—T1/Rö =0,63
		R—T1/Rö	=	0,96			
RZS—TF	—	SZM—T1/SZMö	=	0,74	SZM—T1/SZMö — R—T1/Rö		
						=	0,97
		R—T1/Rö	=	0,76			

1.2. A második csoportba tartozó mutatók és kapcsolataik

Ennek a kapcsolatkörnek is eleme a mondategységek mélységmutatója (MS—Me), valamint a megoszlási mutató (MG), amelyről láttuk, hogy igen erős kapcsolatban áll a mélységmutatóval. A csoport további mutatói a főmondati szintű beszerkesztett mondategységekhez kapcsolódnak, ezért ismét eleme lesz ennek a kapcsolatkörnek is a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsági mutatója (RZS—TF).

A csoport új elemei:

- SZN—TF = a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek szintnépesség-mutatója (azaz a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek százalékos részesedése a szöveg összes mondategységéhez viszonyítva);
- SZM—TF/SZMö = a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek tartalmasszó-részesedése a szöveg teljes tartalmasszó-mennyiségéhez viszonyítva;
- R—TF/Rö = a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek részesedése a szöveg teljes mondatrészmennyiségéhez viszonyítva.

1.2.1. A kölcsönös összefüggések bemutatása és értelmezése

Új kapcsolatokként meg kell vizsgálnunk a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészi zsúfoltságának kapcsolatát

- a szöveg főmondati szintű beszerkesztett mondategységeinek népességi mutatójával ($-0,49$);
- a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek tartalmasszó-részedésével ($-0,48$) és
- a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészi részesedésével ($0,51$).

Ha csak a kapcsolatok erősségi fokát néznénk, nem lenne okvetlenül indokolt, hogy önálló kapcsolatkörként vizsgáljuk ezeket az összefüggéseket. Mégis érdemes felfigyelnünk ezekre a jó középértékű, ellentétes irányú kapcsolatokra, mert azt jelzik, hogy ha nő a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mennyisége (s ezzel együtt a rájuk jutó tartalmasszó- és mondatrészmennyiség) egy adott szövegben, akkor csökken a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsága. Vagyis újra csak az előzőekben tett megállapításunkhoz jutottunk: a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mennyiségi növekedése a mondat egészen belüli mellérendelések számát növeli; azaz szinttartó kapcsolatokat találunk nagyobb számban, és ezekben a mondategységekben a mondatrészek zsúfoltsága kisebb. Ha hierarchikusabban tagoltak a szöveg mondategységei (s ezzel csökken a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mennyisége), akkor a főmondatok mondatrészei zsúfoltabbak.

Ezek után feltűnhetik, hogy a két kapcsolatkörben nem szerepeltek az egyszerű mondatokra vonatkozó szerkezeti mutatók (csupán a beszéd szintjén álló mondategységek szintnépességmutatójának volt része az egyszerű mondatok csoportja). Az első kapcsolatkörben a beszéd szintjén álló mondategységek szintnépességmutatója erős ellentétes összefüggést jelzett a mondategységek mélységmutatójával. Ez alapján azt várhatnánk, hogy az egyszerű mondatok mint mondategységek is erős kapcsolatot mutatnak a mélységmutatóval. A kapcsolat ellentétes iránya megmarad ugyan, de az összefüggés nagyon gyenge. A mélységi mutató alakulásába tehát nem szól bele lényegesen az egyszerű mondatok mennyisége, vagyis a mélységmutató meghatározóan a mondategész tagolódásától függ: mellérendelő, vagy pedig alárendelő viszonyok kapcsolják-e egymáshoz a mondategész tagmondatait.

A táblázat a második kapcsolatkör összefüggéseit tartalmazza:

MS—ME	— MG	=	0,90
	RZS—TF	=	0,78
	SZN—TF	=	— 0,50
	SZM—TF/SZMö	=	— 0,40
MG	— RZS—TF	=	0,82
	SZN—TF	=	— 0,59
	SZM—TF/SZMö	=	— 0,50
	R—TF/Rö	=	— 0,52
RZS—TF	— SZN—TF	=	— 0,49
	SZM—TF/SZMö	=	— 0,48
	R—TF/Rö	=	— 0,51
SZM—TF/SZMö	— R—TF/Rö	=	0,96
SZN—TF—SZM—TF/SZMö		=	0,94
	R—TF/Rö	=	0,96

UMGEBUNGSSTRUKTUR DES NIVEAUTIEFENZEIGERS

KATALIN B. FEJES

Diese Studie bildet einen Teil der umfassenden Untersuchung, in der statistische Zusammenhänge unter den satzstrukturellen Eigentümlichkeiten der Schülerarbeiten gesucht werden. Ihre unmittelbaren Vorereignisse sind die Studien zu Themen „Umgebungsstruktur des Konstruiertheitszeigers“ sowie „Umgebungsstruktur des Sättigungszeigers in den Satzeinheiten“ (Volkskunde und Sprachwissenschaft XXIX—XXX (1985—1986); XXXI. (1987) weitere Teile: Lebensalter —

Text— Syntax (Programm zur Entwicklung der muttersprachlichen Erziehung, Redakteur: Aladár Szende, Tankönyvkiadó 1986, 390—401); Lebensalter — Text— Syntax (Grazer Linguistische Studien 27, Herbst 1986, 21—26).

КОНТЕКСТОВАЯ СТРУКТУРА ПОКАЗАТЕЛЯ ГЛУБИННОГО УРОВНЯ

КАТАЛИН Б. ФЕЙЕШ

Данная работа является частью обширного исследования, в котором среди особенностей структуры предложений в сочинениях учеников мы рассматривали математико-статистические соотношения. Данной работе непосредственно предшествовали следующие сочинения: «Показатели контекстуальной структурности текста» ((Néprajz és Nyelvtudomány XXIX (1985); XXIX—XXX (1985—1986); «Учет особенностей синтаксиса текста в связи с возрастом обучающихся» (Программа развития навыков родной речи. Ред. А. Сенде. Tankönyvkiadó, 1986, с. 390—401); Lebensalter—Text—Syntax (Grazer Linguistische Studien 27, Herbst 1986, с. 21—26.)

PHRASEOLOGIE IM LERNBEREICH DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE CSABA FÖLDES

1. Der Stellenwert der Phraseologie im Fremdsprachenunterricht wurde und wird zum Teil noch immer recht heterogen eingeschätzt. Früher waren solche Ansichten vorherrschend, daß die Idiome eine Art „Schmuck, „Ornament“ in der Sprache darstellen, auf die die Ausländer bei der Aneignung der Sprache ohne weiteres verzichten können [vgl. dazu BARANCEV 1951:31, SMIRNICKIJ 1956:227]. Es wurde ihnen mancherorts sogar speziell empfohlen, „in ihrer Rede — besonders anfangs — keine Phraseologismen zu gebrauchen“ [SMIRNICKIJ 1956:227]. Die Unhaltbarkeit dieser Aussagen läßt sich durch zahlreiche Fakten beweisen. Es ist nämlich allgemein bekannt, daß die Phraseologismen einen stabilen Platz im einheitlichen lexikalisch-phraseologischen System der Sprache innehaben. Die phraseologischen Einheiten sind in jeder Sphäre der Kommunikation anzutreffen, manche von ihnen sind auch deshalb unentbehrlich, weil sie sogar als einzige Bezeichnungen für bestimmte Sachverhalte dienen und daher kein lexikalisches Äquivalent besitzen. Der bildhafte Charakter sowie die oftmals auftretende stilistische Wertigkeit und emotional-expressive Färbung führen zu der für viele phraseologische Wendungen typisch hohen Ausdruckskraft und Lebensfähigkeit. Aufgrund der angeführten Merkmale stellen die Phraseologismen ein häufig genutztes sprachliches Mittel zur Optimierung der Ausdrucksweise, zur Erzielung einer abwechslungs- und nuancenreichen Rede von hoher Überzeugungskraft dar. Heute sollte schon von allen Theoretikern und Praktikern anerkannt werden, daß gerade das „idiomatische“ Sprechen einer Fremdsprache erstrebenswertes Lernziel ist. Die Beschäftigung mit Phraseologismen kann sowohl in erkenntnistheoretischer und weltanschaulich-erzieherischer wie auch in sprachlicher Hinsicht von erheblichem Nutzen sein.

Der Fremdsprachenlehrer sollte stets bemüht sein, eine gewisse phraseologische Komponente in den Unterricht zu integrieren, um so den Lernenden den Reichtum und die Schönheit der jeweiligen Sprache näher zu bringen, um sie noch besser zu befähigen, ihre Kommunikationsabsichten in adäquater Form in der Fremdsprache zu realisieren und dadurch ihre Sprachkultur zu erhöhen [vgl. dazu ENGELKE 1975: 82f.].

Das heißt, die Notwendigkeit sowie Zielstellung der Einbeziehung der Phraseologie in den Lernprozeß wird durch zwei grundlegende Prämissen bedingt: (1) eine tiefgreifende Aneignung einer Fremdsprache auf der Fortgeschrittenenstufe ist nicht denkbar ohne einen gewissen Vorrat an Phraseologismen, damit sich der Lernende der Fremdsprache als Mittel der Kommunikation bedienen kann, und damit seine Rede dem Usus dieser Sprache entspricht; (2) der Lernende muß regelmäßig phraseologische Einheiten benutzen, wenn er in der Fremdsprache als gleichberechtigter Kommunikationspartner akzeptiert werden will. Ferner kann man geradezu behaupten, daß die Phraseologismen der Sprache derart eigen sind, daß es sogar schwerfal-

len würde, sie ganz ohne Idiome auszudrücken [siehe den Hinweis von IRUJO 1986: 236 auf SEIDL und McMORDIE 1978].

Die Situation des tatsächlichen Fremdsprachenunterrichts (so auch des Deutschunterrichts in Ungarn) zeigt gegenwärtig aber ein total anderes Bild. Phraseologismen tauchen im Sprachunterricht höchstens vereinzelt, ohne jegliche Aufbereitung auf und werden meist schlicht unter dem Sammelbegriff der Vokabeln behandelt und kurzerhand erledigt, wobei vielfältige Möglichkeiten unbenutzt bleiben [HESSKY 1984:149 und FÖLDES 1983:77ff.]. Es gibt in diesem Zusammenhang zwei weitere Gründe, die ebenfalls dazu beisteuern, daß die Lernenden mit wenig phraseologischen Einheiten konfrontiert werden:

- Muttersprachler versuchen erfahrungsgemäß im Umgang mit Ausländern eine vereinfachte Sprache zu sprechen und sind dabei bestrebt, den Wortschatz aufs Minimum zu reduzieren und Idiome zu vermeiden [vgl. den Hinweis von IRUJO 1986:236—237 auf HENZL 1973].
- Die im Fremdsprachenunterricht benutzten Texte sind oftmals stark adaptiert, was zu einem hohen Grad der Verdrängung lebendiger, umgangssprachlicher lexikalischer und phraseologischer Elemente aus den Lehrbüchern geführt hat [siehe dazu ENGELKE 1975:83].

Aufgrund des Gesagten dürfte die Relevanz der Phraseologie für den Lernbereich Deutsch als Fremdsprache nicht mehr zweifelhaft sein. Die entscheidenden Fragen sind nun: wie groß bei den Lernenden der Vorrat an Phraseologismen sein soll, und vor allem auf welche Art er erworben werden könnte. Mit der Antwort auf diese Fragen ist die Forderung der Praxis bisher schuldig geblieben; wie BURGER formuliert: „Zu wenig Überlegungen wurden bis heute angestellt, wie sich der Sprachstudent die Phraseologie einer Fremdsprache aneignen könnte“ [1982:309]. BYSTROVA hebt dasselbe Problem hervor: „In der Linguodidaktik sind die Grundlagen einer methodischen Typologie des phraseologischen Materials gegenwärtig noch nicht erarbeitet [1976:82 aber auch 1976b:4].

Bei der Behandlung dieses Themenkomplexes mögen uns folgende Gedanken von TAGIEV [1961:34] als Ausgangspunkt dienen: Bei der Aneignung einer Fremdsprache werden die Phraseologismen vor allem nicht als Ausdrucksmittel, sondern als nominative Mittel, als semantische Erscheinungen erlernt; eben diese Eigenschaft unterscheidet sie von den freien syntaktischen Wortverbindungen. Mit der qualitativ besonderen Natur ihrer Bedeutung stellen die phraseologischen Einheiten eine Lernschwierigkeit dar, was auch für wissenschaftlich-methodische Forschungen von Interesse ist.

Von dieser Erkenntnis ausgehend, wollen wir zunächst — bevor wir die inhaltlichen und methodologischen Faktoren des Erwerbs der Phraseologie in Angriff nehmen — den wichtigsten Schwierigkeiten nachgehen, die der Lernende bei der Aneignung der Phraseologie zu bewältigen hat. Diese Probleme kann man in zwei Gruppen teilen: a) allgemeine, man kann sagen: universelle Schwierigkeiten, die beim Erlernen einer beliebigen Sprache auftauchen; und b) Schwierigkeiten, die nur für bestimmte Sprachen oder Sprachgruppen kennzeichnend sind [vgl. BYSTROVA 1976b:41 in der Interpretation von EISMANN 1979:565].

a) Die Schwierigkeiten, die universalen Charakter tragen:

- Die Phraseologismen werden von den Lernenden nicht verstanden und wie freie Wortverbindungen behandelt. Der Lernende muß hierbei verstehen, daß freie Verbindungen den Gegenstand und seine Eigenschaft gliedert

nennen (z. B. *kalte Luft, frische Luft*), während eine phraseologische Wendung derselben Struktur nur den Gegenstand bezeichnet (z. B. *dicke Luft*, d. h. 'Gefahr'); daß freie Wortgruppen die Handlung und ihr Objekt gegliedert nennen, während Phraseologismen derselben Struktur nur die Handlung bezeichnen (z. B. *einen Vogel schießen*, einerseits, und *einen Bock schießen*, d. h. 'einen Fehler begehen', andererseits). Das Verständnisproblem beruht folglich u. a. darauf, daß die Phraseologismen einheitliche Begriffe fixieren und damit ihrem Inhalt nach Wörtern entsprechen, wobei sie aber ihre Form betreffend mit freien Wortfügungen zusammenfallen [vgl. BERNSTEIN 1985:70].

- Die (metaphorische) Bildlichkeit der Phraseologismen ist dem Lernenden unbekannt [siehe dazu ausführlicher KÜHNERT 1982:170ff. und 1985:223ff. sowie USPENSKIJ 1965:26].
- Veraltete Wörter und Wortformen, grammatische Archaismen erschweren das Verständnis (z. B. *etw. ins Lot bringen*, *etw. auf dem Kerbholz haben*). Es gibt allerdings auch die gegenteilige Auffassung: diese Phraseologismen wären wegen ihrer Ungewöhnlichkeit sehr einprägsam und würden besonders leicht im Gedächtnis haftenbleiben [z. B. Nuršachmetov 1974].
- Vermischung von Phraseologismen mit gleichklingenden oder paronymischen Elementen.
- Vermischung von phraseologischen Einheiten, die sich durch ihre synsemantischen Komponenten unterscheiden.
- Die lexikalisch-semantische Verbindbarkeit der Phraseologismen wird nicht beherrscht, grammatikalische Eigenschaften der Komponenten werden auf die ganze phraseologische Wendung übertragen.
- Dem Phraseologismus der Fremdsprache entsprechen manchmal mehrere Phraseologismen der Muttersprache (oder umgekehrt) und der Unterschied zwischen ihnen besteht nur in der stilistischen Färbung.
- Die interlingualen phraseologischen Äquivalente sind nicht immer hundertprozentig („falsche Freunde des Übersetzers“, zwischensprachliche phraseologische Homonymie usw.).
- Die erläuternden u. ä. Wörterbücher sind nicht in jedem Fall mit vielseitigen Informationen über das Funktionieren der Wendungen versehen, und die zweisprachigen Wörterbücher bringen in der Regel bloß die — nicht immer richtige — Übersetzung des Phraseologismus.
- Manche Phraseologismen reflektieren gesellschaftliche Konventionen, kulturelle Normen, politische Machtstrukturen, psycho-soziale Faktoren, das alles im historischen Zeitbezug und Wandel — also jene die Sprachentwicklung bestimmenden Kräfte, die man als „Deutungssysteme“ im Sinne sozialer Bezugskategorien mit regulativer Funktion bezeichnen könnte [vgl. dazu DANIELS 1985:147].
- Viele Lernschwierigkeiten melden sich unter dem semantischen Gesichtspunkt in der besonderen stilistischen Markiertheit und den Konnotationen der Phraseologismen. Die mögliche wörtliche Bedeutung der ganzen phraseologischen Einheit, häufig aber auch nur die Bedeutung oder der Stilwert einer einzigen Konstituente kann die phraseologische Gesamtbedeutung und den Stilwert beeinflussen [vgl. HESSKY 1984:152 und USPENSKIJ 1965:25], z. B. *die Nase voll haben* (umg.) — *den Kanal voll haben* (salopp) — *die Schnauze voll haben* (derb).
- Unter funktional-pragmatischem Aspekt ist für die phraseologischen Einheiten vielfach eine sog. „weite“ Bedeutung charakteristisch. Dadurch wird die

Beschreibung und die Erklärung der phraseologischen Bedeutung erschwert, denn sie kann jeweils erst durch die Situation bzw. den sprachlichen Kontext konkretisiert werden [siehe dazu detaillierter HESSKY 1982:16 und 1984:153].

b) Schwierigkeiten, die einzelne Sprachen oder Sprachgruppen betreffen:

Diese Schwierigkeiten tragen in erster Linie semantischen und morphologisch-syntaktischen Charakter. Sie hängen eng mit den Äquivalenzbeziehungen zusammen. Schwer zu erlernen und zu behalten sind bereits die Phraseologismen, denen ein Äquivalent in der Muttersprache fehlt, deren zugrunde liegendes Bild aber noch verstanden wird. Ist dieses unverständlich, wird es noch schwieriger. Weitere Probleme liegen im unterschiedlichen Bedeutungsumfang der phraseologischen Einheiten, in der Existenz der interlingualen Homonymie sowie in der Aneignung der grammatischen Besonderheiten der phraseologischen Wendungen [vgl. EISMANN 1979:565]. Im Hinblick auf das von uns untersuchte Sprachenpaar werden die diesbezüglichen Schwierigkeiten auch dadurch gesteigert, (a) daß die sprachtypologischen Unterschiede, die sich natürlich auch auf dem Gebiet der Phraseologie manifestieren, den Lernenden zusätzliche Probleme bereiten können; (b) daß bislang kein umfassendes deutsch-ungarisches bzw. ungarisch-deutsches phraseologisches Wörterbuch vorliegt. In Abhängigkeit von der Muttersprache der Lernenden kann man mit GLAAP [1985:100—101] drei qualitative Typen der auftretenden Schwierigkeiten unterscheiden:

- Einige Phraseologismen werden wegen ihrer (scheinbaren) Irregularitäten als Fremdkörper empfunden. Sie verlangen nach grammatischen Erklärungen, obwohl ihre Bedeutung ohne weiteres verstanden wird.
- Andere phraseologische Einheiten fallen als eigenständige Textabschnitte auf, die sich also üblichen textuellen Einbettungsregeln entziehen. Ihre Bedeutung kann vom Lernenden nicht (bei der ersten Wahrnehmung) identifiziert werden.
- Wiederum andere Phraseologismen bleiben als solche zunächst unerkannt, weil ihre Oberflächenstruktur nicht auf Anhub Idiomatizität verrät. Man liest über sie hinweg. Sie sind Unbekannte, deren Wesen man erst später durchschaut.

2. Von der Unerläßlichkeit der Phraseologie für den Fremdsprachenunterricht ausgehend, mit Berücksichtigung der soeben dargestellten Lernschwierigkeiten wollen wir im folgenden einigen Fragen und Möglichkeiten der Effektivierung der Vermittlung der deutschen Phraseologie für Ungarn nachgehen. Damit sich die ungarischen Lernenden die deutsche Phraseologie in angemessenem Umfang aneignen, muß man vor allem zwei Aufgaben lösen; zum einen: das Interesse der Lernenden für die Phraseologie erwecken und bei ihnen einen entsprechenden Vorrat an Phraseologismen anlegen, zum anderen: die Fähigkeit derer Verstehens und Gebrauchs herausformen.

2.1. Zur Schaffung des notwendigen phraseologischen Inventars bei den Lernenden ist eine systematische Einführung der Phraseologie in die Lehrtexte und Übungsmaterialien erforderlich, wobei sehr wichtig ist, daß sich die Beschäftigung mit der Phraseologie nicht nur auf die Arbeit an der Lexik beschränken darf. Der Lehrer sollte konsequent versuchen, in jeder Unterrichtsstunde (z. B. auch bei den Erläuterungen zur Grammatik, bei der Übersetzung usw.) an geeigneter Stelle phraseologische Wendungen zu vermitteln. Des weiteren sollte er ständig bemüht sein,

in seiner Unterrichtssprache dem Lehrstoff und den jeweiligen erzieherischen Aufgaben adäquate Phraseologismen zu verwenden [siehe dazu ENGELKE 1975:87 sowie FÖLDES 1983:78f.].

Eine äußerst wichtige Voraussetzung für die effektive Aneignung der Phraseologie durch die Lernenden ist die Bereitstellung entsprechender phraseologischer Sammlungen. Die phraseologischen Wörterbücher sind nämlich nicht nur als Nachschlagewerke hilfreiche Wegweiser. Sie machen schon beim bloßen Durchblättern neugierig, da sie über Bedeutungserklärungen hinaus den Benutzer anregen, den Ursprüngen der Idiome nachzuspüren. In dieser Dimension kann übrigens die sowjetische Phraseographie als gutes Vorbild vor uns stehen. Allerdings klappt bislang eine empfindliche Lücke, was die phraseologischen Lernwörterbücher des Deutschen betrifft. Leider stehen in Ungarn bis jetzt — wie schon gesagt — didaktisch konzipierte zweisprachige (deutsch-ungarische bzw. ungarisch-deutsche) phraseologische Wörterbücher kaum zur Verfügung. So ist man auf einsprachige phraseographische Quellen aus dem Ausland angewiesen, die gegebenenfalls auch gute Dienste erweisen können. In diesem Zusammenhang kann man insbesondere die „Moderne deutsche Idiomatik“ von FRIEDRICH [1976], die „Redensarten“ von GÖRNER [1979] und das „Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten“ von RÖHRICH [1973] hervorheben. Angesichts der gründlichen und bewußten Aneignung der deutschen Phraseologie wären für Ungarn erarbeitete, spezielle phraseologische Minima bei sämtlichen Stufen der Sprachausbildung von außerordentlichem Nutzen. Die Vorzüge dieser würden darin bestehen, daß so das jeweils vorgesehene phraseologische Pensum in einer übersichtlichen Darstellung, didaktisch aufbereitet zur Verfügung stünde. Solche phraseologischen Minima könnten am besten in enger Kooperation von Linguisten, Methodikern und Deutschlehrern ausgearbeitet werden. Die lexikographische Behandlung der Phraseologismen sollte dabei auch die Angabe möglicher Varianten und Synonyme, die grammatisch-morphologische sowie stilistisch-emotionale Charakteristik, Hinweise auf die Verknüpfbarkeit, die Anführung des muttersprachlichen Äquivalents und vielseitige Anwendungsbeispiele mit einbeziehen. (Die Arbeit an einem Projekt zur Erstellung eines solchen deutsch-ungarischen phraseologischen Lernwörterbuchs wurde vor kurzem aufgenommen.)

Als nützliche Lernhilfen können sich auch themagebundene phraseologische Teilminima erweisen.

Der phraseologische Bestand einer jeden Sprache ist aber recht umfangreich: beispielsweise das englisch-russische phraseologische Wörterbuch von KUNIN [1967] umfaßt etwa 25 Tausend phraseologische Einheiten, aber auch BYSTROVA [1975:13] bemerkt, daß sich die Anzahl der Phraseologismen des Russischen auf mehrere Zehntausend beläuft. (Ähnlich sieht es natürlich auch im Deutschen aus.) Aus diesem Grunde gilt es bei der Auswahl des zu vermittelnden phraseologischen Materials sowie bei der Erarbeitung phraseologischer Minima mit vielseitiger Umsicht zu entscheiden, welche Einheiten auf der gegebenen Stufe des Unterrichts am wertvollsten sind.

In der Praxis können der Minimierung des phraseologischen Stoffes — unserer Ansicht nach — folgende Grundsätze zugrunde gelegt werden [ähnlich bei BYSTROVA 1976a:5ff. und TAGIEV 1961:37].

- Das Prinzip des kommunikativen Wertes. Danach sollten Phraseologismen aufgenommen werden, die (a) einzige Bezeichnung für einen Begriff bilden oder kein Äquivalent im lexikalischen Minimum besitzen, (b) situative und thematische Relevanz gemäß dem Lehrprogramm haben.

- Das Prinzip der Häufigkeit und Geläufigkeit.
- Das Prinzip der Berücksichtigung der systemhaften Bezüge der phraseologischen Einheit auf der Ebene der Sprache:
  - a) hinreichende Vertretung der grundlegenden semantischen Gruppen der Phraseologismen,
  - b) Widerspiegelung der semantischen Symmetrie der Sprache (Antonymie usw.),
  - c) Berücksichtigung der Verbindbarkeit der phraseologischen Wendung.
- Das Prinzip des Ausschlusses von Synonymen:
  - a) man sollte die der muttersprachlichen Wendung am nächsten stehende phraseologische Einheit bevorzugen,
  - b) bei synonymen Varianten die Phraseologismen wählen, deren Konstituenten aus dem lexikalischen Minimum bekannt sind,
  - c) bei gleicher Häufigkeit sollte man den stilistisch neutralen phraseologischen Wendungen den Vorzug geben.
- Das Prinzip der Normativität: Ausschluß von Archaismen, Vulgarismen, Dialektismen und phraseologischen Einheiten aus Spezialsprachen.
- Das Prinzip der Berücksichtigung der Muttersprache der Lernenden (d. h. des Ungarischen). Dieser Grundsatz ist nach unserer Überzeugung — in Polemik mit BYSTROVA [1976a:5ff.] (bei der der kommunikative Wert und die Häufigkeit als die dominierenden deklariert werden) — der wichtigste, weil die Auswahl und Aufbereitung des Lehrmaterials vor allen Dingen einer konfrontativen Anpassung an die Muttersprache bedarf.

Im Zusammenhang mit der Minimierung erhebt sich die prinzipielle Frage, wieviel Phraseologismen man in den Unterrichtsprozeß mit einbeziehen sollte.

In der Lexik (und dadurch auch in der Phraseologie) muß sowieso viel stärker als in der Phonetik, Morphologie oder Syntax selektiert werden. Lexikometrische Arbeiten haben ermittelt, daß der Wortschatz (ohne Fachterminologien) ungefähr 400 000—500 000 lexikalische Einheiten einschließt, während im Fremdsprachenunterricht — natürlich in Abhängigkeit vom jeweiligen Lernziel — im Durchschnitt mit 2000—2500 Einheiten gerechnet werden kann [vgl. SCHMIDT et al. 1983:256]. Selbst in der Fachlehrerausbildung sind in Ungarn nicht mehr als 7000 Einheiten vorgesehen, was aber eigentlich nicht mehr als 1,5 Prozent des Gesamtwortschatzes ausmacht. Wie die Berechnungen zeigen, ist das Verhältnis der Phraseologismen und Einzelexeme in Wörterbüchern und Texten etwa 1 zu 8—15 [siehe dazu USPENSKIJ 1965:24 sowie BYSTROVA 1975:12], was aber je nach Textsorte erhebliche Unterschiede aufweist. Dies bedeutet, daß der Lehrer bei der Wortschatzarbeit je 10 Vokabeln etwa eine phraseologische Einheit kalkulieren kann, wenn man diese Symmetrie der Sprache einhalten will. Man darf aber dabei nicht ins andere Extrem verfallen wie z. B. Brian KELLY. Zu welchen absurden Verkrampfungen des Stils eine unkritische Einstellung zu den idiomatischen Wendungen führt, beweist sein Lehrbuch: „An Advanced English Course for Foreign Students“. Longmans, Green, London, 1. Aufl. 1940, 2. Aufl. 1947. KELLY gibt für sein Buch die Gebrauchsanweisung, der Schüler solle die (überreichlich) eingestreuten Phraseologismen sklavisch auswendig lernen. Er scheint die Frage nicht erwogen zu haben, ob man des Guten nicht zu viel tun würde, wenn man mit dem simplen Rezept arbeitet: „je mehr idiomatische Wendungen, umso besser“, und seine 31 grammatischen Lektionen überfrachtet mit phraseologischen Einheiten [siehe dazu noch SCHMIDT-HIDDING 1955:216].

In Ungarn ist die Situation hinsichtlich der Vermittlung der Phraseologie keinesfalls befriedigend. Wie die durchgeführten Analysen an den Gymnasiallehrbüchern

für Deutsch [FÖLDES 1983:73ff.] erwiesen haben, konnte die deutsche Phraseologie den ihr gebührenden Stellenwert noch nicht erringen.

Außer der Minimierung sehen wir im Anschluß an BYSTROVA [1976b:4] für die Aufbereitung und Einarbeitung des phraseologischen Materials in den Fremdsprachenunterricht folgende Notwendigkeiten:

1. Bestimmung der Lernschritte und Organisation der Arbeit mit der Phraseologie;
2. Erarbeitung eines optimalen Systems der Vermittlung dieses Materials.

Die Frage der Bestimmung der Lernschritte ruft nicht wenig Probleme hervor, zumal hier die Fachliteratur mehrere Möglichkeiten des Herangehens kennt. KOSMAN [1966:5f.] geht nach dem Prinzip des ständig wachsenden Schwierigkeitsgrades vor, d. h. er befolgt eine Gradation von freien Wortgruppen zu phraseologischen Verbindungen, zu phraseologischen Einheiten und zu phraseologischen Fügungen (nach der Einteilung VINOGRADOVS und ŠANSKIJS). BYSTROVA [1976b:32f. und 1976:85f.] hingegen geht aus (a) vom kommunikativen Wert des Phraseologismus, (b) von ihren systemhaften Beziehungen (d. h. Berücksichtigung des lexikalischen und grammatischen Minimums) und (c) von ihrem Gebrauch in den literarischen Werken. Sie behauptet, daß das auf der Einbeziehung der Muttersprache der Lernenden basierende methodische Herangehen wenig perspektivisch ist und eher die immanenten Eigentümlichkeiten der Phraseologie im Vordergrund stehen müssen. Im krassen Gegensatz zu diesem Standpunkt würden wir die gewichtige Relevanz der Berücksichtigung der Muttersprache betonen, ähnlich wie TAGIEV [1961:35], der meint, daß die Abfolge der Lernschritte ausgehend vom positiven Transfer zu negativer Interferenz erfolgen sollte. (Diese Ansicht teilen übrigens in der Sowjetunion viele namhafte Methodiker, so ROJZENON und BERDIJAROV, TACHOCHOV, OGOLEVA u. a. [EISMANN 1979:564 und 567].) Wir sind also ganz und gar der Meinung, daß sich die Auswahl und Aufbereitung des phraseologischen Materials für didaktische Zwecke vor allem auf konfrontative Basis stützen sollte, weil die Lernschwierigkeiten — wie unsere Betrachtungen zeigen — eher von den muttersprachlichen Strukturen als vom grammatisch-morphologischen Bau der phraseologischen Einheit abhängig sind. In diesem Sinne kann die konfrontative Analyse sicher einen Beitrag zur entsprechenden linguistischen Fundierung der Vermittlung der Phraseologie liefern. Indem die Gleichheiten und Unterschiede zwischen der Phraseologie der Muttersprache und der Fremdsprache erschlossen, mögliche Äquivalenzbeziehungen festgestellt werden, können auch die sprachwissenschaftlichen Grundlagen für eine angemessene linguistische Aufbereitung der Phraseologie auf allen Stufen des Fremdsprachenunterrichts geschaffen werden [vgl. auch bei HESSKY 1984:161].

Bei der Beantwortung der Frage, welche Phraseologismen für den Lernprozeß besonders zu empfehlen sind, erscheint uns angebracht, sich von folgenden Erkenntnissen leiten zu lassen:

- Einen herausragenden Stellenwert müßten im Fremdsprachenunterricht die Phraseologismen bekommen, die gleichartige muttersprachliche Äquivalente besitzen (phraseologische Internationalismen, d.h. phraseologische Universalien; in den verschiedenen Sprachen unabhängig voneinander zustande gekommene gleichartige Wendungen; phraseologische Entlehnungen/Kalkierungen) [ausführlicher bei FÖLDES 1984:127ff. und 1984a:11ff.]. Durch die Aneignung dieser zwischensprachlichen phraseologischen Parallelen können die Lernenden ihren Wortschatz rationeller und effektiver erweitern, da das Erlernen eines gleichartigen Phraseologismus der Fremdsprache gewöhnlich weniger problematisch ist als das sonstiger phraseologischer Einheiten.

- In der Praxis manifestiert sich, daß nicht alle Typen der Phraseologismen gleichermaßen Lernschwierigkeiten darstellen. Erfahrungsgemäß bereitet das Verständnis der sog. komparativen Phraseologismen keine Probleme, auch wenn das Bild in der Muttersprache fehlt, z. B. *blau sein wie ein Veilchen* oder *jd. macht ein Gesicht wie sieben Tage Regenwetter* [so auch USPENSKIJ 1965:34]. Diese Formationen werden auch relativ gut behalten. Sie eignen sich dadurch bereits im Anfangsstadium der Fremdsprachenaneignung als Lernobjekte. Auch die phraseologischen Wendungen, die auf Hyperbel oder Litotes beruhen, sind durch ihre hochgradige Expressivität recht einprägsam, z. B. *nicht bis drei zählen können* sowie *das Gras wachsen hören* [ähnlich auch bei USPENSKIJ 1965: 35].
- Von den sonstigen Phraseologismen sollten diejenigen präferiert werden, (a) die sich aus Lexemen zusammensetzen, welche den Lernenden weitgehend bekannt sind und (b) deren grammatische Struktur übersichtlich und leicht erlernbar ist.
- Phraseologische Wendungen, die auf landesspezifische Sitten, Traditionen, historische etc. Ereignisse, literarische Werke, bekannte Persönlichkeiten usw. zurückgreifen, sind — ungeachtet ihrer landeskundlichen Potenzen — nur in dem unbedingt erforderlichen Maße einzuführen (vgl. *jm. etw. mit dem Nürnberger Trichter eingießen*).

2.2. Im Interesse der Verwirklichung der zweiten Aufgabe, d. h. der Entwicklung der Fertigkeiten des Verstehens und des richtigen Gebrauchs der Phraseologismen muß Verschiedenes gemacht werden.

2.2.1. Erstens erscheint es nutzbringend, die Lernenden mit dem Wesen der Phraseologismen bekannt zu machen. Man sollte ihnen dabei die wichtigsten Merkmale verdeutlichen, die phraseologischen Wendungen und Einzelwörter gleichermaßen kennzeichnen und diejenigen, die die beiden Formationen voneinander unterscheiden [vgl. ČYONG DONG SAN 1973:86]. In diesem Zusammenhang müßten sich die Lernenden von zwei Besonderheiten der phraseologischen Einheiten ein Bild machen:

- a) die Phraseologismen werden in der Rede reproduziert und nicht jedesmal neu konstituiert, diese Reproduzierbarkeit zeigt ihren Wortcharakter und hebt sie von freien Wortverbindungen ab;
- b) die phraseologischen Einheiten bestehen aus zwei oder mehr autosemantischen Elementen, wodurch sie sich von den Einzelwörtern unterscheiden und wie freie Wortfügungen auftreten.

2.2.2. Zweitens sollte man den Lernenden erklären, daß die Phraseologismen in zwei semantische Gruppen geteilt werden können: (a) es gibt semantisch nicht transformierte phraseologische Wendungen, bei denen sich die Gesamtbedeutung aus der Bedeutung der einzelnen Komponenten ableiten läßt, z. B. *auf der Tagesordnung stehen*, (b) andere Phraseologismen sind semantisch übertragen, d. h. ihre Gesamtbedeutung ist nicht identisch mit der Summe der Bedeutungen der einzelnen Bestandteile, z. B. *Luftschlösser bauen* [siehe dazu ČYONG DONG SAN 1973:86]. Das Hauptaugenmerk sollte dabei den semantisch übertragenen Konstruktionen gelten, zu deren Verständnis ja die Kenntnis der Komponenten und der grammatischen Regeln nicht ausreicht.

2.2.3. Drittens wäre die Bedeutung der konfrontativen Betrachtungsweise auch in diesem Zusammenhang hervorzuheben, welche besonders bei den semantisch transformierten Phraseologismen dienlich ist. Die vergleichende Methode, deren

Ziel darin besteht, die Gemeinsamkeiten und Unterschiede der konfrontierten Phraseologismen im Hinblick auf ihre Semantik, Struktur sowie ihre grammatischen und stilistischen Eigentümlichkeiten aufzudecken, kann einen außerordentlich guten Hintergrund für die Bewußtmachung darstellen. Besonders auf einem höheren Niveau der Sprachbeherrschung (z. B. in der Lehrerbildung) verhilft dieses Herangehen zu einer vielseitig fundierten Aneignung des phraseologischen Materials, zur Klärung vieler Mechanismen der zwischensprachlichen Interferenz und liefert dadurch wertvolle Informationen auch für die Fehleranalyse. Die Lernenden sollten daher mit den wichtigsten Arten der interlingualen Äquivalenzbeziehungen auf dem Gebiet der Phraseologie vertraut gemacht werden [siehe ausführlich FÖLDES 1985:32ff. und 1985a], damit die Beschäftigung mit dem phraseologischen Lehrstoff bewußter und rationeller verläuft. Auch auf die damit verbundenen Schwierigkeiten und „Gefahren“ wie Pseudo-Entsprechungen (zwischen sprachliche Homonymie usw.) muß natürlich aufmerksam gemacht werden, z. B. dt. *sich an die Brust schlagen* bedeutet 'etw. bereuen' [KLAPPENBACH/STEINITZ I:684 und FRIEDERICH 1976:167], aber ung. *veri a mellét* — 'stolz sein, angeben' [BÁRCZI/ORSZÁGH IV:939] oder dt. *etw. kann man in den Schornstein schreiben* — 'etw. verloren geben' [KLAPPENBACH/STEINITZ V:3292] aber ung. *felírjuk/ fel kell írni a kéménybe* — 'etw. ist nicht wert, daß man es sich merkt, sich damit beschäftigt' [BÁRCZI/ORSZÁGH III:820]. Ferner: dt. *der Himmel hängt jm. voller Geigen* heißt 'kj. ist glücklich, voll freudiger Zuversicht' [KLAPPENBACH/STEINITZ III:1830] aber ung. *az eget is (nagy) bögőnek nézi* meint a) 'jd. ist bis zur Bewußtlosigkeit betrunken'; b) 'jd. hat so große Schmerzen, daß er fast bewußtlos ist' [BÁRCZI/ORSZÁGH II: 18]. (Dazu kommen noch die unzähligen Fälle der teilweisen Entsprechungen.)

Die Aufbereitung der zwischensprachlichen phraseologischen Äquivalente aufgrund der möglichen Unterschiede ihrer morphologisch-syntaktischen Struktur erweist sich ebenfalls als ausgesprochen zweckdienlich. Hierbei haben wir 12 Typen herausgestellt [Földes 1985a]:

- (1) In der Wendung der deutschen Sprache wird ein anderes — aber ähnliches, sozusagen durchsichtiges — sprachliches Bild wiedergegeben: *jeden Pfennig dreimal umdrehen* — *fogához veri a garast*.
- (2) Die Struktur des ungarischen Phraseologismus ist kürzer; im Deutschen wird das als Grundlage dienende Bild durch eine präzisierende Erklärung ergänzt (Unterschied in der Komponentenzahl): *seine Hände in Unschuld waschen* — *mossa kezét*.
- (3) Die Redensart des Ungarischen enthält — im Vergleich zur deutschen Konstruktion — eine zusätzliche Information: *jn auf die Schultern legen* — *két vállra fektet vkit*.
- (4) Die handelnde Person ist im Ungarischen anders als im Deutschen; der Ausdruck bzw. der Sachverhalt wird sozusagen vom entgegengesetzten Bezugspunkt aus dargestellt: *es sich nicht zweimal sagen lassen* — *nem kell kétszer mondani vkinek vmít*.
- (5) Der ungarische Phraseologismus enthält ein anderes — aber synonymes — Verb als sein deutsches Pendant: *in Wut geraten* — *dühbe gurul*.
- (6) Die ungarische phraseologische Einheit faßt ein anderes — aber bedeutungsnahe — Substantiv in sich: *jn. auf Händen tragen* — *a tenyerén hordoz vkit*.
- (7) Die ungarische Fügung verwendet ein vom Deutschen abweichendes Adjektiv: *sieben fett/magere Jahre* — *hét bő/szűk esztendő*.

- (8) Das im ungarischen Ausdruck enthaltene Substantiv erscheint im Singular, das im Deutschen aber im Plural: *sich mit Händen und Füßen gegen etw. sträuben* — *kézzel-lábbal tiltakozik vmi ellen*.
- (9) Die Wortfolge der ungarischen Wendung ist mit der ihrer deutschen Entsprechung nicht identisch: *jd. ist nur Haut und Knochen* — *vki csupa/csak csont és bőr*.
- (10) Die Auswahl und der Gebrauch der Präpositionen unterscheiden sich in den beiden Sprachen: *in seinen vier Wänden sitzen* — *ül a négy fal között*.
- (11) Der ungarische Phraseologismus gebraucht einen anderen Eigennamen (oder eine andere Realienbezeichnung) als seine deutsche Parallele: *Wasser in den Rhein/die Elbe tragen* — *vizet hord a Dunába*.
- (12) Die Redewendung des Deutschen enthält mehr grammatische Elemente als ihr ungarisches Äquivalent: *eine Szene machen* — *jelenetet rendez*.
Ebenfalls lohnt es sich im Unterrichtsprozeß kurz auf die Gründe des Auftretens dieser interlingualen phraseologischen Entsprechungen einzugehen.

Dem Vergleich von deutschen Phraseologismen mit den Formationen der Muttersprache bringen die ungarischen Lernenden immer großes Interesse entgegen. Sie freuen sich über die Ähnlichkeiten und sind bestrebt, ihre Gründe aufzudecken. Die konfrontative Arbeit erhöht ihre Aktivität und versetzt sie in die Lage, die Spezifik der Phraseologie der Fremdsprache und der Muttersprache besser zu verstehen. Dadurch haben wir auch zur Steigerung der Sprachkultur und zur Vertiefung des logischen Denkens der Lernenden einen nicht zu unterschätzenden Beitrag geleistet.

Der Verweis auf die universellen Züge der Phraseologie ist auch deshalb nützlich, weil die ungarischen Lernenden zumeist zwei Fremdsprachen lernen, so daß auf diese Weise der Erwerb der anderen Fremdsprache ebenfalls gefördert wird [vgl. FÖLDES 1984a:19].

Das konfrontative Herangehen darf sich aber nicht nur auf die Behandlung der zwischensprachlichen phraseologischen Äquivalente beziehen. Der Lehrer sollte auch darauf hinweisen, daß in den Fremdsprachen eine Reihe von Phraseologismen geläufig sind, die es im Ungarischen nicht gibt und die es manchmal nicht geben kann, weil das gegebene sprachliche Modell fehlt [vgl. VURM 1976:116], z. B. dt. *klein begeben* (Adverb+intransitives Vervb).

Anhand der konfrontativen Aspekte muß schließlich betont werden, daß die Arbeit an der Phraseologie der Fremdsprache auch eine gute Kenntnis der Idiomatik der Muttersprache voraussetzt.

2.2.4. Viertens ist es angebracht, bei der Erklärung der semantisch transformierten Phraseologismen auch über die Entstehung ihrer übertragenen Bedeutung zu sprechen. Folgende Verfahren der semantischen Motivierung sind dabei zu unterscheiden: (1) Desemantisierung, z. B. dt. *etw. für bare Münze nehmen* — ung. *kézpénznek vesz vmit*; (2) Metaphorisierung, z. B. *jn. aus dem Sattel schlagen* — *kiüt a nyeregből vkit*; (3) Vergleich, z. B. *etw. wie den eigenen Augapfel hüten* — *vigyáz vmire, mint a szeme fényére*; (4) Metonymie, z. B. *Fortuna lächelt jm.* — *rámosolyog Fortuna vkire*; (5) Synekdoche, z. B. *mit einem Bein im Grabe stehen* — *fél lábbal a sirban van*; (6) Hyperbel oder Litotes, z. B. *etw./es ist, um an dem Wänden hochzugehen* — *vmitől/ettől falra mászik az ember*; (7) alogische Konstruktionen (oft mit Wortspiel), z. B. *aus einer Mücke einen Elefanten machen* — *bolhából elefántot csinál*; (8) Euphemismus, z. B. *die Fische füttern* (d. h. 'sich bei Seekrankheit übergeben') — *eteti a halakat*; (9) Periphrase, z. B. *der König der Tiere* (d. h. 'Löwe') — *az állatok királya*.

Jeder semantisch übertragene Phraseologismus ist durch eines dieser Verfahren motiviert. Bei der Analyse einer phraseologischen Wendung kann man (bei Fortge-

schrittenen) zuerst die Bedeutung und die wörtliche Übersetzung angeben, damit die Lernenden die „innere Form“ aufdecken. Nur aufgrund des Vergleichs der Bedeutung mit dieser „inneren Form“ ist zu veranschaulichen, zu welcher Variante der semantischen Motivierung die gegebene phraseologische Einheit gehört. Wenn der Phraseologismus nicht motiviert ist, d. h. einer „inneren Form“ entbehrt, haben wir es mit einer Desemantisierung zu tun. In diesem Fall ist es nützlich, nach Möglichkeit die Entstehung der Wendung zu erklären [vgl. dazu ČYONG DONG SAN 1973:87 und VAKUROV 1981:48f.]. (Auch lohnenswert erscheint, auf die deutsch–ungarischen phraseologischen Entlehnungen bzw. Kalkierungen hinzuweisen — für die es zahllose Beispiele gibt —, weil die Lernenden diese Informationen dankbar aufnehmen.) Bei der Behandlung des Motivationstyps des deutschen Phraseologismus wäre es angebracht, ihm die Motivierung der entsprechenden phraseologischen Einheit gegenüberzustellen. Solch ein Herangehen ist behilflich, die nationalen und universellen Merkmale der semantischen Übertragung und der Phrasembildung zu erkennen sowie die Bedeutungsnuancen der Phraseologismen zu erschließen und zu behalten.

Bei Phraseologismen, die auch wörtlich zu verstehen sind (z. B. *einen Schatten werfen auf jn./etw.* — *árnyékot vet vkire/vmire*), ist eine Gegenüberstellung der literalen und der idiomatischen Bedeutung sowie die der Verknüpfbarkeit der phraseologischen und der freien syntaktischen Wortverbindungen zu empfehlen [ähnlich auch bei AGAPOVA 1974:47, BYSTROVA 1976:89 und USPENSKIJ 1965:34].

2.2.5. Fünftens sollte das funktionale Herangehen der fremdsprachigen Phraseologie immer mehr Raum finden, da das Erlernen der Gesetzmäßigkeiten des Gebrauchs der Phraseologismen mit erheblichen Schwierigkeiten verbunden ist und die genaue Aneignung der funktional-semantischen, funktional-grammatischen und funktional-stilistischen Normen riesige Anstrengungen von Seiten des Lernenden und auch des Lehrers erfordert [vgl. ORLOVA 1975:82]. Es ist in diesem Sinne unentbehrlich, den Lernenden nicht nur die primäre Bedeutung der phraseologischen Einheiten beizubringen, sondern auch die morphologischen, syntaktischen, stilistischen, emotional-expressiven Eigentümlichkeiten, die Verwendungssphäre sowie die synonymen, antonymen usw. Beziehungen der zu behandelnden phraseologischen Wendung aufzuzeigen.

Erfahrungsgemäß überwiegt heute bei der Einführung phraseologischer Einheiten im Unterricht das rezeptive Einüben. Vor dem Hintergrund des Gesagten ist es aber einleuchtend, daß dies bei weitem nicht ausreicht. Es ist wichtig, daß die phraseologischen Wendungen im Deutschunterricht nicht als starre Formeln angelernt und eingedrillt, sondern entdeckt, erklärt und angewendet, d. h. in das bereits erworbene Sprachwissen integriert werden. Besonders relevant für die Alltagskommunikation ist die Einflechtung von Phraseologismen in nachvollziehbare Situationen, die die pragmatische Angemessenheit bei der Anwendung sichern [siehe GLAAP 1985:98 und 104]. Deshalb müssen im Fremdsprachenunterricht Sprachhandlungssituationen geschaffen werden, in denen der Lernende phraseologische Einheiten

- kennerlernt
- anwenden kann
- nach ihrer Intention einschätzt
- in ihrer Wirkung situativ ausprobiert, und
- kritisch reflektiert.

Dem entsprechen im Sprachunterricht die drei fundamentalen Tätigkeitsbereiche: verstehen — anwenden — reflektieren [DANIELS/POMMERIN 1979:580].

Es ist also förderlich, wenn von dieser Erkenntnis ausgehend, die Beschäftigung mit der Phraseologie nicht nur auf die Lexik-Stunden etc. beschränkt bleibt, sondern auch bei Erklärungen grammatischer Phänomene, in Beispielsätzen sowie in Übungsmaterialien gebührendermaßen präsent ist.

2.2.6. Sechstens kann die Vermittlung der Phraseologie der deutschen Sprache auch aus linguolandeskundlicher Sicht zweifelsohne vielfältig verwertet werden, da in den Phraseologismen die außersprachliche Wirklichkeit unmittelbar ihren Niederschlag findet. Geschichtliche Ereignisse, literarische Werke, landesspezifische Konventionen, Normen, Tabus, Vorschriften, geschriebene und ungeschriebene Gesetze, die in der jeweiligen Gesellschaft gelten, sind in den Phraseologismen als sprachlich gewonnene Erfahrungen fixiert, die aber in den verschiedenen Sprachen oft idiosynkratische Elemente darstellen. Die Berechnungen von NIKONOROV [1979:77] ergaben, daß etwa 10—15% der aktiven phraseologischen Einheiten des Russischen national-kulturelle Komponenten in ihrer Semantik enthalten, die für die Erweiterung des landeskundlichen Wissens der Lernenden genutzt werden können. Dies bezieht sich im Prinzip auch auf das Deutsche. Es sind solche Ausdrücke wie z. B. *nach Kamosa gehen, der deutsche Michel*.

3. Zusammenfassend möchten wir nochmals unterstreichen, daß die Bereicherung der fremdsprachigen (deutschen) Kommunikation unserer Lernenden mit Hilfe der Nutzung der reichen und vielfältigen Ressourcen der Phraseologie heute eine der wichtigsten Aufgaben der Fremdsprachendidaktik darstellt. Ohne die entsprechende „idiomatische Kompetenz“ kann ja das Niveau der Sprachbeherrschung nicht als hoch genug angesehen werden; wie FAULSEIT [1972:58] formuliert: „Man kann geradezu sagen, daß sich an der Kenntnis der Phraseologie der Grad der Sprachbeherrschung ablesen läßt. Ich beherrsche eine Sprache erst dann richtig, wenn ich auch ihre Phraseologie kenne.“

Gleichzeitig muß auch zum Ausdruck gebracht werden, daß dies nicht bedeutet, daß die Phraseologismen unreflektiert aus Wörterbüchern übernommen, angelernt und dann bei jeder passenden wie auch unpassenden Gelegenheit verwendet werden sollen. Phraseologisches Deutsch ist dann „besseres“ Deutsch, wenn nicht nur die semantische Bedeutung der phraseologischen Einheiten erfaßt wird, sondern auch Grenzen ihrer funktionalen Bedeutung, ihrer Anwendung bekannt sind [so auch GLAAP 1985:96; SALIM 1974:87]. Die nicht situationsgerechte Anwendung der Phraseologismen oder die Verletzung der semantischen, grammatischen oder stilistischen Normen kann unseren Äußerungen — statt der erhofften Bildkräftigkeit und Aussagekraft — einen komischen, nicht selten lächerlichen Effekt verleihen.

Literatur

- AGAPOVA, L. V. (1974): Usvoenie frazeologičeskich oborotov v sopostavlenii so svobodnymi slovosočetačniami. in: Russkij jazyk v škole 1974/3, 46—50.
- ALEXANDER, RICHARD J. (1985): Phraseological and Pragmatic Deficits in Advanced Learners of English: Problems of Vocabulary Learning? in: Die neueren Sprachen 84. 613—621.
- BARANCEV, T. K. (1951): Rol' osnovnogo slovarnogo fonda v obrazovanii frazeologičeskich edinic. in: Inostrannye jazyki v škole 1961/6, 31ff.
- BÁRCZI, GÉZA/ORSZÁGH, LÁSZLÓ (szerk.) (1959—1962): A magyar nyelv értelmező szótára I—VII. Budapest.

- BERNSTEIN, WOLF, Z. (1985): Die Phraseologie als Verständnisproblem im Leseunterricht. in: *Lebende Sprachen* 30. 70—74.
- BURGER, HARALD (et al.) (1982): *Handbuch der Phraseologie*. Berlin/New York.
- BYSTROVA, E. A. (1975): Edinyj frazeologičeskij minimum russkogo jazyka dlja nacional'noj školy. in: *Russkij jazyk v nacional'noj škole 1975/4*, 10—16.
- BYSTROVA, E. A. (1976): Semantizacija russkich frazeologizmov. in: *Voprosy metodiki ubučenija russkomu jazyku učaščichsja nacional'noj školy*. Pod red. N. Z. Bakeevoj. Moskva. 81—90.
- BYSTROVA, E. A. (1976a): Vowort zu „Edinyj frazeologičeskij minimum russkogo jazyka dlja nacional'noj školy“. Moskva. 2—13.
- BYSTROVA, E. A. (1976b): Russkaja frazeologija v nacional'noj škole. in: *Russkaja frazeologija v nacional'noj škole*. Sbornik naučnych trudov. Moskva. 3—64.
- BYSTROVA, E. A.: (1985): *Teoretičeskije osnovy obučenija russkoj frazeologii v nacional'noj škole*. Moskva.
- ČYONG DONG SAN (1973) O prepodavanii frazeologii russkogo jazyka v'etnamskim studentam. in: *Russkij jazyk za rubežom 1973/4*. 86—88.
- DANIELS, KARLHEINZ (1985): „Idiomatische Kompetenz“ in der Zielsprache Deutsch. Voraussetzungen, Möglichkeiten, Folgerungen. in: *Wirkendes Wort* 35. 145—157.
- DANIELS, KARLHEINZ/POMMERIN, GABRIELE (1979): Die Rolle sprachlicher Schematismen im Deutschunterricht für ausländische Kinder. in: *Die neueren Sprachen* 78. 572—586.
- EISMANN, WOLFGANG (1979): Phraseologie und Russischunterricht in der Sowjetunion. in: *Die neueren Sprachen* 78. 555—572.
- ENGELKE, HORST (1975): Möglichkeiten zur verstärkten Einbeziehung der Phraseologie in die Russischlehrausbildung. in: *Theorie und Praxis der Russischlehrausbildung*. Sprachpraxis. Reihe A, Bd. 1. Postdam. 82—92.
- FAULSEIT, DIETER (1972): *Gutes und schlechtes Deutsch. Einige Kapitel praktischer Sprachpflege*. Leipzig.
- FÖLDES, CSABA (1983): *Interferenciális szempontból történő magyar—német—orosz egybevető frazeológiai vizsgálatok. Bölcsészdoktori disszertáció*. Debrecen.
- FÖLDES, CSABA (1984): Sind alle deutschen Redensarten wirklich deutsch? in: *Sprachpflege* 33. 127—129.
- FÖLDES, CSABA (1984a): A frazeológiai univerzálék és az idegen nyelvek tanítása. in: *III. Műszaki Felsőoktatási Oktatásmódszertani Konferencia, V. Szekció: Nyelvoktatás*. 1984. április 5—6. Budapest. 11—20.
- FÖLDES, CSABA (1985): Über die somatischen Phraseologismen der deutschen, russischen und ungarischen Sprache. Versuch einer konfrontativen Analyse. in: *Germanistisches Jahrbuch DDR — UVR*. Hrsg. vom Deutschlektorat beim Kultur- und Informationszentrum der DDR in Budapest. Bd. IV. 18—40.
- FÖLDES, CSABA (1985a): Konfrontative Aspekte der Phraseologieforschung (am Material der deutschen und ungarischen Sprache). in: *Multilaterale Konferenz zum konfrontativen/kontrastiven Sprachvergleich*. Warschau 17.—19. Oktober 1985; abgedruckt in: *Kwartalnik Neofilologiczny* 33. (1986). 3. S. 365—373.
- FRIEDERICH, WOLF (1976): *Moderne deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen*. München.
- GAVRIN, S. G. (1963): *Izučenie frazeologii russkogo jazyka v škole*. Moskva.
- GLAAP, ALBERT-REINER (1985): *Idiomatisches Englisch = Besseres Englisch? Zu einem vernachlässigten Bereich des fremdsprachlichen Unterrichts*. in: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*. 16. 95—104.
- GÖRNER, HERBERT (1979): *Redensarten. Kleine Idiomatik der deutschen Sprache*. Leipzig.
- HESSKY, REGINA (1982): *Deutsch-ungarische phraseologische Sammlung*. (Als Manuskript gedruckt) Budapest.
- HESSKY, REGINA (1984): Eine aktuelle Frage: Phraseologie im Fremdsprachenunterricht. in: *Germanistisches Jahrbuch DDR — UVR*. Hrsg. vom Deutschlektorat beim Kultur- und Informationszentrum der DDR in Budapest Bd. III. 148—165.
- HESSKY, REGINA (1985): *Phraseologie. Linguistische Grundlagen und kontrastives Modell deutsch—ungarisch. Kandidátusi értekezés, kézirat*. Budapest.
- IRUJO, SUZANNE (1986): A piece of cake: learning and teaching idioms. in: *ELT Journal* 40. 236—242.
- JAKUBOVSKAJA, M. D. (1975): Russkaja frazeologija kak komponent stranovedenija. (Iz opyta podgotovki inostrannyh perevodčikov.) in: *Russkij jazyk dlja studentov-inostrancev*. Sbornik metodičeskich statej. Vyp. 15. Moskva. 165—172.
- JANCEN, V. K. (1976): Obučenie russkoj frazeologii v krigizskoj škole. in: *Russkij jazyk v nacional'noj škole 1976/6*, 19—22.

- KLAPPENBACH, RUTH/STEINITZ, WOLFGANG (Hrsg.) (1978—1980): Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. I—VI. Berlin.
- KOSMAN, L. S. (1966): Sistema upražnjenij po frazeologii nemeckogo jazyka dlja jazykovogo vuza AKD. Moskva.
- KÜHNERT, HELMUT (1982): Zum Problem der semantisch-strukturellen Äquivalenz deutscher Phraseologismen im Bulgarischen, Polnischen, Russischen, Slowakischen und Tschechischen. in: Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen Hochschule „Liselotte Herrmann“ Güstrow (Aus der Philosophischen Fakultät) 20. 169—177.
- KÜHNERT, HELMUT (1985): Die Rolle des Bildverständnisses bei Phraseologismen im Fremdsprachenunterricht für Fortgeschrittene. in: Deutsch als Fremdsprache 22. 223—227.
- KUNIN, A. V. (1967): Anglo-russkij frazeologičeskij slovar'. Moskva.
- MAL'CEVA, D. G. (1984): Frazeologičeskie edinicy sovremennogo nemeckogo jazyka v lingvostranovedčeskom aspekte. in: Inostrannye jazyki v škole 1984/3. 29—35.
- NEDUVA, E. Š. (1976): Poznavatel'noe značenie frazeologizmov. in: Russkij jazyk v nacional'noj škole 1976/3. 26—30.
- NIKONOROV, A. (1979): Lingvostranovedčeskoe značenie frazeologii v prepodavanii russkogo jazyka inostrannym studentam-filologam. in: Russkij jazyk za rubežom 1979/5.
- NURACHMETOV, G. M. (1974): Obogaščenie reči studentov III kursa jazykovogo vuza ustojčivymi slovosočetaťniami na materiale domašnego čtenija. (Angliskij jazyk). AKD. Leningrad.
- ORLOVA, V. I. (1975): „Frazeologija“ v kurse sovremennogo russkogo jazyka. (Soderžanie i struktura). in: Russkij jazyk v nacional'noj škole 1975/6. 79—85.
- RÖHRICH, LUTZ (1973): Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Freiburg i.B. (Basel) Wien
- SALIM, AGUS (1974): O prepodavanii russkoj frazeologii indonezijcam. in: Russkij jazyk za rubežom 1974/1. 85—87.
- SCHMIDT, WILHELM (Hrsg.) (1983): Sprache — Bildung und Erziehung. Leipzig. 3. Aufl.
- SCHMIDT-HIDDING, WOLFGANG (1955): Probleme neuenglischer idiomatischer Wendungen. in: Die neueren Sprachen 4. 207—219.
- SMIRNICKIJ, A. I. (1956): Leksikologija angliskogo jazyka. Moskva. TAGIEV, M. (1961): Lingvističeskie osnovy izučenija russkoj frazeologii v nerusskich školach. in: Russkij jazyk v nacional'noj škole 1961/1. 32—37.
- TRÜBNER, GEORG (1970): Einige Bemerkungen zu den idiomatischen Redewendungen im Englischen. in: Fremdsprachenunterricht 14. 497—502 + 508.
- USPENSKIJ, I. N. (1965): Otor frazeologizmov dlja razvitija reči studentov- nostrancev. n: Russkij jazyk dlja studentov-inostrancev. Sbornik statej. Vyp. 1. Moskva. 22—36.
- VAKUROV, V. N. (1981): Metaforičeskaja priroda frazeologičeskich edinstv russkogo jazyka. in: NDVŠ Filologičeskie nauki 1981/4. 48—54.
- VURM, A. F. (1976): Schodstva i različija russkoj i češskoj frazeologii. in: Russkaja reč 1976/4. 113—117.

FRAZEOLÓGIA A NÉMET MINT IDEGEN NYELV TANÍTÁSÁBAN

FÖLDES CSABA

A cikk a frazeológiának az idegennyelv-oktatásban betöltött szerepét és jelentőségét tekinti át. Először felvázolja a frazeológia tanításával kapcsolatos különféle nézeteket, majd ezekből kiindulva sorra veszi a frazeológia elsajátításakor fellépő általános (univerzális) és csak bizonyos nyelvek esetében jelentkező nehézségeket. A frazeológia oktatásával összefüggésben mindenekelőtt két alapvető feladatot kell megoldani: egyrészt felkelteni a nyelvtanulók érdeklődését a frazeológia iránt és megfelelő számú frazeologizmust megtanítani velük, másrészt kialakítani náluk azok megértésének és használatának készségét. A dolgozat centrális része e kettős célkitűzés elérésének elméleti-módszertani hátterének, valamint gyakorlati megvalósítási lehetőségeinek részletes elemzését nyújtja a német—magyar nyelvpár esetében.

A vizsgálódások középpontjában a (magyar) anyanyelvi bázis messzemenő figyelembevétele és a konfrontatív frazeológiai kutatások eredményeinek nyelvpedagógiai felhasználása szerepel.

ФРАЗЕОЛОГИЯ В ОБУЧЕНИИ НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

ЧАБА ФЁЛЬДЕШ

В статье рассматривается роль и значение фразеологии в преподавании иностранных языков.

В начале в ней обзревается различные взгляды на обучение фразеологии, затем, исходя из этого анализируются общие (универсальные) трудности и трудности, касающиеся отдельных языков, которые возникают при усвоении фразеологии. В отношении обучения фразеологии приходится решать, прежде всего, две основные задачи: с одной стороны, возбудить интерес учащихся к фразеологии и создать у них солидный запас фразеологизмов, с другой стороны, привить им навыки понимания и правильного употребления фразеологических единиц. В центральной части работы излагаются теоретические и методические вопросы и возможности практического осуществления этой двойной целевой установки на материале немецкого и венгерского языков.

В центре изысканий стоят многосторонний учёт родного (венгерского) языка и применение результатов конфронтативных фразеологических исследований в практике педагогической деятельности.

SZITOKSZÓVÁ VÁLT BETEGSÉGEINK IV.: *FRANC*, *FRÁNCA*, *FRANCU* GALGÓCZI LÁSZLÓ

1. A *franc*, *fránca*, *francu* 'szifilisz' szócsalád a R. 'francia' jelentésű népnévvel függ össze, de — mint a TESz. (I. 971) írja — „keletkezésük módja más és más”. A szitokszóvá válásban is különböző módon viselkednek, közülük általános használatúvá csak a *franc* vált, a *fráncát* és alakváltozatait a nyelvjárásokban figyelhetjük meg, a *francu* pedig nem lett szitokszó, sőt a mai nyelvhasználat már nem is ismeri.

2.1. A *franc* szó eredetét tekintve a régi magyar *franc* 'francia' népnévvel azonos E *franc* népnév származékai az adatok tanúsága szerint a XV. század végén, a XVI. század elején jelentkeznek írásban (l. EtSz. és TESz.). Az EtSz. szerkesztői a következő etimológiáját adják: „klat. és hazai lat. *Franci* (több. nom. a *Francus* (occidentalis/-ból) 'franciák, die franzosen' SZENTPÉTERI, Script. rerum Hung. I. 108, 293, 306, MA³. — A származtatásra megjegyzem: Bár van kfn., úfn. *franze* 'der franzose' WEIGAND—HIRT DWb.⁵, s ebből válhatott volna a magy.-ban *franc*, mégis azt hiszem, hogy miként a klat. hazai lat. *Dani*, *Goti* stb. nevekből lett a magyar *dánok*, *gótok* stb. s innen *dán*, *gót* stb., azonképpen lett a klat., hazai lat. *Franci*ből *francok* s innen *franc*. Ezt a felfogást a 'franco-germanus' jelentésű *franc* (l.l. *franc* a.: „Francia orientalis — Franckenland — *frantzok* országa”) is támogatja, mert ez csakis a latin *Franci* több.-éből magyarázható.” (EtSz. 471—2). E magyarázathoz MELICH JÁNOS (MNY. XXXVI, 154) a következőket fűzi még: „Az 1629. évi nagy-szebeni Nomenclaturában ezt találjuk: Francia Orientalis — Franckenland — *frantzok* országa (...) A középlelatinban a franciák = Francia occidentalis, a frankok meg *Franci* orientalis. A fenti magyar *francok*: *franc* c-je alapján csakis olyan latin *Franci*, -orum alakból lehet, amely a latinban is c-vel hangzott, márpedig ez csakis az egyes genitivusban, továbbá a többes nominativusban, dativusban és ablativusban hangzott c-vel, tehát latin *Franci*, *Franci*, *Francis*, *Francis*. A jelen esetben szerintem fordítás-kor a latin többes *Franci* -i többes ragja helyébe a magyar -k többes ragot tették. Ezzel a latin népnév magyarrá vált s további történetében a magyar *leányok*: *leány* analógiájára a magyar *francok*-ból (...) *franc* (...) lett.” Ezt az etimológiát a TESz. is elfogadja.

2.2. A *fránca* 'francia' régi magyar népnévre csak származékokban vannak adatok: 1548: „izenek Bassanak *Franczay* kiral embere által es Iwnos tolmach által” (LevT. I. 51: EtSz.), 1549: „Im ez Janos dijakot ... bochattom kegelmedet az *Franczay* kiral kewetyhoz ... az *Franczay* kiral kewethy chazarral vagyon” (LevT. I. 59: EtSz.), 1554: „Az *Franczay* kiral gazdag Kiral vala... No hamar meg irac *Franczay* királnak (Tinódi: Erd. Hist. I. B. 2.: EtSz.).

Az adatok vallomása szerint itt a *Franca* 'Gallia, Franckreich' földrajzi névről van szó, s ennek lehet a köznévi változata a *fránca* 'francia'. A *Franca* 'Gallia, Frankreich' kialakulását az EtSz. a lat. *Francia* szóból magyarázza (amely maga is

a lat. *Francus* népnév képzett származéka); a klat. *-cia* végződés a magyarban *-ca* lett, tehát *Francia* > *Franca*, mint *Lucia* > *Luca* (1. EtSz. 475).

2.3. A *francu* ~ *francú*-val már kissé más a helyzet, mert ez elvonás a *francus* népnévből. Az EtSz. szerint: „Ahogy azonban a dánok: *dán* mellett van *dánus* (vö. „Dani: *Damusoc*, *Danoc*, *Dania*: *Dan* ország MA.³; *Danokat* MAGYARI István Orsz. roml. kiadta Ferenczi Zoltán RMK. XXVII. 205) *gótok* — *gót* mellett van *gótus* (...), *bavarok*: *bavar* mellett *bavarus* (...), a *maurok*: *maur* ~ *mór* mellett van *maurus* (...) stb. úgy keletkezhetett a *francok*: *franc* mellé *francus* népnév. Talán ilyen népnévből lett tulajdonnév az OKISz. 1484-es adata: Philippinus *Franczus* (Veszpr., 6, Garabonc, — *francos* a.)

2.4. Az előbb tárgyalt népnevek, elnevezések a mai magyar nyelvben az idézett jelentésekben már nem élnek, BALLAGI MÓR még szótározza őket 'francia' jelentéssel, BALASSA JÓZSEF szótárában már „kihalt” jelzetűek.

3.1. A *franc*, *fránca*, *francu(s)* a XV—XVI. századból népnévi jelentése mellett már betegségnévként is adatható: 1511: *Morbo pestifero qui franczvar dicitur* (EtSz. 472, 3. *franc* a.), 1518 k.: Harmadika, kinek a Veres *franczja* van (MNY. LV, 541), 1440: *Joannis Franczas* (Múz. Görgey: OKISz.), 1481: *Stephanus Franczas* (OL. D. 184 559: OKISz.), 1533: *Morbus gallicus: die kranckheit der frantzosen: Franczu* (Murm. 903: RMG1.), 1550 k.: *morbus gallicus: franci* (KolG1.: RMG1.).

Az adatok az EtSz. és a TESz. szerint a *morbus Gallicus*-ra utalnak, amely ez időben a *szifilisz* közkeletű neve volt, s az erre utaló *francia betegség*-féle elnevezésből alakulhatott ki a *franc* 'szifilisz', majd ennek analógiájára a *fránca* és *francu* 'szifilisz'. A *morbus Gallicus* elnevezés magyarázatát A. J. STORFERNél találjuk meg: „Uns, die wir uns hier mit Wörter befassen, interriessiert natürlich nicht die Geschichte der Krankheit an sich, sondern die ihren Benennung. Der Exkurs über den Beginn ihrer Verbreitung in Europa war notwendig, damit die Entstehung ihrer ersten Bezeichnungen verständlich wird. Damit, dass spanische Soldaten anlässlich des französischen Feldzuges um Neapel die Krankheit verbreitet haben, begründet sich, dass man die Krankheit zunächst als spanisch, als französisch, als neapolitanisch, als sizilisch bezeichnete. In der Gelehrtensprache nannte man die rapid um sich greifende Krankheit *morbus gallicus*, *malum francicum*, *lues celtica*, *passio neapolitana*, *miserie hispanica*, und offenbar in Erkennung des Zusammenhangs mit den Entdeckungen des Kolumbus — *morbus indias*. Es ist psychologisch bemerkenswert, dass keine Nation selbst an der Verbreitung der Krankheit beteiligt sein wollte und schon in denen Namen zum Ausdruck zu bringen trachtete, dass die Gefahr für das ein heimische bodenständige Volk von bösen landfremden Elemente komme. Nationale Unduldsamkeit ergriff überall fern die Gelegenheit, den Namen eines fremden Volkes durch die Verknüpfung mit den grässlichen Übel zu entehren. Darin, dass die meisten Völker von einer französischen Krankheit sprachen, drückt sich ausserdem im besonderen, wie W. Pflug ausführt, ... der Hass und Neid gegen das politische Übergewicht Frankreichs in 16. Jahrhundert aus.” (Wörter und ihre Schicksale 341—2)

STORFER művében fel is sorol néhány elnevezést — többek között — mondánivalójának bizonyítására. A *szifilisz*-t a franciák *mal de Naples*, *mal de Sicile*, *souvenir spanischen Feuer*, *feu persan*; az olaszok *mal francese*, *morbo celtico*, *bolle francese*, a spanyolok *mal galico*, az angolok *french pox*, *spanish pocken*, *buttons of Naples*, a portugálok *mal castellano*, *mal francez* névvel illetik. STORFER véleményéhez még hozzátehetjük amit a TESz. (WARTBURG FEW. 3: 752) megállapít: „Az elnevezésnek az az alapja, hogy a franciák már a középkorban erős nemiségű emberek hírében ál-

lottak, s az európai népek a francia csapatok hadjáratainak tulajdonították a szifilisz terjedését” (I. 971, *franc*² a.).

3.2. A magyarból — egy kései adat kivételével — nem mutatható ki egy *francia betegség* szerkezet, de az idézett példák alapján nem lehet kizárni, hogy lehetett. E véleményünkben megerősítenek a következő adatok is: 1578/1979: „Igen jó az Guaiacumfa *francus*nak, de így csináld és így élj vele. Gyaluld meg vékonyan az fát. Ez gyalult fát forrásvízben főzd meg egy tiszta fazékban, mázosban, kétannyi légyen a víz, mint az Guaiacum gyalult forgácsa: két font vízben egy font guaiacumforgács. Ez(t) főtt vízben egy nap és éjjel tarts(d) áztasd. E forgácsos vizet hat óráig, harmadforrásig lassú szénnel forrald. Az kiforrott tajtékját, aki enyves, egy cserépbe szűrd, és azzal az *francia varat* kend.” (Meliusz Péter: Herbárium 31), 1617: „Az ki franciscaba megy *franciai metelt* kap” (MNyil: Irt. 184: NySz. *métely* a.) 1759: „Ezen fűnek leve hasznos a *frantziás nyavalyáknak* gyógyítására (Váli: Házi orvos szótárocská 40: M-Kossa: MOE. II. 294). 1767: „Igen hatalmazik köztünk az *frantzion nyavalya*.” (PPB1.: NySz.) 1833—36: „morbus gallicus, die syphilis, lustseuche — *francia betegség*” (Kassai II. 225.: EtSz. 476).

A példák alapján bátran mondhatjuk az EtSz.-ral együtt: „a *franc* 'szifilisz' szó a 'gallicus, gallus' jelentésű m. *franc* szóval azonos, s olyan magyar ember nevezte el elsőnek így e betegséget, aki a francia népet *franc*-nak hívta és ismerte a 'lues venerea'-nak a *francia* népnévvel jelölt nevét elsősorban a latiból, de esetleg más nyelvből is.” (EtSz. 473).

3.3. A *franca*~*fránca* 'szifilisz' szóra az idézett tulajdonnévi származékok kivételével csak igen kései adatok vannak (I. TESz.) s ez gondot okoz a származtatásban. Az EtSz. s a TESz. szerint is vagy a régi *franca* 'francia' szó a *franc* 'francia' → 'morbus gallicus, szifilisz' analógiájára vehette fel a betegségnevi jelentést, vagy jövevényszó, s vagy a németből vagy valamelyik szláv nyelvből kerülhetett nyelvünkbe.

3.4. A 'morbus gallicus; szifilisz' legelterjedtebb neve az adatok alapján (NySz.) a *francu*~*francú* volt. Eredetéről így ír a TESz.: „A *francu* talán elvonással jöhetett létre a 'francia, vérbajos' jelentésű *francus*-ból, melyet a *gyalu*: *gyalus, háború: háborús* szópárok analógiájára -s képzős származéknak foghattak fel.” (I. *franc*² a.).

4.1. A szócsalád tagjai jelentéstörténetének vizsgálatakor a *francu*-ból kell kiindulni, mert a XVI. századból — a betegségnevé keletkezésének korából — ennek jelentése a leggazdagabban adatolható: 1533: „Morbus Gallicus: die kranckheit der frantzosen: *Franczu*” (Murm: RMG1. 253), 1550 k.: „morbus gallicus: *franczu*” (Kolgl.¹: RMG1. 253), 1560 k.: „Cangrena: species morbi: alius á cancro que vt ait plivi: sanarj potest: in hoc cancer et cangrena conüent quod vtrumqué carnem exedit: nascitur cangrena non in omnibus partibus corporis sicut cancer sed in promientibus membris. i. vnqües in secreto loco: et alas et ingüina: *Franczws war*” (GyöngySz. 3709: RMG1. 253), 1570/1979: „Némelyekben penig a vér és a nedvességek ugyan megvesznek és megmérgesülnek, hogy minden undok fekélyek és *francuk* lesznek belőle, és ha szinte elbocsájtják őket soha emberré nem lehetnek beléje...” (Heltai Gáspár: Háló 196), 1577: „Gallicus morbus: *francú*” (Kolgl.²: RMG1. 253), 1590: „Carbunculus, Anthrax: Dagadás vag *Francu*, Elephantiasis: *Francu*, Gallicus morbus: *Francu*” (SzikszF. 161, 163, 165: RMG1. 253), 1604: „(*francu*) morbus gallicus, elephantiasis, lues venera” (MA.: NySz.).

A szótári adatokból látható, hogy a *francu* elsődleges jelentése 'morbus Gallicus' volt, s erről a korai adatok alapján (Murm; GyönSzt., Kolgl.¹⁻²) nem állapítható meg egyértelműen, hogy vajon 'szifilisz' jelentésűek-e. Molnár Albert szótára is fel-

veszi a 'morbus Gallicus'-t a *francu* szó jelentései között, s külön szerepel nála a 'lues venera' jelentés, ami már a *szifiliszre* utal. A *cangrena*, *carbunculus*, *anthrax*, *elephantiasis* magyar megfelelőjeként álló *francu* véleményem szerint inkább 'fekélyes betegség' jelentésű lehetett általában, s ebből a jelentésből szűkülhetett le a 'szifilisz'. Mint MAGYARI-KOSSA GYULA írja (MNY. XXIV, 278—9): „A *francu*-ról mellesleg megjegyzem, hogy állatbetegséget is jelentett. Tseh Márton: Lovak orvosságos megpróbált új könyvetkéje” c- könyvében (1656.) egy igen jó írt ajánl a *frantzu főreg* nevű lóbetegség ellen. Tehát az ő idejében még nemcsak a *lues venerát* vagy *syphilit* neveztek *francunak* (...) hanem a lovak nehezen gyógyuló, rosszindulatú fekélyes bőrbajait is.” E 'valamilyen fekélyes bőrbetegség' jelentés magyarázza azt, hogy Heltainál a *francunak* többes számú *francuk* alakja szerepel, s a részlet értelme szerint ez lehetett 'var' jelentésű, s egy *francu var* (1550: „Betegség, *francu var*, köszvény és minden nyavallyak (Bat: KTud. 146: NySz.)) szerkezetből tapadással alakult ki a *francu* 'var' jelentés. S ez a 'francu' magyarázhatja a *franc* etimológiájában szereplő *franc var* (1511: morbo pestifero qui *francvar* dicitur” (ETSz. 472 *franc* a.)) jelentését is: véleményem szerint itt még nem 'szifilisz okozta var' hanem 'francia var', ezt támogatja *morbo pestifero* is.

Az *anthrax*, *carbunculus* is fekélyes bőrbetegség, korabeli másik elnevezésük *pokolvar*: „Az Pokol varnak Eredetű vagyon az Verbél Ez valamely rezen a3 Teftnek kÿ wthÿ magat, a3onnal a3t megh egetÿ es kÿrÿf kÿrwl ege pattogza fokat ÿndÿth ... A3 megh gÿuladath ref3 foha genÿet fegge nem valtozÿk, de a3 forro faghtul megh Egwen, a3 rothadath teftnek vÿlgÿt kÿ vethÿ Melÿ Onnet kÿ e3wen, annak a3 helye Nagy melÿ vndok fagos Seb lezÿn.” (Orvk. 527).

E tünetek hasonlítanak a *francu* 'syphilis' tüneteire: „Harmadÿk Specif se es Neme legh neheze3, es e3 a3 *Franczu*, e33zel elÿzÿr vÿrÿs es Sarga pattogza fokat lez3nek, a3 vakzÿmÿk kÿrwl, a3 homlokon es a3 fevlek melleth. Annak vtanna a3 Fÿben es a3 ege3 teftten kÿ omolnak kerekdÿd formara, kyk zara3 varral o3ton be borÿttatnak fÿlwl es a3 Bÿrth mÿnd addigh vaÿak hogy a3 pattogza fokatbol ... Mergÿs kelewenÿ lezÿn” (Orvk. 423.)

Az 'elephantiasis' jelentést is a tünetek alapján értjük, a betegség neve másutt *arábiai francu*: 1578/1979: „Az Veronica fünek vedd succusát, azaz törd meg az levelét, facsard ki a levelét, vess egy kis timsót belé, azaz Elephantiasist is, azaz *arábiai francut*, mikor az malus var az egész testet befogja, mint egy fekete bőr, ezt ha mossd véle meggyógyul.” (Melius: Herb. 173).

Más XVI. századi források már 'nemi betegség'-ről tudósítanak, s a leírások alapján itt már a *szifiliszre* gondolhatunk: 1577k.: „A3 *Franczu* nem egÿeb, hanem az Venus mÿwetwl valo megh vezÿs, kÿ fakadoz f3l es gÿtrelÿmmel kwlÿmb kwlÿmb helyeken nagÿ kegyÿetlenwl magat kÿ vthÿ, es mÿnth egÿ pÿfete3gh, fel daga3tÿa. Ennek zÿr3ÿ oka a3 Mergÿs es vezÿedelmes ragadas, kÿ az teftnek valamely re3eben elÿzÿr be awÿk, a3t megh vndokÿttÿa, es onneth o3ton mÿnda3 ege3 Teftre kÿ önttetÿk es a3 kichÿn ÿndulatbol tamad f3l la f3l an la f3l an meg3 ÿrÿgbedÿk es igen el terwl, kÿ Nem chÿak a3 lelÿkzetÿketh es Nedwe f3le3eketh, de a3 teftÿt es annak mÿndÿn erÿs re3ÿÿth el ÿaria es a3oknak nem chÿak a3 ew ÿo mertekletÿ f3legÿketh de vgÿan a3 allathÿokat is annÿra el fordÿttia, hogÿ akar mÿ ÿo eledelÿkkel is helyere nem aal. Inneth o3ton f3k rut fag3k gÿwle fÿ newekÿdnek, es vetke3nek f3k fele Nemeÿ techne3 meg ... a3 Venus mÿwetwl valo megh ve f33s, ragado es megh ve3tÿe beteg fegh, kÿ a3 Teftnek nem zabad akarattÿabol sem vetkes voltabol, hanem a3 ÿllete f3bÿl zokott leonnÿ ... Legh ÿnkab lezÿn a3zert a3 venu f3l valo kÿzÿf wle f3wl, mert annak gÿakorla f3tul zaporodot el a3 *Franczu* a3 embÿrÿk ke3eoth, es igh o3ton egÿnek fertelme f3getwl es tÿ3tatalan f3gatul a3 ege3 vÿlagon ÿm3ar el terÿedet, kÿ a3

paraznaknak nyawalja / fagos ostorok az vr Istentwl. Ez Nyawalja gyakorta az Szjémérem tetten kezdetyk el, noha maas egyeb helyeken is azonkézben ky kezđ yndulny, az melyek ymmaran megh vadnak fěrtěztetwe. (OrvK. 422.)

E leírásból kiderül, hogy a XVI–XVII. századi adatokban szereplő *francu* jelentése már lehet 'szifilisz': 1582: „Niluan vagion, hog az lepra es *franczu* az illetesből el ragad” (Fél: Tan. 499, Decsi. Préd. 49: NySz.), 1584: „Ortzaiait elette az *frantz* vagy farkasseb” (Born: Préd. 218: NySz.), 1588: *Franczut* vele kenny es kőőzny hasznal (Frank: Haszn. K. 156: NySz.), 1628: „ketfele tisztalansagatt, Fekelies voltat kecziensegetol fogva(n) melli *Franczunak* Iteltetet, es paraznasagat is ex infallibilis circumstan(tia is) testiu(m) elegge comprabaluan ... egienlokeppen mel-tonek iteleők az elvasasztasra Hyripi Giorgiőt az megh nevezett Santus Annatol” (SzJk. 23: ESzT. IV. 408), 1668: Jobb volna meg házasesodni, hogy sem úgy fertelmes-kedni, az mellyből az *franczu* következik” (Szöll: Dáv. 48: NySz.), 1690: „Nyeresse-gűl csak *franczut* tudot haza hozni (Szentm.: TFiú 17: NySz.).

A szó e jelentésében a XVIII. században is tovább él: 1751: „.... világos hogy Kékinének egyebb baja nem volt, hanem a süj ütötte ki rajta magát, engemet pe-nigh arra kértek, hogy mondgyam száraz *francúnak* lenni...” (Schram. II. 393), 1755: „Gyogyitottale valaha valakit az *francú* nyavalyából? ... Igaze hogy Pap Gergely té-gedet látott volna vetni azon fakadozott kását és annak midőn meg szolított mitt mondottal? Igaz, es valoban rajta kapott kinek meg szollítására mondottam is, hogy azért vetném, hogy az *franczú*, fekelý es rih uralkodgyon...” (Schram III. 134).

4.2. A *francu* 'szifilisz' betegségnév a XIX. században a köznyelvből kiszorul, a nyelvújítás áldozatául esik, a *szifilisz* magyar neveként BUGÁT PÁL a *bujasenyv* szót alkotja meg. CzF. közli még a *francut*, de a *bujakór*, *bujasenyv* szócikkhez utasít bennünket. BALLAGI a *francu* jelentéseként a *bujasenyvet* adja, BALASSA JÓZSEF pedig kihalt szónak jelzi. A tájszótárak közül a SzamSz. közli (I. 309) 'szifilisz-es kiű-tés' jelentéssel.

4.3. A *francu* származékai közül a legtöbb adat az -s képzős alakokra van: *francus*. A származék jelentésének megállapításakor figyelembe kell venni, hogy a XVI. században nem egyértelműen nemi betegre, szifiliszre utal a szó, lehet jelentése 'fekélyes betegségben szenvedő' is; Szikszainál a *francus* jelentése 'carbunculosos, elephanticus', máshol inkább 'nemi betegségben szenvedő'. 1568: „Kiueűl szep mint a kurva, belől dőg *franczus*” (Mel: SzJán 498: NySz.), 1582: „Koszós, *frantzus*, poklos, túros emberec voltac” (Born: Préd. 218: NySz.), 1583: „Szűkseg az *franczus* es rűhes embertűl magunkat onunc” (Fél.: Tan. 499: NySz.). Az adatok szerint lehet-ne a *francus* jelentése 'fekélyes' is, bár ha elfogadjuk, hogy ugyanezen szerzőktől származó *francu* 'szifilisz', akkor itt a *francus* 'szifilisz-es'.

Egyértelműbbek a következők: 1560. „Az *franczusok* vizit holnap kezdőn innya” (Nád. Lev. 61 — „Valószínűleg guajak-fából vagy sasgaparillagyökérből készített syphilis ellen való főzet” (MNy. V, 131), 1578: „Igen jó az Guaiacumfa *francus*-nak...” (Meliusz: Herb. 163), „Ha ismét ennek lisztét kénkövel, salétrommal öszve-csinálad, minden *francus* varat, koszt, szemölcsöt és korpás koszt a főből kitisztít...” (uo.), 1584: Kappa gasparne vallasa... zabo marthonne... kesde zitkoszodni Beszgie hires kúruak... *franczus* kuruak (Kv., Tjk. IV/1. 206a: ESzT. IV. 407), 1628: „Hiripi Geórgh Deák az zenth Eccla eleöt sufficienter <kibo>cziatot utroma szerent Attes-tatiojinal, es kaptalan<tol ema>naltatot kötes levelevel meg biszonította felesége rut *Franczus* allapatiat... (SzJk. 23: ESzT. IV. 407), 1683: „Simon Mihály... *Frantzusis* leven, mellyet mindgyart az asszony meg ismert rajta” (SzJk. 189: ESzT. IV. 408),

1726: Kolosi Péter annorum circiter 30, fatetur sic: Nagy Gergely, ki nálam volt *francus* volt... (Komáromi: 365), 1757: „*Franczus* Moldovany Makarianak orvos-ságra Rfr. 1. x. 25” (Tl., Teleki Ádám költségnaplója 131: ESzT. IV. 406.)

4.4. A *francus* származék egy összetételben is felbukkan: 1745: „*Franczus fa*: lignum guajaci [(Torkos: Taxa pharmax: Kóssa Gyula: Régi magyar gyógyszernevek 20): „Neve onnan, hogy syphilis ellen használják” — írta KOSSA GYULA (MNY. V, 131); 1578/1979: „De Ligno guaiaco: Guaiacum: Francos fa: Frantsosen holtz” (Meliusz: Herb. 136)].

4.5. A *francus* továbbképzett származéka a *francússág* 'syphilis' főnév: 1568: „A parázna rut belől, azért hogy *franczussaga* meg ne tessce, öltőzettel es soc szaggal orvosollia magat” (Mel.: SzJán. 407: NySz.) és a *megfrancúsít* ige: 1568: „Ez egez világ iob reszet *meg francusitotta* es dőglete az ő hamis tudomaniaual” (Mel.: SzJán. 405: NySz.) — de az adatok kis száma arról tanúskodik, hogy egyedi képzések lehetnek. A *francu* alapszó kiavulásával együtt származékai is eltűnnek nyelvünkől.

5.1. A szócsalád másik tagjának, a *franc*-nak jelentése mai nyelvünkben az ÉrtSz: szerint 1. 'Vérbaj, szifilisz' 2. (népi, régi, durva minősítéssel) 'indulatos beszédben elhomályosult jelentésű szó'. A 'vérbaj, szifilisz' jelentés a XV—XVI. századból igen nehezen adathozható, hisz az 1511-es összetett *francvar* (ETSz. 472) és az OklSz. tulajdonnévi adatain kívül egyetlen adat hozható: 1518 ö.: „Harmadika, kinek a *veres franczja* van” (Zay. Lev. t.: MNY. IV, 541). A *veres franc* elnevezés több mint valószínű, hogy nem a *szifilisz* neve, hanem valamilyen fekélyes varas bőrbetegségé, talán a *veres himlő*nek is nevezett *kanyaró* 'morbili' neve. (A *himlő* egyébként „gyűjtőneve minden heveny, lázas, kiütéses fertőző betegségnek, vagy egyéb exanthemának, a gyógyszerkiütéstől a syphilisig” (Berde: Derm. 206). Így tehát nehéz megállapítani a pontos jelentést, az első igazán 'szifilisz' jelentésű alakok pedig csak a XVIII. század harmadik harmadából valók: 1778: „a' meg rőgzett *frantzban* és súlyben, a' vérkőpés közönségesen halált jelent” (Rácz S.: Orv. tan. I. 101. NSz.), 1780: „A bujádőgről, avagy *frantzról*” (Rácz S.: Orv. tan. II. 78: NSz.), 1786: „azt gondolták, hogy a' katona tele van *frantzal*” (Kányi J.: Democritus I. 509: NSz.), 1792: „láttam a Papnét, Péter háza körül indulatoskodni, Szokása Szerént lármázni, azért hogy a Péter Felesége a Papné Szapullójában Szapult a gunnyáit, illyek szókkal illetet fiátt és a' Menyit: Ti Frantzokok, miért Szapultok az én Szapullómban, hogy engem is meg töltsetek *Frantzal*” (F. lapugy H., Ks. XLVIII/7. 15 Holgyán Josziv (18) vall.: ESzT. IV. 403), 1795 k.: „Búja-dög, *frantz*, Lues venera (Takáts R.: Told. B. r.: NSz.), 1804: Csurai Juvon... beteges, tele lévén fülei *frantzal* (DLt. nyomt. kl.: ESzT. IV. 403), 1813: „A mi Nemes Városunkban sok olyan venereanok vagynak, kik magokat gyógyítani nemis akarjak voltaképp, s így már egy néhányan nyomorékokis lettenek. Közönséges palástya az illy nyavallyának a' súly — s azonba a' Nyavalya tovább is terjed... A' *Frantz* emlékezete minthogy igen unalmas, tehát jónak látnám hogy a Tek Magistratus tenne olly rendelést, hogy a súlyesek közönségesen jelentessenek bé...” (Dés; DLt. 259: ESzT. IV. 403), 1817: „a Feleségét a *Frantz* eszi Testének több részében (Brád H., Ks. 117. Vegyes ir: ESzT. IV. 403), 1840: „*Farancz* = *francz* ... buja senyv” (Gáspár J.: Füzérke 15: NSz.)

Az 1518-as adat, ahol még talán 'fekélyes betegség' és a XVIII. századi adatok közötti űrt a *francu* jelentésfejlődése világíthatja meg, ennek adatainak sokasága arra utalhat, hogy a *franc* esetleg nyelvjárási szinten élt, az orvosi terminológiának nem volt része. A szó a XIX. században kiavul betegségnévként a köznyelvből. A nyelvújítás a *szifilisz* magyar elnevezésére megalkotja a *bujasenyv* szót (Bugát Pál 1.

NyÚSz. 284—5), s ez lesz az orvosi nyelv kifejezése: 1814: „a Máréfalván és több falukban az himlő oltás alkalmával ki ütött *bujasenyv* körüli nyomozódásról kívánt jelentést a következő gyűlés elébe adja bé” (USzLt. XI. 8512: ESzT. I. 1086). CzF. felveszi még a *franc*-ot, de a *bujasenyv* szóhoz utasít bennünket, BALLAGINál *franc* = sebalakban tűnő *bujasenyv* (I. 431.), BALASSA JÓZSEF szótára kihaltnak és népiesnek jelzi. A tájszótárak szerint jelentése ’vérbaj, bujakór, szifilisz’ (SzamSz. SzegSz.) és ’szifilisz kiütés’ (SzamSz.).

5.2.1. A ’vérbaj, szifilisz’ jelentés elavulása elősegítette, hogy *franc* és nyelvjárási változata, a szó eleji mássalhangzó-torlódást feloldó *faranc* indulatos beszédhelyzetben szitokszóvá váljon.

5.2.2. Elsősorban a kedvelt átkozódó formula: „*Ögyön meg a faranc!*” (Nyr. IV, 176), „*Vigyen el a franc!*” (Nyr. V, 32), „*A fránc egye ki a balszemedet!*” (Nyr. XXIX, 585), „*Hogy a franc rágná ki a csontodat!*, *Franc egye a pofádat!*, *Franc essék beléd!*, *Franc rága le az orrát!*” (Berde: Derm. 202). Ezeket az átkozódó formákat találjuk a mondategységként álló, elhomályosult jelentésű érzelembizonyítók alakokban, amelyek indulatos beszédhelyzetre utalnak: „Te Kiriska!... mennyi bé a Kiristóf bóttyába, hoz neköm három krajczárra kirispánt —, ha nem ad, mongyad, hogy *a farancz egye meg!*” (Nyr. V. 32), „A récék tujább repültek, a fésze pedig a vízbe csobant. Na, *hogy a franc egye meg*, hogy vegye ő most ki azt a fészét, hogy ne legyen mi csak kárra kár” (Nyr. XXXII, 49), „A, *hagy a fekete fene s a franc saha evetlen ne haggya haját*, hogy megbasszankodik az vitéz úr...” (Nyr. XXXIII, 299), „Gyere csak ide, te dagadt! — kiáltotta — Hogy van ez már megint kitisztogatva” ... Add ide ezt a piszkálót ... Ha benne hagyod a rásült kocszot, fiam, akkor másnap nem tudod rendesen megrakni, s az emberek megfagynak itt a műhelyben. A *franc álljon abba a büdös, lusta kezembe*, hogy még ezt a munkát sem lehet rád bízni! — harsogta” (Déry: Felelet⁴ II. 196), „Walter, aki a helyi volksbundisták vezetője volt... fenyegetően közelebb lépett az asszonyhoz. — Kussoljon, hallja, mert elvitetem magát. Ismerjük mi jól a vörös Iványiakat! Terézben felforrt az indulat. — Viteted ám azt a svád anyádat, te rohadék. A *franc esne belé* az ilyen emberbe. Mit akar éntőlem? (Berkesi András: Siratófal 352), „Aztán látta, hogy odafigyelek, azt mondta, Öcsinek nem számít a viszontagság, később jó lesz, csak most rossz, és különben is, a gyerekeknek már elég nagy tréningje van... betegség... kórház meg effélékben, *a franc törje ki.*” (Somogyi Tóth Sándor: Gabi³ 315.).

Hasonló szerepben hiányos mondatként: „— Az ősszel Bati azt mondta, hogy ha még mindig foglalkozom a kivándorlás gondolatával, és úgy döntök, hogy elhagyom az országot, akkor Bécsben vagy Svédországban jelentkezzem az ottani Tungssramnál. De nem biztatott, hogy menjek el. Péter felugrott a helyéről. — És te azt a személtládát véded? Hát becsületes ember ez? *A franc* az ilyen rohadt alakba.” (Berkesi András: Siratófal 464.).

5.2.3. Az elhomályosult jelentéstartalom lehetővé teszi, hogy érzelmileg színezett nyomatékosításra használjuk kérdésben: „Hisz’ a nem es kieddel történt, hajja! — s nem és Tiszabögön — Vaj *hová a faranczba* való — met az itt történt Dobolyban” (Csulak L.: Székely tört. 129: NSz.), „*Hun a francba* van a kalapom (SzegSz. I. 447), illetve csodálkozó fölkiáltásban: „A közeledő alak megtorpant, s állva maradt, de már olyan közel volt Lőrinczhez, hogy ez megérezte ruhája ázott savanyú posztószagát. A fiatalember nem örült jelenlétének. — *Mi a franc* — morogta a Kesztyűs —, hisz ez... (Déry... A befejezetlen mondat⁵ 519), „Az meg ahelyett, hogy húzta volna.

szidni kezdte az öreget: — *Mi a francnak ez? Minek?*” (Pető Sándor: Druszilla. Új Tükör XVI. évf., 1. sz., 16).

5.2.4. Hasonlóan nyomatékosító, érzelemkifejező jellege van az elhárítás, visszautasítás kifejezésére: 'pokol' jelentéssel: „Másnap a szakasz öt tagját, amiért nem termelték ki az előírt famennyiséget, Borzay szabotázs miatt felakasztatta. — Látod, — mondta Miticsnek Somfai —, ezért hagytam volna Dobrait a sorsára. Megvédtétek őt, helyette öt embert küldtetek a halálba. — Mi? — kérdezte Péter. — Ti. Mert ha dolgoztok, ez nem következett volna be. — Bekövetkezett — mondta Dobránszky, akit több társával együtt a kivégzettek helyére osztottak be. Az úr úgy akarta, hogy bekövetkezzék. — *Menj a francba*, te hülye prédikátor — mondta elkeseredetten egy tagbaszakadt karcagi parasztember.” (Berkési András: Siratófal 301) (Vö. „*Menjen a francba...! Szitkozódás.*” /Kovács Endre: Doroszló hiedelemvilága191/).

Az 'ördög' elhomályosult jelentéssel ugyanilyen szerepben: „— Valami idegcsillapítót adott (az orvos). — Milyen idegcsillapítót? — *Franc* tudja a nevét. Olyan kis, sárga bogyo.” (Fenákel Judit: Üldölgélnek, beszélgetnek. Népszabadság XXV. 83. sz., 6).

Szitokszói természete magyarázza a *faranc ember* 'furgangos, akadékoskodó, kötekedő, gonosz indulatú békétlen ember' szerkezetben jelzői használatát (MTSz. I. 637).

5.3.1. A *franc* -s melléknévképzős származéka a *francos*, az első adatolt jelentése 'szifilisz, vérbajos': 1633: „az Zabo Jacabne szolgálóje... mongia vala tugia az eördögh hogi Aszonio(m) mindennel le fekszik, ki *franczos* kj miczoda benne (Mv., MvLt. 291. 123a: ESzT. IV. 407), 1691—1696: „Czirkátor Mátyás Civitatis annorum 60 fatetur. Hallotta szájából Vecsei Péternének hogy több fiai is voltak az eő Attyanak, de nem tanította meg az tudományára hanem csak eőtet hogy tud-gyon *franczost*, rühest gyógyítani” (Schram I. 459), 1693: „fattya vetoo nilvan valo kuruanak szidot... *farancosnak* szidot azertis diomon kivanom” (Barátságos Hsz. HSzj; P: ESzT. IV. 408), 1756: Borbely Sarkadinak a Szegény Szakaturi *Frantzoz* ember gytására (!) orvosságra attam Rf. 1 xrs. 44” (TL. Teleki Ádám költségnaplója 55a: ESzT. IV. 407), 1813: „Sülyesek neve alatt sok *frantzozok* vagynak a' városban” (Dés; DLt. 616: ESzT. IV. 408), 1825: „A Tömlöztben volt *frantzoz* Rab Orosz András már meg-gyogyult (Dés; DLt. 7: ESzT. IV. 408).

E jelentést már csak a népnyelv őrizte meg (SzamSz.); az ÉrtSz. régies népnyelvinek jelzi, „durva” stílusminősítéssel.

5.3.2. A *franc* 'szifilisz' jelentés elhomályosulásával párhuzamosan a *francos* is elhomályosult jelentésűvé vált. E jelentésváltozást elősegíthette a gyalázkodó, becstelenítő szándékkal használt *francos* is: 1797: „a' szegény kultsárt... minden féle muts-kokkal le szidta, gazolta *Frantzoznak* kiáltozta” (Náznánfalva MT. Berz. 3.3. N 21: ESzT. IV. 408), 1819: „*Franczos* Kuruanak nevezte” (MNY. LXVI, 345), 1845: „A Madarasiné leányával Rosival öszve szollalkozott a leányom Lori, ugy Madarasinével is ki a leányomat minden féle képpen le piszkolta *francos* kurvának nevezte többek hallatára” (Dés, DLt. 502. 2: ESzT. IV. 407). E szitkozódó kifejezésekből — különösen a *francos kurva* szerkezetből — tapadással jöhetett létre a durva megszólítás: „*te faranczos!*” (Nyr. IV, 176), s itt már az eredeti jelentés eltűnt.

Hasonlóan elhomályosult jelentése a következő példákban: „Este Etédi Kűs Anti egy kicsi ládikóba zárta katonarüsztungját s minden háborús *francos* férget, s feltette a hiú szádjába. — Vesszen a zamatja, mint a berbécs bőrnek!” (Tamási Áron:

Zeng a magosság. Összes novellái 160), „Nem érdemes szomorkodni! — rikkantja hangosan az idősebb. — Az ember egyszer él ebben a *francos* életbe.” (Kopré József: Satuba Sándor apasága. Képes Újság XX. évf., 10. sz., 21). Értelmét a szitokszóvá vált *francos* befolyásolhatta, talán ’sokszor szidott, átkozott’ a jelentés.

6. A szócsalád harmadik tagjára a *fráncá*-ra igen kevés történeti adatunk van, valószínűleg csak a nyelvjárásokban élt. A ’szifilisz’ jelentésre egyetlen adatot találtam: 1763?: „a mi a *Frantzat* nézi én Isten ugj álgja meg az lelkemet hogj vaj barbj vaj más valaki annak mondotta volna... el mentem volna tsak nem híresettem volna ily gazul” (Kóród, KK. Ks. CII. 183: ESzT. IV. 403). Ha valóban *fránca* az olvasat — ez kissé kétes — akkor a szó első előfordulása e jelentéssel. A szó -s képzős változatának olvasatának olvasata szintén kétes: *fráncás* vagy *francos*: 1845: Madarasinének sok baja van velle, mert az ő leánya ötöt és leányát *Francsnak* nevezik.” (Dés, DLt. 478. ESzT. IV. 402).

A szónak — a két kétes olvasatú példán kívül — ’szifilisz’ jelentése nem mutatható ki, első írásban is rögzített adata már elhomályosult jelentéssel szitokszóként fordul elő: 1839: „Hogy a *fránca* egye meg!” (Veszprém m., MTSz. I. 637). A szó nyelvjárási változata a *feranco* ~ *feráncó*, ez a szó eleji mássalhangzó-torlódást diszszimilált hanggal feloldó és a szó végén asszociatív o-zással keletkező forma elhomályosult jelentéssel csak szitkozódásban, átkozódásban fordul elő: „a *fránca* egye meg!” (Nyr. XXIX, 583), „a *feranczo* egyen meg!” (Nyr. XXXIII, 243), „E · gye meg a *frán · ca*! Áj · jon bele a *frán · ca*!” (SzamSz. I. 304). Nyomatékos csodálkozást is érzékeltethet felkiáltásban: „Mi · a *fránca*!” (SzamSz. I. 309), illetve nyomatékos beletörődést is jelezhet a „Bán · ja a *frán · ca*!” Az MTSz-ben szereplő „*feránca*: rossz szellem” (Dunántúl, MNy. V, 98: I. 637 *franc* a.) valószínűleg az *Egye meg a fene!*, *Törje ki a nyavalya!*, *Egye meg a franc!*, *Viegye el a franc!* átkozódásokból elvont betegség-démon lehet.

7. A ’szifilisz’ jelentésű, *franc*, *fránca*, *francu* betegségnévről megállapíthatjuk, hogy mindhárom valamilyen módon a *francia* népnévvel van összefüggésben. Kezdetben ’fekélyes betegség’-et, ’francia betegség’-et jelentett, majd e jelentés szűkült le ’szifilisz’-re. A XVI–XVIII. század orvosi nyelvében a *francu* él, ez a nyelvújítás hatására kiavult nyelvünkéből; a *franc* és a *fránca* nyelvjárásokban élhetett, s ezek is részt vehettek a szitokszóvá válásban.

Források

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Budapest, 1967.
A gyöngyösi latin—magyar szótártörődék. Budapest, 1898.
BALLAGI MÓR: A magyar nyelv teljes szótára I—II. Budapest, 1868—73.
BALASSA JÓZSEF: A magyar nyelv szótára I—II. Budapest, 1940.
BÁLINT SÁNDOR: Szegedi szótár I—II. Budapest, 1957.
BERDE KÁROLY: A magyar nép dermatológiája. Budapest, 1940.
CALEPINUS latin—magyar szótára 1585-ből. Budapest, 1884.
CSÜRY BÁLINT: Szamosháti szótár I—II. Budapest, 1935—1936.
Erdélyi magyar szótörténeti tár I—IV. Bukarest, 1977—1984.
GOMBOCZ ZOLTÁN—MELICH JÁNOS: Magyar etymológiai szótár I—II. Budapest, 1914—1944.
KÓSSA GYULA DR.: Régi magyar betegségszavak. Budapest, 1907.
MAGYARY-KÓSSA GYULA: Magyar orvosi emlékek II. Budapest, 1929.
Magyar nyelvtörténeti szótár I—III. Budapest 1890—1893.
Magyar tájszótár I—II. Budapest, 1893—1901.
MELIUSZ PÉTER: Herbárium. Bukarest, 1979.

PÁPAI PÁRIZ FERENC: Pax Corporis. Lőcse 1701.

Régi magyar glosszárium. Budapest, 1984.

SCHRAM FERENC: Magyarországi boszorkányperek I—III. Budapest, 1979—1983.

STORFER, A. J.: Wörter und ihre Schicksale. Berlin—Zürich, 1935.

SZILY KÁLMÁN: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1908.

XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár, 1943.

UNSERE ZU SCHIMPFWÖRTERN GEWORDENEN KRANKHEITSBEZEICHNUNGEN IV.: *FRANC*, *FRÁNCA*, *FRANCU* 'SYPHILIS'

LÁSZLÓ GALGÓCZI

Die Krankheitsbezeichnungen *franc*, *fránca*, *francu*, die in der alten ungarischen Sprache die Bedeutung „Syphilis“ haben, stehen mit dem Volksnamen *francia* im Zusammenhang. Alle drei analysierte Wörter bedeuteten anfangs eine „geschwürige Krankheit“, dann verschmälerte sie sich auf die „Syphilis“. In der ungarischen ärztlichen Sprache der 16.—18. Jahrhunderte war das Wort *francu* gebräuchlich, das fiel infolge der naturwissenschaftlichen Spracherneuerung aus unserer Sprache. Die Wörter *fránca* und *fráncu* sollen in den Mundarten gelebt haben. In unserer heutigen Sprache lebt nur das Wort *franc* als Schimpfwort mit verblasster Bedeutung.

ВЕНГЕРСКИЕ НАЗВАНИЯ БОЛЕЗНЕЙ, ПРЕВРАТИВШИЕСЯ В БРАННЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ: IV: *Franc*, *fránca*, *francu*, 'СИФИЛИС'

ЛАСЛО ГАЛГОЦИ

Древние венгерские названия *franc*, *fránca*, *francu* со значением «сифилис» находятся во взаимосвязи с французским просторечием. Все три изучаемые слова раньше имели значение «язвенная болезнь», затем это значение сузилось к значению «сифилис». В венгерском врачебном языке XVI—XVIII вв. было употребительно слово *francu*; вследствие обновления языка в естественнонаучной терминологии в венгерском языке оно вышло из употребления. Слова *fránca* и *franc* могли существовать в диалектах. В современном венгерском языке в качестве бранного слова только слова *franc* употребляется в завуалированном значении.

SCHNITTPUNKTE IN DER BEDEUTUNG DER RUSSISCHEN FINITIVEN VERBEN

JÓZSEF KRÉKITS

1. Beim Studium der semantischen Funktionen der russischen Perfektivverben kam ich zu der Überzeugung, daß die Grenzen zwischen den einzelnen Aktionsarten flexibel sind, daß die Aktionsqualitäten der Verbalkomposita, abhängig von dem Präfix, dem Simplex und von dem Satz- und Situationskontext, häufig sich vermischen und ineinander umschlagen.

2. Die finitiven Verben gehören zu den sogenannten zeitlich-terminativen Verben. Ihre abstrakteste Bedeutung, die Grundbedeutung wurde von L. A. KAPANADZE und E. V. KRASILNIKOWA — wie folgt — definiert: „Sie bezeichnen die Vollendung, die Beendigung einer Handlung.“¹ „Die Vollendung“ ist hier nur eine lexikalisch-semantische Bedeutung, denn es ist bekannt, daß die grammatische Aspektbedeutung der russischen Verben „die Totalität“ (die Ganzheitlichkeit) ist. Das Präfix *ot-* richtet „den Blickpunkt des Bewußtseins“ auf die rechte Seite der finitiven Handlung. In ihrer Hauptbedeutung (in ihrer usuellen Bedeutung) bezeichnen die finitiven Verba die letzte Phase, den Moment der Vollendung einer Handlung. Die eigentlichen finitiven Verben (*«открычать»*) nennt man auch egressive Verba, deren Bedeutung der der ingressiven Verben (*«закричать»*) gegenübersteht. Die ingressiven Verben signalisieren den bestimmten Moment des Beginnens der Handlung. Das Beginnen impliziert immer eine Fortsetzung der Handlung, die AGRELL „eine Nachduration“ der beginnenden Handlung nennt.² Die eigentlichen finitiven Verben (die egressiven Verba) benennen den bestimmten Moment des Aufhörens (den Endpunkt) der Handlung. Sie induzieren eine Präsupposition, die vordurative Phase („die Vorduration“) der egressiven Handlung. Der Moment des Aufhörens (der Endpunkt) fällt mit der inneren (qualitativen) Grenze nicht zusammen, weil die egressiv-finitiven Verba meistens von den aterminativen Simplizia gebildet werden, die nicht imstande sind, die innere (qualitative) Grenze der Handlung zu erreichen. Die beendete Handlung kann noch fortgesetzt werden, wie zum Beispiel:

„Сней сегодня никто не шутил, потому что перед вечером у ней помер ребёнок. Она уже отплакала над ним, и хотелось ещё поплакать» (И. Шмелёв. Стена).

In der Äußerung *«Она уже отплакала над ним»* (1) hat das egressiv-finitive Verb die Bedeutung: *«Она уже перестала плакать над ним»* (1'). Die Negierung der Äußerung (1) betrifft nur die Bedeutung des egressiv-finitiven Verbs: *«Она ещё не отплакала над ним»* (2) = *«Она ещё не перестала плакать над ним»* (2'). Der Behauptungssatz (1) und der Verneinungssatz (2) induzieren eine und dieselbe Präsupposition: *«Она плакала»* (3). Die Analyse dieser Äußerungen veranschaulicht, daß sich die Präsupposition und die Bedeutung dadurch unterscheiden, daß sie auf die Negation unterschiedlich reagieren: die Negation betrifft nur die Bedeutung,

aber nicht die Präsupposition (darüber siehe APRESJANS Erläuterung³). Die Präsupposition bleibt konstant gegenüber der Negation.

3. Die finitiven Verba vermögen eine perdurativ-finitive Nebenbedeutung zu entwickeln. Die perdurativ-finitive Nebenbedeutung der *ot*-Komposita verwirklicht sich durch die Zusammenwirkung des Präfixes *ot*- und der Temporalbestimmungen. Das Präfix *ot*- wurde von den Temporalbestimmungen («два года», «пять лет» usw.) infiziert. Es unterliegt keinem Zweifel, daß die Bedeutung der finitiven Verba durch die Temporalbestimmungen nicht wenig infiziert wurde, aber nicht in solchem Maße, um dem Präfix *ot*- die finitive Bedeutung vollkommen zu entziehen. Eine solche Gegenwirkung des Kontextes nennt Bréal eine Bedeutungsinfektion („contagion“).⁴

Ich finde es merkwürdig, daß I. S. ULUCHANOW den finitiven Verben im absoluten Gebrauch eine perdurative Bedeutung zuschreibt: „Глаголы со знач. „Окончить длившееся определённое время действие, названное мотивирующим глаголом: отгреться, отболеть и т. п.“⁵ Seine Definition kann sich nur auf die perdurativ-finitiven Verben beziehen, die in ihrer Umgebung auch Temporalbestimmungen («три года», «семь лет») hervorrufen. Die perdurativ-finitiven Verba benennen eine langandauernde, zeitlich begrenzte Handlung, die unbedingt beendet wird. Sie bewahren auch die konnotative Bedeutung der finitiven Verba: an ihre denotative Bedeutung setzt sich die pragmatische Bedeutungsnuance, das Gefühl der Erleichterung, das Gefühl der erlösenden Befreiung, das man nach einer lästigen Handlung (oder eines lästigen Zustandes) empfindet:

«Вот отживу свой век, успокоюсь, лягу, в одну землю с матерью, и тогда никакое волнение меня уже не коснётся. А хорошо это или плохо — успокоиться?» (В. Астафьев. Последний поклон, 519). «Выходной день — мы напились. Протрезвились, отработали неделю, — опять напились...» (В. Шукшин. Штрихи к портрету, 382). (Кузьма.) «На фронте был?» (Тарас.) «Три года оттрубил» (А. Корнейчук. Правда, 143). «Поймали, когда в Москву перебрался. Всех грехов не вспомнили, а за свежие дали пять. Отсидел и вышел — теперь опять брожу и прошу, не дайте погибнуть — устройте» (А. Афиногенов. Волчья тропа, 49).

3.1. Die Bedeutung der perdurativ-finitiven Verben überschneidet sich mit der der perdurativen *pro*-Komposita. Sie sind imstande, in ihrer Umgebung einen und denselben „verbalen Kontext“ hervorzurufen. Sie verhalten sich als Synonyme, und in meisten Fällen sind sie auch substituierbar:

«Анатолий же отработал (проработал) на севере по вербовке пять лет и два года отсидел (просидел) за нарушение паспортного режима — он жизнь видел» (В. Шукшин. Дебил, II., 156). «Хотя надёжным этот плацдарм был до времени: за Ромку всю войну отвоевала (провоевала) его супруга Анфиса Григорьевна...» (Н. Евдокимов. Необходимый человек, 156). «Перед отъездом пришлось целую неделю отдежурить (продежурить) в мастерских» (А. Толстой. Хождение по мукам, I., 134).

3.2. In folgenden Sätzen können die Perdurativa durch perdurativ-finitive Verben doch nicht substituiert werden, denn die Totalität (die Ganzheitlichkeit) der perdurativen Verben setzt die Vollendung, die Beendigung der Handlung nicht immer voraus, wie es im Falle der perdurativ-finitiven Verba ist. Die perdurativen *pro*-Komposita markieren gewöhnlich eine langandauernde, zeitlich begrenzte Handlung, die nicht unbedingt beendet wird:

«Прослужив этот года четыре, очутился я наконец в городе К., где стоял тогда наш полк» (Ф. Достоевский. Братья Карамазовы, 268). «В Матёре были

постройки, которые *простояли двести или больше лет и не потеряли вида и духа, эта едва прослужила полвека*» (В. Распутин. Прощание с Матёрой, 55).

Daraus ist ersichtlich, daß die Finitivität (die Vollendung der Handlung) im Russischen nicht als grammatische Bedeutung angesehen werden kann, sie ist nur eine Aktionsart, eine lexikalisch-semantische Bedeutung. Auf dieser Grundlage ist die Behauptung von AWIŁOWA, daß die perdurativen *pro*-Komposita das Sem „der Beendigung“ in sich fassen, in Frage zu stellen: «Глаголы ограничительного способа действия с приставкой *про-* имеют оттенок окончательности в значении»⁶. Die perdurativ-finitiven *ot*-Komposita unterscheiden sich von den perdurativen *pro*-Komposita dadurch, daß in ihnen das Sem der Beendigung der Handlung merkmalhaltig, d. h. morphologisch markiert ist. Die perdurativen *pro*-Komposita haben die Potenz, beendete und auch nicht beendete Handlungen zu fixieren.

3.3. Aus kontextualistischen Überlegungen ordnet M. A. SCHELJAKIN die perdurativ-finitiven *ot*-Komposita in die Gruppe der perdurativen Verba ein⁷, womit ich, natürlich, nicht einverstanden sein kann. Angesichts ihrer Grundbedeutung und ihrer konnotativen Bedeutung gehören die perdurativ-finitiven *ot*-Komposita — meiner Meinung nach — zur Gruppe der finitiven Verba.

4. Die *ot*-Komposita können in sich, abhängig von der verbalen und der situativen Kontext, auch eine augmentativ-finitive Nebenbedeutung entwickeln. In der Bedeutung der egressiv-finitiven und der perdurativ-finitiven Verba rückt „die Zeit“ in den Vordergrund. SCHELJAKIN will in den finitiven Verben in Verbindung mit dem Possessivpronomen »своё« auch eine zeitliche Bedeutungskomponente entdeckt haben: «К пердуративным глаголам относятся также ставшие уже фразеологическими некоторые глаголы с приставкой *от-* в сочетании с компонентом «своё» в значении «совершить действие в предназначенное жизнью сроки»: *отлюбить своё*, *отработать своё*, *отжить своё*»⁸. SEMSKAJA und ISAČENKO kommen schon näher zur Wahrheit, indem sie behaupten, daß die finitiven Verben in Verbindung mit dem Possessivpronomen «своё» „das Maß der Handlung“ («меры действия») ausdrücken^{9,10}. Demnach wird nicht „die bestimmte Zeit“, sondern das bestimmte Maß (die bestimmte Menge) der Handlung gemessen. Was für ein Maß der Handlung die finitiven *ot*-Komposita in Verbindung mit dem Wort «своё» bezeichnen, bestimmen SEMSKAJA und ISAČENKO leider nicht. Ich bin der Meinung, daß die *ot*-Komposita in Verbindung mit dem Pronomen „своё“ drücken ein großes Maß (eine große Menge) der Handlung, eine augmentative Bedeutung aus. Die vergrößende Wirkung auf die Handlung wird nicht vom Präfix, sondern von dem verbalen Kontext ausgeübt. Das Possessivpronomen verleiht dem finitiven Verb eine quantitative Bedeutung, und entwickelt in ihm dadurch eine augmentativ-finitive Aktionsqualität. Davon überzeugt uns auch die Übersetzung des russischen Satzes ins Ungarische:

«Словом, он *своё отработал*, уже этого у него не отнимешь!» (Ф. Шанта. 20 часов, 305. Пер. Е. Малыхимой). = „Szóval, *megdolgozta a magáét*, ezt aztán nem lehet letagadni” (Sánta F. Húsz óra, 95). Мы *своё отстрадовали*» (В. Распутин. Прощание с Матёрой, 119). «Король Мерлин! Ты знаешь присловье: этот *своё отвоевал*» (Э. Герейеш. Храни тебя бог, Ланселот, 492. Пер. Е. Малыхимой).

SCHELJAKIN widerspricht sich selbst, als er den von ihm angeführten augmentativ-finitiven Verben (»*отлюбить своё*«, »*отработать своё*« usw.) eine perdurative (d. h. zeitliche) Bedeutung zuschreibt, denn er behauptet, daß nicht jedes finitive Verb zum perdurativen Verb werden kann, u. a. die finitiven Verba, die aus den Simplexen *«любить, греметь, блестеть, грустить, usw. gebildet werden.*¹¹ Diese Behauptung

von SCHELJAKIN steht im Widerspruch zum zuvor Gesagten; sie bestätigt meine Voraussetzung, daß der aktionale Indikator «своё» dem *от*-Kompositum keine zeitliche, sondern eine quantitative Bedeutung verleiht, daß er in Verbindung mit dem finitiven Verb eine augmentativ-finitive Aktionsqualität zustande bringt. In den folgenden Sätzen figurieren Indikatoren, die sowohl auf die finitive («уже») wie auch auf die augmentative («своё») Aktionsqualität hinweisen:

(Кашкина.) «Рябчики? Ах, какая роскошь! И они что, прямо в лесу... летают. (Пашка.) «Эти *своё* уже *отлетали*» (А. Вампилов. Прошлым летом в Чулимске, 336).» — Что же?... Неужели нам с тобой и погугарить не о чем. Что же ты молчишь?... — Мы *своё*, видно, *уж отгугарили*...» (М. Шолохов. Тихий Дон, III. 290).« — Да. А за себя, батя, ты не беспокойся. Всё равно вскорости таких, как ты, стариков будут распускать по домам. Вы *своё* *уж отслужили*» (М. Шолохов. Тихий Дон, IV. 56).

Der finitive Charakter der Handlung wird außer dem Präfix auch von dem ganzen verbalen und situativen Kontext unterstrichen:

«Отоспал я *своё*, доченька... *Полжизни отоспел. Закончились мои сны*...» (Н. Евдокимов. Сказание о Нюрке..., 47). (Хороших.) «Отпуск *кончился. Отгулял своё*» (А. Вампилов. Прошлым летом в Чулимске, 309).

4.1. Der aktionale Indikator «своё» — wie schon erwähnt — verleiht dem finitiven Verb eine augmentative Bedeutung, ohne ihm die Grundbedeutung zu entziehen. Die Bedeutung des augmentativ-finitiven Verbs überschneidet sich auf der Ebene der Denotation mit der der saturativ-augmentativen Verben, die mit den Formanten *на + ся* gebildet werden: «Я *навоевался*»; «Я *своё отвоевал*» haben die denotative Bedeutung = «Я много воевал». Sie können aber doch nicht substituiert werden, weil sie verschiedene konnotative Bedeutungen besitzen. Das saturativ-augmentative Verb («навоеваться») hat die Potenz, die Handlung sowohl positiv, wie auch negativ zu bewerten: es markiert entweder die pragmatische Bedeutung der Zufriedenheit oder der Unzufriedenheit, wenn die Handlung des Sprechenden bis zur Anwanderung, bis zum Überdruß geht. Die Grundbedeutung und die Pragmatik der finitiven, beziehungsweise der augmentativ-finitiven Verba lenkt unsere Aufmerksamkeit auf das Ende der Handlung. Der Sprechende nimmt das Aufhören der Handlung mit dem erlösenden und befreienden Gefühl der Erleichterung zur Kenntnis. Nicht die Handlung, sondern die Tatsache des Aufhörens (das „fait accompli“) wird von dem Sprechenden positiv bewertet. Im Situationskontext wird oft das augmentativ-finitive Verb von einem saturativ-augmentativen Verb begleitet, das die Handlung, von der man frei geworden ist, negativ bewertet:

«Вот — Кирилл, по всему видать, ещё думает воевать, а ты на меня грешил. Нет, браток, я *своё отвоевал, наелся этого добра по самую завязку*» (М. Шолохов. Тихий Дон, IV. 302). «Я *отслужил своё*. Никому больше не хочу служить. *Навоевался за свой век предостаточно и уморился душой страшно*» (М. Шолохов. Тихий Дон, IV. 333).

4.2. Die denotative Bedeutung der augmentativ-finitiven Verba überschneidet sich nicht nur mit der der saturativ-augmentativen Verben, sondern auch mit der der augmentativ-delimitativen Verba:

(1) « — К тому дело идёт — чего уж там! Мне через два года пятьдесят будет, *отжила своё*» (В. Распутин. Встреча, 211).

(2) «Хватит, *нажилась, насмотрелась*. Больше тратить в себе ей нечего,

всё истратила — пусто. Изжилась до самого доньшка, выкипела до последней капельки» (В. Распутин. Последний срок, 530).

(3) «Но это ещё сильнее раздражало Орозкула. — Ишь ты какой! — негодовал он. — Тебя расшибёт, так ведь ты *пожил уже своё*» (Ч. Айтматов. Белый пароход, 69).

In allen Sätzen (1), (2), (3) kommt die Totalität in einem aspektuell bestimmten Quantum der perfektiven Handlung, in der augmentativen Bedeutung «много жила» zum Ausdruck. Sie unterscheiden sich nur in ihren pragmatischen Bedeutungen. Im Satz (1) drückt «отжила своё» eine apatische, ältliche Abfindung und Beruhigung aus. Im Satz (2) bewertet das Verb «нажилась» die Handlung negativ: das negative Gefühl der Müdigkeit, Erschöpftheit und Ausgebranntheit im hohen Alter wird von dem Sprechenden als Folge des schweren und monotonen Lebens betrachtet. Auch der weitere Situationskontext berichtet uns darüber: «*Всегда одно и то же... — вечная круговерть, в которой ей некогда было вздохнуть и оглядеться по сторонам, задержать в глазах и в душе красоту земли и неба*» (530). Im Satz (3) bedeutet «ты *пожил уже своё*» = du hast schon genug und auch gut gelebt. Die durch das Possessivpronomen bestimmte augmentativ-delimitative Handlung wird von dem Sprechenden positiv bewertet.

5. Die Bedeutung der folgenden *ot*-Komposita (отзавтракать, отобедать, отужинать) überschneidet sich mit der der allgemein-resultativen Verben (позавтракать, пообедать, поужинать). Die Lexikographen schreiben ihnen bald eine finitive, bald eine resultative Bedeutung zu. Ožegow (1973) definiert die Simplizia, von denen die resultativ-finitiven Verba gebildet werden, folgendermaßen: «обедать = есть обед; завтракать = есть завтрак; ужинать = есть ужин». Die oben angeführten Komposita sind den perdurativen Verben (переночевать, перезимовать) ähnlich, bei denen ein accusativus temporis («переночевать ночь», «перезимовать зиму»), als redundantes Element stehen kann. Diese Verben brauchen aber keine weitere Ergänzung im Satz, weil sie schon in ihrer Wortform (переночевать) diese Ergänzung latent innehaben. Auch in den Simplizia (завтракать, обедать, ужинать) figuriert ein latenter accusativus acceptivus, der einen solchen Gegenstand benennt, den der aspektuelle Aktant (das Subjekt) durch die Verbalhandlung physiologisch ganz zu eigen macht. (Darüber siehe H. JACOBSON'S Artikel!)¹² Nicht „die Zeit“, nicht „die Handlung“, sondern „der aspektuelle Aktant“¹³ wird in ihrer Bedeutung semiologisch relevant, der das Verb „von innen“ charakterisiert. Die Handlung erreicht ihr Ziel immer im in den Vordergrund getretenen aspektuellen Aktanten, der in der Bedeutung des resultativen Perfektivverbs die Faktoren „Zeit“ und „Handlung“ zurückdrängt. Hier gibt es zwei aspektuelle Aktanten, einen expliziten (das Subjekt) und einen impliziten, den das Subjekt zu eigen macht, der sich in der Form des Verbs (отобедать) verbirgt. Wir haben es hier in jedem Kompositum (позавтракать, отзавтракать) mit einer resultativen Bedeutung zu tun: die *po*-Komposita fixieren eine reine resultative, die *ot*-Komposita eine resultativ-finitive Bedeutung. Die resultativ-finitiven Verba konzentrieren unsere Aufmerksamkeit auf den Moment des Aufhörens, auf den Endpunkt der Handlung. Die resultativ-finitiven Verben können durch die oben angeführten resultativen *po*-Komposita substituiert werden:

«Наутро, когда *отзавтракали* (*позавтракали*) и Люба с Егором остались одни за столом, Егор сказал: ...» (В. Шукшин. Калина красная, 452). «Они уже *отужинали* (*поужинали*), и дедушка похрустел суставами, давая понять, что пора и спать ложиться» (Л. Немец. Эстер Эгетё, 195. Пер. Т. Воронкиной). «Сергей Иванович давно уже *отобедал* (*пообедал*) и пил воду с лимоном и льдом в своей комнате...» (Л. Толстой. Анна Каренина, 279).

5.1. Schon auf der Ebene der Denotation verhalten sich die resultativ-finitiven Verba und die allgemein-resultativen *po*-Komposita verschieden. Die resultativ-finitiven Verben haben die Potenz, eine Präsupposition zu induzieren:

- (1) «Они *уже* *отужинали*».
(2) «Они *ещё* *не отужинали*»

Прäsupposition:	Bedeutung:
(1') Они <i>ужинали</i>	и уже кончили ужинать.
(2') Они <i>ужинали</i>	и ещё не кончили ужинать.

Daraus ist zu entnehmen, daß die Präsupposition trotz der Negierung unverändert (konstant) bleibt.¹⁴ Die Negierung betrifft nur die resultativ-finitive Bedeutung. Man negiert nicht die ganze Handlung, sondern nur den bestimmten Moment des Aufhörens, der Beendigung, die eigentliche Bedeutung der finitiven Verba.¹⁵

Die Äußerungen «Они *уже пообедали*» (3): «Они *ещё не пообедали*» (4) induzieren keine Präsupposition, weil die Äußerung (4) nicht eindeutig ist. Die Äußerung (4) kann den Sinn haben, daß die Aktanten aus gewissen Gründen zu essen noch nicht angefangen haben. Die Aussage (4) kann auch den Sinn haben: Sie haben das Essen begonnen und noch nicht beendet. Die Negierung macht die Bedeutung nicht eindeutig, und demnach sind die Äußerungen (3), (4) nicht imstande, eine Präsupposition zu induzieren.

6. Im Laufe der Untersuchungen hat sich erwiesen, daß die einzelnen wortbildenden Verbklassen semantisch einander häufig kreuzen. Hier liegt ein Bedeutungswandel (eine Bewegungsbewegung) vor: die Bedeutungen der finitiven, der saturativ-augmentativen, der delimitativen und der allgemein-resultativen Verben kreuzen einander und greifen ineinander über. Ohne die Berührungspunkte zu skizzieren, könnte man die einzelnen Bedeutungen (Bedeutungsnuancen) nicht auseinanderhalten, und sich in den Fragen der Polysemie und der Homonymie zurechtfinden. Im Bedeutungswandel kommt das dialektische Prinzip „aufgehoben-aufheben“ zur Geltung: einzelne Bedeutungsmomente verschwinden, andere bleiben unverändert. Die unverändert gebliebenen Bedeutungsmomente bilden diejenigen gemeinsamen und gleichzeitig erhaltenden Bedeutungspotenzen, die verhindern, daß das polyseme Verb in homonyme Verben zerfällt.

Анмеркунген

- [1] Капанадзе Л. А.—Красильникова Е. В. Об актуализации морфемной членности слова в речи (употребление префиксальных глаголов в устной речи). — Сб.: Развитие современного русского языка 1972. Москва: «Наука», 1975, с. 120.
[2] AGRELL S. Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. — Lund: Håkan Ohlssons Buchdruckerei, 1908, S. 95.
[3] Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — Москва: «Наука», 1974, с. 29.
[4] BRÉAL M. Essai de sémantique. — Librairie Hachette, 1929, 205. p.
[5] Русская грамматика. — Москва: «Наука», 1980, с. 365.
[6] Авилова Н. С. Вид и семантика глагольного слова. — Москва: «Наука», 1976, с. 385.
[7] Шелякин М. А. Функции и словообразовательные связи детерминативно-временных приставок в русском языке. — Филологические науки, 1969/1, с. 67.
[8] Шелякин М. А. Функции и образование финитивных глаголов в русском языке. — Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen Hochschule Potsdam, 1971, Jahrgang 15. Heft 2., S. 292.

- [9] Земская Е. А. Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке. — Сб.: Исследования по грамматике русского литературного языка. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1955, с. 15.
- [10] Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Часть вторая, Братислава, 1960, с. 244.
- [11] Шелякин М. А. Там же, 1971, с. 292.
- [12] Яковсонн Н. Aspektfragen. — Indogermanische Forschungen, 1933, 51. Band, S. 299.
- [13] Крекич Й. Что такое результативность? — Budapest: Studia Slavica, 1985, 349.
- [14] Арутюнова Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике. — Известия Академии наук СЛЯ, том XXXII, выпуск 1, 1973, с. 85.
- [15] Крекич Й. К вопросу об общем значении глаголов совершенного вида. — Szeged: Dissertationes Slavicae, XVII., с. 51.

METSZÉSPONTOK AZ OROSZ FINITÍV IGÉK JELENTÉSÉBEN

KRÉKITS JÓZSEF

A szerző számára az utóbbi időben nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes szóképző igeosztályok szemantikailag és pragmatikailag keresztezik, illetve metszik egymást. A metszéspontok felvázolása nélkül nehéz lenne eligazodni a poliszmia és a homonímia kérdéseiben.

A finitív igék jelentése keresztezi, illetve metszi a szaturatív-augmentatív, a *perduratív*, a delimitatív és a rezultatív igék jelentését. A finitív igék jelentésváltozásai során egyes jelentésmozzanatok megszűnnek, mások változatlanok maradnak. A változatlanul maradt szemantikai és pragmatikai jelentésmozzanatok alkotják azokat a közös és egyben megtartó jelentéspotenciákat, amelyek a finitív igét lexematikusan továbbra is változatlanul hagyják, megakadályozva, hogy a poliszm ige homoním igékre essen szét.

ТОЧКИ ПЕРЕСЕЧЕНИЯ В ЗНАЧЕНИИ ФИНИТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ

ЙОЖЕФ КРЕКИЧ

В статье исследуются отношения пресечения русских финитивных глаголов. Выявилось, что значения финитивных глаголов пересекаются со значением сатуративно-аугментативных, пердуративных, делимитативных и общерезультативных глаголов с приставкой *по-*. Без установления точек пересечения в значении глаголов нельзя разобраться в вопросах полисемии и омонимии. При изменении значения финитивных глаголов обнаруживается диалектический принцип «отменив сохранить»: одни моменты значения исчезают, другие сохраняются. Остающиеся неизменёнными моменты семантического и прагматического значения финитивных глаголов представляют собой те общие сохраняющие потенции, которые тормозят распадение глагола на столько оминимов, сколько в нём значений.

A METANYELV JELENTŐSÉGÉRŐL

LENGYEL ZSOLT

A 637/86. számú pályázat keretén belül az ún. mesterséges kis nyelvek technikáját használó kísérletet szerveztünk: III., IV., V. és VII. osztályosok körében (kutatásunk anyagi támogatásáért ezúton is köszönetet mondunk).

A mesterséges kis nyelveket felhasználó kísérletek egyaránt alkalmasak anya- és idegen nyelvi ismeretek mérésére, mi itt idegen (ezen belül: orosz) nyelvi mérési és vizsgálati szempontokat érvényesítettünk.

Az említett osztályoknak 2 lapot osztottunk ki: az elsőn a szöveg volt, idézőjelek között szó szerint írjuk ide:

„A Csillagköziek újságában a következő közlemény jelent meg. Fejtsétek meg a mellékelt szókincs és magyarázatok segítségével!

S gédüv nivf s u Dükv s go Pmakv. I pögukf fo Sümiv. Sümi nepv szimf ikem. Gédüv s gat típiszf s nepv, zéta gat map zov Sümiv mes gédüvv s sápil, isk gat sápil.”

A másik lapon a szavak és nyelvtani magyarázatok voltak, ezt is megadjuk:
„Szavak, nyelvtani magyarázatok:

<i>Dük</i>	= Föld (égitest)
<i>—f</i>	= múlt idő egyes szám 3. személy (ige után áll, vele egybeírva)
<i>fo</i>	= -hoz/-hez/-höz főnév előtt áll, a főnév tárgyasetben van
<i>gat</i>	= 1. nem (tagadószó, ige előtt) 2. főnév előtt a főnévi alapjelentés ellenkezőjét jelenti (pl. világosság — gat világosság=sötétség)
<i>gédüv</i>	= látogató, vendég
<i>go</i>	= -ról/-ről főnév előtt áll, a főnév tárgyasetben van
<i>i</i>	= ő (egyes szám 3. személy, névmás)
<i>ikem</i>	= neki
<i>isk</i>	= csak
<i>map</i>	= van
<i>mes</i>	= és
<i>nep</i>	= tej
<i>niv</i>	= jön
<i>Pmak</i>	= Mars (égitest)
<i>pöguk</i>	= bekopog
<i>s</i>	= 1. egy (határozatlan névelő; pl. egy ló; mindig a főnév előtt áll, 2. a, az (határozott névelő pl. a ló; élet jelölő főnév után, életelent jelölő főnév előtt áll,
<i>sápil</i>	= barátság

<i>Sümi</i>	= János
<i>szim</i>	= ad, adja
<i>tipisz</i>	= szeret, szereti
<i>u</i>	= -ra/-re, főnév előtt áll, a főnév tárgyesetben van.
<i>v</i>	= tárgyeset ragja, a főnév után áll, a főnévvel egybeírva
<i>zéta</i>	= ezóta
<i>zov</i>	= között, a főnév (vagy főnevek) előtt áll, a főnév tárgyesetben van"

A gyerekek feladata a szöveg „megfejtése” volt (szándékosan kerültük a fordítás szó használatát). A megfejtéseket többféle elemzésnek vetettük alá, a jelen tanulmány keretei között a metanyelv, tehát a grammatikai információkat megadó nyelvezet megértését vizsgáljuk.

A tanulmányban azt fogjuk elemezni, hogy a gyerekek számára mellékelt szó- és nyelvtani magyarázatok hagynak-e valamilyen nyomot a megoldásokban. Még pontosabban megfogalmazva: a nyelvről adott nyelvi információkat el tudják-e választani a tartalmi információktól, külön tudják-e kezelni a metanyelvet — mint olyant.

Hogy alapvetően és nagy többségben képesek erre, azt az bizonyítja, hogy metanyelvi „besugárzást” (interferenciát) a gyerekeknek egy kis részénél tapasztalhattunk, figyelemre méltó azonban eközben az, hogy az említett „besugárzás” valamennyi osztályban előfordul, tehát megjelenésének valószínűsége életkortól független változó. Elemzésünk éppen ezért két részből fog állni: először osztályonként (korosztályos áttekintés) vizsgáljuk meg a metanyelvi hatásokat (1.), majd az elemzés eredményének közös elemeit igyekszünk elhatárolni (2.), így fény derülhet arra, hogy egy korosztálytól független kategórián belül akadnak-e mégis életkortól függő mozzanatok. (Ha a példák után nem áll szám, akkor azt csak egy gyerek követte el, ha van, akkor az elkövető gyerekek „darabszámát” jelöli.)

1. Metanyelvi behatások: az egyes osztályok körében

1.1. 3. Osztályosok

Hibatípusok:

1. *Bekopogott ő egyenes szám János*

A listán megadott információ „közvetlen besugárzása”, vö. —f = múlt idő egyes szám 3. személy..., ráadásul rosszul olvasva

2. ... *jött egy égitestre egy Mars...* vö. a magyarázatokban *Pmak* = Mars (égitest), tehát ebben az esetben a magyarázatnak nem annyira a grammatikai, lexikai vonatkozása tükröződik közvetlen (helytelen) módon, mint inkább egy nyelven kívüli tényező, azaz a gyerekek nincsenek ismeretei az égitestről, a Marsról.

3. a) ... *azóta, hogy sötétség van náluk János és a látogató barátsága...*

b) *A látogatók a világos tejet szerették ezóta világosság között, János ...*

Mindkét esetben a *gat* tagódószóhoz fűzött magyarázat (vö.: *gat* = 1. nem (tagadószó, ige előtt) 2. főnév előtt a főnévi alapjelentés ellenkezőjét jelenti (pl. világosság — *gat* világosság = sötétség) a hiba forrása. Az derül ki, hogy e hibatípusnál még a szófaji felismerésig sem jut el a gyerek, hiszen a *gat* csak főnév előtti előfordulását illusztrálja a metanyelv a magyar *világosság* szóval (a „fordítandó” részekben viszont ige — *van*, *szerette* — fordul elő).

4. a) 1. látogató jön... (3)

b) 1. Földre, Marsról

c) 2 látogató jött...

Valamennyi hiba az *s* névelővel függ össze; vö. a magyarázatokkal.

s = 1. egy (határozatlan névelő; ...)

= 2. a, az (határozott (névelő, ...))

Az a) esetben bizonyos homonímia is okozhat zavart (a kétféle jelentés elkülönítése 1-es és 2-es szám segítségével, illetve az *egy* határozatlan névelő), a b) esetben a határozott névelő helyett szerepel az 1-es szám, tehát a metanyelv megadásának módja tükröződik — elég primitív módon; végül a c) esetben a metanyelvi információ megadásának módja (a számozás) szemantikus módon önálló életet kezd élni (2 látogató jött...)

A harmadikosok körében tehát különböző hibák figyelhetők meg (természetesen a létrehozó okok is mások):

1. Nyelven kívüli ismeretek (*Mars, égitest*)

2. A metanyelvi információ megadásának módja:

a) egyszerű primér tükröztetése (az 1 számnév használata),

b) szemantikus „átgondolása” (2 látogató)

3. A metanyelvi információ konkrét példa segítségével való megvilágításának mechanikus átvétele (*világosság, világos*); tulajdonképpen a generikus információ individualizálásának meg nem értése.

1.2. A negyedik osztályosok

Hibatípusok:

1. *I Bekopogott...* az írógép nagy *I=jé*nek tulajdonképpen „logikus” visszaadása (a magyarázatokban ui. *i = ő...*, tehát kis „i” betű szerepelt), bár ott „ellentmondásos”, hogy az *ő* személyes névmást (helyesen!) törli a szövegből, tehát az *I-t* nem kellene szerepeltetni. A hiba oka — némi pontatlansággal fogalmazva — a metanyelv vizuális formai eltérései.

2. a) ... *egy égitestről*

b) ... *egy égitestre. Egy marsról*

c) *egy égitestről egy Marsról*

d) ... *jön az égitest egyről Mars*

e) *jött egy égitestről egy Marsról.*

Valamennyi esetben a *Pmak = Mars (égitest)* információ meg nem értése a hiba forrása, egyszerűen nem ismerik a Mars bolygót (ha ismernék, fel sem mérülne az *egy* határozatlan névelő használatának lehetősége). Az már csak „ráadás”, hogy egyesek a névelőt ragozzák (*egyről Mars*), az igeidőben is tévednek. Számunkra itt az a tanulság a fontos, hogy extralingvális jellegű zavarok szemantikai, de főleg grammatikai deficitekhez is vezethetnek.

3. a) ... *re Föld a ról Mars*

b) ... *hoz János... közötti Jánost és vendég...*

c) *Ő bekopog hoz János (3)*

d) ... *egy re ről mars ... hoz János*

e) ... *egy föld egy ről égitestről ... hoz Jánost ... vendég egy*

f) ... *egy föld ről mars ő ről... hoz János...*

- g) *egy föld egyról mars...hoz János*
- h) *... hoz Jánost*
- i) *... egyre Földre egyről Marsra*
- j) *egy Földet arról marsot... hoz Jánost*

E típusban uralkodó az a mozzanat, hogy a gyerekek mereven ragaszkodnak a „Csillagközi” nyelvében lévő linearitási sajátosságokhoz, az „előjáró átváltása főnévi ragra” művelet marad el. Tehát egyfajta „makaróni” nyelv jön létre, vö. *re Föld,ról Mars,hoz János*, melyben az elemek „magyarok”, az elrendezés (sorrend) viszont „csillagközi”.

Néhány esetben a fenti átváltási műveletet az esetvégződés feltüntetése kíséri, vö. *hoz Jánost* (aránylag gyakori), míg csak elvétve fordul elő *Földet, Marsot* (vö. j. példát).

Az elemek meg nem felelő elrendezése a *között* szóval kapcsolatban is előfordulhat (ld. b) példát).

E hibatípusnál nem annyira valamiféle pszicholingvisztikai mechanizmusok működését véljük felfedezni (az természetesen „zavaró” a gyerekeknek, hogy előjárók vannak a főnévi ragok helyett!), sokkal inkább az iskolai „tanfordítások” még ma is visszakösző (ál)dilemmáját: szó szerint, vagy „magyarosan” fordítsuk-e le a szöveget. Áldilemmának mondjuk ezt, mert valójában a kérdés így hangzik: egy-nyelvű szöveget hozzunk-e létre, vagy két nyelv szabályaiból építkező — ilyen vagy olyan fokú bilingvis — szöveget. Nem vitás, mi lehet a feladat.

E hibatípus a -j példái bizonyos fokozatokat mutatnak abban a vonatkozásban, hogy milyen viszony létesül:

- a) a főnévi tő,
- b) a ragra magyarosított előjáró
- c) és a névelő között

az elrendezést (sorrendet) illetően. Első helyen áll rendszerint a névelő (az eredeti szövegben is); a második helyet illetően több lehetőség van:

- a) vagy rögtön a rag következik
  - 1. egybe-, vagy
  - 2. külön írva a névelőtől,
- b) a rag elmarad, tehát második helyen a főnév áll.

Harmadik helyen (figyelembe véve a fentieket!) a főnév áll. A kétféle főnévi struktúra (*a Földre*, ill. *a Marsról*) különbözik egymástól: a második a teljesebb (azaz többnyire mindhárom elemet — névelőt, ragot, főnevet — tartalmazza).

Egy fentebbi megjegyzést — ti., hogy e struktúrákban nem kell feltétlenül valamilyen pszicholingvisztikai mechanizmusok működését, hanem inkább a rossz értelemben vett iskolás fordítások negatívumait látni — erősíti az a szembetűnő tény, hogy valamennyi főnévi rag morfémaalternánsának kiválasztása helyes, azaz mind a *Föld*, mind a *Mars*, mind a *János* szó esetében a rag kiválasztása követi a hangrendi illeszkedés szabályait (a magyarázatokban *ról/ról, ra/re, hoz/hez/höz* szerepel!).

- 4. a) *... nem van zov János és vendég egy barátság*
- b) *S vendég... s mars*

Ezeket a mondatokat olyan kétnyelvűség jellemzi, amely lexikálisan két nyelv elemeit ötvözi: bizonyos grammatiko-lexikai funkciókat ellátó elemek „csillagközi”

nyelven (*s*=névelő; *zov*=„előljáró”), csak lexikai funkciót ellátó elemek magyarul jelennek meg.

5. a) ... *vendég egy barátság* (3)
b) *Látogató vendég 1 nem szereti...*
c) *Látogató egy, nem szeret egy jön...*
d) *Ezóta 1 van között János és látogató 1 barátság csak 1 barátság*

Domináns hiba az *a/-d/-ben*, hogy a névelő helyét a gyerekek nem találták meg, azaz nem tudták értelmezni az alábbi utasítást

- s* = 1. egy (határozatlan névelő; pl. *egy ló*; mindig a főnév előtt áll)
2. *a*, az (határozott névelő; pl. *a ló*; előtt jelölő főnév után, élettelen jelölő főnév előtt áll).

Tehát az *a(—d)-ben* a *barátság* előtti *egy* szó tulajdonképpen a látogató előtti *a* névelő lenne.

Az *egy* névelő helyett számnév is állhat [ld. b) és d) példa], így a fentiekén kívül a metanyelv bemutatásának mikéntje is hathat.

6. a) *Látogató a világosságot nem szereti a tejet, ezóta világosság van között Jánosnak és a látogatónak egy barátság...*
b) *Egy látogató egy ló ról égitest egy mars ról*

Többféle — korábban részben már említett — hiba fordul elő az a)-ban és b)-ben, mi itt a *világosság*, illetve a *ló* szavak kedvéért idéztük: a generikus metanyelvi információt individualizáló, ám a létrehozandó szövegbe szerepet nem játszó nyelvi elemek beépítése a hiba oka (a *világosság* szóról az előző osztálynál volt szó, a *ló*-val kapcsolatban vö. az *s* névelőnél felhozott példát a magyarázatok között).

7. a) *1 látogató vendég*
b) *1 föld 1 Mars*

Több hibával együtt előforduló hiba: a metanyelv prezentálási formájának (jelentések számozással történő elkülönítését) „komolyan” veszik, és átviszik a szövegbe is.

8. a) *Egy látogató jön a lóhoz utánuk egy csónak jön*
A boszorkány elmelési mi történt vele.
b) *Ő egyre föld mit arról mars. Ő bekopog ő hoz János Ő. János tej mi adja ő neki.*
Vendég egy nem szeret ő egy tej mi.

E két megoldást nem is annyira a hibatípus kedvéért idéztük (nem mintha jó megoldások lennének!), hanem két szélsőséges példa a következőre. Világos, hogy mindkét gyerek képtelen a helyes megoldásra, ám az első gyerek — igaz alaposan elrugaszkodva — igyekszik szemantikus és grammatikus szöveget létrehozni. A második gyerek belebonyolódik a grammatikai jellegű információkba: minél jobban igyekszik figyelembe venni őket, annál gyengébb lesz a megoldás.

A negyedik osztályosok hibáiról összefoglalóan:

- a) Ritkának számít olyan „bilingvis” szöveg létrehozása, mely mindkét nyelvből tartalmazna lexiko-grammatikai elemeket (ld. 4. hibatípust).
b) Gyakori viszont az a hiba, amely során olyan „bilingvis” szöveg jön létre,

mely a lexiko-grammatikai szinten (mint morfológiai jelenség) kizárólag a magyar nyelvből építkezik, ám az elemek elrendezésében, linearításában a „csillagközi” nyelv rendszerét, szabályait követi (ld. 3., 5. hibatípusokat). Az elrendezési hibák egyaránt kiterjedhetnek önálló morfémákra (pl. névelőkre), de kötött morfémákra is (pl. ragokra).

- c) A metanyelvi információk megadásának módja (számozás, szabályok példa segítségével való megvilágítása) is lehet hibaforrás (ld. 1., 5., 6., 7. hibatípust).
- d) Extralingvális tényezők (pontosabban: ezek nem ismerete) is okozhatnak grammatikai—szemantikai hibákat (ld. 2. hibatípust).
- e) Végül — ez nem annyira a hibatípusok kapcsán — azt kell még megjegyeznünk, hogy sikertelenség, nehézség esetén létrejöhet kvázi-helyes szöveg (ld. 8.a), illetve, ha a grammatika irányába indul el, akkor teljesen helytelen a szöveg.

1.3. Ötödik osztályosok

Hibatípusok:

- 1. a) *a Földre a Marsról égitestről*
b) *Egy bolygóról vendég jött egy bolygóról a Marsról*

Problémák a *Mars*-sal kapcsolatban vannak: az első esetben inkább a nem ismertség, míg a másodikban a már inkább „túlismertség” (vö. a megadott információt: *Pmak = Mars* (égitest))

- 2. a) *Látogató jön I-re föld 1. Mars...hoz János.*
Látogató nem 1 szereti. Ezóta nem van között János és vendég 1 barátság...
b) *... jön egyre Földünkre egyről Marsról.*
c) *Egy látogató jön 1 órára egyre a földre*

Korábbi ismert nehézségek: a névelő, főnév és főnévi rag felismerése, azonosítása, majd pontos elhelyezése a hiba forrása; helyenként értelmezési törekvéssel (vö. c. példát, melyben — utólagos alternatívaként — időpont jelölő funkciót kap az *egyre* kifejezés).

- 3. a) *... egy barátság (3)*
A megelőző (*vendég*) szóhoz tartozó névelő formájának (*a*) és vonatkoztatásának fel nem ismerése.

- 4. a) *Látogató egy...*
b) *... között János és látogatót egy barátság...*
c) *... nem van között Jánost és vendégét egy barátság*
d) *... köztünk Jánost és látogatót egy barátság...*

A „csillagközi” nyelv szórendje szerint elrendezett magyar mondatok (a névelő és az „előljáró” sorrendje rossz), miközben a szórendi hibát a főnévi esetvégződések is tetézik (vö. *Jánost, vendéget*). Van törekvés az „előljáró” értelmesítésére is (vö. *köztünk*).

- 5. a) *A vendég világosságot szeretett ezóta.*
b) *I vendég jött...*
c) *S látogató... bekapog hozzá Jánost.*

Részben a metanyelvi információ megadásának módja (számozás, *világosság*), részben „csillagközi” szó használata (*S*) a hiba forrása.

Összefoglalóan: a hibák általában csökkennek, nagyjából a már ismert típusokkal találkozunk.

- a) extralingvális ismeretek körüli bizonytalanságok (*Mars*),
- b) szoros kapcsolatot alkotó nyelvi elemek (morfémák) rossz azonosítása és viszonyítása (névelő, főnévi rag, ld. 2. hiba). Lényegében ugyancsak a rossz viszonyítás az ok a 3. és 4. hibatípusnál. Ezekben az esetekben rendszerint a legegyszerűbb módot választják a gyerekek: a „csillagközi” (elrendezési) szabályokat követik a magyar elemekre (morfémákra) vonatkozóan.
- c) A fentiekkel részben összefügg — de más oka is lehet — a „csillagközi” morfémák (*S*) közvetlen megjelenésének a magyar szövegben.
- d) A metanyelvi információ megadásának módja (számozás, példahozás) is lehet a hiba forrása.

1.4. Hetedik osztályosok

Hibatípusok:

- 1. a) *Vendég jön az égitestről egy marsról*
- b) *... egy földről a marsról*
- c) *... jött egy a földre egy Marsról*
- d) *... jött egy Föld/ről/re egy Marsról (4)*
- e) *Egy látogató jött a földre egy mars. Ő hozzá bekopogott a föld.*
- f) *... jön egy Földre egy égitestről.*
- g) *... jött a Mars égitestre.*
- h) *... jön egy égitestről ez a Mars.*
- i) *Egy látogató jön egy ra egy földről egy marsról.*
- j) *... jött egy föld nevű egy Marsról. Ő bekopogott egy Jánoshoz.*
- k) *Egy vendég látogatja a Földet a Marsról.*
- l) *... a földről a Marshoz.*

Az a)–l) között kevés van, amely teljesen rossznak lenne tekinthető; főleg azok számítanak annak, melyek határozatlan névelőt tartalmaznak és nem követi ezt valamilyen „értelmezői” szerepkörű elem. Tehát az a), b), c), d), i) számítható rossznak. A többi esetben — bár az extralingvális ismeretek hiánya világosan felismerhető — rendszerint grammatikus és szemantikus mondatokat találunk. Vagy „megszemélyesítődik” a Mars (pl. e.), vagy jelzői funkciót kap (g), h), vagy az *égitest* szó helyettesíti (f). A *Föld* szó csak kétszer esik „áldozatul” (nyilván az erre vonatkozó extralingvális ismeretek erősebbek): a j) és k) esetben (ráadásul igaziból hibának — az itteni szempontok szerint csak a j) eset számít!).

- 2. a) *között egy barátság (3)*
- b) *látogató egy ...*
- c) *között János és a vendéget (3)*
- d) *hoz János*

A névelő téves felismerése és rossz elhelyezése, tehát az utóbbi mozzanatban: a „csillagközi” nyelv mintájának követése. Az utóbbi miatt hibás a c) és d).

3. a) *1 vendég jött*
- b) *... csak halvány barátság*
- c) *... csak homályos barátság*
- d) *... ezóta sötétség van János és látogató barátsága között*
- e) *... Jánost és látogatót nem köti össze barátság.*
- f) *Ló vendég jött lóra Földet lóról Marsot ... hoz Jánost. Vengé ló... ...között Jánost és vendég ló barátság...*

Közös az a)–f)-ben, hogy a metanyelvi információ megadásának módját közvetlenül tükröztetik a megoldásban (számozás, példaadás, az utóbbira vö. az *s* névelőnél példaként megadott *a ló* szót..., amely — egy gyerek esetében — úgy látszik önálló életet kezdett élni; a *sötétség* szó egyértelműen a *gat* szónál megadott példa hatása, míg a *barátság* jelzői — *halvány*, *homályos* — feltehetőleg — a *sötétség* szó hatására kaptak helyet, tulajdonképpen bizonyos adekvát szemantikusság jellemzi mindkét jelzőt).

Időnként szemantikusság jellemzi a grammatikailag nehéznek bizonyuló részek fordítását is, vö. az e) plédát, melyben a hiányzó *között* szót a *köti össze* pótolja, így a tárgyasetű *Jánost és vendéget* helyes formák lesznek.

Összefoglalóan:

- a) Mindenekelőtt — szinte bármely hibatípusnál — azt kell megjegyezni, hogy a hetedikesek még nehézségek esetén is törekszenek valamilyen típusú szemantikusságra, rendkívül ritka náluk a teljesen értelmetlen megoldás. Az említett szemantikus megoldást találjuk a pragmatikus ismereteket igénylő *Földről Marsra*, de a metanyelvi információ példa segítségével történő megadásakor is.
- b) igen kis számban természetesen akadnak hibák, melyek forrása
  1. az extralingvális tényezők (*Föld, Mars, égitest*) — elégtelen ismerete (ld. 1. hibatípust),
  2. vagy a magyar elemek (lexikai és grammatikai morféimák) elrendezésében a „csillagközi” szabály követése (ld. 2. hibatípus),
  3. vagy a metanyelvi információ megadásának módja (elsősorban a példák) lehet.

2. Hibatípusok összevető elemzése

Az előző pontban azt vettük számba, hogy egy-egy osztályban milyen hibatípusok fordulhatnak elő. Itt a hibák felől fogunk kiindulni: vizsgálatunkban igyekszünk fényt deríteni arra, melyek a valamennyi korosztálynál előfordulható hibák (ezek feltehetőleg nem életkor függőségűek) és melyek azok, amelyek csak egy-két korosztályra jellemzőek (ezek nyilván az életkortól függő hibák).

2.1. Életkortól független hibák

a) *...s u Dükv s go Pmakv* ('a re Föld aról Mars', azaz *a Földre a Marsról*) minden osztályban előfordulhat, igaz, hogy a hetedikesek körében már ritka hiba és ugyanakkor — ha a pontosság nem is, de — szemantikai helyesség (elfogadhatóság) jellemzi, ami rendszerint valamilyen plusz grammatikai művelet eredménye. Ilyen törekvés — szerényebb méretekben — az ötödikeseknél is megfigyelhető.

A kisebb korosztályokra — III., IV. és részben V. osztályosokra — inkább a grammatikai információkhoz való merev ragaszkodás a jellemző, még pontosabban az elemenkénti „fordítás”, ennek köszönhetően fordulnak elő ilyen megoldások: *re*

Föld aról Mars stb. Elmarad tehát egy utolsó szintetizáló művelet, amely a morfémák helyes linearitását alakítaná ki.

E hibáról — összefoglalóan — tehát a következőt mondhatjuk.

Az extralingvális ismeretek elégtelensége — életkortól függetlenül — nyelvi hibához fog vezetni. Az életkor függetlenség tényezőt azonban nem szabad abszolút értelemben venni, ui. az idősebbek (esetünkben a VII. osztályosok, tehát a 13 évesek) még a rosszul „megfejtett” nyelvi formákra is alkalmaznak egy utolsó, ellenőrző műveletet — ennek során (feltehetőleg) a közlendő szemantikai tartalmát szembesítik a valóságról szerzett ismereteikkel. E kontrollművelet eredménye: a rosszul lefordított részek is szemantikusak lesznek.

A kisebb korszályoknál ez az utolsó kontroll művelet rendszerint elmarad (feltehetőleg a grammatikai nehézségek miatt), így közlendőjük képe a következő: magyar lexikai és grammatikai morfémák, valamint „csillagközi” szabályok (vö. *re Föld aról Mars*).

A „magyar morfémák + csillagközi szabályok” eredmény az egyik szélsőséges megoldás — a másik véglet: a grammatikailag, szemantikailag és pragmatikusan helyes: *a Földről a Marsról*. Közöttük skálaszerűen helyezkednek el a hibás és kevésbé hibás megoldások. E skála néhány helye világosan állt előttünk a korpusz vizsgálata során: a ragkiválasztás, majd ezek helyes alternánsa (hangrendi illeszkedés), majd a rag és a fő sorrendje lett helyes. Legvégül válik helyessé a ragozott főnévhez a megfelelő névelő kiválasztása (vö. a kisebbeknél gyakori hibát *egy Földre egy Marsról*). Az említett skála utolsó pontja — a helyes forma „előtt” — az *a Földre egy Marsról* megoldás.

b) Az előző részben összefüggő, szintén életkortól független hibának számítható az elemek elrendezésében a „csillagközi” szabályok követése (vö. hoz *János*, hoz *Jánost*, között *János és vendég* stb.). Igaz, hogy ez a hiba erőteljesen csökkenő tendenciájú: a legprimitívebb megoldásokat (hoz *János*, *re Föld* stb.) az ötödikesek és hetedikeseik körében gyakorlatilag már nem találjuk meg, náluk „csak” a *között János és vendég* figyelhető meg (ez is szórványosan).

c) Végül — úgy tűnik — utolsó, életkortól független hiba a metanyelvi magyarázatok — ilyen vagy olyan formájú — közvetlen hatása a létrehozott szövegre. Bár általánosnak tekinthető e hiba, de „formája”, konkrét megjelenési módja már életkortól függ:

1. A III., IV., V. osztályban a létrehozott szövegbe — e hibatípus kapcsán — a metanyelvi információk struktúrálásának, megadásának módja (pl. a számozás) közvetlenül is bekerülhet és funkciót kaphat. E funkció azonban rendszerint csak rontja a szöveg szemantikai és grammatikai helyességét.
2. Valamennyi — tehát a VII. — osztályban is előfordul a metanyelvi információ megértését segítő (a létrehozandó szövegben tehát közvetlenül nem tükröztethető, nyelvi forma szerepeltetése (pl. *gat* „csillagközi” szó jelentésének magyarázatára felhozott *gat világosság* = *sötétség* példából vagy a *világosság* vagy a *sötétség* szó közvetlen feltüntetése a szöveg valamely pontján). Különbőség volt azonban — életkortól függően — abban, hogy a legidősebbek (VII. osztályosok) igyekeztek ezt szemantikus módon tenni, míg a kisebbeknek ez kevésbé sikerült.

A gyerekeknek adott grammatikai magyarázatokban a *gat* tagadósztót és az *s* névelőt kísérték konkrét nyelvi példák, így természetes, hogy mindkettővel kapcsolatban feltűnik a fentebb tárgyalt hiba, bár az *s* névelővel ritkábban.

E hiba kapcsán általánosítható tanulságként a nyelvtani jelenségeket kifejtő nyelvezetet, a metanyelvet az induktív és deduktív megközelítés aránya szemszögéből kell mérlegre tenni.

Az egyik — a valóságban feltétlenül természetesnek elkönnyelhető — „szélsőségnek” az első nyelv elsajátítási folyamatát kell tekinteni, amely során csak induktív jellegű metanyelv használatról beszélhetünk. Ugyanis a gyerekek 0—3 éves kor között nem nyelvtani magyarázatok, hanem konkrét nyelvi tények segítségével — a spontán szabályelvonnás mechanizmusának működése révén — veszi birtokba anyanyelve grammatikai rendszerét.

E kérdés kapcsán a felnőtt nyelvtanulásnak azt a típusát említhetjük, amely során az absztrakt szabály ismerete megelőzi azokat a konkrét nyelvi ismereteket, melyekre e szabályok vonatkoznak (ilyen értelemben neveztük deduktívnak).

Mind a fent említett, jól ismert két szélső pont, mind a mi kísérletünk azt erősíti, hogy a metanyelv, a metanyelvi információk megadásának módja — az induktív és deduktív módot mint egy skála két végpontját elgondolva — nagyban befolyásolja az elsajátítás minőségét. A megoldás módja, illetve a felhasználás mikéntje — mint láttuk — életkor függőségű tényező.

2.2. Életkortól függő hibák

a) Csak a kisebbeknél (III., IV., V. osztály) fordul elő az a hiba, hogy a „csillagközi” nyelv egyes lexikai és grammatikai morfémaírt (*s* = névelő, *zov* = ’között’) szerepeltetik a magyar szövegben. Az idősebbeknél (VII. osztály) ilyen hiba nem fordul elő. E jelenséget — más közelítésben — nyugodtan tekinthetnénk lexikai (és részben grammatikai) interferenciának. Ha az interferencia fogalma — mint operatív terminus — előkerült, akkor célszerű ide kapcsolni a következő jelenséget is (ez: az életkortól függő hibákon belül életkortól függetlennek látszik). Valamennyi korosztálynál előfordul, hogy a grammatikailag nehezebb helyeken a magyar lexikai morfémaírt elrendezésének sorrendje a „csillagközi” nyelv szabályait követi.

Összeköthetjük ezt a jelenséget az időnként rossz névelőhasználattal, és akkor a modern pszicholingvisztikai kutatások produkcióra vonatkozó egyik tételét látjuk megerősítve. E tétel szerint a szöveg létrehozásának utolsó fázisa: a topikalizációs (tehát a szórendre, névelő megválasztására, elipszisre stb. vonatkozó) szabályok alkalmazása a generálandó megnyilatkozásra.

b) Enyhén életkor függőségű a megfigyelésre váró „csillagközi” szöveg közvetlen szintaktikai összetevőkre bontásának művelete. A szövegben többször is előforduló *gédűv s* (’a vendég’ — miközben a névelő hátravetett helyzetben van) szerkezet elemzésekor a kisebbek igen gyakran, az idősebbek csak ritkán hibáznak. A kisebbeknek az *s* névelőt igen gyakran vagy egyszerűen a következő főnévhez csatolják (bár így helytelen formát kapnak: *egy barátság*), vagy — ez sem kevésbé rossz — egyszerűen követik az eredeti sorrendet (így eredményül: *vendég egy nem szerette... szerkezetet* kapják).

2.3. A hibákról

Bár a 2.1. és 2.2. pontokban életkortól függő és független hibákról beszéltünk, kiderült, hogy ez a szétválasztás mesterkélt, illetve további finomabb elemzést igényel. (A finomítás — úgy tűnik — elsősorban következő irányba „vihető el”. Az idegen nyelvet tanulók között — a rossz módszereknek vagy más okoknak köszönhetően? — vannak életkorban „megrekedtek”, tehát akiknek teljesítménye saját korosztályuktól jóval elmarad. Így aztán kisebb populációt vizsgálva, igen nehéz kiszűrni: mi a valóban életkorhoz és mi a pusztán egyénhez köthető hiba. Számunkra a hibák skálaszerű elhelyezése tűnik szimpatikus megoldásnak: a skála egyes beosztásai az életkorral

hozhatók kapcsolatba. A skálát az idegen nyelv támasztotta grammatikai, a szöveg megszabta szemantikai és pragmatikai nehézségek alkotják.)

Mint láttuk e szöveg „fordításában” a hibák az adott szöveg grammatikai nehézségeiből, a szöveg ábrázolta jelentésből, valamint a szöveg megfejtésére szolgáló metanyelvi információból származhattak. Mi itt az utóbbi tényezőt vizsgáltuk részletebben. E vizsgálat is feltétlenül megerősíti azt a nagy vonalaiban igen, de részleteiben kevésbé ismert tételt, hogy a szöveg létrehozásában a grammatikai, szemantikai és pragmatikai komponens szoros és egyenrangú szövetségre lép egymással.

A metanyelvi információt — e kísérletben — részben a grammatikai, részben a lexikai összetevő részeként kezelhetjük. Kiderült, hogy a 9—13 évesek ezeket az információkat többségükben adekvátan képesek értelmezni és használni. Az elemzett hibák többsége életkor függőségű, ezt leginkább úgy lehet értelmezni, hogy egyfelől a kisebbek rendszerint többet hibáztak, másfelől egy és ugyanazon hiba egyszerűbb formájára a kisebbekre, bonyolultabb formája viszont valamennyi korosztálynál ilyen vagy olyan mértékben fellelhető volt.

ÜBER DIE BEDEUTUNG DER METASPRACHE

ZSOLT LENGYEL

Der Autor berichtet über einen Versuch, in dem die Technik der sogenannten kleinen Kunstsprachen verwandt worden ist. Der Versuch zielte auf die Aufdeckung des Niveaus der Kenntnisse in der ungarischen Muttersprache sowie der russischen Sprache hin. Am Versuch nahemn Schüler der 3., 4., 5. und 7. Klassen teil, deshalb führte die Bezeugung der mit dem Alter verbundenen grammatischen Fehler zu nützlichen Erkenntnissen.

О ЗНАЧЕНИИ МЕТАЯЗЫКА

ЖОЛТ ЛЕНДЕЛ

Автор дает отчет об одном эксперименте, в котором использовалась техника так называемых искусственных малых языков. Эксперимент был направлен на раскрытие уровня знаний в области венгерского (родного) и русского языков. В эксперименте приняли участие учащиеся 3, 4, 5 и 7 классов, поэтому в особенности определение грамматических ошибок, имеющих возрастную взаимосвязь, сопровождалось полезными познаниями.

A CSELEKMÉNY SZÍNHELYE ELEK ARTÚR NOVELLÁIBAN

R. MOLNÁR EMMA

1. Elöljáróban

A századforduló jelentős változást hozott a magyar irodalomban, nőtt az érdeklődés a külföldön — elsősorban nyugaton — született művészeti áramlatok iránt, egyre több követőjük akadt, s ez a „modernségnek” a magyar irodalomba történő adaptálását is jelentette. Nem egyik napról a másikra történt mindez, hanem hosszabb folyamatként; a XIX. század második felében kezdődött, és szakaszokra bonthatóan a mai napig tart. Nemcsak a „mit”, hanem a „hogyan” is változott. Több — ma már a nagyközönség számára — ismeretlen író, költő munkássága, számtalan figyelemreméltó „ujjgyakorlattal” igazolja, hogy valójában ez a fejlődés összefüggő folyamat, és a későbbi „nagyok”, a Nyugat nagyjai teljesítették ki e próbálkozásokat. Ebből az előkészítő munkából vállalt részt Elek Artúr. Monografikus bemutatására MARIANNA D. BIRNBAUM¹ vállalkozott. A századforduló stílustörekvéseit vizsgálva részmegállapításokra szolgált két elemzés.^{2,3} Szervesen az utóbbi tanulmányoknak folytatása a jelenlegi elemzés is. Két egymástól csak formálisan elválasztható dimenzióból az idő jelenlétét mutattam be egy másik dolgozatban³ pedig a tér; jelen esetben a helyszín megjelenítése ugyancsak jellemzője a vizsgált műalkotásoknak, sőt az adott korszaknak is.

Két megjegyzés kívánczik még ide, amely a dolgozat témaválasztását és a feldolgozás módját igazolja:

a) Elek Artúrnak életében egyetlen novelláskötete jelent meg *Álarcosmenet* címen, 16 novellát foglal magában, így viszonylag jól körülhatárolható a vizsgált korpusz.

b) Módszertani tekintetben is „gyakorlat” egy kötet idő és térvizsionainak elemzése.

2. Elek Artúrról, az íróról, az emberről

1876. február 8-án született Budapesten, és 1944. április 25-én lett öngyilkos, és halt meg Budapesten. A legelső író-mártírja volt a fasizmusnak. A rákényszerített megkülönböztető sárga csillagot nem tudta elviselni, a Röck Szilárd utcai gyűjtőhelyre szóló behívót kézhez vette ugyan, de oda nem ment el — főbelötte magát.

Apja szegény tisztviselő volt, akit a családja korán elvesztett; hat gyermeket hagyott árván. Elek Artúr volt a legidősebb. „Nyolcéves koráig igen élénk csintalan gyerek volt. Egy alkalommal a bérházban, ahol laktak a lépcső karfáján csúszkált, és a második emeletről lezuhant. A maga lábán ment fel, de körülbelül egy év múlva az esés utókövetkezményeként megsántult. Évekig kínlódott a lábával, és közben lassan megváltozott; csendes, szomorkás gyerek lett belőle”. „Kiskorától kezdve rengeteget olvas; ennek egyik oka sántasága...” „Eklektikusan olvas, mindent ami csak a kezébe kerül.”¹²

Írni is egész fiatalon kezd. A Pázmény Péter Tudományegyetemen végez francia—magyar szakon, de soha nem tanít. Munkatársa lesz az Újság című polgári liberális lapnak, de más újságnak is ír, fordít: Magyar Újság, Magyar Génusz, Figyelő, Szerda majd a Nyugat. Az utóbbinak megalakulásától megszűnéséig a munkatársa volt mint író, irodalomkritikus és műkritikus.

Tökéletesen beszél olaszul, németül, angolul és franciául; ebből következik a fordítói munkássága.

Irodalmi munkáinak (novelláinak) ő maga a legszigorúbb kritikusa, s bár íróbarátai biztatják, kevés próbálkozás után felhagy a novelláírással. Írói önbizalom hiányában kritikus munkásságát sem képes folytatni, úgy érzi, hogy alkotás nélkül nincs joga a kortárs írókat bírálni. Lassan teljesen a művészettörténethez és műkritikához fordul, melynek témakörében nagyobb biztonságban érzi magát.¹⁴

Munkásságának méltatói, kortársai inkább elismeréssel, mint elmarasztalással szólnak novelláírói tevékenységéről.

Íme néhány sor:

... ez az előtérből elhúzóódó író megírta a magyar novellairodalom legoriginálisabb „termékeit.”⁵

„Egy mély és halkán rezgő lélekkel találkozunk most, amely annyira zárt életű, s oly intenzíven fölszívó erejű, hogy vagy áthasonítja magába a nyert impressziókat, vagy kiküszöböli magából, s egy egyéni világképet ad lelkünk elé... Ez a költő nem kapta adományul a poeta impudens önérzetét, hogy érzéseivel rászakadjon másokra, és akarja magát nyersen beleékelni ártatlan emberek mindennapi életébe. Ez megbúvik rejtekben magával, s csak háromszoros sөvényen át ereszt magához közel avatatlanokat.”⁶

„Novelláírói művészetére erős hatást gyakorolt a századforduló eklekticizmusa: a kor divatos áramlatainak legkülönbözőbb nyomai felfedezhetők novelláiban, a szimbolizáló stilizálás éppúgy, mint a gyermekkort felfedező pszichológizmus.”⁷

Elek Artúr intelligens, művészetet értő és kedvelő egyénisége sok barátot szerzett számára.

A kortársak vallomása szerint kiváló emberi tulajdonságai voltak, korának szellemi, irodalmi életében ilyen módon fontos szerepet játszott. Alkotó is volt, kritikus is, és a nyugat-európai irodalom kiváló ismerője: sokat utazott és külföldön eredetiben olvasta a modern szemléletű és formájában is új alkotásokat. Ez a hatás irodalmi munkásságán, novelláírói tevékenységén kimutatható nyomokat hagyott.

3. Az idő és a hely a novellákban

Elek Artúr „sajátságos írói világa többféle módon és irányból közelíthető meg, s ha nem is a legszembetűnőbb, minden bizonnyal meghatározó, kiemelt jelentőségű az idő és a tér, vagyis novelláinak időben és térben történő elhelyezése: a tér és az idő kezelésének módja az epikában ugyanis a modernség egyik jellemzője. A klasszikus és a realista epikai alkotásokban lineáris a cselekményvezetés módszere, ezzel összefüggésben a földrajzi tér rögzítése és az idő is a létezés természetes keretként jelentkezik. A modern epikában a tér sokrétűvé válik, s felbomlik az idő is.

Elek Artúr legegényibb hangvételű novellái bizonytalan időben és helyen történnek, ezért szinte valószínűtlenné válik maga az elbeszélés is azáltal, hogy a hely különös, nem mindennapi, az idő pedig meghatározatlanná tágul. Gazdag érzelmvilágán átszűrű az eseményeket, és azt sugallja az olvasónak, hogy elsősorban érzelmileg fo-

gadja be a leírtakat, érzelmei segítségével fogja föl az író szándékát, és érzelmei közvetítésével értse meg, hogy valamikor, valahol játszódnak le az események”.³

A strukturalista iskola kiemelten foglalkozik a műalkotás e két dimenziójának, a térbeli és időbeli dimenzióinak a megkülönböztetésével, majd e kettő összefüggéseinek, kölcsönhatásainak feltárásával. (Vö. 8) A térnek mint dimenzióknak a hely csak része, általánosabban körülménynek nevezhetnénk, amely magában foglalja ugyan a konkrét helyszínt, de lehetővé teszi ennek szimbólumként való értelmezését is, sőt a látható, hallható és érezhető környezet a hősré sugárzó hatása révén egyéniségének is részévé válik.

4. A színhely és a körülmények

Novelláinak színhelyével atmoszférát teremt; gondosan, részletes leírással vezeti az író a fantáziánkat a maga világában.

a) Szívesen választ színhelyül zárt teret, régi kastélyt, épületet, tornyot, szobát. „Aztán megnyílt előttem *a kastély* is, a csodák birodalma s a messze elnyúló park, amelyben olyan furcsa szép virágok nyíltak. Nehéz, *régi épület* volt *a kastély*, az esztendő nagyon rákönyökölték, megroskadt kissé alattuk, búbos teteje belapult, homlokának cifra kis kőormoskái letöredeztek.” (im. A toronyszoba 6) (A dolgozat végén az irodalomjegyzék 4. pontjában jelzett novelláskötetet használtam, az idézetek után mindig a címet és a lapszámot tüntetem föl.)

„Sok minden csodás holmi izgatta a mi gyermeki képzeletünket, de semmi sem annyira, mint az az *ócska torony*, amely néhány lépésnyire állt *a kastélytól*, nehézkesen, elöregedve”. (uo. 7.)

A pontos leírásból sejtjük, hogy titkokat őrző hely ez a kastély, ez a torony. „...*mohos tetejű vén kastély*” (6) „*vén bagolyfészek*” (7) „Beszélték, hogy van egy *titkos szobája*” (7) „Valami nehéz nagy titkot őriz *a toronyszobában*” (7) „Végighaladtunk a homályos, *ódonillatú szobákon*” (15)

A hely is a múltat idézi, régi korok elevenednek meg. Sok a jelzős szerkezet, néha a jelzők a szintagmákban ritkán használt szavak: *ódonillatú, ócska, titkos, vén*, mindezzel sikerül hangulatot teremteni, zártabb világba vezetni az olvasót.

„Ajtó, függöny, a csend rájuk csukódott: életre-halálra fogva voltak a *néma kastélyban a régies bútorú szoba* boruló félhomályában”. (Appassionata 44.)

„A vörös, *fonnyadt park* felől hosszú árnyékok suhantak, a szobába hangosan, némán remegett az este” (uo. 47.) „Félhomály volt a *puha, tarka kis szobában*, a cserépkályha üvegajtaján átpiroslott az izzó parázs”. (A hóbaíró ember 52.) „Összesimulva, turbékolva, fel-felkacagva mentek lassan beljebb, beljebb *a legmelegebbik, a legpuhábbik szoba felé*” (uo. 58.) „Az egyik szögletben vörös selyemernyős talpas lámpa égett, és félhomály derengett tőle *a szobában*.” (A Vénusz-csillag 67.)

A jelzők és határozók halmozása nem teszi bonyolult szerkezetűvé a szöveget, inkább lazán szerkesztett, a külső és belső impressziók hatása dominál. Intim környezet, titokzatos érzések, vallomásra, kitárulkozásra alkalmas helyek, helyzetek! Ehhez társul mindenütt a félhomály. Seholy igazi világosság, csak zárt szobák sejtelmes megvilágításban. Az átélt élményekhez adekvát ez a környezet. Igaz, nemegyszer mesterségesnek érezzük és műves munkának, ennek ellenére a hatása nem mindig olyan mély, mint amelyet esetleg az író szándéka szerint elvárt.

Néha nemcsak sejtelmes, hanem félelmetes ahová vezet. A bajt, a rontó szándék közeledtét érezteti már a hely bemutatásával is.

„*Homályos sikátorokon, rozoga lépcsőkön* kapaszkodtam fel *a hollósvárba*. Bementem a *fekete főkapun*, amelyen nehéz kőszörnyetek álltak őrt, azon túl egy

fekete árkádba fordultam, amelynek falairól csillogó könnyecsek folydogáltak. Jobbról, balról furcsa *égi házak, kidülledt ablakú ősi paloták* maradoztak el mögöttem, s elhaladtam egy *fényes tetejű templom mellett*, amelynek *tornyocskáin* nagy, néma hollómadarak ültek.” (Az utolsó 127.)

A *honályos, rozoga, fekete, régi, ősi* jelzők a pontos bemutatás nyelvi eszközei, és ha nem is jelző-láncként kapcsolódnak, gyakoriságuk szembeütő. A „*sötét folyosón*”, „*nyikorgó falépcsőn*” „*rányítottam az ajtót, a nehéz koporsófödelet*” (uo. 128.) is ezt a hangulatot idézi, — nyelvtanilag kiegészül az értelmezővel (l. az utolsó példa).

H. SOMMERHALDER tanulmányban⁹ olvashatjuk: „A hangulat Heidegger szerint az egész embert és környezetét átfogó alapérzés. Nem jön sem kívülről sem belülről, hanem valónknak létezmódja a világban”. A körülmény azonban, amelybe belehelyezi az író a hőst — egyike azoknak a „külső” lehetőségeknek, amellyel a „belső” is feltárulkozik, azaz a kettő találkozik egymással.

b) A hely sokszor a szabad természet, bőven van alkalma az írónak arra, hogy megláttassa mihez, és milyen háttérül szolgál a természet.

„A *roz- és zabtáblák* elmaradoztak, s az *út* emelkedésnek indult. Azután megpillantottam a *völgy sötétlő száját és előtte a magaslaton az Orzó-kastélyt*. Mögötte a *sárgás színű alkonyatra*, mint üvegablakra a lehellett, úgy rajzolódott rá a *Magas-Tátra kopott, sivatag-fehér csúcsainak képe. Sziklák, cserjék között csavargott az út*”. (A toronyszoba 11.)

Mintha festményt látnánk, olyan részletező a leírás: megjelennek a színek: *sárgás, sötétlő, sivatag-fehér*... A színek azonban határozatlanok, nem tisztán, egyértelműen nevezi meg őket, mint ahogy a hasonlattal is („mint üvegablakra...”). az alig láthatót sejteti.

Korabeli szecessziós festményekre emlékeztető keretet varázsol, és ide helyezi gyötrődő hőst:

„A hold bújkált a tejszínű felhők között, egy-egy percre *árnyékba borult* minden, azután meg-megcsillant ismét a holdsugár... Még *fa* nem látszott, csak a *buja fű ringatózott lustán, kéjesen*. Gyötrődve nyitogatták benne szemüket a *tavaszi mérges virágai*... Halk pöfögve csattantak fel a *méregporos kelyhek* és lassan *tekergőző fehér pára* lett belőlük, amely vékonyan kigyózva *kúszott fel a levegőbe és nehéz illatú felhőkben gomolygott*. Már *közeledett a nagy platánsorhoz*. Egymás után jelentek meg a *faszűzek*. Még lábuk köré volt csavarva a *barna-szürke színekben játszó tarka virág*, de ahol meg-megrepedezett a *barna kéreg*, már előbukkant a *szűzies fehér bőr* és alatta a *finom tapintású kék erek*... minduntalan *villamos remegés futotta el lombjukat*. *Feketén nyúlt messzire... a platán-út mintha kifelé vinne a meleg illatok, az édes zsongások életéből*”, (A platánsor 29.)

A színek, hangok, illatok, színesztéziák, a gomolygó, kigyózó vonal, a természet ilyen dús pompája ellentétes a hős, Zarándok Endre szikár egyéniségével, aki egy rossz tréfa áldozata csupán ebben a pompázó kertben, melynek hatása alól nem tudja kivonni magát, hiába mondogatja önmagának:

„Badarság... én *komoly ember vagyok*, én csak a könyvekhez értek.” Majd elbizonytalanodva „Én, én *komoly ember vagyok*...” De áldozattá válik, a játékos kis-asszonyok tréfájának tárgya lesz csupán, pedig mennyire kiforgatta régi önmagából ez a tavasz! Végül a „*hideg világosság*” mindent felfed előtte, és ismét valóságos lesz a környezete is. „És a *hideg világosságban* megmeredten *álltak helyükön a régi park ősi barokkszobrai, a törött orrú nymphákat ölelgető mohos testű faunok*, a najádokkal évődő *torz tritonok*” (A platánsor 32.)

Az alkotó művészt is a mindennapi valóságból az emberek közelségéből a ter-

mészetbe küldi. Milyennek rajzolja a művészt? „...a tapasztalatok hiányát a képelete pótolta”

„...különös valami volt az ő képzelete, olyan elvont phantasia, amely nem képeket rajzol, hanem *színeket fest, bűvös fényességű, enyhe, lágy vagy ujjongó és fenyegető színelhőket*”. (Az egynótájú ember 33.) A hátra-vetett jelzők, színesztéziák nagyon beleillenek abba a stílusvilágba, amely a századfordulót jellemezte.

„Szeretek elsétálni egy *ősi fenyőszálak benőtte hegyre*. Csodálatos volt azon a *hegyen a tenyészet... A koronák zöld gallysora alatt puha, fakó tűlevél borította a hegyoldalt... Egy-egy letört ág helyén vérzett csak a lombjafosztott fa illatos gyantát... dagadó, bársonyos mohával voltak megágyazva a kiálló sziklák... haragos-zöld levélkéi között nagyfejű veres potrohú hatalmas hangyák kúsztak-másztak... Hazátlan zöldhátú hernyók lassan vonszolták csíkos testüket...*” (uo. 35.) Változatlan a jelzősor meglelte, érdekes az intranzitív ige tranzitívvá történő alakítása: „*gyantát vérzett*”.

A művész-hős számára nem a föld, hanem a levegő adja az igazi élményt, a „*levegő hangjai*” melyek azután a saját képzeletén átszűrődnek.

„...az élet igazi *hangjai a levegőben jártak*. Micsoda zümmögés, micsoda éneklés, csipogás, sűgás és zűgás volt az! Ezek a *hangok* mihamar *összes érzékszerveit lefoglalták* Hypnophanesnek. Ezután ő már a *szemével, az orrával is csak hallott*, s azok a *csodálatos íz-érzetek* amelyek a nyelve útján tudatához jutottak, szintén *hangokat* idéztek föl képzeletében... Neki a természet minden *hangja* egyformán értékes volt. A szűnyog *halk suhanása... a leveli béka recsegő hangja... Legközelebb férközött szívéhez a madár hangja*. (uo. 35)

Az érzékszervek mindegyikén át hangokat gyűjtött a természetből, zenei harmóniát.

„...a *madárhangok* nem voltak egytagú fűttyők... Észrevette, hogy a magános madárdalok voltaképpen csak részei egy nagy *zenekari műnek... ki van osztva minden hangszernek a szerepe mint a legnagyobb emberi zeneszerzők műveiben: megnyíltak előtte a legtitkosabb harmóniák...*” (uo. 36.)

Az egész lényét átható, egész lényével érzékelhetővé vált a *hang*.

„...most már nem tisztán zenei élvezet volt, hanem *kivette részét abból a többi érzék is*. A *hangok értékük szerint színekre és alakokra, ízekre és szavakra bomlottak, hogy végül megint hangokká olvadjanak össze...*”

„azoknak a *hangoknak más volt a színe is a természete is...*”

Az alkotás örömet talált meg a hős: „Találtam egy *nótát! ...találtam egy nótát... egy nótát!*” (uo. 38.) Ebben benne lesz az egész *csodálatos természet, az erdő minden hangja, a hegy szívdobogása...* „És aki boldog halandó füle meghallja, *színes és szagos* lesz tőle egész nyomorult élete”. (uo. 38.) Az érzékszervekkel felfogott valóság a színesztéziák sokasága, halmozása hitelesíti, teszi szinte tapinthatóvá, látathatóvá a hangot és illatot is.

Hiába volt tele dallal a lelke, nem tudott alkotni, ezért „*szótlanul, összezsugorodva bocsátkozott le a hegyről...*” (uo. 43.)

A hegy is szimbólum, a költészet magaslatát jelenti: a művész a csúcsra igyekezett, azután amikor rájött, hogy nem tud alkotni, egy „*sötét barlangba*” húzódott, és ott várta a halált.

c) Elek Artúr sokat járt külföldön, Itáliát nagyon szerette. A régi várfalak, keskeny utcák, a kis terek, balkonos házak visszatérnek novelláiban, és hősei a folyton kereső hősök megjelennek ezekben a városokban. Háttér, díszlet, mindez, az ódon környezetet (I.) összekapcsolja a természettel (II.), és párhuzamosan létezik a kettő, tükrözője a hős lelkiállapotának.

„Megálltam a vén kapubolt alatt... Bolyongó utamban sok városkapu előtt megálltam így... — és befordultam a kapun és felkapaszkodtam a magas, széles, gyeppelel beszegett bástyafalra... Megin-
dultam a várfalon, amely mint egy gyö-
nyörű sétahely, szegte be zölden a várost,
hársfák illatoztak rajta és hintók nyomai
vágódtak kavicsos porondjába.” (Ilaria
85.)

Már röpi is a tekintete színes természetet látni, hogy élesebb legyen a kontraszt a külső világ és a belső szomorúság között:

„Alattam a várfalon túl messze, messze
zöldre volt terítve a föld, fénylő, csepegő
zöldre, szemet vigasztaló zöldre a sárga
színek világában.

— Óh ti zöld mezők, ti csillogó erek,
ti halhatatlan kék hegyek ott a messze-
ségben... Én a szürkeségnek barátja va-
gyok, az én szemem réges-rég elszokott
a fényességtől és a tarka színektől.” (86.)

„Elfordultam a mezőktől és az erecs-
kéktől s a város felé néztem. Emberek
jöttek felém... Fehér selyemmel betakart
koporsót vittek vállukon... De amire a
keskeny utácska értem, a gyászmenet el-
tűnt már egy síkátorban.” (uo. 87.)

Itt azután a valóságos hely, a természet meg minden összekuszálódik, felbomlik a rend.

„Lassan bandukoltam és ha valaki megfigyel, azt hitte volna, hogy önmagába me-
gyek befelé, és hogy most mindjárt elmerül bennem a lehorgasztott fejem.” (uo. 87.)

Saját lelkébe merül tehát, befele fordul, de a külső világ valószínűtlen helyein
pereg a cselekmény.

„Egy nagy, egy óriási tér úszott el előt-
tem... És a tér körül nehézkes nagy pa-
loták tagolatlan tömegei, ...amely még
félig a jelené, amelynek épületeleméi
között nőttem emberré... Nem ezekért
jöttem én ide, nem a ma és a tegnap hí
engemet: engem a messzi múlt szólít;
az én országom a régi kapuk, az ó ut-
cák, a barázdás homlokú vén paloták,
a századévek csöndessége...

Az ó városok ó utcáit én mindig úgy rőt-
tam, mint aki rég elhagyott hazájába tér
vissza...” (88.)

Sejtelmes világban, az emlékek világában jár, nem is valóság ez már, mint ahogy a hely sem az.

„Körülnéztek és ekkor az egyik *betorkoló utcában* megvillant valami fehér. A temetési menet akkor fordult be *egy kereszt-utca*ba... Utána rohantam, kacskaringós és *szűk utcsácskában* hajsoltam... elvezítettem szemem elől”

„Egy *ablak becsukódott* a fejem fölött és én *mentem előre, beljebb, beljebb*. Egyre *ráncosabb képűek* lettek *körülöttem a házak*, egyre *kitaposottabbak lábom alatt a nagy utca*kövek. Éreztem, hogy az *ó város legvénebb részében járok*. Talán nem is él már ember ezekben az utcákban, és a *vén házak századévek óta lakatlanok*. És az *utca*, amelyikben én most lépteimet számlálom, réges-régi *temetőnek az utcája*, amelyikben csak gyászmenetek járnak...” (90.)

A fentit meg a következő sorokat olvasva igaznak tűnik FARKAS ZOLTÁN megállapítása, ti. Elek Artúr novellái „...sokszor irreálisak, túlfeszítettek, elmosódók.”¹⁰

Még az irány is, hogy honnan hová halad: irreálisnak tűnik.

„Nyugtatlanság fogott el, titkos okú szorongás, *bemenekültem* előle a templomba... Egymagam voltam a csöndességben, amely úgy tetszett, hogy még némább folytatása annak, amelyikből *kijöttem*.” (91.) Valahova *bement* — ugyanakkor az önmagában meglévő csöndességből *kijött* — valóban irreális, a bizonytalanságot, a valótlán világot érzékelteti — legalábbis számunkra sem világos mindig, meddig tart az álom, és hol kezdődik a valóság. A novella hősével ugyanezt mondhatja: — Nem! — szakítottam félbe gondolataimat — nem! Ez is káprázat, nem jártam erre soha, sem ébren, sem alva...” (91.)

Elek Artúr hősei magányosak, és sem a múltban sem a jelenben nem találják helyüket. És igazi helyük, ahol támaszt lelnének sem a jelenben sem a múltban, — sem térben, sem időben nincs.

5. Összegzésül

Egy novelláskötetnek egy-egy motívumát követve nehéz föltárni a jellemző stílusjegyeket, amelyek segítségével elég plasztikusan kirajzolódhat a vizsgált jelenség tartalmi és stilisztikai-nyelvi oldala is.

Elek Artúr novelláiban az elmúlt századvég, vagy a közvetlen századelő nem szokatlan, mások által is használt stíluseszközeivel dolgozik, legfeljebb a keverési arány teszi egyedivé. Mindent fölnagyít, eltúloz, misztikus kódbe von, szimbolizál.

A hely éles kontraszttal vagy ódon, régi, homályos vagy ragyogóan színes, hangos étellel, ragyogással teli. Mégsem érezzük egyiket sem valódinak. Valami sejtelmes bújkál mögötte — kicsit szomorú, kicsit végzetszerű.

Az impresszionista stílusra jellemző színeket, illatokat, hangokat, ízeket mind mind odavarázsolja lexémákkal (nomenekkel) mellérendelt jelzősorral, hátravetett

határozóként, — és igen gyakran grafikus jeggyel is — a központosítás ritkán használt formájával, a továbbgondolást kifejező pontokkal... Tárgyakból, hangokból, színekből, impressziókból ötvöződik a környezet.

Részletez, felsorol és nagyon sok jelzőt használ. A századforduló minden mívelt nyelvi stilisztikai különlegessége benne van a novellákban. Egyszer megragad, más-

kor meghökkent. Különös világ, nagyon sok minden sűrűsödik össze benne, ami más írónál csak el-elvétve található. A színhely megjelenítési lehetőségét nézve tudjuk azt is, hogy determinálja a nyelvi anyagot a kifejezendő tartalom.

Ami külön, önmagában nagyon megkapó:

Elek Artúr ismerte a mesterséget, mély érzelmei voltak, de ez a két adottság nem tudott úgy találkozni benne, hogy kimagasló alkotást hozzon létre. Csak észrevétlenül sikerült bekapcsolódnia a századfordulónak egy fejlődési szakaszába úgy, hogy egy nagyobb, kimagaslóbb kortársirodalom egyik előkészítője legyen.

Irodalom

- [1] MARIANNA D. BIRNBAUM: Elek Artúr pályája, Bp. 1969. ItF 66.
- [2] R. MOLNÁR EMMA: Stílusmotívumok keveredése egy századeleji novellában (Elek Artúr, Farsang) Nyr. 1987/1.
- [3] R. MOLNÁR EMMA: Az idő jelenléte Elek Artúr novelláiban (In Tanulmányok a századforduló stílusörökségeiből, Tankönyvkiadó, Megjelenőben).
- [4] Elek Artúr: Álarcosmenet Bp. Nyugat Kiadó 1913.
- [5] RÉVÉSZ BÉLA: Elek Artúr. Nyugat 1926. I. 481—82.
- [6] MÓRICZ ZSIGMOND: Elek Artúr, Nyugat 1913. 791—94.
- [7] SZABOLCSI MIKLÓS szerk.: A magyar irodalom története 1905—1919. Bp. 1965. 443.
- [8] HANKISS ELEMÉR szerk.: Strukturizmus II. Bp. é sz. 27.
- [9] H. SOMMERHALDER: Az irodalmi impresszionizmus fogalmáról (magyar nyelven kézirat, Ford. Becze Lóránt 1983.)
- [10] FARKAS ZOLTÁN: Elek Artúr emlékezete, ItK 1956. 3. sz.

SCHAUPLATZ DER HANDLUNG IN DEN NOVELLEN VON ARTUR ELEK

EMMA R. MOLNÁR

Um die Wende der 19., 20. Jahrhunderte, zur Zeit der Ismen mischt sich eine besonders mannigfaltige Ausdrucksweise im Lebenswerk eines Schriftstellers, manchmal in je einem Band sogar auch in einem einzigen Werk. Zur Demonstration dieser Erscheinung habe ich den Novellenband „Maskenzug“ von Artur Elek (1876—1944) gewählt. Die Ausdrucksweise, der Stil, der Sprachgebrauch, die Struktur usw. ändern sich zwar in jeder Epoche und bei jedem Schriftsteller, die Neugruppierung der Ausdrucksweisen, das bestimmte Beisein, Polarisieren mancher Erscheinungen kommen aber auch im gleichen Zeitalter und gegebenen Werk zur Geltung. Auf Grund der Novellen wird der Stil des Schriftstellers durch eine eklektische Gruppe der Stilrichtungen Anfang des Jahrhunderts auch in der Sprachformung charakterisiert.

МЕСТО ДЕЙСТВИЯ В НОВЕЛЛАХ АРТУРА ЭЛЕКА

ЭММА Р. МОЛЬНАР

На рубеже XIX и XX столетий в эпоху «измов» в произведениях автора соединяются особенно много характерных способов выражения — то в одном его сборнике, а то и в рамках одного произведения. Для показа этого явления мы выбрали томик новелл под названием «Карнавальное шествие» (*Alarcosmenet*) Артура Элека (1876—1944). Хотя способ выражения, стиль, языковое употребление, структура и т. д. изменяются от автора к автору и от эпохи к эпохе, однако, перестройку, перегруппировку способов выражения, более определенное наличие некоторых явлений, заострение проблем — мы наблюдаем также в пределах одной и той же эпохи и внутри данного произведения.

Стиль писателя на основе его новелл характеризуется эклектическим соединением направлений стиля на рубеже двух веков и в области языкового оформления.

FOGALMAZÁSOK SZINTAKSZISÁNAK KONFRONTATÍV VIZSGÁLATA

NAGY JÁNOS

1. Az utóbbi évtizedekben számos olyan kísérletről szerezhettünk tudomást, amelyek 8—14 éves iskolai tanulók írásbeli nyelvhasználatát vizsgálták. Elég, ha itt hivatkozunk például BOROGYIN 1974, BROWN-BELUGI 1964, CHOMSKY 1969, COOPER-PACCIA-COOPER 1980, FERGUSON—SLOBIN 1973, FICKEL—SELCHOW 1976, GRIFFIN 1967, HUNT 1965, 1964, INHELDER—PIAGET 1967, JAKUBAJTYISZ 1981, KUPALOVA 1974, LAGIZSENSZKAJA 1975, LAUDISZ—NEGURE 1983, LOBAN 1961, 1963, 1964, LVOV 1975, MARKOVA—MATYISZ 1973, MELLON 1969, MENYUK 1969, MIKES 1971, RILING 1965, RIESER 1977, SIMON 1973, STRICKLAND 1962, ZSINKIN 1956, VIGOTSZKI 1967 tanulságaira a külföldi szakirodalomból.

A hazai kutatásokban különösen 1978-tól az oktatási rendszer megújítása sürgette, hogy a fentebb említett korosztály nyelvhasználatának sajátosságairól megbízható kép alakuljon ki. A 70-es évek második felétől kezdve lényeges pontokon mutatott megbízható eredményeket BÁNKRÉTI 1979 és 1981, CZACHESZ 1979, DEME 1983, DOVALA 1984, HANGAY 1984, HOFFMANN 1978, HONFFY 1974, LENGYEL 1983, NAGY JÓZSEF 1977; kissé korábban OROSZ 1967, SOMFAI 1966, 1967 és 1968, SZÉPE 1976.

B. FEJES KATALIN 1974-től kezdve publikálta eredményeit, majd 1981-ben karcsú kötete jelent meg (Egy korosztály nyelvhasználatának alakulása, Bp. Tankönyvkiadó). Ennek az összefoglalásnak jónéhány megállapítása ösztönzött egyrészt elgondolkodásra, másrészt továbbgondolásra. 1985-ben Vlagyimirban, a Szovjetunióban kollégáim megírták FEJES alapfelmérését a kiküldött képek alapján. (Lásd a kis könyv 21—22. lapját!) A 37 fogalmazás természetesen orosz nyelvű. Az a törekvés vezetett, hogy ennek a mintának a segítségével felvillantsam az adaptáció lehetőségét. Azt, hogy lehetséges-e ez, hogy milyen mértékben alkalmazható az egyik nyelven használt elemző-feldolgozó technika a másik nyelven megírt produktumokra. Természetesen csak a különbözőségekben rejlő egyezések, illetve az egyezések eltérő vonásai figyelembevételével lehetséges elkülöníteni a releváns lényeget az esetlegességektől.

2. Alapvetően fontos, hogy milyen technikát használunk fel a szövegek elemzéséhez az írásbeli nyelvhasználatban. A módszer persze elméleti töltésű, maga is valamely teóriának a megjelenési formája. (Erre vonatkozóan lásd KOCSONDI Modell-módszer című kötetét!) A tanulók írásait vizsgáló FEJES KATALIN a fentebb említett dolgozatában DEME 1971 gondolatait követi, így az ún. szegedi iskolához tartozik.

2.1. Amikor az összehasonlítást előkészítjük, az első kérdés az, hogy milyen adatokkal dolgozunk. Ami pedig az összevetés másik területét illeti, azt az az összegyűjtött tények rendszerezésének, feldolgozásának eljárásai jelentik. Tekintsük hát át egyenként ezeket, hogy bemutathassuk az eredeti és az átviteli nyelv különbségeit is, egyezéseit is a témánk számára fontos vonatkozásokban.

Az előkészítés után bemutatom azokat a szövegszerkezeti mutatókat, amelyeket DEME 1971 nyomán FEJES 1981 dolgozott ki. Ezután közlöm a vlagyimiri gyerekek

írásainak megfelelő adatait. Végül következnek a tanulságok, az összevetés mennyiségének korlátozottsága miatt azonban megfogalmazásuk nagy körültekintést igényel.

3. Az írásbeli fogalmazásokban a következő adatokat gyűjti ki FEJES: a dolgozatok száma; a fogalmazás mondatainak száma; a tagmondatok száma; a főmondatok száma; a mellékmondatok alárendeltségének foka; az elbeszélésekben levő tartalmas szavak száma; a mondatrészek száma; a szerkezetes mondatrészek száma.

A dolgozatok számát összevetve az első megjegyezni való az, hogy a magyar anyagban lévő 100 fogalmazással szemben a vlagyimiri gyerekek 37 munkája áll. Minthogy kevesebb az orosz nyelvű, bizonyító ereje kisebb.

A képek alapján készített fogalmazások mondatait DEME nyomán *mondategység*-nek nevezi FEJES, a tagmondatokat és az egyszerű mondatokat pedig *mondategység*-nek. Fontos megemlíteni, hogy a fogalmazások címét figyelmen kívül hagyja, viszont a megszólítás és az indulatszók a fogalmazó szándéka szerint önálló mondatnak, illetve tagmondatnak (mondategységnek) számítanak.

Az elbeszéléseknek minden önálló mondata és főmondata főmondatnak számít. Az alárendelésben létezik relatív főmondat is: bármely olyan mellékmondat relatív főmondatnak számít, amelynek magának is van mellékmondata. Ezeket a számításban figyelmen kívül hagyja FEJES.

Ami a mellékmondatok alárendeltségének fokát illeti, az megfelel pl. RÁCZ ENDRE következő terminusainak: elsőrendű, másodrendű, harmadrendű stb. mellékmondatok. Mind az előbbiek, mind az utóbbiak azt mutatják meg, hogy az adott tagmondat (mondategység) hány alárendeltségi fokkal van a főmondatok szintje alatt.

A tartalmas szavak száma az anyagon végzett számításoknak fontos kiindulópontja. DEME már említett munkájában így ír az ebbe a kategóriába sorolt (illetve ide nem számított) lexikai elemekről: „A vizsgálat során tartalmas szónak vettem minden olyan lexikai egységet, amelyik alakilag önálló, funkciójában pedig glosszéma vagy glosszémareész értékű. (bekezdés). Tartalmas szónak számít tehát itt a fogalomjelölők csoportja (ige, főnév, melléknév, számnév), ezek valamelyikének helyettesítője (névmás); sőt a viszonyított fogalmat jelölő kész glosszéma (határozószó), meg a pusztán viszonyt jelölő elem (egyrésztől névutó, másrésztől módosító szó). Tartalmas és önálló elemként került be a mondatzó is (indulatszó, felelőszó). Ezek — a szónak lexikai értelmezését véve — önálló tartalmas szavaknak számítottak akkor is, ha csak glosszémareészek. Tehát külön-külön egyednek számláltam a „segédigei” jellegű szavakat (mint: *adta volna*), az elvált igekötőket (mint: *nem csinálta meg*), a névutót (mint: *ebéd után*). Két szónak számláltam a tömbösödött jelentésű állandó szókapcsolatokat (mint: *dugába dől, férjhez megy*), ha tagjaik nem forrtak összetétellé.

Nem vettem azonban tartalmas szónak, s így kihagytam a számlálások során a névelőket (*a, az, egy*) és a kötőszói szófajú kötőszókat (*és, viszont, mindazonáltal* stb.).” (Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata, 244. o.)

Talán annyit szükséges hozzátenni a fenti gondolatokhoz, hogy a glosszéma kategóriája a mondatrész fogalmát rejtí (állítmány, alany, tárgy, határozó). (A mondatrészfogalom terjedelmébe DEME írásaiban nem tartozik a jelző.)

Ugyancsak szerkezetrésznek nevezi az igenévi alanyt, tárgyat, határozót (mint: *a főtitkár vezette küldöttségben, az edzéseket vezető, sötétben bujkáló* stb.); mindazokat a bővítményeket, amelyeknek az alaptagja az alany, a tárgy vagy a határozó, esetleg más szerkezetrész. Az eddigiek szerint tehát a *szerkezetes mondatrész* olyan szintagmát tesz: nem szerkezetrész, amelynek szerkezetrésze van.

4. Ha most rendre szemügyre veszünk minden egyes adatot, azonnal feltűnik, hogy a szembetűnő egyezések és a feltűnő különbségek együttesen vannak jelen. Lássuk előbb az orosz nyelvben a magyarral is azonos kategóriákat!

Természetesen megegyezik a mondatok fogalma. Az írásos műfajban egyszerűen mondat = a félreérthetetlen mondatkezdés és a mondatzárás közötti egység. Ami igaz a mondategészre, az természeténél fogva igaz a mondategységre (a tagmondatra) is. Az imént utaltunk a megszólítások megítélésére, a címetek ugyanúgy minősítem, mint FEJES KATALIN.

A főmondatok és az alárendeltség foka ugyancsak könnyen adaptálható. A már fentebb taglalt DEME-megkülönböztetés (mondatrész-szerkezet rész) lényegileg átvihető az orosz nyelven fogalmazott mondatok vizsgálatára.

4.1. Kezdjük az eltérések tárgyalását a glosszémák nyelvtani felépítésének lehetőségeivel. A legegyszerűbb példa a magyar nyelv és az orosz nyelv állítmányfogalmának összevetése. (Most nincs persze szükségünk a teljes összehasonlítás következetes végigvitelére, csak az elemzett anyag állítmányfajtái fontosak. A magyarban az „Ő fáradtan jött meg.” mondatban a *fáradtan* nem állítmány; az „On prisol usztálj.” mondatban az *usztálj* állítmány az igével együtt.)

Ennél még nehezebb kérdés a tartalmas szavak kategóriájának alkalmazása. DEME a névelőket és a valódi kötőszókat nem számlálta tartalmasnak. Az orosz nem használ névelőt, ez tehát nem gond. Hasonló könnyedséggel mondhatjuk: az nem tartalmas szó, ami kötőszó szófajú. A problémát a magyar nyelvben meg nem lévő orosz mondatelemek jelentik.

Ilyen mindenekelőtt az előjárók kategóriája. Ha ezt egységesnek tekintjük, így tehát ide tartozik a *k* és a *naprótyiv* egyaránt, akkor vagy figyelmen kívül hagyandók (mint a magyar ragok), vagy számlálандók (mint a névutók). Anélkül, hogy eldöntենek: rag-e az előjáró, vagy névutó inkább, úgy döntöttünk, hogy nem vesszük tartalmas szónak, tekintet nélkül a hosszára, felépítésére.

Ami pedig az orosz nyelv feltételes módjának *bü* partikuláját illeti, a magyar segédigékkel egy a megítélésük: számláljuk.

5. Amikor itt a valódi egybevetés kezdődik, az élre kívánczik az, hogy az orosz nyelvű fogalmazványok szerzői egyidősek a magyarokkal életkoruk szerint, de a két iskolarendszer eltérései miatt nem harmadik, hanem második osztályba járnak. Ez persze azt is jelenti: a magyarok előzőleg két évet, a vlagyimiriak csak egyet töltöttek el az iskolában.

5.1. Kezdjük a hosszúsággal! Amint FEJES könyvecskéjéből olvasható, van a fogalmazásoknak egy olyan terjedelmi intervalluma, amelyik egyrészt számszerűleg a leggyakoribb, másrészt a legsikerültebb munkákat foglalja magában. A 37 dolgozat közül 15-ben 9 és 13 mondategész közötti a szóródás, 32-ben pedig 7 és 14 közé esik. Ketten 6 mondatot, hárman 15-öt írtak. Ennél kissé meggyőzőbb a kép, ha a mondat-egységek számadatait is tekintjük. A legkevesebb 7 tagmondat, a legtöbb 26; figyelemet érdemel, hogy 13 és 20 között találunk 25 fogalmazást. Vessük most össze a két adatsort! Az összes mondat és a tagmondatok számának aránya mindösszesen 361:570. Az ily módon számítható egyesített szerkesztettségi mutató értéke = $570:361 = 1,57$ mondategység mondategészenként. Ez már többet elárul az írásbeli fogalmazások szintaktikai felépítéséről, arról, hogy a tagmondatosodásnak is nevezhető folyamat milyen fázisba érkezett az adott tanulócsoporthoz. Most vessünk még egy pillantást az alábbi adatokra, de most már az átlagok keresésével!

Ha kiindulunk a 361 mondat (mondategész) és a 37 fogalmazvány arányából, akkor egy munkára 9,7 mondategész, azaz kb. 10 mondat jut. S emlékszünk még a fenti gyakorisági tényekre? Tegyük mellé az 1 fogalmazásra eső mondategységek átlagát; $570:37 = 15,4$ tagmondat dolgozatonként. Ezután a szerkesztettségükben szélsőséges teljesítmények tűnnek szembe: 8 olyan fogalmazás van, amelyeknek minden egyes mondatára legalább 2 tagmondat esik. S a legfeltűnőbb: majdnem 3 mondategység mondatonként! (2,85) És a másik véglet: 8 kisdíák munkájában a szerkesztettség 1,11 vagy kevesebb, ami azt jelenti, hogy minden tizedik mondata mutat 1-nél több tagmondatot. És végletesen: 3 fogalmazványban minden egyes mondategész egyetlen mondategységből áll csupán!

5.1.1. Most pedig vizsgáljuk meg kissé áttekinthetőbben, táblázatosan az eddigi adatokat a magyar anyag megfelelőivel együtt (lásd FEJES 44.1.!).

1. sz. táblázat

Alapfelmérés: képsorról íratott elbeszélés

2—3. osztály

	Vlagyimir	Szeged
A fogalmazások száma	37	101
A mondategységek átlaga	9,7	7,2
A mondategységek átlaga	15,4	11,0
A szerkesztettség (m/M)*	1,57	1,52

* Az M = mondategész, m = mondategység

5.1.2. Mint a számokból kitűnik, a vlagyimiri gyerekek általában jobban megoldoztak: több mint 2 mondatnál hosszabb 1—1 fogalmazásuk, a mondategységekben mért hosszúság pedig több mint 4-gyel nagyobb. A szerkesztettségi mutató 5 századnyival több Vlagyimirban, ezt a különbséget jelentéktelennek tartom. (Egyébként is az említett helyen az egyik kontroll-osztály szerkesztettsége 1,36, a másik kettőé 1,60, a kísérleti osztályé 1,52).

5.2. Az eddigiekben láttuk a fogalmazások hosszúságának mértékét mondategészen, ill. mondategységben mérve, valamint azt, hogyan aránylik egymáshoz a tagmondatok és a mondatok száma. Amikor ez utóbbit számítottuk ki, egy szövegszerkezeti vizsgálatosor egyik eljárását követtük. Az eljárásokat DEME 1971 tárgyalja részletesen, ezeket követi FEJES 1981 is. Mint majd látni fogjuk, a vizsgálatok eme számított értékei, azaz a szövegszerkezeti mutatók elsősorban nem önmagukban, hanem egymásra vonatkoztatva hoznak igazi újdonságot. Például az előbbi mutató nem eléggé differenciál a különböző típusú tagmondatok között, számára ugyanúgy tagmondat a főmondat is, a mellékmondat is.

Két újabb mutatót fogunk most abból a szempontból használni, hogy árnyaltabb képet nyerjünk, tartalmibb vonásokat határozhatunk meg.

A fogalmazások mélységi mutatója azt határozza meg, hogy milyen mértékben jellemző a főmondatok szintje az elbeszélésre, mennyire mélyül az alárendelésben. A mutatót úgy számítjuk ki, hogy a főmondatokat egyszeresen, a közvetlenül neki alárendelt mellékmondatot kétszeresen, a még mélyebben fekvő tagmondatot $X+1$ stb.-szeresen vesszük figyelembe. Így a 443 főmondathoz 117 elsőrendű, 9 másodrendű, 1 harmadrendű mellékmondat kapcsolódik. Ezek az 570 mellékmondatnak rendre 77,72%-a, 20,53%-a, 1,58%-a. Az itt bemutatott százalékos értékek az ún. szintnépességi mutató számai, megadják, hogy a tagmondatoknak mekkora hányada fog-

lal helyet a főmondat, a közvetlenül alárendelt mellékmondat, az ennek alárendelt mellékmondat stb. szintjén. (Az elsőrendű, másodrendű stb. mellékmondat fogalma RÁCZ ENDRÉTŐL származik.)

Az iménti adatokkal tehát számítsuk most ki a mélységi mutatót!

443 főmondat egyszeresen	443	
117 mellékmondat kétszeresen	234	708:570 = 1,24
		138
9 mellékmondat háromszorosan	27	240
		12
1 mellékmondat négyszeresen	4	
Összesen:	708	

Így a vlagyimiri diákok elbeszéléseinek mélységmutatója 1,24.

5.2.1. A kapott eredményeket tovább is finomíthatjuk. Tekintsük a csupán a mellékmondatok adatait figyelembe vevő számítást:

117+9+1, azaz 234+27+4 = 265. Ez osztva 127-tel = 2,08. A mellékmondatok mélységmutatója így 2,08.

5.2.2. Hasonlítsuk most össze a szegedi és a vlagyimiri mutatókat!

2. sz. táblázat	2—3. osztály	
Mélységmutató	Vlagyimir	Szeged
— tagmondatok mélysége	1,24	1,19
— mellékmondatok mélysége	2,08	2,01
Szintnépesség		
— a főmondatok aránya	77,72%	81,02%
— elsőrendű mellékmondatok	20,53%	18,80%
— másodrendű mellékmondatok	1,58%	0,18%
— harmadrendű mellékmondatok	0,17%	—
Összesen:	100%	100%

5.2.3. A számokat tanulmányozva látható, hogy a magyar harmadikosoknál mennyiségileg is többet írtak a vlagyimiriak, a tagolódás is kissé erőteljesebb. A mélységi mutatókban színtezettebbnek látszanak az orosz nyelvű fogalmazások: a főmondatok aránya kisebb, a mellékmondatoké nagyobb a magyar nyelven írtakéhoz képest. Az eltérés persze nem olyan mértékű, hogy hangsúlyoznunk kellene.

5.3. A következőkben a fentebbi adatokat szembeesítsük egy újabb adatsorral, a tartalmas szavakéval. Az eddigiek tanulságait hasznosítva az mindenestre szembe-tűnik, hogy az orsz nyelvben (az adott műfajban) valószínűleg több szóval fejeznek ki ugyanannyi mondatrészt, mint a magyarban.

A tartalmas szavak kategóriáját DEME említett munkája a *telítettség*i és a *zsúfoltság*i mutatók kiszámításához használja fel.

A telítettség mutatója azt határozza meg, hogy az adott fogalmazványban egy-egy mondategészre, ill. mondategységre hány tartalmas szó jut. Ebből következik, hogy azt jellemzi, hogy a kisdiák mondatait, ill. tagmondatait milyen bonyolultság-gal szerkeszti.

A mondategészek zsúfoltsága a vlagyimiri tanulók munkáiban átlagosan: a 37 dolgozat 361 mondategészével el kell osztanunk az összes tartalmas szót, 1798-at.

Tehát az átlagos telítettség = 4,98. Az átlagosan 5 tartalmas szóból álló mondatokban a mondategységekre vonatkozó telítettségi mutatót úgy kapjuk meg, hogy az 1798-at a mondategységek számával, 570-nel osztjuk, az érték = 3,2. (A fogalmazások átlagos tartalmasszó-száma = $1798:37 = 48,6$.)

5.3.1. Vessük össze ezeket az adatokat a magyar eredményekkel! A vlagyimirieket átlagosan 12 tartalmas szóval többet írtak, a fentebbi számokból ez természetes következtetés, de meglepőnek tűnhet az, hogy a mondategységek, ill. mondatrészecskék telítettségében nincs szignifikáns eltérés. Az orosz 4,98 mellett a magyar 5,00 áll, a tagmondatokban a két szám: 3,2 és 3,3.

5.3.2. A tartalmas szavak számával operál a zsúfoltsági mutató is. Ez az arányszám, amely a tartalmas szók számát osztja a mondatrészecskéivel. A zsúfoltság fogalma tulajdonképpen a közlésben tagolódo információnak azt a sajátosságát vizsgálja, hogy egy-egy közlésegszám hány funkciós egysége van, hány tartalmas szóval rendelkezik. Így hát valójában zsúfoltságot mér egy tagoltsági mutató és 2 zsúfoltsági mutató is.

A tagoltság arányszáma a mondatrészecskéket számlálja (DEME értelmezésében,) s elosztja a mondatok, mondategységek számával. Ebből az derül ki, hogy a konstrukciók a szervezettségnek adott szintjén fogalmazódtak meg.

Az egyik zsúfoltsági mutató a tartalmas szavak számát viszonyítja a mondatrészecskék számához, a másik pedig a szó szerkezetek tartalmas szavainak számát osztja el a szó szerkezetek számával. Az első arról ad képet, hogy a mondatfunkciós részek (az állítmány, az alanya, tárgya, határozói) átlagosan mennyi szóból állnak; a második pedig azt adja meg, hogy a szerkezetes mondatrészecskék a (DEME-konceptió szerinti értelemben) hány tartalmas szóból állnak.

5.3.3. A vlagyimiri 37 fogalmazás összesen 1610 mondatrészt tartalmaz, ez foglalkozásonként 43,5 mondatrész. Egy-egy mondat 4,46 mondatrészt, 1 tagmondat átlagosan 2,82 mondatfunkciós elemet mutat. A legkevésbé népes mondategységű dolgozatban 2,07, a legtagoltabbban 3,57 mondatrész jut egy tagmondatra. Így azt mondhatjuk, hogy nem jellemző a szovjet kisdíákokra a szerkesztettség bonyolultsága.

5.3.4. Ami a tartalmas szavak és a mondatrészecskék arányát illeti, a vlagyimiri gyermekek dolgozataiban 1,116 szóval szerkesztik a mondatrészecskéket. A minimum fogalmazásonként 1,02, a maximum pedig 1,24.

A szerkezetes mondatrészecskék és az őket alkotó tartalmas szavak összefüggése adja a másik zsúfoltsági mutatót. A 37 fogalmazás összesen 91 db szerkezetes mondatrészt 2—2 tartalmas szóból áll (ilyen 23 munka), a legmélyebb szerkesztésű is 3,00 zsúfoltságú, s csak 1 akadt belőle.

Nem vettem össze a magyar adatokat az imént ismertetett orosz nyelvi mutatószámokkal. Úgy gondolom, egyrészt a mondatrész, másrészt a szó szerkezet fogalmának DEME-féle alkalmazása inkább csak összefoglaló az eddig kialakult képet. A vlagyimiri gyerekek anyagára nézve is csak azért végeztem el a számításokat, hogy előbb említett mutatók is szemléltethetők legyenek.

6. Amikor summázni kívánjuk az eddigieket, idézzük FEJES KATALINT! „A lényeg ... nem e mutatók mennyiségében van, hanem szemléletében. A mondat szerkezeti sajátosságok a fogalmazás mondat szerkezeti sajátosságai, tehát egységükben, kölcsönös összefüggéseikben jellemzik a tanulók írásbeli nyelvhasználatát.” (37—38.1.) Egy-egy adalék: „A mondatok számával mért hosszúság és a tartalmas szavak számával mért telítettség is egyértelmű növekedést mutat, de itt már érdemes felfigyel-

nünk az egyes viszonylatokra is. Ha mondategységekkel mérem az átlagos hosszúságot, akkor igen számottevő, 86,4%-os gyarapodást jelez... Ugyanez mondategészen mérve már csak 48,6%-os fejlődés, vagyis nem mondategészekben növekedett intenzíven a fogalmazások hosszúsága, hanem a mondategészeken belül, a tagmondatok számában... (bekezdés) A fogalmazások átlagos telítettségének a növekedése megerősíti a hosszúság növekedéséből levont előbbi tanulságot. Míg a fogalmazások átlagos tartalmasszó-száma megduplázódott ..., a mondategészen belül 34%-os, a mondategységben pedig csak 6%-os a gyarapodás. Mit mondanak nekünk ezek a számok? Jelzik, hogy a nyelvhasználat intenzív fejlődése ebben az életkorban első-sorban a mondategészen belül folyik: a mondategész közvetlen tagolódása, tagmondatosodása *van a középpontban*, a tagmondatokon belül nincs feltűnő növekedés.” (58.1.) Az idézet a 3. és 5. osztályos fogalmazások egybevető elemzésének megállapításait tartalmazza. Mint tankönyvszerző, a tanulságokat alkalmazza is a II. osztályosoknak írt könyvében: „A szövegek mondat szerkezeti sajátosságait ne egymástól elszigetelten nézzük, hanem kölcsönös összefüggéseikben! A mondatrészek elemi vagy szerkezetes volta mondategész tagmondatos tagolódásával függ össze. A tankönyvrő-nak ismernie vagy éreznie kell a mondategység belső (mondatrészi) és külső (tagmondatok közti) viszonyainak optimális arányát.” (I.m. 150 1.)

Ami pedig ennek a dolgozatnak a tanulságait illeti, szembetűnő hasonlóságot árultak el egyes mutatók, ez tehát az orosz nyelvű iskolai fogalmazásokban is kecses-getőnek látszik. A tapasztalt nyelvhasználati fejlődés mellett arra figyelmeztet, hogy az életkori sajátosságokat mindig szem előtt kell tartani.

S ami nem fért ebbe a közleménybe: az itt bemutatott kép az elbeszélő műfajról készült. Ha más műfajokra alkalmazzuk az itteni módszert, az összehasonlítás ked-véért az alapfelmérést is, a műfaji különbségből adódó eltéréseket is szem előtt kell tartani. Reméljük, megéri a fáradságot.

Irodalom

- BÉKÉSI, IMRE: A szövegszerkesztés helye és szerepe az anyanyelvi nevelésben. Magyartanítás, 1977. 3.: 124—6; 1977. 4.: 153—9. p.
- BROWN, R.—BELLUGI, U.: Három folyamat a szintaxis elsajátításában. In.: G. DOVALA, M.: Olvasmányok a nyelvről óvónók számára. (Szöveggyűjtemény.) Baranya Megyei Pedagógiai Intézet, 1984.
- CSIRIKNÉ CZAHESZ, ERZSÉBET: Az alsó tagozatos tankönyvek szókincse. Acta Univ. Szegediensis, Szeged, 1979.
- DEME, LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akad. Kiadó, Bp. 1971.
- DIENES, DÓRA: A szerkesztettség hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. (Nyelvtudományi Értekezések) Akad. Kiadó, Bp. 1978.
- B. FEJES, KATALIN: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Tankönyvkiadó, Bp. 1981.
- B. FEJES, KATALIN: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. (Kandidátusi értekezés.) Az MTA kéziratára, Bp. 1986. (Lásd még a munka irodalomjegyzékét!)
- HANGAY, ZOLTÁN: Szövegtani tanulságok a fogalmazástanítás kezdeti szakaszából. In.: Adamik Tamásné (szerk.) A Budapesti Tanítóképző Főiskola Kiadványai, 1984. 12. sz.: 137—153. p.
- INHOLDER, B.—PIAGET, J.: A gyermek logikájától az ifjú logikáig. Akad. Kiadó, Bp. 1967.
- KÁROLY, SÁNDOR: Mondat és megnyilatkozás (Sentence and utterance). Népr. Nytud. XXVII. (1983.)
- KOCSONDI, ANDRÁS: Modell-módszer. Akad. Kiadó, Bp. 1975.
- KUPALOVA, A. JU.: Szlovoszocsitányije i predlozsenyje v skolnom kursze szintaksziszsa. Moszkva, 1974.
- LENGYEL, ZSOLT: A 3—10 éves korú magyar és orosz gyermekek verbális magatartásának összeha-sonlító vizsgálata. (Kandidátusi értekezés.) Az MTA kéziratára, Bp. 1983.

- LVOV, M. R.: Recs mladsih skolnyikov i putyi ejo razvityija. Moskva, 1975.
- MELCSUKI, I. L.: Ópüt teórii lingviszticeszkizh modelej „szmüszl-tyekszt”. (Szemantika, szintakszisz.) Moskva, 1974.
- MENYUK, PAULA: Sentences Children Use. M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1969.
- MIKES, MELÁNIA: Mondattani univerzálék a gyereknyelvben. A Hungarológiai Intézet kiadványai, Novi Sad — Újvidék, 1971.
- NAGY, J., JÓZSEF: A beszéd főbb sajátosságai, fejlesztendő területei 6—10 éves korban. A tanító, 1977/2.
- OROSZ, SÁNDOR: A fogalmazástechnika mérésmetodikai problémái. Tankönyvkiadó, Bp. 1972.
- RÁCZ, ENDRE—SZEMRE, GYULA: Mondattani elemzések, Tankönyvkiadó, Bp. 1972.
- RIESER, HANNES: Textgrammatik, Schulbuchanalyse, Lexikon Buske. Hamburg, 1977.
- SIMON, J.: La langue écrite de l'enfant. Párizs, 1973.
- SZALAMIN, EDIT: A magyar mondatformák kérdéséhez. Nytud. Közl. 1976/2.
- SZATHMÁRI, ISTVÁN—VÁRKONYI, IMRE: A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Kaposvár, 1979.
- SZÉPE, GYÖRGY: A nyelvtudomány ma. Gondolat, 1973.
- VELCSOV, MÁRTONNÉ: Módosítósók és kötősók történeti összefüggései. Népr. Nytud. XXVI. Szeged, 1982.
- ZSINKIN, N. I.: Razvityije pismennoj recsi ucsásishszja III—VII. klasszov. Bzv. An. RSZFSZR Moskva, 1956.

KONFRONTATIVISCHE SYNTAXUNTERSUCHUNGEN DER SCHULAUFsätze

JÁNOS L. NAGY

Der Verfasser bemüht sich mit der von LÁSZLÓ DEME ausgearbeiteter und von KATALIN B. FEJES angewandter Methode die russischsprachige Schulaufsätze zu forschen. Im Laufe der Untersuchung werden sich die Möglichkeiten, die diese Methode begünstigen und auch die, die sie weniger vergleichbar machen, erschlossen.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИНТАКСИСА СОЧИНЕНИЙ

НАДЬ Л. Я.

Автор старается изучать школьные сочинения на русском языке методом, разработанным Ласло Деме и применяемым Каталином В. Фееш. В статье раскрываются возможности пользования данным методом, и те, которые мало применимы.

PRIORITIES IN LANGUAGE TEACHING

LÁSZLÓ PORDÁNY

During the past few decades, the professed aims and methods of language teaching in general and of the teaching of English, in particular, have been continuously changing in this country, and a major tendency within the general change has been a slow, but steady, shift of emphasis from a passive skills orientation toward a more active one.¹ Verbal communication and, thus, communicative skills have been of ever increasing concern for the language teaching profession.² It has also been realized that such a shift presupposes a corresponding change in teaching methods, which have therefore been replaced or adjusted accordingly, although perhaps not, or not yet, altogether satisfactorily.

But quite apart from the methodology which was a major preoccupation at one time, the profession is still left with some basic myths, prejudices, and ignorance concerning material and problem selection and grading or, to put it simply, the question of "What to teach, when, and why?" Despite some efforts directed at change in this area, most of our language books, programs, syllabuses, courses and requirements are still based, at least in part, upon preconceived and unquestioned ideas on not only a number of items of grammatical problems, elements of pronunciation and so on, but even on a vague and poorly defined "order of difficulty", i.e. some sort of a grading practice. Most of these ideas originate from, and were probably well suited to, the times when a detailed and thorough understanding of grammar was the primary objective, or part of it, and not *a means*, as it is supposed to be now. In spite of a number of movements aimed at reducing the dominance of grammar from the 1920s or even from earlier, onward,³ as well as a lot of lip service paid to various "new ideas" about how to learn to speak a language — English, in this particular case; it seems that *the status of grammar* has seldom been seriously threatened in practice. In fact, the teaching material in many course books and other language books is still basically organized around grammar, which, in addition, is presented along well established lines of an order of difficulty, imagined or real. An overwhelming part of the background research, including the English-Hungarian contrastive projects, have dealt, and still deal, with grammar,⁴ to which, incidentally, an average of over 50% of a school teacher's total teaching time is devoted in some way or other. In addition, most test requirements give the impression that an ability to differentiate between points — often fine points — of grammar is, by far, the most important component of a general language proficiency, including communicative competence. True, the volume of teaching pronunciation has been greatly increased, but there again we seem to be dependent on certain basics which therefore always go unquestioned (see below).

The problem, of course, is not with the teaching of grammar itself; grammar should obviously be taught, and the amount should vary, among other things, with the pur-

pose of learning. The question is *what*, other than grammar, should be taught concurrently or, possibly, primarily. If we try to account for some of the causes of the inefficiency and occasional poor results of teaching, then instead of, or at least in addition to, the question of "How much grammar?", we should ask ourselves something like the following: "What are the factors, in an actual communicative situation, that most hinder, obstruct, or otherwise affect communication?" Or, to put it more simply and personally, if I, a Hungarian student of English, want to carry on a conversation with an Englishman (an American etc.), what are the things that I have to watch closely to be able to get my messages through?

A long-term experiment was recently started, the purpose of which is to help find out how grammatical and non-grammatical errors share in accounting for various types and degrees of communication failures. Somewhat contradictorily to grammar-based expectations, the preliminary findings suggest that many grammatical errors, including some of those usually considered most serious in language teaching, tend to affect very little or hardly at all the intelligibility or comprehensibility of the message, while other errors frequently cause partial or total misunderstanding or unintelligibility. In terms of the relationship between communicative success or failure, on the one hand, and the share of grammatical and non-grammatical errors, on the other, several types of correlation may be found, which, in a simplified manner, can be summed up in four basic relationships: (1) Good grammar — good communication; (2) Good grammar — poor communication; (3) Poor grammar — good communication and; (4) Poor grammar — poor communication.

Of the four, it is naturally cases 2, and 3, that are of interest here, as they indicate that fairly good communication may well pivot on factors other than necessarily good grammatical usage. The question, of course, is precisely what these factors are. Not considering, for the moment, pronunciation and various non-linguistic features such as gestures and body language, errors that can override the significance of grammatical ones in communication may be generally grouped into two basic classes: (1) those related to semantic factors; and (2) those which owe culturally derived or based.

The first of the above categories of error is the seemingly familiar class of semantic-lexical, or lexico-semantic errors. A good portion of these errors are caused by interference from native Hungarian, which, in turn, is generated by various differences between the semantic structures of English and Hungarian, between lexical items, semantic fields, and collocations. A typical example of a type of error caused by semantic-lexical interference is:

"You have been unveiled" for situationally appropriate

"You have been exposed" (Cp.: H. „leleplez”).

On a superficial level at least, such and similar errors are common knowledge for the practicing teacher, but their significance is too often dismissed, as it is not always realized that they can do far more damage to the message, especially if they occur multiplicatively, than would possibly be done by various grammatical errors.

The second class of errors can be covered by the blanket term "cultural". These are often less tangible and more complex errors than those belonging in the first class, and are caused by a multitude of subtle and not so subtle differences between the target culture and the source culture, which, in the case of Hungarian and English, are especially numerous and far-reaching, although relatively seldom manifest, and mostly not easy to identify.

The following example illustrates one of the many types of errors falling into this category of errors. A so-called „végzős” (graduating) student-teacher in a Hun-

garian university once put the following question to a visiting American educator: "Do your students also hate going down to the country to teach?" (Cp. H. „Önöknél sem szívesen mennek le a hallgatók vidékre tanítani?"). Whereby he produced a question obviously incomprehensible to his interlocutor, despite the fact that the sentence was correct in any linguistic sense. The source of the error in this particular case was the erroneous underlying assumption that a „főváros versus vidék" ("capital versus the rest of the country") type dichotomy is a cultural universal, which, however it is not, in fact, if anything, it is much closer to being a characteristic cultural "Hungarianism". In other words, what we have here is an example of „cultural accent" caused by cultural interference.

The implications are manifold and may have many ramifications. The immediate and obvious, point is that there should be much more attention given, and significance attached, to certain lexical, semantic, and cultural components in acquisition as well as contrastive research, and eventually in teaching itself. This goes emphatically for the cultural component, as this is an unexplored area, while some results have already been achieved in the field of lexical-semantic studies.

II.

In an attempt to be fair to contemporary teaching practices, I mentioned earlier that pronunciation is one area where a number of changes *have* been taking place, if nothing else, by the simple fact that a lot more pronunciation is being taught today than was done before. But here again, it seems that we are preoccupied with certain things while others, more important or at least equally so, do not receive adequate attention and this, I believe, is what accounts for many of the failures in teaching Hungarian students of English a so-called good accent.

The case in point is the sound system, i.e. the English sounds mainly in themselves, which on the average take up at least as much teaching time in most of our schools as all the other features of pronunciation together, and possibly more. The sounds in English have been described most accurately, and this, coupled with a handy contrastive or comparative approach, makes them highly suitable for systematic teaching. This does not mean, however, that a detailed knowledge of isolated sounds is also the most important element of a generally good pronunciation. Quite important, but by no means the most important. It is possible, on the one hand, to speak fluently and with a reasonably good general acoustic effect with only a moderate to fair mastery of individual sounds — with a Hungarian-type trilled "r", for example — provided the speaker has learned how to combine them into larger units and has sufficiently acquired the basic patterns of stress, rhythm and intonation. On the other hand, the learner's listening comprehension may be affected more seriously by his lack of proficiency in any of these latter features than by an incomplete mastery of individual sounds. For some examples of simple and not infrequent sound combinations, consider the alveolar fricatives [s, z] and stops [t, d] plus the palatal semivowel [j] combinations, optionally and in rapid speech mostly coalescing into palato-alveolars [ʃ, ʒ] and affricates [tʃ, dʒ] respectively, as in the following:

1. [ə, fʃ əɾ]
[əfko:ɾfʃjukæn]
2. [itwəʒjo:ɾfalt]
[huseʒjukænt]

this year, and
of course you can
it was your fault, and in
who says you can't,

3. [wountʃtə] [ouvertʃər] American English, and 4. [husedʒukud] [edʒukeifn] clusively, in American English.	won't you, and overture, this latter especially in who said you could, and education, again tendentiously, but not ex-

Such and similar instances of assimilation can heavily interfere with the listening comprehension of the learner who does not expect them or does not know *where* to expect them, and yet, except for a few university handouts, we seem to have hardly any teaching material — and possibly very few language courses — dealing with them in significant detail.⁵

At the same time, generations of Hungarian learners of English have been producing such displeasing and yet easily correctable errors as [ə, zwei] (this way), [blagbɔ:rd] (blackboard), [d, zlike] (dislike), and even [bazik] (basic), transferring a type of Hungarian regressive assimilation not normally operating in English, apparently because they were never taught the differences between English and Hungarian assimilation rules.

Finally, for the case of stress and rhythm. We cannot be blamed in *this* area, we might hope, as we now more or less systematically teach these once elusive components. The question is: how; and what are the priorities? For one thing, we tend to concentrate on weakly stressed and unstressed syllables in practicing word, as well as sentence, stress, as these are expected to present (and they do present, in fact) special difficulties for Hungarian learners — as for most other learners, for that matter. But again, while aiming at an important target, we could well be missing another one which is at least equally important. It is clear that an undue stressing of non-or weakly stressed syllables can produce the effect of a “heavy accent”, as it were, especially when coupled with wrong or inappropriate intonation patterns, but we know very little of the extent to which this type of overstressing tends to affect the communicative value of the utterances. At the same time, *failing to stress* certain syllables that should normally be strongly stressed can easily cause a total or partial failure in communicating the message.⁶ In the case of many Hungarian learners of English, a number of errors of this general class are especially disturbing as they are quite frequent and often systematic.

Let us briefly recall at this point that Hungarian, in a general comparison with English, is a language of “initial position primary stress” not only in terms of individual words but also in its various collocations and other two-or three-word compounds, among them the so-called „jelzős főnevek” or attributive plus noun compounds, and many even longer units, including various breadth-groups and sentences. This often lends Hungarian speech the impression of a generally descending structure or falling cadence, to put it somewhat non-technically, as illustrated for instance by the following sentence:

„Nagyon szép hangja van ennek a lánynak.” as compared to English “This girl has a *beautiful voice*.”

Compared to this type of possible, or optional, and in many cases mandatory, single-stressing, English speech is mainly characterized by a double stressing, or triple and multiple stressing of units of corresponding lengths. An overwhelming majority of two-word compounds, notably the already mentioned „jelzős főnevek” — attributives plus nouns, are double stressed. In various contexts, the second element is more strongly stressed, or may even bear the only full stress, whereby the compound is occasionally single-stressed on the second element, a reverse image of the correspond-

ing Hungarian compound. Thus, while in Hungarian we have „*piros toll*”, „*jó fiú*”, „*szép hang*”, „*Mátyás király*”, *New York*, etc., in English we may get a red *pen*, a good *boy*, a nice *voice*, King *George*, and *New York*. The same goes for instance for Romance-type inverted compounds, as in “Secretary *General*”, “heir *apparent*”, or “notary *public*”, and further, to a number of other two-element units including such questions as English “What’s *that*?” as opposed to Hungarian „*Mi az?*”

Three-member compounds, not surprisingly, tend to receive their strongest stresses on their last members, while the first ones are also usually stressed, as for instance in “Commander-in-*Chief*”, “merry-go-round”, or “*New York City*”. This, in marked contrast to softly falling Hungarian cadencies, often gives English speech the general impression of a pulsating and sometimes vigorous rhythm or beat, whereby, in addition to differences in individual stress patterns, we can discern a difference in the general nature of stressing in the two languages.

Relatively few Hungarian students of English seem to fully realize even the basics of English stressing and rhythm, let alone learn them satisfactorily, and one of the reasons is obviously the fact that this area receives less attention than would be justified and necessary in research and in teaching.

Meanwhile, many Hungarian language courses, teaching institutions, and in fact even teacher training colleges and universities continue to turn out or graduate students with an unbalanced proficiency in the language, the communicative usability of which is limited. It may take some time to significantly change this situation, and the changing process could be accelerated by a rethinking of some of the priorities in teaching and in the background research.

Notes

1. The present study is a revised and somewhat abbreviated version of a paper read recently at a language teaching conference in Pécs.
2. Studies on various aspects of communicative language teaching abound. For some representative works, see e.g.: RIVERS, W. M., *Communicating Naturally in a Second Language*, CUP, 1983; BRUMFIT, CH., *Communicative Methodology in Language Teaching*, Cambridge University Press 1984; and, in Hungary, any of a number of studies by P. MEDGYES, as e.g.: *Angoltanításunk fő gondjai* (The main concerns of teaching English in this country), *Pedagógiai Szemle*, XXXIV., 1984.
3. Ultimately, the idea of the „szóbeli kezdő szakasz” (initial oral phase) in Hungarian secondary schools, goes back to pre-war studies of the direct method, which in turn go back to Berlitz’ classic work in the late 19th century.
4. Of the dozen or so studies to be published within the framework of the English—Hungarian Contrastive Project, there is only one that *does not* deal with grammar and closely related matters. Budapest, forthcoming.
5. In „András-Stephanides”, one of the most widely used university textbooks in teaching English pronunciation in Hungary, less than one page is devoted to these types of assimilation, while much more space is given to questions which probably present less of a learning problem. See e.g.: L. T. ANDRÁS and E. STEPHANIDES, *An Outline of Present-Day English Structure*, Vol. 1, Introduction — Phonetics and Phonology, Tankönyvkiadó, Budapest, 4th edition, 1982., pp. 111—112.
6. For a classic example of a general type of such failures, think of Roger Kingdon’s German student of English, who kept being sent to Kensington instead of Camden Town, where he tried to say, he wanted to go. ROGER KINGDON, *The Groundwork of English Stress*. Longmans, London, 1958. xi.

A NYELVOKTATÁS PRIORITÁSAI

PORDÁNY LÁSZLÓ

A tanulmányban a kiejtés tanításának néhány elhanyagolt, ugyanakkor a szerző szerint fontos, tehát fejlesztendő területével foglalkozik, angol—magyar viszonylatban. Ilyen a mássalhangzó-hasonulások, illetve a jelzős főnevek és más kéttagú egységek hangsúlyozásának kérdése. A tanulók által elkövetett nyelvi hibák azt mutatják, hogy ezen a területen erősen érvényesül az interferencia. Az ilyen típusú hibák rendszerint nagyobb mértékben gátolják a verbális kommunikációt, mint az egyes beszédhangok helytelen képzése.

ПРИОРИТЕТ ЯЗЫКОВОГО ОБУЧЕНИЯ

ЛАСЛО ПОРДАНЬ

В статье рассматриваются некоторые «забытые» вопросы обучения произношению, но, по мнению автора, являющиеся чрезвычайно важными и достойными их дальнейшего изучения. (Имеются в виду венгерский и английский языки). Таковы, например, вопросы ассимиляции согласных, произношение адъективных существительных и других двучленных единиц. Ошибки, допущенные учащимися, показывают, что в этой области резко проявляется интерференция. Ошибки такого типа, как правило, в большей степени препятствуют вербальной коммуникации, чем неправильное образование отдельных звуков речи.

SZÓFAJI FREKVENCIÁK ÉS KULCSSZÓK NAGY LÁSZLÓ LÍRÁJÁBAN

VASS LÁSZLÓ

1.0. Az igeképzők gyakorisági adatai Nagy László költészetében c. dolgozatomban¹ bemutattam a költő igeképző-használatának főbb specifikumait, jelezve, hogy azok stilisztikai relevanciája csak más mennyiségi jellemzőkkel s csak különböző minőségek együtthatójaként értékelhető megbízhatóan.

A Nagy László-i poézis nyelvészeti-stilisztikai jellegzetességeinek feltárására irányuló kutatásaim újabb eredményeként jelen dolgozatom első részében (1.) a már ismert karakterisztikákat továbbiakkal egészítem ki, mégpedig a költő lírájának szófajstatisztikai jellemzőivel, s képet adok az alapvető szófajok életművön belüli megoszlásának tendenciáiról is; második részében (2.) pedig a Versben bujdosó c. kötet (Szépirodalmi, Bp. 1973.) időkeretei között kísérletet teszek az említett tendenciák meg a költői valóságérzékelés és -értelmezés analóg változásainak tematikai-stilisztikai megközelítésére és jellemzésére.

1.1. Vizsgálataim elméleti, metodológiai alapját PIERRE GUIRAUD Les caractères statistiques du vocabulaire c. összefoglaló munkája jelenti (Páris, 1954.), melyet magyar nyelven J. SOLTÉSZ KATALIN ismeretett.² Az eredmények összemérhetősége miatt ugyanakkor szem előtt tartom a már meglévő felmérések gyakorlati szempontjait és adatait, mindenekelőtt SZENDE TAMÁS 58 983 szövegszó terjedelmű — Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költészetéből való — korpuszon,³ továbbá ZSILKA TIBOR 6254 szövegszó méretű — Cselényi Lászlótól és Juhász Ferentől vett — mintán⁴ megállapított mutatóit.

1.2. A szófajstatisztikai vizsgálat terjedelmét a Versek és versfordítások c. háromkötetes gyűjtemény (Magvető, Bp. 1978., második, bővített kiadás) első kötetének költeményei adják: mintegy harminc ciklusba rendezett 425 vers. A feldolgozott állomány teljesnek tekinthető; csak a Képversek és betűversek c. ciklus nyelvi anyagát nem tartalmazza.

Nagy László életművének egészében (az említett megszorítással) 70 185 szövegszó szerepel. A minták szófajmegoszlása a következő oldalon látható.⁵ A táblázat első és második oszlopa Nagy László szókincsének abszolút és relatív szófajmegoszlását mutatja, a harmadik és a negyedik SZENDE összesített adatait tartalmazza,⁶ az ötödik ezekhez viszonyítja a Nagy László lírájára kapott relatív értékeket, a hatodik és a hetedik oszlop pedig a két felmérés eredményeit összegezve tünteti fel.⁷

A táblázat utolsó oszlopa (a más-más időkből és költőktől vett szövegminták terjedelmére való tekintettel) jó közelítéssel reprezentálja a magyar líra szófajhasználatát, a számba vett tizenöt szófaj gyakorisági normáját költészetünkben (teljesebbé téve egyúttal a különböző nyelvi rétegek használatbeli gyakoriságáról eddig kialakult képét⁸).

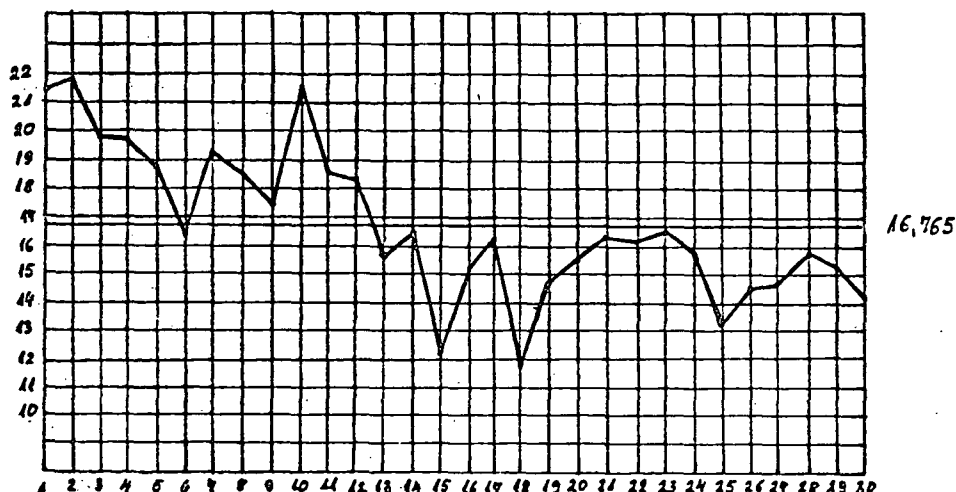
		%		%	%		%
Ige	11 767	16,765	8 491	14,396	+2,369	20 258	15,683
Főnév	24 846	35,400	16 225	27,508	+7,892	41 071	31,508
Melléknév	6 769	9,641	8 553	14,501	−4,860	15 322	11,862
Számnév	431	0,614	547	0,926	−0,312	987	0,757
Névmás	2 899	4,130	3 794	6,431	−2,301	6 693	5,181
Határozószó	4 326	6,163	2 954	5,008	+1,155	7 280	5,636
Főnévi igenév	456	0,649	500	0,847	−0,198	956	0,740
Melléknévi igenév	1 525	2,172	1 536	2,608	−0,436	3 061	2,369
Határozói igenév	857	1,221	487	0,825	+0,396	1 344	1,040
Határozott névelő	7 953	11,331	654	9,585	+1,746	13 607	10,535
Határozatlan névelő	238	0,339	431	0,736	−0,397	669	0,517
Névutó	717	1,021	840	1,426	−0,405	1 557	1,205
Kötőszó	5 407	7,703	6 789	11,510	−3,807	12 196	9,441
Módosítószó	1 547	2,204	1 718	2,912	−0,708	3 265	2,527
Indulatszó	447	0,636	464	0,786	−0,150	911	0,705
Összesen:	70 185		58 983			129 168	

1.3. A stílusstatistikai sajátosságok feltérképezésekor a szófajok használatbeli gyakoriságának átlagértékeiről értelemszerűen az elkülönített korpuszok karakterisztikáinak elemzésére és egybevetésére kerül a hangsúly. A minták jellemzőinek a hazai szakirodalomban szokásos számszerűsítésén, valamint az eltérések információértékének kihüvelykezésén túl felmérésem célja az életmű egymást követő metszeteiben jelentkező különbségek tendenciáinak nyomon követése és bemutatása. Ehhez jó eszköz a szóanyag relatív frekvenciáinak grafikus ábrázolása: a frekvenciadiagram. A szófaji frekvenciák az adott korpusz, jelen esetben az életmű teljes hosszának szófajmegoszlásáról kivetített képet tovább árnyalják, s alakulásuk fontos ismérve lehet az egyéni stílus fejlődésrajzában is. A frekvenciadiagramok ugyanis a nyelvi anyag egészének és kisebb egységeinek (ciklusok, hosszú versek) karakterisztikáit sorrendjükben, illetőleg együttesen szemléltetik.⁹ Terjedelmi okokból itt csak az ige, a főnév és a melléknév frekvenciadiagramját mutatom be.

1.3.1. Minthogy a szöveg dinamizmusában a vezető szerep az igéké, a vizsgált korpusz elsődleges szófajstatistikai paramétere az igéknek a szövegszavakhoz meg a többi szófajhoz viszonyított aránya. Nagy László költészetében e mutatók értéke elég nagy (1. az 1.2. részben), azaz lírája meglehetősen igés.

E reláció változásairól az igei frekvenciadiagram tájékoztat. (A grafikon abszcisszáján a ciklusok és a hosszú versek vannak feltüntetve kötetbeli s nagyjából időrendi sorrendjükben, tehát pl. az 5. sorszám a Gyöngyszoknya c. hosszú verset, a 26. a Műtét Anyánk szemén c. ciklust jelöli stb.; függőleges tengelyén pedig az igék átlagmutatója és frekvenciái szerepelnek.)

%

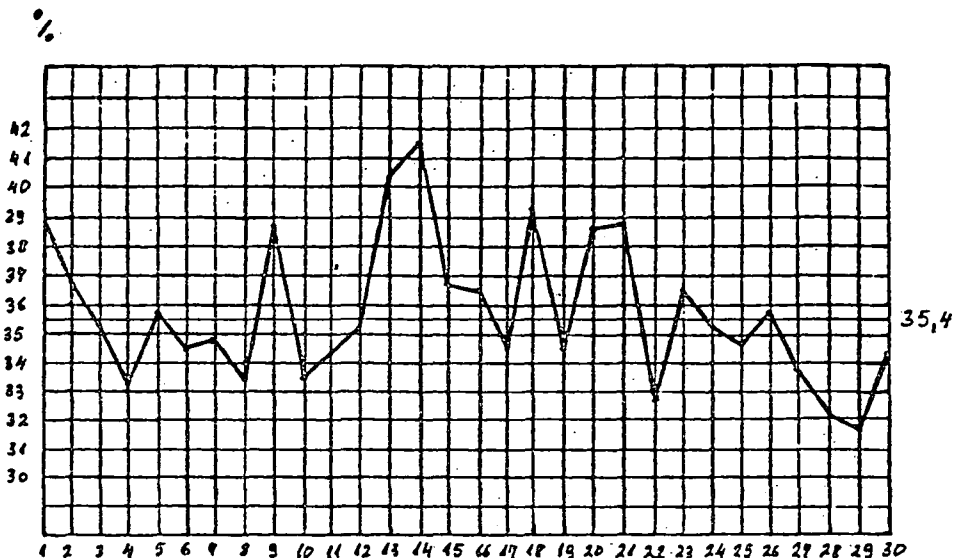

A diagram határozottan süllyedő tendenciát mutat, vagyis az életműben előre haladva aránylag egyenletesen csökken az igéknek a szövegszavakhoz mért aránya. Ebben a tendenciában egyrészt az igei jelentéstartalmak háttérbe szorulása, másrészt pedig a versszöveg dinamizmusának csökkenése fejeződik ki. Ez következik a létige állító és tagadó alakjainak növekedéséből is.

1.3.2. Feltűnően magas Nagy László életművében a másik alapvető szófaj, a főnév szöveggyakorisága (1. az 1.2. részben). A főnév — ige reláció Nagy Lászlónál 2,111:1-hez, SZENDE korpuszában pedig (számításom szerint) 1,91:1-hez. E két szó-

fajkategória a költő lírájának 52,166%-át teszi ki, míg a viszonyítási alapul szolgáló mintának csak 41,903%-át.

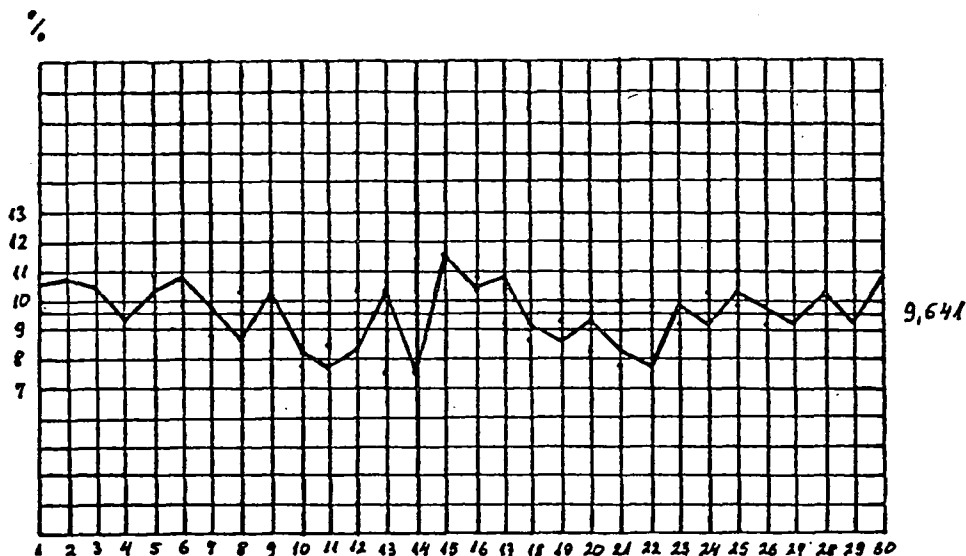
A következő (már ismert felépítésű) diagram a főnévi szófajkategória relatív frekvenciáinak alakulását ábrázolja az életmű teljes hosszában.

A diagram az előzőhöz hasonló tendenciájú, de csökkenésének mértéke lényegesen kisebb az igei kategóriáénál. E viszonylagos változás részben az elvonatkoztatás, az általánosítás igényének fokozódásával, részben a fogalmi elhatárolások jelentőségének megnövekedésével, végül pedig bizonyos létélmények állandósulásával függ össze.

1.3.3. A melléknév relatív gyakorisága Nagy László lírájában jóval kisebb, mint a viszonyításul felhasznált mintában (1. az 1.2. részben). A melléknév — főnév reláció a költőnél 0,272:1-hez, míg amott 0,527:1-hez.

Az alábbi grafikon a melléknévi frekvenciákat szemlélteti.

A diagram eső-emelkedő tendenciájú; szélső értékeit a Búcsúzik a lovacska (14. sorszám) és a A Zöld Angyal (15. sorszám) c. hosszú versek képviselik.

1.4. A felvett, itt azonban csak főbb számértékeiben közölt és elemzett adatok egymással újabb viszonylatokba állíthatók, s e relációk tendenciái az életmű szófajmegoszlásának további — formai és tartalmi — sajátosságaira vethetnek fényt.¹⁰ Az azonban a bemutatott frekvenciaviszonyokból is kitűnik, hogy a Nagy László-i poézis a számok, a nyelvi anyag elvont kategóriái felől is hiteles tükrö a valóságviszonyok változásainak, jelzésszerűen: az 1940-es 50-es évek történelmi sorsfordulójának, forradalmi lendületének, illetőleg a társadalmi folyamatok fokozatos lelassulásának, majd a kialakult struktúrák megmerevedésének s a fogalmi differenciáltság ezzel párhuzamos előtérbe kerülésének az 1960-as évek második felére és tovább.¹¹

2.1. Az 1967 és 1973 között keletkezett költeményeket tartalmazó Versben bujdosó c. kötet szerkezeti vizsgálatával fő célom a valóságviszonyok átrendeződési folyamatával analóg frekvenciaváltozások stílusstatistikai módszerekkel elérhető sajátosságainak feltárása. Ez a fontosabb strukturális jellemzők és a szókészlet szemantikai oldalának együttes, egyszóval aritmo-szemantikai elemzését igényli, s alapjául a szókészleti elemeket előfordulásuk csökkenő sorrendjében felsorakoztató gyakorisági listák szolgálnak.¹²

A Versben bujdosó c. kötet 12 794 szövegszónyi teljes hosszát összesen 4560 jeltípus teszi ki.¹³ Ebből az egyszéri szóelőfordulások száma 3209. A kötet tartalmas szövegszavainak részesedése 9533 (74,51%), a tartalmatlanoké pedig 3261 (25,49%).

2.2. A kötet szókincsének eloszlása a következő: az első oszlop az 1—100. leggyakoribb jeltípus összes előfordulását mutatja, a második ezeket az értékeket a kötet teljes hosszának százalékában fejezi ki, a harmadik pedig a viszonyításhoz segítségül vett minta adatait tünteti fel:

		%	%
az 1. szó	1401	10,95	9,59
az 1— 10. szó	2595	20,28	21,59
az 1— 50. szó	4033	31,52	35,55
az 1—100. szó	4912	38,39	44,08

A leggyakoribb jeltípusok realizációjának százalékaránya a szókészleti elemek ismétlődésének indexe: nagyobb szám esetén nagyobb az ismétlődés és fordítva. A táblázatból kiolvasható, hogy a Versben bujdosóban meglehetősen alacsony a leggyakoribb lexikai egységek előfordulása. Megerősíti ezt az is, hogy a kötet teljes hosszának 25%-át 22, a felét pedig 276 lexéma teszi ki, míg a viszonyításhoz használt minta azonos méreteit 17, illetőleg 143 szó.¹⁴

2.3. Közismert, hogy a szöveg legfontosabb szerkezeti tulajdonságai a szókincs relatív gazdaságossága (koncentrációja): az 1—50. tartalmas szó és a minta teljes hosszát adó szavak számának hányadosa, valamint viszonylagos gazdagsága (diszperziója): a jeltípusok és az összes jel négyzetgyökének hányadosa, továbbá a korpusz (egyszéri szóelőfordulásainak az összes jelhez mért arányával is kifejezhető) excentricitása. Felsorolásuk sorrendjében ezek a jellemzők a különböző mintákban így festenek:¹⁵

			%
Tóth Árpád	0,139	36,174	15,134
Juhász Gyula	0,129	28,576	12,255
Szabó Lőrinc	0,102	29,957	12,764
Cselényi László	—	19,6	—
Juhász Ferenc	—	25,41	—
Nagy László	0,126	40,314	25,082
Átlag:	0,124	30,005	16,308

A számszerűsített tulajdonságok egybevetésével látható, hogy a Versben bujdosó szóanyagának koncentrációja — a lexikai elemek meglehetősen alacsony ismétlődési indexe ellenére is (1. a 2.2. részben) — az átlag közelében van, gazdagsága és excentricitása viszont valamennyi mintáénál nagyobb.

A kiszámított jellemzők, illetőleg különbségeik háttérében a kötet sajátos szerkezetű szókincese áll: ez egyfelől néhány szó sűrű visszatérésében, tehát igen nagyfokú koncentrációjában, másfelől a szókészlet többi részének erős diszperziójában, azaz gazdagságában nyilvánul meg. Ezt a megállapítást a kötet minden mintáénál magasabb, 0,3564 értékű type—token viszonya is alátámasztja.

2.3. A sűrűn visszatérő, vagyis nagy koncentrációjú szavak a témával, illetőleg a témára orientáltság mértékével vannak összefüggésben: „A koncentrációnak, a legfontosabb szavak gyakori ismétlésének háttérében a lényeg erős hangsúlyozása, a motiváció igénye áll, míg a szókincs gazdagságában megnyilatkozó diszperzió a minél részletesebb, aprólékosabb jellemzésre, karakterizációra való törekvés folyamánya.”¹⁶ Az 1—50. tartalmas szó elnevezésére J. SOLTÉSZ KATALIN találóan a témaszó kifejezést használja.¹⁷ A Versben bujdosó c. kötet témaszói ismétlődésük csökkenő sorrendjében a következők: *van, lát, fej, föld, vér, nagy, szem, virág, ég* (főnév), *tud, halál, hó, jó, jön, világ, kéz, csillag, áll* (ige), *fehér, seb, száj, szív* (főnév), *haj, anya, ad, fekete, ló, tűz*, (főnév), *zöld, atya, kés, út, ablak, ágy, kell, két, szél, tél, álom, láng, kár, magas, piros, éj, él* (ige), *szép, akar, asszony, fiú, ház*.¹⁸

A témaszók halmazából kerülnek ki a szerzőre, illetőleg a vizsgált korpusz tematikai-stilisztikai rétegére legjellemzőbb szók, az úgynevezett kulcsszók. A Versben bujdosó kulcsszavainak húsz szóból álló listáját részben SZENDE jegyzékének figyelembevételével (pl. több, nála is nagy gyakorisággal szereplő szó: *nagy, virág, jó, világ, csillag, kell, akar* stb. törlésével), részben pedig az igen általános használatú és tág jelentésű témaszók (pl. testrésznevek) elhagyásával állítottam össze.¹⁹ A fenti szempontok alapján a kötet kulcsszavai a következők: *lát, föld, vér, ég* (főnév) *tud, halál, hó, fehér, seb, anya, fekete, ló, tűz* (főnév), *zöld, atya, kés, tél, álom, láng, asszony*.

A kulcsszavak közti szemantikai kapcsolatok (mezőösszefüggés, szinoníma) révén lehetővé válik néhány szó összevonása, s ezáltal a jegyzék egyszerűsítése is. A kulcsszavak valamennyi alakváltozatát és összetételét meg a velük jelentésanilag összefüggő szavakat is (pl. *tűz, láng, izzik, sült* stb.) számba véve és nagyobb csoportokba rendezve, az előző kép némileg módosul. Az így kialakított lista élére a következő — a kulcsszó nagybetűs írásképével jelölt — szócsoporthoz kerülnek (zárójelben az előfordulási gyakoriság): 1. HÓ (117), 2. HALÁL (114), 3. TŰZ (99), 4. VÉR (83).

Ezek a szócsoporthoz döntő szerepet játszanak a Versben bujdosó c. kötetben; ugyanakkor fényt vetnek a valóságviszonyok költői feldolgozásának és változásainak az elvont frekvenciadiagramok tendenciái mögött meghúzódó irányaira és eredményére a tematikai-stilisztikai oldalról.²⁰

Jegyzetek

1. VÖ. A JGYTF Tudományos Közleményei (1985). pp. 93—99.
2. J. SOLTÉSZ KATALIN, Guiraud statisztikai módszere a szókincs vizsgálatában. = ÁltNyTan. I. (1963). pp. 263—272.
3. SZENDE TAMÁS, Szóstatistikai vizsgálatok Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján. = Nyr. 92. (1968.) pp. 287—300.
4. ZSILKA TIBOR, A költői nyelv statisztikai vizsgálatáról. = NytudÉrt. 58. (1967.) pp. 580—586.
5. A szófaji értékek megállapításakor a SZENDE alkalmazta elveket vettem alapul. (VÖ. SZENDE TAMÁS, i. h. 290—291.)
6. VÖ. SZENDE TAMÁS, i. h. 297.
7. Itt jegyzem meg, hogy bár a felmérést nem számítógépen végeztem, a mennyiségi vizsgálat szám-szerűségei a statisztikailag elfogadható határokon belül vannak.
8. VÖ. NAGY FERENC, Kvantitatív nyelvészet (1972.) pp. 92—94.
9. A szófajok abszolút és relatív megoszlását tehát ciklusonként külön-külön is elkészítettem, ezek adatolása azonban meghaladná dolgozatom kereteit.
10. A névszói szintagma — ige arány például dinamikusan emelkedő trendet követ stb.
11. A csak fő vonalaiban megragadott, de tartalmilag is igazolható változások érvényességét alig vagy egyáltalán nem csökkenti az, hogy számos költemény több-kevesebb módosítással nyerte el végleges formáját.
12. A gyakorisági listákról terjedelmi okok miatt csak a dolgozatom tárgyához szorosan hozzátar-tozó adatokat adhatom meg.
13. Ennek az állománynak a szófajmegoszlása nem mutat számottevő eltéréseket az életmű egészére vonatkozó átlagértékektől, ezért ismertetésétől itt eltekintek.
14. VÖ. SZENDE TAMÁS, i. h. 293.
15. A táblázat néhány jellemzőjét a minták alapján én számítottam ki (vö. SZENDE TAMÁS, i. h. 295—296. és ZSILKA TIBOR, i. h. 586.); a hiányzó mutatók meghatározásához nincsenek meg a szükséges adatok.
16. VÖ. J. SOLTÉSZ KATALIN, i. h. 271—272.
17. VÖ. J. SOLTÉSZ KATALIN, i. h. 268.
18. A bemutatott jegyzék nem teljesen azonos az 1—50. tartalmas szó listájával, ez azonban a vizs-gálatot, illetőleg a karakterisztikák értékeit (minthogy kiszámításukhoz mindig az utóbbit hasz-náltam) nem érinti. (Az eltérés egyébként abból adódik, hogy az 1—50. tartalmas szövegszó lis-táján a létige alakjainak összevonásával és a csekély információértékű határozószók meg in-dulatszók elhagyásával keletkezett néhány helyet a következő zónába eső szavakkal töltöttem be.)
19. VÖ. SZENDE TAMÁS, i. h. 300. A kulcsszavak listája ezért nem mentes minden szubjektivitástól.
20. Ezeknek a megállapításoknak az érvényességét aligha korlátozzák azok a tények, hogy az így kialakult szócsoportok egyes tagjai bizonyos tudattartalmak archetipikus kifejezői, s hogy Nagy László korábbi periódusaiban sem éppen ritkák, ha tudjuk például, hogy ugyanezek a lexémák. (pl. hó, tél, jég) éppen az 1960-as évek közepére, második felére érik el legnagyobb szemantikai kiterjedésüket.

WORTARTTENDENZEN UND SCHLÜSSELWORTE IN DER LYRIK VON LÁSZLÓ NAGY

LÁSZLÓ VASS

In dieser Mitteilung referiert der Verfasser über die neueren Ergebnisse der Untersuchung, die sich auf die Eröffnung der sprachwissenschaftlich — stilistischen Charakteristika der Poesie von LÁSZLÓ NAGY richten. Einerseits spricht er über die wortartstatistischen Charakteristika des Lebens-werks und über Frequenztendenzen der grundlegenden Wortarten, andererseits — auf Grund von der arhythmo-semanticen Analyse des Bandes „Versben bujdosó” — über die mit stilstatistischen Me-thoden erreichbaren Zusammenhänge der genannten Tendenzen und der dichterischen Bearbeitung bzw. Änderung der Wirklichkeitsrelationen.

ФРЕКВЕНЦИИ ПО ЧАСТЯМ РЕЧИ И КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА В ЛИРИКЕ Л. НАДЬ

ЛАСЛО ВАШ

В данной работе отчитываюсь о новейших результатах исследований, направленных на открытие лингвистико-статистической характеристики поэзии Л. Надь: с одной стороны о статистических характерных и главных тенденциях фреквенции по частям речи; с другой стороны аритмо-семантическим анализом одного из собранных сочинений поэта („Versben bújdosó”) отчитываюсь о соотношениях упомянутых тенденций и разработки поэтом отношений действительности, и о соотношениях изменений тенденций достигаемых стиливо-статистическим методом.

**ROMAIN ROLLAND ET PAUL FORT
(CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE L'ITINÉRAIRE
IDEOLOGIQUE DE R. ROLLAND)**

GUSZTÁV CVENGROS

Les relations artistiques de Romain Rolland et de Paul Fort n'ont pas encore fait l'objet d'une étude spéciale. A notre connaissance, ce problème a été posé pour la première fois par Anatole Lounatcharsky¹. Un matériel d'archives publié par Henri Giordan projette aussi de la lumière sur un des aspects de cette question².

Pour examiner ce problème complexe, il est nécessaire, à notre avis, de tenir compte des conseils méthodologiques de V. I. Lénine³ et, bien sûr, de la formation de la conception du monde de R. Rolland, de cet homme en route, de ses goûts esthético-littéraires, autrement dit, de son itinéraire idéologique. Dans notre contribution nous abordons aussi le problème de l'influence qu'a pu exercer Paul Fort sur l'auteur de « Colas Breugnot ». Cette question particulière, elle aussi, nécessite l'étude des problèmes relatifs à la formation première de R. Rolland. C'est à juste titre que l'académicien Victor Jhirmounsky souligne que l'influence « d'une grande individualité poétique » n'est possible qu'au cas où pour « une influence pareille » il existerait « une nécessité intérieure » dans la littérature réceptrice⁴.

Écrivain réaliste, R. Rolland suivait avec un intérêt soutenu la naissance et l'évolution de nouveaux courants de l'art (l'impressionisme, le cubisme) et la floraison de la poésie de la vie intérieure. Sa formation philosophique, et particulièrement la connaissance de Spinoza lui fournit les moyens théoriques pour expliquer l'apparition de ces courants. Le philosophe hollandais affirmait que tous les objets et phénomènes existant dans le monde des contingences ont pour base de leur existence la nécessité objective.⁵ Ayant en vue Pablo Picasso et Georges Braque R. Rolland écrivait dans une de ses « Chronique parisienne » (de janvier 1913) publiée dans « La Bibliothèque Universelle et Revue Suisse » : « La rigoureuse nécessité qui mène l'esprit humain les a fait apparaître, à leur moment marqué, dans l'histoire de l'art » (p. 178). Procédant ici même à l'analyse de la peinture française « dans sa multiple unité », R. Rolland, qui s'inspire d'Héraclite et d'Empédocle, fait comprendre que « la lutte et l'équilibre des deux forces opposées » constituant « l'âme de l'époque » est à l'origine de la nécessité du « mouvement en avant ». Il s'exprime de la même manière à propos de l'impressionnisme dans la peinture. L'écrivain y voit une nouvelle vision artistique, de nouveaux moyens expressifs. Pour juger les impressionnistes « avec quelque justice », écrit R. Rolland, il faut commencer « par tâcher d'entrer dans la vision de l'artiste » sans toutefois « renoncer » à sa « façon de voir » (p. 181). D'après lui, les impressionnistes sont « de purs lyriques, livrés à l'abondance éclatante de leurs sensations » ; « ils peignaient comme l'oiseau chante » (p. 174). Ils peignent du premier coup ce qu'ils voient en marquant la réalité du seuil « de l'impression directe, immédiate ». En rendant son dû à cette façon de voir artistique, R. Rolland souligne toutefois et à juste titre que cet angle de vision a ouvert la porte à un « subjectivisme effréné » qu'il condamne. Il prévient les peintres contre l'engouement de « dépouiller

les choses » de leurs éléments réels et de « façonner le réel à l'image de l'esprit ». Ce serait, ajoute-t-il, « une figuration purement lyrique du réel », donc loin de l'art réaliste. C'est pourquoi il faut juger les nouveaux courants, conclut R. Rolland, par leurs chefs (Monet, Picasso, Braque), plutôt que par le reste d'artistes dans les créations desquelles « trop d'éléments douteux se sont glissés... » (p. 1786).

La coïncidence dans le système philosophique de Spinoza de la substance-nature avec la notion de dieu compris comme un être infini, comme matière éternelle, eut pour R. Rolland des conséquences importantes. Dès sa prime jeunesse, il perd sa foi en un dieu personnel, en l'autorité de la religion en tant que dogme.⁶ La pensée spinoziste devient pour lui, comme il écrit à André Suarès, une conception « artiste ». Elle consiste, à notre avis, dans la sensation pénétrante et profonde de son appartenance à l'être matériel éternel. Montaigne, au même titre que les présocratiques, a confirmé les mêmes réflexions de R. Rolland sur l'unité de l'homme et de l'univers. Dans une de ses lettres R. Rolland écrivait à propos de son « Credo quia verum » spinoziste : « Mai foi... n'entrave pas l'Action. Elle ne contrarie pas la morale... ; elle en reconnaît tous les caractères de nécessités, d'obligations... » La présence d'éléments de la prose impressionniste et des thèmes panthéistes dans l'oeuvre de Paul Fort, leur incarnation poétique dans le tissu artistique de ses ballades n'ont pas pu laisser indifférent Romain Rolland.

R. Rolland avait longtemps méconnu le talent de Paul Fort, né à Reims le 1er février 1872. A l'âge de 17 ans, celui-ci fonde, en janvier 1890, le Théâtre d'Art. Il avait pour objectif d'opposer les partisans de nouvelles tendances au courant naturaliste. En 1897, Paul Fort publie, en un volume, sa première série de ballades françaises. Après 1897, il fait paraître chaque année une nouvelle série de ses ballades. En 1905, Paul Fort fonde la revue « Vers et Prose ». En 1912, il se voit attribuer le titre de « prince des poètes ».

La plupart des oeuvres dramatiques représentées sur la scène du Théâtre d'Art comme les adaptations à la scène des poèmes de Stéphane Mallarmé, d'Arthur Rimbaud, de Stuart Merrill et d'autres ne pouvaient plaire à R. Rolland. Il aspirait à une simplicité aux antipodes de l'obscurité, des complications et des tarabiscotages de beaucoup de représentants de la poésie symboliste.

Lorsqu'en 1893 le Théâtre d'Art devient le Théâtre de l'Oeuvre, R. Rolland suit avec un vif intérêt les efforts conjugués de Lugné-Poë et de Camille Mauclair. L'année suivante Lugné-Poë entre en rapports avec R. Rolland. Mais celui-ci éprouve de l'antipathie pour l'orientation symboliste du théâtre comme pour le « public de cocottes, de rapins et d'esthètes » qu'il voyait aux représentations de l'Oeuvre. Il n'entre en relations artistiques avec Lugné-Poë, en lui confiant son Aërt, qu'en 1897, date à laquelle ce dernier rompt avec les symbolistes. Pourtant dans ses lettres adressées au directeur du Théâtre de l'Oeuvre relatives à la mise en scène de ses oeuvres dramatiques R. Rolland ne cesse de lui parler de simplicité.⁷

De même R. Rolland éprouve de la répugnance pour la revue « Vers et Prose ». Le disciple français de Léon Tolstoy savait que le fondateur de cette revue faisait parti encore dans les années 90 du XIXe siècle, des poètes symbolistes groupés autour de S. Mallarmé. R. Rolland condamnait les recherches formalistes de ce dernier comme faisant partie de la poésie décadente.

Suivant la pensée esthétique et sociale de Léon Tolstoy, R. Rolland refuse d'envisager l'activité artistique comme une carrière. Pour lui, l'art est une vocation et

non un métier pour vivre. Ce n'est pas seulement la morale, écrit R. Rolland, « l'art même » a intérêt à ce que « l'art ne soit plus la propriété d'une caste sociale privilégiée », de ces « parasites qui vivent honteusement à ses dépens ». D'après R. Rolland, la vocation d'écrivain ne peut être prouvée que par le sacrifice que l'artiste fait de son repos et de son « bien-être » pour suivre sa vocation. Or, comme il n'y a que les écrivains « vraiment grands » qui veuillent faire « de réels sacrifices », (« ils sont les seuls qui se heurtent à des rudes obstacles, parce qu'ils sont les seuls qui se refusent à vendre leur pensée... »)⁸ il faut, poursuit R. Rolland, supprimer les privilèges de l'art : « Il ne me déplairait pas, je l'avoue, qu'on pût obliger les artistes à rentrer dans la condition commune, qu'on parvînt à repartir entre tous les hommes sans exception la somme de travail manuel, nécessaire à soutenir l'édifice social ».

C'est ainsi que R. Rolland est amené à considérer le travail intellectuel (le travail de création artistique y compris) en rapports organiques avec le processus du travail général.

Partagé entre tous, le travail manuel n'empêchera pas, écrit R. Rolland, « les vrais artistes » de faire leur travail, par surcroît ; mais il écartera « les faux artistes », « cette multitude des inutiles », qui « se font intellectuels pour se distinguer du peuple... ». Grâce au travail manuel, poursuit R. Rolland, l'art gagnerait « en énergie et en santé ». L'élite artistique s'étant isolée dans son cercle étroit, loin de la vie du peuple, ne peut produire, selon R. Rolland, que de l'art faux qui n'a rien de commun avec les intérêts vitaux du *peuple et l'art* du peuple. L'élite bourgeoise ne peut pas « contagionner » (Léon Tolstoy) les lecteurs par des sentiments véritables, considère R. Rolland, car seuls les gens de travail les possèdent. Ces pensées, contenues dans « Introduction à une lettre de Tolstoy »⁹, R. Rolland ne les abandonne pas. On les retrouve dans sa « Vie de Tolstoy » (1911).

Tout cela tend à expliquer la conclusion généralisante rétrospective de Romain Rolland sur Paul Fort notée en février 1913 : « Ce que je savais de lui, d'ailleurs, et du cénacle de la Closerie des Lilas, ne m'attirait pas ».¹⁰ Notons que cette attitude presque absolument négative de R. Rolland à l'égard de Paul Fort demeure inchangée presque jusqu'à la fin de l'an 1911.

En novembre 1911, Jean-Richard Bloch publie dans « L'Effort » (nouvelle série) son article : « Le cas Paul Fort ». A cette date R. Rolland prend connaissance de l'écrit de son ami. Dans sa lettre-réponse datée du 25 décembre 1911, R. Rolland écrit : « —J'ai beaucoup goûté votre article sur Paul Fort (encore qu'un certain dandysme me gêne chez celui-ci) »¹¹. Dans son article, J.-R. Bloch écrit, entre autres, que la forme des ballades de Paul Fort renferme « les diverses variantes connues de l'expression poétique, depuis le solide alexandrin... jusqu'à la plus mouvante des proses impressionnistes ». J.-R. Bloch a raison de qualifier le style de Paul Fort de « premier exemple réussi » « d'un lyrisme spontané » dans la langue française depuis le moyen âge. R. Rolland partage l'appréciation judicieuse de son ami quant à la forme des ballades de Paul Fort. Mais après lecture des poésies d'Henri Franck, de Charles Vildrac, de Georges Duhamel, de Paul Fort publiées dans l'« Anthologie » de l'« Effort », revue fondée et dirigée par J.-R. Bloch avec le concours de R. Rolland, celui-ci reproche à ces poésies de parler « aux sens ou à l'âme : plus d'encre que de sang ».¹² Dans ce jugement le mot « sang » symbolise la vie saine du peuple qu'on ne trouve que trop rarement dans ces poésies. R. Rolland ajoute qu'il fait ce « principal reproche » de tout les temps à la poésie française. Dans sa lettre-réponse J.-R. Bloch partage ces remarques pertinentes de R. Rolland.

Dans sa « Chronique parisienne » (« La Bibliothèque Universelle et Revue Suisse LXVIII, 1912) exposant ses vues sur les deux courants dans la jeune littérature fran-

caise: la Renaissance religieuse et « la Renaissance révolutionnaire », dont le premier, à cause « des déclarations absurdes » de ses représentants (Francis Jammes) jetant « l'interdit sur toute parole libre », tournera promptement « au profit de la libre raison contre l'art religieux », R. Rolland reprend ses jugements sur les poésies publiées dans la revue de J.-R. Bloch. Les représentants de la jeune élite de prosateurs et poètes, dont Paul Fort, ne manquent, écrit-il, « ni de force, ni d'émotion, ni d'élan lyrique, ni de conscience réfléchie de l'oeuvre à accomplir » (p. 402). Mais il leur souhaite d'employer leur raison lucide dans « la pleine mer de l'action et des passions, de sortir des chambres fermées d'où l'on sent un peu trop que ces jeunes poètes contemplent la vaste mer ». Ce qui leur manque, c'est « le grand air ». Et R. Rolland de conclure : « En attendant, sachons jouir des biens que nous avons, de l'enrichissement de la technique, de l'élargissement de l'univers poétique ». (p. 403)

Il juge nécessaire de combler une lacune trouvée dans l'article de Georges Batault « Tendances de la poésie contemporaine » (« Mercure de France », 16 septembre 1912). Dans l'art présent, il n'y a pas de « barrière entre vers et prose », écrit l'auteur futur de « Colas Breugnon » en se référant au titre de la « principale revue poétique de Paris » dirigée par Paul Fort. Il précise que le directeur de « Vers et Prose » « a toujours intimement associé les deux formes » (p. 398). Quant à l'élargissement de l'univers poétique de l'art contemporain, allant jusqu'à l'exploration des moindres mouvements de la vie intérieure, R. Rolland souligne que la poésie symboliste (Henri de Régnier, Guérin, Jean Moréas, Francis Vielé-Griffin, Stuart Merrill) « a réchauffé tant de coeurs ». Les épithètes dépréciatives (comme : sa flamme est « pâle et pure ») ajoutées à cette poésie sont révélatrices de l'attitude critique de l'écrivain envers la poésie symboliste, R. Rolland est toutefois d'avis qu'on peut en tirer des enseignements pour la création artistiques. « Sans renoncer à leur observation aiguë » les écrivains « les plus réalistes » se laissent toucher par « cette vague du sentiment » (p. 399). Le roman même « se rapproche souvent du poème lyrique », ajoute l'auteur futur de « Colas Breugnon ». Les nombreuses anthologies récemment parues, dont « la collection de « Vers et Prose », témoignent, d'après R. Rolland, d'une « extraordinaire floraison poétique » (p. 399).

A côté de la résurrection de « la vie intérieure », de « l'âme mystique » (Paul Claudel, Charles Péguy, etc.), qui se nourrit du « silence et des rêves du passé », surgit, constate R. Rolland, « le panthéisme de la vie nouvelle, des démocraties », qui exprime « l'âme collective », « le spectacle prodigieux du monde transformé par l'homme » (p. 401). Les initiateurs de cette forme nouvelle de l'art avaient été, d'après R. Rolland, Zola, plus que lui, Tolstoy, mais surtout « l'océanique Walt Whitman ». Celui-ci avec Emile Verhaeren, « l'âme la plus épique, ivre de mouvement », ont renouvelé le lyrisme, « en immergeant l'âme du poète dans les flots de la vie collective ».¹³ Ils ont substitué, écrit R. Rolland, « au chant solo la symphonie chorale des hommes et des choses d'aujourd'hui ». « Tout se pénètre, tout est lié » (p. 402). R. Rolland applaudit à cette tendance trouvée dans une certaine mesure chez les poètes que J.-R. Bloch a groupé « sous l'égide de Whitman », dans son « Anthologie » de l'Effort ». R. Rolland invite la jeune élite de littérateurs à peindre les « classes sociales », le peuple, dont « nous n'avions jusqu'ici que l'image plus ou moins déformée par les observateurs bourgeois » (p. 404). Le peuple commence à peine, ajoute-t-il, à « s'exprimer lui-même, directement en art ». Et R. Rolland cite les noms de Charles-Louis Philippe, Pierre Hamp, Henri Bachelin et d'autres. Il combat la pensée de ceux qui, comme Alphonse Séché, affirment que le peuple n'existe ni sur le plan politique, ni sur le plan de création artistique.¹⁴

Il est hautement significatif que R. Rolland est presque le seul parmi les 400 per-

sonnalités artistiques à se prononcer contre l'attribution à Paul Fort du titre de « Prince des Poètes ». Encore ce titre lui semble-t-il « ridicule ». En réponse à l'enquête ouverte à ce sujet par la revue « La Phalange », III (1912), IV. (1913), R. Rolland expose sa compréhension dialectique du fond et de la forme, toutefois il semble donner la priorité à la pensée. Il est étrange qu'il vote pour Suarès : « Le plus grand — celui dont la pensée est la plus profonde et la forme la plus belle — je nomme, sans hésiter : Suarès. »¹⁵

Bien avant cette réponse de R. Rolland publiée dans « La Phalange » le 20 août 1912 paraît la 14me série de ballades françaises de Paul Fort : « Vivre en Dieu » contenant trois parties : « Vivre en Dieu », « Naissance du Printemps à la Ferté-Milon », « L'Aventure Eternelle ». Dans son Journal (de février 1913) R. Rolland note que l'an dernier Paul Fort lui a gentiment envoyé ce volume de poésies. « Vivre en Dieu » et « surtout » « Naissance du Printemps à la Ferté-Milon » l'ont « conquis », écrit R. Rolland. « Depuis, j'ai été sous le charme ». ¹⁶ Comme on ne sait pas exactement le mois où R. Rolland a lu cette série de ballades de Paul Fort, on ne saura dire s'il a envoyé son vote négatif à l'enquête de « La Phalange » avant ou après la lecture du volume de poésies en question. A notre avis, R. Rolland est captivé par les thèmes panthéistes des ballades de P. Fort. Mais non seulement par le panthéisme pur, c'est-à-dire par l'unité de l'homme et de l'univers.¹⁷ R. Rolland commence, surtout à partir de 1912, à compléter ce panthéisme par une compréhension de la lutte comme étant celle des contraires, bien qu'exprimée dans un langage obscur.¹⁸ Ce principe de sa pensée trouve écho dans la présentation artistique par Paul Fort de la vie contrastée : tantôt rouée, railleuse, blagueuse, tantôt, naïve, attristée, pleurarde, soudain grave et rêveuse.

Les thèmes de printemps de Paul Fort tombaient juste à propos. C'est à cette période que R. Rolland éprouve un sentiment de délivrance. Il se sépare de « la personnalité esthétique et morale » de Jean-Christophe, ce « grand homme », mais « un homme du passé ». Il faisait taire son « âme nouvelle » pour laisser « l'âme d'hier achever sa tâche commencée... » R. Rolland associe son évolution idéologique et esthétique avec « les souffles de la terre incessamment renouvelée ». Il incline vers l'opposition de la claire raison, de l'intelligence individuelle, (à la façon de Montaigne, « son maître ») donc le facteur subjectif, aux forces obscures et puissantes de la Nature qu'il assimile aux courants du fanatisme belliciste et de la pensée nationaliste, sources auxquelles a puisé le vieux Jean-Christophe, mais nullement son créateur. Il est nécessaire de noter qu'en même temps, R. Rolland se garde, pour son compte, de s'associer à l'activité collective quelles qu'en soient les tendances. Ces réserves formulées théoriquement ne l'empêchent pas de soutenir, en lui donnant toutes ses sympathies, les mouvements démocratiques collectifs. Mais tout donne à penser qu'il surestime son rôle d'intellectuel. Le roman-essai « Colas Breugnon », ce défi gaulois au fanatisme guerrier à la veille de la guerre, est la première manifestation artistique de la nouvelle étape de la pensée de R. Rolland. Mais conceptuellement cette nouvelle pensée s'est présentée à l'esprit de R. Rolland, lorsqu'il composait le dernier volume de son roman « Jean-Christophe ». ¹⁹ Dans sa lettre à J.-R. Bloch datée du 6 novembre 1912, R. Rolland approuve « de tout son cœur » le manifeste de « L'Effort libre » visant à la fondation de la revue de la civilisation révolutionnaire. Pourtant il ne promet pas de « s'y astreindre » : « ... j'ai trop soif de liberté ; (...) — Mais j'ai mes préférences. Elles sont pur la vie nouvelle ». ²⁰ Quelques jours plus tard, il publie dans « La Voce » l'article « La Guerra delle due Rive » ²¹ où, tout en prenant la défense de Paul Fort contre qui les journaux parisiens de la rive droite ont organisé une campagne de presse à la suite de son élection, R. Rolland semble lancer un reproche indirect au

Prince des Poètes en louant la ligne artistique de « La Voce ». Certes, il ne se doute pas encore de l'orientation nationaliste de la direction de cette revue qui, dès le 13 janvier 1914, portera le titre de la « rivista d'idealismo militante ». R. Rolland y insiste sur la nécessité d'un art de très large diffusion. « Que l'élite soit absorbée par la démocratie, je ne le crains point, je le souhaite plutôt : elle n'en sera que plus forte *Graecia capta*... Elle prendra ceux qui l'auront prise, elle se mettra à la tête de la foule qui l'aura conquise, l'union sera rétablie entre l'art et la vie : et c'est là notre vœu, notre objectif essentiel. C'est parce que vous y travaillez, c'est parce que dans une certaine mesure vous vous efforcez de le réaliser dès à présent dans votre Voce, en ne disjoignant pas des réalités sociales et politiques les spéculations les plus hautes de l'art et de la pensée, que votre oeuvre me paraît féconde et qu'elle m'attire. Je me sens votre ami et votre allié lointain. Il s'agit de réconcilier l'art avec la vie du temps ».²²

Que peut-on retenir de ce témoignage ? Si les intellectuels veulent faire de l'art populaire, d'après R. Rolland, ils ne doivent jamais manquer d'être attentifs à la vie politique et sociale de leur temps. Ils sont appelés à assumer des responsabilités. Pour les assumer jusqu'au bout, les intellectuels doivent élaborer leur pensée conceptuelle d'ordre idéologique et artistique en partant des aspirations des masses populaires. Quoique R. Rolland semble surestimer le rôle de l'élite en tant que guide intellectuel, comme le sien, néanmoins il l'appelle, selon les mots de V. I. Lénine, à « se mettre à l'école » des masses travailleuses.²³ A la fin du même mois, R. Rolland se déclare « libre », pourtant il dit qu'il est « plus près des théories révolutionnaires », puisqu'elles « veulent accélérer la vie, et que les autres veulent la retarder ».²⁴

Notons que R. Rolland est déjà bien loin de certains composants de la conception du monde de son Jean-Christophe. Son article sur ce héros, écrit-il à J.-R. Bloch le 14 décembre 1912, « détonnerait » dans le « manifeste d'un art révolutionnaire : car Jean-Christophe n'est pas plus révolutionnaire que conservateur ; il veut ignorer ces « définitions ».²⁵

De l'élite intellectuelle (« Jean-Christophe ») au « Jean-Christophe populaire »²⁶ (« Colas Breugnon »), le centre de gravité s'est déplacé. Sur le plan conceptuel, mais non artistique, ce déplacement dans la pensée de R. Rolland s'opère déjà pendant la composition du dernier tome de son « Jean-Christophe ». Dans la lettre à Georg Brandes datée du 3 février 1912, R. Rolland écrit que le principal n'est pas que l'homme éminent « soit le plus beau fruit de la civilisation », mais qu'« il porte en soi, comme d'autres fruits, les semences créatrices de civilisations nouvelles ».²⁷ Breugnon, ce fruit « populaire », (dont le Grandet de Balzac régale sa servante), s'adresse à la génération du XXe siècle qu'il ensemence et qu'incarne Glodi, sa petite-fille, en déclarant : « Bon, j'irai avec eux. Sont-ils pas ma semence et sortis de ma panse ? » « Vous êtes mon espérance, mon désir, et mon grain, qu' à travers l'infini je sème à pleines mains ».²⁸

Cela revient à dire que les tendances idéologiques de Georges, fils d'Olivier, ne satisfont plus R. Rolland au même titre que la renaissance du vieux Jean-Christophe dans une branche printanière. La sève, la semence créatrice, est essentiellement le propre du peuple travailleur. C'est en cela que consiste, à notre avis, la nouvelle conception de l'Homme Héroïque dans la pensée de R. Rolland.

R. Rolland songe-t-il pour cela à refuser à Colas sa qualité d'intellectuel ? Nullement. Colas est un homme complet. L'écrivain choisit pour lui l'époque de la Renaissance où les maîtres « n'étaient pas encore asservis à la division du travail dont les influences limitatives, unilatérales, se font si souvent sentir chez leurs successeurs ».²⁹ Lorsque Colas le trouve nécessaire, il prend ses responsabilités.

Si R. Rolland consacre « la majeure partie » de son étude aux livres d'Agathon et de G. Riou, c'est qu'il entre en polémique avec ces auteurs, R. Rolland parle relativement moins de « L'Effort libre » de J.-R. Bloch, car il partage la ligne directrice de cette revue dont il subit même l'influence. Dans sa « Chronique parisienne » (mars 1913), R. Rolland analyse, selon ses mots, la musique des cloches de « l'église et du temple » (Agathon (pseudonyme de Alfred de Tarde et Henri Massis) : Les jeunes gens d'aujourd'hui. Plon, 1913 ; Gaston Riou : Aux écoutes de la France qui vient. Grasset, 1913) et la ligne artistique et idéologique de trois jeunes revues (« Les Cahiers d'aujourd'hui », « Les Feuilles de Mai » et « L'Effort libre »). Ces dernières, écrit R. Rolland, « entreprennent de grouper, parmi les intellectuels, les forces révolutionnaires » (p. 611).

Cette tentative démocratique remarquable de « L'Effort libre », presque unique en son genre à cette période de la France d'avant guerre, est une manifestation magnifique de la lutte contre « la concentration exclusive du talent artistique dans quelques individus », comme écrit Karl Marx dans « L'Idéologie allemande », de laquelle découle « sont étouffement dans les grandes masses... ».³⁰

C'est dans cette disposition d'esprit que R. Rolland lit le « Choix de Ballades Françaises » de Paul Fort, paru le 10 février 1913 que l'auteur lui-même vient déposer chez lui. Après avoir lu ce volume, R. Rolland est de nouveau « ravi ». Dans son Journal (de février 1913) il note que Paul Fort est « le plus joli chanteur ailé qu'on ait jamais entendu, dans les bois de l'Isle de France ». Ce qui le charme surtout, c'est que personne n'a perçu comme Paul Fort « toutes les nuances du ciel et de la terre de chez nous... ». R. Rolland envoie aussitôt un mot affectueux à Paul Fort et ajoute un post-scriptum (12 lignes) à sa « Chronique parisienne » (de mars 1913). Il proclame son amour qu'il éprouve pour les poésies de Paul Fort. R. Rolland considère les lieds, odes, petites épopées, fantaisies à la gauloise, chansons et hymnes de Paul Fort comme « la plus fraîche fontaine poétique qui ait jailli de l'Ile-de-France » (p. 618). R. Rolland a dû remarquer que Paul Fort avait réussi à refondre, dans ses ballades, les divers genres passés et présents de l'art populaire d'inspiration hongroise, allemande, espagnole autant que française. Il ne peut pas refuser à Paul Fort d'écrire un article spécial sur son « Choix ». Pourtant le ton exagéré de la lettre de Paul Fort, déposée chez la concierge, et dans laquelle il lui demande d'écrire un article « choqué » R. Rolland. L'image de Paul Fort, « avide d'articles de journaux », ne s'accorde pas bien, note R. Rolland, avec celle « du charmant poète insouciant et frondeur ».

Lorsque Paul Fort vient chez R. Rolland, le 27 février 1913, pour prendre l'article promis, R. Rolland le trouve très simple. Il brosse le portrait de Paul Fort. C'est grand garçon, sympathique, très brun, moustache noire, le teint pâle. R. Rolland le complimente « pour le souffle de grand air » qu'on respire dans ses poésies. Il souligne surtout qu'elles ont échappé « à ces influences livresques, à cet intellectua-lisme d'école, si pesant sur la plupart des écrivains parisiens ». R. Rolland note que jusqu'à présent Paul Fort n'a pas voyagé à l'étranger. « Je crois, -ajoute-t-il, que « c'est l'argent surtout qui lui a manqué ». Il note aussi la confiance de Paul Fort qui est « cruellement significative à propos de la grande génération symboliste » (Séraphin Mallarmé et tout le cénacle). « ... seuls les riches ont survécu :) de Régnier, Vielé-Griffin, Stuart Merrill, Gide, etc.) ; les autres sont morts ». Après une bonne heure de conversation amicale que R. Rolland évoqua dans son « De Jean-Christophe à Colas Breugnot », ils s'embrassent et se donnent rendez-vous en Suisse, rendez-vous du reste manqué.

L'article de R. Rolland « A l'Occasion du « Choix de Ballades Françaises » fut publié dans la revue de Paul Fort « Vers et Prose », XXXIV (juillet—septembre,

1913, pp. 202—203) à côté de celui de Maurice Maeterlinck. Il commence par des paroles enthousiastes à propos de « la plus belle floraison lyrique » que la France ait vue « depuis des siècles ». Le vent frais du « Printemps » souffle « sur la terre amoureuse ... ». Il est à noter que R. Rolland tire ces derniers mots cités de l'odelette de Paul Fort, « La sieste ». Au centre des réflexions poétiques de Paul Fort, on y retrouve le thème de prédilection de R. Rolland — le printemps.

R. Rolland emploie des superlatifs en prisant le talent poétique de Paul Fort. Il est « le plus charmant », « le plus riche » et « le plus doux à entendre ». « Jusqu'à présent », poursuit R. Rolland, « j'ai cherché vainement » chez nos musiciens français « ces sources jaillissantes d'amour », comme « l'abondante fontaine des lieder allemands ». Paul Fort chante comme on respire. Il est « notre Schubert et notre Schumann français ». Toute sa vie est chant. Toute sa vie est rêve émerveillé, mais rêve, souligne le futur auteur de « Colas Breugnon », à la française, « les yeux bien ouverts, curieux, jamais lassés, tous les sens à l'affût, saisissant dans leurs rets l'amoureuse proie du monde, le splendide univers ». Tout lui est découverte, poursuit R. Rolland. Chaque minute qui passe lui semble la première qu'il ait « goûtée ». R. Rolland prêterait ces idées à Colas Breugnon, ce personnage très sensible à la vision poétique du monde. Paul Fort nous fait découvrir et aimer ce monde merveilleux, la terre et le doux ciel de France, conclut R. Rolland en citant « Le Beau Temps » et « Les Premières Hirondelles » de Paul Fort.

Pourtant avec les mêmes superlatifs élogieux, R. Rolland classe Paul Fort premier parmi « les oiseaux poètes » qui célèbrent à présent « la joie de la lumière... ». La philosophie par trop contemplative de Paul Fort exprimée sans ambiguïté dans « Le Beau Temps » est probablement à l'origine de ce jugement dépréciatif.

Le 20 avril 1913, R. Rolland quitte Paris pour Vevey. Il se met à composer son « Colas Breugnon ». Influencé par la pensée socialiste, R. Rolland choisit pour son héros l'époque de la Renaissance, époque où la production artisanale combinait chez le même producteur le travail manuel et le travail intellectuel. Ouvrier ébéniste, Breugnon conçoit et exécute le meuble, en achète la matière première et même s'occupe de sa vente. En même temps il est sculpteur sur bois, musicien, poète, médecin, penseur, homme cultivé qui a voyagé pour connaître le monde. En présentant cet homme complet, R. Rolland a voulu protester contre la production capitaliste qui a dissocié les deux fonctions, autrefois indissolublement unies.

Certes, R. Rolland n'a pas pu trouver des idées pareilles dans l'oeuvre de Paul Fort. Néanmoins nous pensons que le courant impressionniste, en général, et ses éléments dans les ballades de Paul Fort étaient présents à l'esprit de R. Rolland comme des thèmes panthéistes pendant qu'il composait le personnage de Colas, ce héros à l'esprit largement ouvert.

Ce qui apparente l'auteur de « Colas Breugnon » à l'impressionnisme, c'est que Breugnon sait trouver la beauté et l'admirer dans les phénomènes les plus ordinaires de la vie et de la nature changeante. Il faudrait pouvoir citer beaucoup de pages. Contentons-nous d'abord d'une remarque généralisante de Colas lui-même. « ...j'aime un meuble de Bourgogne à la patine bronzée, vigoureux, ... un beau bahut pansu, une armoire sculptée, dans la rude fantaisie de maître Hugues Sambin. (...) Mais le régal, c'est quand je puis noter sur mon feuillet ce qui rit en ma fantaisie. un mouvement, un geste, une échine qui se creuse, une gorge qui se gonfle... ou que j'attrape au vol et je cloue sur ma planche le museau d'un passant ». ³¹ Colas qualifie d'« image d'un instant » (p. 100) le moment où Belette cueille des fruits et les becquette à l'arbre, gorge tendue, bec en l'air, en laissant les noyaux. R. Rolland confère à l'expression côte à côte outre sa fonction conceptuelle : la fonction d'évoquer une impression poéti-

que. Pour Colas le soleil lave « ses crins dorés » dans la rivière, dont l'eau calme et lisse s'enfuit, « sans un pli à sa robe claire ». Les éléments impressionnistes permettent à R. Rolland de rendre plus profonde la vie intérieure de son héros. Le début du chapitre V intitulé « Belette », où il s'agit du voyage de Colas dans sa jeunesse pour revoir son amour, le héros va à la rencontre d'un petit prunier « à la frimousse blanche... ». « Rien que cinq ou six pas. Le zéphyr fait voler dans l'air ses petites plumes : on dirait une neige » (p. 96). On retrouve ce thème impressionniste chez Paul Fort : « Et vous pommiers, et vous, poiriers..., vous, neigez comme vous neigiez à l'aurore dans le vent rose. »³²

Ces procédés poétiques dans l'oeuvre de R. Rolland en question approfondissent également la vision objective de Colas, élargissent son angle de vision de la nature et du monde spirituel. C'est ainsi qu'il attrape à l'affût dans l'air « les sons » qui passent et les emprisonne dans les flans brun doré de son violon gémissant ou dans sa flûte (p. 132).

Comme les éléments de la prose impressionniste dans « Colas Breugnon » reposent sur les fondements de l'art réaliste, ils n'en obscurcissent nullement la vision de la réalité objective. Au contraire, la prose impressionniste aide l'auteur à traduire des mouvements d'âme, des sentiments à peine perceptibles de Colas. R. Rolland est un réaliste foncier. Pourtant quand on étudie chez lui le processus de la création, il faut tenir compte de ces nuances nullement négligeables de sa pensée artistique qui ne sont pas encore étudiées.

La verve populaire, le naturel de la versification des ballades de Paul Fort ranimèrent le désir de longue date de R. Rolland de vouloir renouveler la versification française classique dont il parle dans une de ses lettres à Malwida von Meysenburg. La prose rythmée de « Colas Breugnon », avec ses octopèdes, ses alexandrins et ses allitérations, nous rappelle très souvent la versification des ballades de Paul Fort. Mais quand on veut retrouver la source première de cette prose rythmée, qui vit d'une vie si intense, on ne devrait pas perdre de vue que c'est Breugnon qui en est « l'auteur ». Seul le peuple travailleur, qu'incarne Colas le narrateur, participa à la création de la base matérielle et spirituelle de la nation. Or, le travail n'est pas concevable sans rythme,³³ idée dont se rend très bien compte R. Rolland au même titre que Breugnon qui dit : « ...J'entends, dès ce matin, bruire les aubes des moulins, grincer le soufflet de la forge, tinter la danse sur l'enclume des marteaux des maréchaux, le couperet sur le tranchoir hacher les os, ... le savetier qui chante et cloue, ... les fouets claquants, ... le souffle enfin de la ville travaillant, qui fait ahan... ». Colas le narrateur ne fait pas de distinction tranchée entre la prose au sens moderne et la poésie.

C'est dans les oeuvres et la pensée de Léon Tolstoy que R. Rolland remarqua pour la première fois que le paysan russe parle très souvent en prose rythmée. L'allure rythmée, la sonorité et la flexibilité de sa langue, avec une tendance prononcée à la rime, charmèrent R. Rolland. Ces idées dirigèrent l'attention du futur auteur de « Colas Breugnon » vers l'étude du folklore français. « Que de jolies choses il y a dans le folklore de France (Il y en a 4 gros volumes) je n'ai que celui qui est consacré à la faune et flore », écrivait l'écrivain à sa mère le 3 mai 1913. Il y constata qu'il n'y a aucune préférence pour la prose dans les contes et légendes populaires.

Il est incontestable que la prose rythmée de « Colas Breugnon » soit née sur le sol de France, à la base de ses traditions littéraires, dont celles des ballades de Paul Fort, probablement même cette tradition métrique remonte à la cante-fable, très goûtée au Moyen Age. Mais on ne saurait comprendre la position idéologique du narrateur, ses visées critiques en particulier contre divers groupes sociaux du début du XXe siècle, sans avoir lié cette particularité importante du style de « Colas Breugnon »

à l'idée du travail de Léon Tolstoy que R. Rolland avait assimilée de bonne heure. Mais, comme l'atteste son oeuvre, R. Rolland enrichit et dépassa de beaucoup cette idée de son maître sous l'influence de son expérience sociale et de la pensée démocratique et socialiste de son temps.

La pensée spinoziste — telle que R. Rolland l'a comprise — sur le sentiment de l'unité cosmique apparaît devant Colas mourrant. C'est la terre « grasse et molle » à laquelle il est prêt à s'abandonner pour se dissoudre qui le sauve. « ...à peine j'eus mis le pied... sur la terre nourricière, je me sentais saisi par l'enchantement de la nuit. Le ciel, comme un grand arbre rond et sombre, étendait sur moi sa coupole de noyer. A ses rameaux pendaient des fruits, par milliers. Mollement balancées et brillantes, comme des pommes, les étoiles mûrissaient dans les ténèbres tièdes. Les fruits de mon verger me semblaient des étoiles. Toutes se penchaient vers moi... Par des milliers d'yeux je me sentais épié. (...) Dans l'arbre, au-dessus de moi, une petite poire, aux joues rouges et dorées, ...me chantait » (p. 149, voir plus loin).

Dans l'extrait suivant, tiré de « Vivre en Dieu », le futur auteur de « Colas Breugnon » a des thèmes. « L'arbre est dieu, l'homme est dieu, mais il est des degrés. (...) A travers le verger touffu, noir et penché, n'importe, mais aux lueurs de l'ombre, connaître à l'âme un sens si subtile et léger, une divination si claire en la nuit sombre, qu'elle sait découvrir, dans la chair des beaux fruits, les millions d'étoiles qui vivent là sans bruit... Comme le ver doré, qui se dore à leur chair, se glisse du nadir au zénith des beaux fruits, dans la chair du beau fruit qu'est tout notre univers, sentir gravir son âme — couler en gravissant. Mais le soleil paru se mêle aux fruits fondants. Hauts parfums des poiriers, quel bonheur de vous suivre ! » (p. 290).

Il n'est pas inattendu de voir Paul Fort, lui aussi, aimer le « large souffle lyrique » qui parcourt « Jean-Christophe ». Il remarque « particulièrement » le dixième et dernier volume qui « avec les épisodes de la mort du héros » (inspirés, comme nous pensons, de Spinoza et non de Henri Bergson,³⁴ lui apparaît comme « le très haut couronnement »³⁵ de cette oeuvre. Le fragment suivant, tiré de la scène de la mort de Jean-Christophe, témoigne en faveur de l'influence de Spinoza, influence en partie dépassée déjà dans la description du Colas mourant. « Christophe s'absorbait dans la vue passionnée d'une branche d'arbre.... La branche se gonflait, les bourgeons humides éclataient, les petites fleurs blanches s'épanouissaient, et il y avait, dans ces fleurs, dans ces feuilles, dans tout cet être qui ressuscitait, un tel abandon extasié à la force renaissante que Christophe ne sentait plus sa fatigue, son oppression, son misérable corps qui mourait, pour revivre en la branche d'arbre. Le doux rayonnement de cette vie le baignait ».³⁶

Quand on parle des affinités connexions d'idées entre les oeuvres de R. Rolland et de Paul Fort, il convient de prendre en considération que ces hommes de lettres représentent deux types d'hommes différents sur le plan de la formation idéologique. Mais cela n'exclut pas certaines analogies typologiques comme la possibilité d'influence mutuelle sur le plan de la création artistique.

La différence de conception du monde entre R. Rolland et Paul Fort s'est manifestée une fois de plus pendant la guerre impérialiste. Le poète français s'est laissé entraîner par la vague nationaliste. Ses poésies d'inspiration diamétralement opposée à l'esprit internationaliste de R. Rolland, comme la position d'Anatole France, ont été une des causes qui ont empêché R. Rolland d'adhérer au mouvement de la Clarté. Des invitations adressées « à la volée » par le comité directeur de la Clarté à des centaines d'écrivains, artistes, journalistes « nullement qualifiés pour représenter les idées démocratiques et internationales »,³⁷ comme écrivait R. Rolland le 13 juin 1919, ont provoqué des réserves en partie fondées sur cet esprit perspicace, qui avait vu trop

de trahisons morales et intellectuelles pendant la guerre. Mais R. Rolland eut tort de ne pas s'engager pleinement dans la lutte pratique du mouvement de la Clarté.

R. Rolland est loin de l'idée de refuser aux intellectuels le droit d'évoluer. Mais il veut qu'« ils brûlent leurs vaisseaux! », souligne-t-il dans sa lettre à Henri Barbusse. « Il faut qu'ils n'aient plus la possibilité de désertir ».³⁸ Lorsque H. Barbusse rangea P. Fort parmi les adhérents de la Clarté au cours des entretiens qu'il eut avec R. Rolland, le 13 juin 1919, celui-ci nota à ce propos que P. Fort avait écrit pendant la guerre « 2 ou 3 000 vers nationalistes » et que maintenant il était « disposé à en écrire autant d'internationalistes... ».³⁹

Cette étude nous a persuadé qu'il est indispensable de serrer de plus près encore l'évolution de la pensée et de la création artistique de R. Rolland par rapport aux idées socialistes. Le 30 mars 1919, il écrivait lui-même : « La caractéristique de l'ère où nous entrons, par la porte sanglante de la guerre, c'est l'internationalisme... Pour moi, je suis parvenu aussi (mais depuis plus longtemps), au stade de l'internationalisme intégral, et je crois à la nécessité, pour l'évolution humaine, d'une transformation radicale dans le système des gouvernements actuels d'Europe, au profit du monde du Travail... »⁴⁰

Littérature

1. Voir: А. В. Луначарский. Собр. соч. в 8-ми т., т. 5, М., 1965, стр. 262—264.
2. Voir: Romain Rolland et le mouvement florentin de la Voce. Correspondance et Fragments du Journal présentés et annotés par Henri Giordan. Paris, 1966. pp. 311—312.
3. Voir: В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 42, стр. 290.
4. В. М. Жирмунский. Литературные течения как явление международное. У Конгресс Международной Ассоциации по сравнительному литературоведению (Белград, 1967). Доклады Советской Делегации. «Наука», Ленинградское отделение. Ленинград, 1967, стр. 15.
5. Voir Б. Спиноза. Избранные произведения, т. I, Госполитиздат, М., 1957, стр. 594.
6. En regrettant que « la religion », « la foi » de R. Rolland « n'a jamais pris la forme dogmatique, ne s'est jamais pliée à aucune discipline précise », Paul Claudel a tort de généraliser. Le célèbre poète catholique estime que chez R. Rolland, « c'est la préoccupation religieuse..., qui fournit la tendance axiale et qui imprime à cette longue vie et à cette réalisation composite son caractère d'unité ». (Claudel, Paul, La pensée religieuse de Romain Rolland. In: CLAUDEL, PAUL, Oeuvres en prose. P., 1965. p. 595.)
7. Voir: ROMAIN ROLLAND, Lugné-Poë, Correspondance 1894—1901. P., 1957, p. 40, 41.
8. Cf. PAUL LAFARGUE. Le Socialisme et les Intellectuels. Paris, 1900.
9. Voir. « Cahier de la Quinzaine ». Cahier 9 de la 3e série. P., 1902.
10. ROLLAND, ROMAIN De Jean-Christophe à Colas Breugnon. Pages de Journal. Ed. du Salon Carré. P., 1946, p. 97.
11. Deux Hommes se rencontrent, Correspondance entre JEAN-RICHARD BLOCH et ROMAIN ROLLAND (1910—1918). Cahier 15. Ed. Albin Michel, P., 1964. p. 88.
12. Voir la lettre de R. ROLLAND à J.-R. Bloch datée du 1er mars 1912. Ibid., p. 110.
13. Par l'intermédiaire de Léon Bazalgette, « premier propagateur de Walt Whitman en France » (voir la lettre de R. Rolland à Maxime Gorki datée du 2 juin 1922), R. Rolland aime beaucoup les « Feuilles d'herbe » traduites en 1909. L'« Anthologie de l'Effort » (1912) renforça l'admiration de R. Rolland pour Walt Whitman. L'oeuvre poétique du célèbre poète américain, son esprit démocratique, sa sollicitude active pour le peuple ajouta à l'intérêt soutenu que l'auteur futur de « Colas Breugnon » a pour les travailleurs. Des filiations d'idées des « Feuilles d'herbe » et de « Colas Breugnon » sont assez nombreuses. Notons, en passant, une qui ne demande pas une démonstration approfondie. Le cadre de la nature rustique peint avec une maîtrise remarquable par R. Rolland dans le chapitre. « Belette », où les anciens amoureux se retrouvent, rappellent les thèmes poétiques du tout petit « Tableau rustique » (1865) de WALT WHITMAN.
14. Voir: Ces Jours Lointains, A. Séché et R. Rolland. Lettres et autres écrits. Cahier 13. Ed. Albin Michel, Paris, 1962, p. 82. — Étant influencé par la pensée socialiste française, R. Rolland se prononce pour une « vie large, pleine » pour les masses travailleuses: « Et comme la fleur humaine pourrait splendidement s'épanouir, si on lui donnait la terre et la lumière qui lui sont des-

- tinées! ») L'Un et L'Autre. Correspondance entre R. Rolland et A. de Châteaubriand. Choix de lettres. 1906—1914. Cahier 26. Éd. Albin Michel, Paris, 1983. p. 174).
15. Il est à supposer que par ce geste d'inconséquence R. Rolland voulut attirer vers lui André Suarès, dont il voyait « l'amitié de quinze ans succomber « faute de vie », déjà en 1906 (Voir la lettre d'André Suarès à Paul Claudel datée du 23 février 1906 in: Suarès, André et Claudel, Paul, Correspondance 1904—1938. Paris, 1951, p. 76). Plus tard, la distance idéologique entre les anciens Normaliens spinozistes est nettement exprimée dans la lettre de R. Rolland à A. Suarès datée du 16 février 1908. Il y écrit en substance: « ... Encore une fois, je trouve bien que tu sois comme tu es. Mais je suis comme je suis. Tu ne me comprends pas. — Il est dangereux de s'obstiner à faire marcher ensemble, côte à côte, du même pas, deux êtres trop différents. En amitié, comme en amour ».
  16. ROLLAND, ROMAIN, De Jean-Christophe à Colas Breugnon, p. 97.
  17. ANATOLE LOUNATCHARSKY compte les hymnes panthéistes de Paul Fort parmi ses plus belles réussites poétiques. Voir: op. cit., p. 298.
  18. Voir: ROLLAND, ROMAIN, Journal des années de guerre 1914—1919. P., 1952, p. 35.
  19. Voir la lettre de R. Rolland à Elsa Wolff datée du 22 janvier 1912. Fräulen Elsa. Lettres de R. Rolland à Elsa Wolff. Cahier 14. Ed. Albin Michel, P., 1964, p. 266. Voir aussi sa lettre à Sofia Bertolini Guerrieri-Gonzaga datée du 25 janvier 1912. Chère Sofia. I, p. 132.
  20. Deux Hommes se rencontrent, p. 154.
  21. Anatole Lounatcharsky analyse en substance cet article de R. Rolland. Voir op. cit., pp. 262—264.
  22. « La Voce » du 7 novembre 1912. Nous citons d'après le manuscrit original publié in: Romain Rolland et le mouvement florentin de La Voce, p. 312.
  23. L'état et la révolution. Oeuvres choisies, II. p. 373.
  24. Deux Hommes se rencontrent, p. 165.
  25. Ibidem, p. 170.
  26. Voir la lettre de R. Rolland à Paul Seippel datée du 22 mai 1914. In: TAMARA MOTYLOVA, Zur Entstehungsgeschichte von Romain Rollands « Johann Christoph ». Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt Universität zu Berlin, Ges.-Sprachw. R. XVIII (1969) 4, p. 419.
  27. Correspondance de Georg Brandes. Copenhague, 1952, p. 419.
  28. Quant au caractère épique de « Colas Breugnon », voir notre article (en langue ukrainienne) in: „Іноземна філологія”. Вип. 23, Львів, 1971. Sur le caractère hautement épique de „Jean-Christophe” dans sa conception soviétique voir: A. В. Чичерин. Новаторство и традиция в эпосе Романа Роллана „Жан-Кристоф”. In: А. В. Чичерин. Возникновение романа-эпопеи. М., 1958, стр. 246—309; Т. Мотылева. О мировом значении Л. Н. Толстого, М., 1957.
  29. Sur La Littérature et l'Art. Karl Marx, Friedrich Engels. Choisis, Traduits et Présentés par Jean Fréville. Paris. Editions Sociales Internationales 1936, pp. 68—69. — Dès 1895, R. Rolland avait fait sienne la thèse de Jules Guesde selon laquelle la victoire du socialisme ferait naître l'explosion des capacités artistiques humaines en comparaison desquelles la Renaissance ternira.
  30. Sur La Littérature et L'Art. p. 56.
  31. ROLLAND, ROMAIN, Colas Breugnon. « Bonhomme vit encore ». Ed. du Progrès, Moscou, 1968, p. 20. — Nous citerons dans le texte d'après cette édition.
  32. FORT, PAUL, CHOIX de Ballades Françaises. Ed. Eugène Figuière, P., 1913, p. 284. Nous citerons dans le texte d'après cette édition.
  33. Notons que « Mélusine » (1929), ce « vaste poème » inédit de R. Rolland, « tour à tour épique, satirique, élégiaque, tragique, etc. » (voir les lettres de R. Rolland au compositeur suisse Ernest Bloch N° 70, 71, 77 et celle d'E Bloch à R. Rolland N° 72 in: Bloch, Ernest, Rolland, Romain. Lettres 1911—1933. Éd. Payot, Lausanne, 1984/comporte une partie intitulée « Le rythme ». A notre avis, elle est créée sous l'influence du travail poétique des moissonneurs de Léon Tolstoï.
  34. Voir « Kwartalnik Neofilologiczny », Rocznik IX, Zeszyt 1, 1962, p. 26.
  35. « Réponses à notre enquête sur Romain Rolland » (suite). Réponses recueillies par Henri Choquet et Maxime Revon. « Ombre et formes », IV, 1913, p. 6.
  36. ROLLAND, ROMAIN, La Nouvelle Jorunée. Librairie Paul Ollendorff. Soixante-seizième édition, p. 269.
  37. ROLLAND, ROMAIN, Journal des années de guerre 1914—1919. P., 1952., p. 1825. — La lettre de R. Rolland datée du 10 octobre 1911 témoigne qu'à cette date il connaissait presque tous les véritables fauteurs de guerre. Il y écrivait: « Quelle sale Europe! ... Je voudrais vous savoir à l'abri de la mêlée menaçante... Ce sont des bandes de spéculateurs cupides et véreux, qui se disputent leurs rapines... » (L'Un et L'Autre, p. 107).
  38. ROLLAND, ROMAIN, Journal des années de guerre, p. 1824.
  39. Ibid., p. 1825.
  40. Ibid., p. 1778.

**ROMAIN ROLLAND ÉS PAUL FORT
(ADALÉKOK ROMAIN ROLLAND ESZMEI FEJLŐDÉSÉHEZ)**

GUSZTÁV CVENGROS

A tanulmány szerzője, az Lvovi Állami Egyetem tanára egy eddig alig érintett témát vizsgál: Romain Rolland és Paul Fort eszmei és művészeti kapcsolatait. Bemutatja egyrészt Romain Rolland világnézeti fejlődésének, esztétikai ízlésszisztemének változását, valamint felveti azt a problémát, vajon milyen hatást gyakorolhatott Paul Fortra a Colas Breugnon szerzője, ha e kölcsönhatás belső szükségszerűségéből ered.

**РОМЕН РОЛЛАН И ПАУЛЬ ФОРТ
(К ПРОБЛЕМЕ ИДЕЙНОГО РАЗВИТИЯ РОМЕНА РОЛЛАНА)**

ГУСТАВ ЦВЕНГРОС

Автор статьи, преподаватель Львовского Государственного университета, исследует едва затронутую до сих пор тему: идейную и художественную связь Романа Роллана и Пауля Форты. В работе, с одной стороны, показывается эволюция мировоззрения и системы эстетического вкуса Романа Роллана, с другой стороны — рассматривается проблема: какое влияние мог оказать на Пауля Форты автор романа «Кола Брюньон», если это взаимовлияние исходит из внутренних закономерностей.

EIN BIBCHEN GUTGEMEINTE ILLUSTRATION ZU TAGESFRAGEN — 25 JAHRE „ANKUNFT IM ALLTAG“

GÁBOR KERÉKES

Vor 25 Jahren, im Jahre 1961 erschien das Buch *Ankunft im Alltag* von Brigitte Reimann, das später den Namen für eine Art, eine Möglichkeit der Erzählliteratur gab, nämlich der sogenannten Ankunfts-literatur. Dieses inzwischen vergangene Vierteljahrhundert erlaubt uns heute einen etwas ungetrübteren Blick auf dieses Werk.

1961 war ein Jahr, in dem unter anderem auch solche Prosawerke erschienen wie *Ein neues Kapitel* von Willi Bredel, *Beschreibung eines Sommers* von Karl-Heinz Jakobs, *Kleiner Stein im großen Spiel* von Alfred Kurella, *Du wirst dir den Hals brechen* von Armin Müller, *Auf den Trümmern des Kaiserreichs* von Ludwig Renn sowie *Herbstrauch* von Bernhard Seeger, um nur einige Prosawerke von Autoren aus der DDR zu erwähnen.

Die Literatur der DDR war in dieser Zeit, Ende der fünfziger und Anfang der sechziger Jahre gekennzeichnet durch den sogenannten *Bitterfelder Weg*. Er wurde auf der 1. Bitterfelder Konferenz am 24. 4. 1959 unter der von Werner Bräunig geprägten Losung *Greif zur Feder Kumpel, die sozialistische deutsche Nationalliteratur braucht dich!* beschlossen.¹ Das Ziel war, Kunst und Leben, Künstler und Arbeiter miteinander zu verbinden, indem einerseits Autoren in die Produktion gehen, in Betrieben und Fabriken arbeiten sollten, um auf diese Weise die gesellschaftliche, Realität in Betrieben und Einrichtungen zu studieren, den Menschen im Arbeitsprozeß zu beobachten (dies taten unter anderem Franz Fühmann, Brigitte Reimann und Christa Wolf), und indem andererseits Arbeiter selber schreiben sollten. Dieser Bestrebung, die Laienliteratur aus den Betrieben zu entwickeln, „entsprach nun auch die Form der Vorbereitung des Fünften Deutschen Schriftstellerkongresses. Nicht nur erschienen verschiedene Entschlüsseungen oder halb- bzw. ganz offizielle Reden und Verlautbarungen,² sondern auch das *Neue Deutschland*, wie alle wesentlichen DDR-Zeitungen, veröffentlichte laufend Aufrufe, Anregungen und Briefe verschiedener Arbeiterdelegationen,³ die immer wieder das Thema 'Schreibt so, wie wir sind', variierten. ('Weshalb gelingt es euch nicht, das Neue im Leben der Baumeister unserer Zeit zu gestalten?', 'Durch vieles Schöne zu neuen Kräften').⁴ Daß allerdings die Authentizität und die gute Absicht noch nicht für literarische Qualität bürgt, darauf wies Anna Seghers bereits in ihrer Rede auf diesem Kongreß (25. bis 27. Mai 1961) hin. „Doch jetzt erinnere ich euch an das Beispiel von Rudolf Fischer, der ein schweres proletarisches Leben hinter sich hatte. Er schrieb im Auftrag der Kumpel den Roman *Martin Hoop IV*. Es treffen sich da zwei Vorgänge, die beide schön sind und charakteristisch für unseren Staat. Ein Arbeiter hat sich zum Schriftsteller entwickelt, er hat Zeit und Mittel zum Schreiben. Die Bergleute wählten ihn, um Vorgänge in ihrem Schacht darzustellen. Fischer verarbeitet Namen und Vorgänge dichterisch in seinem Roman.“

Die Kumpel hatten eine exakte Darstellung, eine genaue Widerspiegelung ihrer

Menschen und ihrer Arbeit erwartet. Beide Teile waren schließlich enttäuscht: der Autor und die Kumpel.⁴⁵ So sind dann auch, obwohl viele Berufsschriftsteller als Zirkelleiter eng mit den schreibenden Werktätigen zusammenarbeiteten, Werke, die man als ausgesprochene Produkte des *Bitterfelder Weges* bezeichnen kann und eine wichtige Stellung in der Literatur der DDR einnehmen, eigentlich nicht sehr zahlreich. (Während man z.B. aus dem *Sachwörterbuch für den Literaturunterricht*⁴⁶ nichts erfährt, weist das *Kleine Wörterbuch der Weltliteratur*⁴⁷ nur auf Anthologien hin.) Zu den Werken des Bitterfelder Weges gehören Erwin Strittmatters *Ole Bienkopp*, Christa Wolfs *Der geteilte Himmel*, Brigitte Reimanns *Ankunft im Alltag*, Erik Neutchts *Die Spur der Steine*, und seine produktiven Impulse sind z.B. auch an Volker Brauns *Kipper* ablesbar, und sie stammen alle aus der Feder von Berufsautoren. (Allerdings gab es bereits vor der ersten Bitterfelder Konferenz Werke, die im Bereich der Produktion spielten wie z.B. Eduard Claudius' *Menschen an unserer Seite*, Karl Mundstocks *Helle Nächte* und Rudolf Fischers *Martin Hoop IV*. Neu war nun aber die Überlegung, verstärkt Arbeiter zur literarischen Arbeit anzuregen, und Schriftsteller in die Produktion gehen zu lassen, während der auf die oben erwähnten Romane angewandte Begriff *Produktionsromane* schon bekannt war.) Mit welchen Problemen die Schriftsteller bei der Erfassung der Wirklichkeit in der Fabrik zu kämpfen hatten, illustriert sehr anschaulich Franz Fühmann in seinem *Brief an den Minister für Kultur*: „Man geht in eine Brigade und noch in eine und noch in eine und noch — dabei kommt nicht viel heraus. Denn zwei Gebiete (...) werde ich beim besten Willen nicht mehr erobern können: das weite Land der Erinnerung an Herkunft, Familie, Schule, Lehrzeit, erste Liebe, erstes Glück, erstes Leid, an jene Dimension also, die jedes Stück Literatur braucht, um nicht flach zu bleiben. Zum zweiten liegt 'jenseits' der weite Bezirk der allgemein-menschlichen Gefühle, die im literarischen Werk nur dann glaubhaft gestaltet werden können, wenn man sie in ihrer, durch die gesellschaftliche Spezifik geprägten Individualität zeigt. Die aber kenne ich nicht, und ich komme 'von außen' zu wenig in sie hinein; es langt zu einer politischen Debatte — aber nicht zur künstlerischen Gestaltung. Was zum Beispiel empfindet ein Mensch, der weiß, daß er sein Leben lang so ziemlich dieselbe Arbeit für so ziemlich dasselbe Geld verrichten wird, als beglückend und was als bedrückend an eben dieser Arbeit; wo bringt sie ihm Reize, wo Freude, wo Leid, in welchen Bildern, auf welche Weise erscheint sie in seinem Denken und Fühlen, usw. usw. Ich weiß es nicht und kann es nicht nachempfinden...“⁴⁸ Spannungen und Mißverständnisse gab es auch zwischen Schriftstellern und den schreibenden Arbeitern. So vertraute Brigitte Reimann ihrem Tagebuch an: „Wir haben uns nun zur Genüge gegenseitig versichert, daß der Bitterfelder Weg richtig war — aber was treiben die Bitterfelder an der Basis? Warum steht der Provinzialismus in Blüte wie nie zuvor? In unserem Bezirk sind in den letzten Monaten vier Schauspiele entstanden, für deren Beurteilung mein Schatz an Schimpfwörtern leider nicht ausreicht.“⁴⁹ An anderer Stelle, in einem Brief bemerkte sie: „Ist Ihnen schon aufgefallen, wie die meisten Schriftsteller auf die Frage nach der Fabel ihres Romans antworten? 'Ein Roman über die Landwirtschaft', '...es geht um die Durchsetzung der neuen Technik', 'Kampf um den Einsatz einer modernen Schrämmaschine' und so fort. Zuerst ist das Thema da, dann das Problem, die Schulaufgabe, dann sucht man sich die Menschen zur Garnierung. Vielleicht bin ich jetzt so bitter, weil ich so viele böse Erfahrungen im Bezirk mache; das Kombinat macht mir Szenen, weil ich über irgendwelche bürgerlichen Geschwister schreibe statt über den Aufbau des Kraftwerks West.“⁵⁰ Diese beiden Zitate stammen ebenso wie die folgenden beiden aus dem Jahre 1963: „...eben komme ich von einer Diskussion im Kombinat über 'Die Geschwister' Da brach's über mich herein: Bewußtsein, Kon-

sequenz, Heldin Elisabeth, Parteilehrjahr, Erziehung, Bitterfelder Weg, unsere Menschen... Ja, zum Teufel, gibt es denn kein Vergnügen mehr beim Lesen, keinen Genuß an einem schönen Satz, kein zärlisches Lächeln über eine sinnliche Geschwisterliebe, kein Gefühl für den Duft einer Szene? (...) Was ist das nur für ein seltsames Wunschdenken, was für eine beklemmende Art, Bücher zu lesen, in Liebeszenen die Aussage zu suchen und den Nutzeffekt einer blühenden Rose zu überprüfen?"¹¹ und „Trotzdem, das Kombinat, die Produktion ist nun mal nicht mein Thema, das spüre ich immer deutlicher, und das bedeutet keine Einschränkung oder Abwertung oder gar die arrogante Abkehr von den Leuten hier bei uns im Kombinat. Ich ärgere mich immer über die Kritiker, die vom Schriftsteller verlangen, er müsse nun den nächsten Schritt tun und sich dem großen Thema *X* oder *Y* zuwenden.“¹² Letzteres, daß nämlich die Literaturkritik auch nicht immer brillierte, unterstrich Franz Fühmann ebenfalls: „Das Hauptproblem in diesem Komplex ist meiner Meinung nach eine entschiedene Verbesserung unserer Kritik. Bis jetzt ist sie, vor allem in der Tagespresse, fast ausnahmslos nur eine dürftige (oft nicht einmal sachlich saubere, mitunter sogar eine gröblich entstellende) Inhaltsangabe von zumeist nach ihrer Thematik ausgewählten Werken, verbunden mit ein paar Gemeinplätzen über die thematische Bedeutung und die aktuelle Bezüglichkeit des Stoffes und mit ein paar willkürlichen Bemerkungen zu Inhalt oder Form — wie's grade trifft. Es gibt keine Wertmaßstäbe: Belangloses Zeug wird, weil thematisch wichtig oder grade passend, auf vielen Spalten breitgetreten, wichtige Arbeiten werden ignoriert. Schöpferische Gestaltungsprobleme werden so gut wie nie behandelt; fast nie wird von dem Ziel ausgegangen, das der Autor sich gestellt hat, sondern dem fiktiven Buch, das er nach der Meinung des Kritikers hätte schreiben müssen.

Einer grünen Bank wird vorgeworfen, daß sie kein blauer Tisch sei. Immer wieder, zumal bei jeder eigenwilligen Leistung, wird nach dem Schema geschrieben ('Wo bleibt die positive Gegengestalt, welche...' — 'Warum wird nicht das Kollektiv gezeigt, in dem...' — 'Einen solchen Einzelfall mag es wohl geben, aber für unser Leben typisch...'). (...)

Wir brauchen eine wirklich argumentierende Kritik, die wohl Liebe und Leidenschaft für die Literatur, aber keine Rücksicht auf Personen kennt. Wir brauchen eine Stil- und Formanalyse, die dem Schriftsteller wirklich hilft...“¹³

Wie diese Frage auf der anderen Seite aussah, beleuchtet eine Bemerkung von Christa Wolf über ihre Tätigkeit als Rezensentin, die sie zu einem späteren Zeitpunkt traf: „Ich habe früher Texte geschrieben, die ich heute anders schreiben würde, denn ich hab auf Grund anderer Erfahrungen eine andere Einstellung zu dem Gegenstand. Es handelt sich weniger um literarische Arbeiten, die sowieso abhängig sind vom Reifeprozess des Autors, sondern mehr um Artikel und Rezensionen, die von einer damals verbreiteten Einstellung zur Literatur ausgingen, von einer unschöpferischen, rein ideologisierenden Germanistik. Das sind natürlich Aufsätze, die ich heute nicht wieder gedruckt sehen möchte, aber ich will und kann sie nicht verleugnen, sie gehören zu meiner Entwicklung. Entscheidend ist, daß man es zu der Zeit erlich gemeint hat, daß es sich um einen ehrlichen Irrtum gehandelt hat (der dadurch nicht gerechtfertigt ist) und nicht um Produkte des Opportunismus. Dann ist natürlich alles verdorben.“¹⁴

Es ist ganz klar, daß die Existenz einer solchen Literaturkritik ihre Spuren an den meisten in jener Zeit entstandenen Werken hinterließ, da schließlich viele Autoren die zu erwartende Reaktion der Kritik auf ihre Werke schon während der Arbeit miteinkalkulierten.

Zur *Ankunftsliteratur* zählt man jene Werke, die im Gefolge des *Bitterfelder We-*

ges Themen des Alltags behandeln. Die Hauptfiguren in diesen Werken gehören ebenso wie die meisten Autoren zu einer Generation, deren bewußtes Dasein sich auf die Zeit nach 1945 erstreckte. Die Helden dieser Werke müssen sich demnach nicht mit der faschistischen oder militaristischen Vergangenheit auseinandersetzen. „Geprägt von den Lebens- und Arbeitsbedingungen beim Aufbau einer sozialistischen Gesellschaft wie von den ideologischen und ökonomischen Divergenzen zwischen beiden dt. Staaten, resultieren ihre Probleme und Konflikte aus ihren selbstbewußten Forderungen nach persönlicher Entwicklung und gesellschaftlicher Bestätigung. Ihre Bewußtseinsbildung vollzieht sich im Widerstreit zwischen individuellem und öffentlichem Interesse, sie reifen an der Auseinandersetzung um die Widersprüche zwischen postulierten Idealen und sozialistischer Realität.“, definiert das *Kleine Wörterbuch der Weltliteratur*.¹⁵ Solche Werke sind noch *Es begann im Sommer* (1960) von Paul Schmidt-Elgers, *Beschreibung eines Sommers* (1961) von Karl-Heinz Jakobs, *Egon und das achte Weltwunder* (1962) und *Mit siebzehn ist man noch kein Held* (1962) von Werner Schmoll. Die Werke von Schmidt-Elgers und Jakobs sind — entsprechend den Anforderungen des Bitterfelder Weges — im industriellen Bereich angesiedelt. Wir wollen auf diese Romane an dieser Stelle nicht weiter eingehen, der heutige Bekanntheitsgrad dieser Bücher sagt — wenn er auch im allgemeinen nicht unumschränkt als Meßlatte angesetzt werden darf — in diesem Fall doch einiges über die Qualität der einzelnen Bücher aus.

Als *Ankunft im Alltag* im Jahre 1961 erschien, wurde das Werk als Erzählung ausgewiesen, eine Bestimmung, die sich an mehreren anderen Stellen ebenfalls finden läßt.¹⁶ Die 1986er Ausgabe beim Verlag Tribüne Berlin nennt das Werk einen Kurzroman, was soetwas wie eine Kompromißlösung zwischen der Bezeichnung Erzählung und Roman darstellt. Als Roman wurde nämlich auch schon Bezug auf dieses Werk genommen, wenn auch zugegeben diese Bestimmungen neueren Datums sind.¹⁷ Mit den Augen und Erfahrungen eines heutigen Betrachters, der *Horns Ende* und den *Hinze—Kunze—Roman* als Romane akzeptiert, ist auch *Ankunft im Alltag* ein Roman. Sowohl die umfassend angelegte Darstellung als auch die Handlungsfülle erlauben es, von einem Roman zu sprechen. Damals, im Jahre 1961 mag es für Kritiker und Leser (und vielleicht auch für die Autorin) offensichtlich gewesen sein, daß solch ein — im Vergleich zu den damals erschienenen Romanen wie z.B. *Die Bauern von Karvenbruch* (1959) von Benno Voelkner oder *Die Abenteuer des Werner Holt: Roman einer Jugend* (1960) von Dieter Noll — „dünnes Büchlein“ mit entsprechend weniger Handlung und geringerem Figurenbestand kein Roman sein konnte. (Ähnlich sieht es übrigens mit der Beurteilung von *Der geteilte Himmel* von Christa Wolf, aus dem Jahre 1963, aus.)

Brigitte Reimans Roman *Ankunft im Alltag* wird in Band XI der Geschichte der Deutschen Literatur¹⁸ und im Romanführer Band II/2¹⁹ zusammengefaßt. Man erfährt, daß die Fabel vor dem Hintergrund eines Betriebsgeschehens entwickelt wird und die Entscheidung eines Mädchens zwischen zwei Bewerbern unmittelbar mit moralisch-gesellschaftlichen Entscheidungen verknüpft ist, die sich aus unterschiedlichen Einstellungen zur Arbeit und zum Kollektiv ergeben. Der Romanführer betont auch, daß das Mädchen Recha Heine eine Halbjüdin ist (ein Umstand, der angesichts der Tatsache, daß ihre Mutter im Konzentrationslager ermordet und ihr Vater sie in ein Heim gesteckt hatte, eine erstaunlich nebensächliche Rolle spielt), und es sich beim Betrieb um einen konkreten handelt, nämlich um die Schwarze Pumpe (anders als bei Anna Seghers und Erik Neutsch, die mit dem Stahlwerk Kossin in *Die Entscheidung* und der Industriebaustelle Schkona II in *Die Spur der Steine* fiktive Orte zum Schauplatz ihrer Romane machten).

Die drei Hauptgestalten des Buches sind die Abiturienten Recha Heine, Nikolaus Sparschuh und Curt Schelle, die vor ihrem Studium ein Jahr praktische Arbeit absolvieren. Sie kommen am gleichen Tag an, beginnen am gleichen Tag ihre Arbeit und arbeiten in einer Brigade. Im Romanführer steht dann weiter: „Recha fühlt sich angezogen von dem intelligenten, wortgewandten und einfallsreichen Curt Schelle und zugleich abgestoßen von seiner Renmiersucht und Oberflächlichkeit. Schelles Vater, Kommunist und von den Faschisten im Konzentrationslager mißhandelt, ist nach 1945 mit verantwortlichen Funktionen betraut worden, die ihm wenig Zeit für die Familie lassen. So entgleitet ihm der Junge, zumal die Mutter für den Sohn Partei nimmt und dadurch die labilen und egozentrischen Züge in seinem Wesen fördert.“²⁰ Dies kann man ohne weiteres als eine gute Zusammenfassung akzeptieren. An den Rest der Zusammenfassung muß man allerdings einige Bemerkungen hinzufügen: „Es entspinnt sich ein Liebesverhältnis zwischen Recha und Curt, obgleich das Mädchen mehr Vertrauen zu Nikolaus Sparschuh gefaßt hat, hinter dessen Unbeholfenheit sie bald Zuverlässigkeit, Ernst und Hingabe an seine künstlerischen Versuche als Maler erkennt. Die Beziehungen zwischen Recha und Curt leiden unter dessen unausgeglichenem Charakter. Er kann lebenswürdig und ansteckend heiter sein, doch Mißerfolge und Tadel für schlechte Arbeit stürzen ihn in Niedergeschlagenheit und lassen ihn sich selbst bemitleiden. In dem Maße, wie Recha über den Wunsch hinauswächst, nur sich selbst in der Arbeit zu behaupten, identifiziert sie sich immer mehr mit dem Kollektiv und seinen Aufgaben. Zugleich löst sie sich allmählich aus der Bindung zu Curt Schelle und wird sich ihrer Zuneigung zu Nikolaus bewußt, der sein Gefühl für das Mädchen bisher aus Scheu verborgen hat. Schelle zerstört schließlich seine Gemeinschaft mit Recha, indem er sie bedrängt und mit Gewalt nehmen will.

Von dem Streben nach Selbstbestätigung und Anerkennung gedrängt, übernimmt Curt Schelle leichtsinnig eine Arbeit, die er nicht bewältigen kann, und fügt so dem Betrieb Schaden zu. In Panik geraten, flieht er aus dem Betrieb, kehrt jedoch um, nachdem er sich auf seine Verantwortung besonnen hat. Noch ist nicht alles in ihm verschüttet: Der Einfluß des Kollektivs, vor allem des Meisters Hamann, der Güte und Strenge in sich vereint, sind nicht ohne Spuren geblieben.“²¹ Wie jede Zusammenfassung, so ist auch diese irreführend, und nicht nur weil das am Anfang „Liebesverhältnis“ genannte Verhältnis viel mehr vermuten läßt, als im Roman dargestellt ist, und verschiedene Episoden und Szenen nicht genannt sind, sondern auch weil man die Äußerungen und das Denken der Jugendlichen hier schon gleichsam interpretiert erfährt. Die Jugendlichen, was sie sagen und denken ist sehr erwachsen, besser gesagt: altklug und unglaublich dargestellt. Angenichts des Kombinars denkt Nikolaus: „Daß ich den Anfang versäumt habe... Damals saß ich in der neunten Klasse. Vier Jahre in eine Schulbank geklemmt, und inzwischen wächst dieser Gigant, und all die Zeitungsberichte sind nur ein blasser Abklatsch der Wirklichkeit.“²² An anderer Stelle geht ein Gespräch zwischen Nikolaus und Curt folgendermaßen zu Ende: „Nikolaus hob den Kopf. 'Du bist ein Schwein, Tatsache!'

'Gut, ich bin ein Schwein', sagte Curt. Er beugte sich über den Tisch, und Nikolaus sah, befremdet und mitleidig, einen Ausdruck von Trauer oder sogar Verzweiflung in seinem Gesicht. 'Denkst du, ich möcht' nicht auch lieber anständig sein und sauber und 'n guter Kerl wie du? Aber das Leben ist dreckig, sage ich dir, und wo du hinfaßt, machst du dir die Pfoten schmutzig.'“²³

Im gleichen Kapitel sitzt Nikolaus mit Curt und Recha in der Gastwirtschaft, wo viele Arbeiter des Kombinars zu finden sind: „Nein, spiel nicht den Moralisten! redete er sich zu. Heul nicht um deine schönen romantischen Vorstellungen und be-

denke, daß hier nur ein winziger Bruchteil der Leute sitzt, die das Kombinat aufbauen. Dieselben Leute, die tagsüber den Plan erfüllen und die Norm brechen und gute Arbeiter sind, hundertmal besser als du selbst... Schwer zu verstehen.“²⁴ Die Malerei, die mehr als nur ein Hobby für ihn ist, führt ihn zu solchen Gedankengängen: „Er ließ sich Zeit, die lebende mit der gemalten Recha zu vergleichen, und er war unzufrieden mit sich. Ich habe sie idealisiert, dachte er, oder sie hat sich in den letzten Wochen verändert.

Ihr Gesicht schien noch magerer geworden zu sein und trug einen Ausdruck von dunkler Unruhe. Mein Mahagonimädchen ist einfach zu hübsch, dachte Nikolaus, zu weich und kindlich...“²⁵

Überhaupt ist Nikolaus eher wie eine Art Major Dobbin aus *Vanity Fair* oder Parzival im Abiturientenalter gezeichnet. Er fühlt sich sogleich für Recha verantwortlich, und dieses Gefühl verläßt ihn bis zuletzt nicht. Nachdem sie mit Recha ein Paar sind, Recha aber lieber mit Curt tanzen geht, während Nikolaus freiwillig eine zusätzliche Schicht arbeitet, ist kein Groll in ihm, er sagt nichts, was hierauf deuten würde, später zu Recha, als sie dann doch noch ihrer Ausgekleidung verspätet zu der Schicht geht, weil sie erkennt, wo ihr Platz ist. Und als Curt Recha in den Wald lockt, sie mit Gewahlt nehmen will und Nikolaus Claus im letzten Augenblick zusammenschlägt, da nennt er seine Tat „einen Rückfall in die Steinzeit“, und bringt Curt erst dessen Mantel und begleitet ihn danach zum Waschen. (Das einzige was Nikolaus noch fehlt, ist ein Heiligenschein.)

Nikolaus ist es dann auch vorbehalten, nach der Sonderschicht jene Sätze zu sprechen, die die „Ankunft im Alltag“ zum Ausdruck bringen:

„Sie sahen zu, wie die kalte rote Sonnenscheibe hochstieg. 'Und was mich am meisten wundert', sagte Nikolaus in einem Ton, als habe er die ganze Zeit über nicht anderes mit Recha gesprochen, 'das ist die Alltäglichkeit der ganzen Geschichte. Wie ich gehört habe, wir fahren eine Sonderschicht... Aber nein, es war gar nicht dramatisch oder romantisch oder sonst was, und ganz bestimmt hat sich keiner als Held gefühlt. Sie arbeiten die Nacht durch und schenken dem Staat einige tausend Tonnen guter Kohle, und hinterher gehen sie ein Bier trinken und unterhalten sich über tropfende Wasserhähne... Aber es ist doch etwas Besonderes', fügte er errötend hinzu, 'man kommt sich vor, als hätte man was Besonderes getan; du nicht auch?'

'Ein bißchen', sagte Recha. 'Wenn ich auch keine rühmliche Rolle gespielt habe' zu spät gekommen, eingeschlafen...'

'Man muß seinen Begriff von Heldentum korrigieren', sagte Nikolaus ernsthaft und in Gedanken verloren...“²⁶

Genauso altklug sind aber auch Recha und Curt, hier soll stellvertretend für viele andere Stellen eine Kostprobe aus einem ihrer Zankgespräche stehen:

„Curt verzog das Gesicht, als ob er Zahnschmerzen hätte. 'Ereifre dich nicht, Mädchen.' Nach einer Weile sagte er: 'Wart ab, bis dein Nikolaus in den Kunstbetrieb reinkommt. Dachkammer ist nicht mehr gefragt, und vielleicht wird er Briefmarken zeichnen oder Glückwunschkarten, damit er Geld verdient und 'n festes Gehalt hat — und die große Kunst liegt im Schubkasten Er wird Sich verkaufen, was denn sonst?'

'Nikolaus? Niemals!' rief Recha. 'Das sagst du nur aus Neid — weil er einen festen Punkt hat, auf den er losmarschiert, und du torkelst herum...“²⁷

Es scheint bei diesem Buch so zu sein, daß die Umsetzung der Idee („Drei junge Menschen müssen ihre Schulweisheit an der Wirklichkeit überprüfen und die ihnen auf Grund bestimmter Wissensvoraussetzungen im Abitur bestätigte Reife in unserem Leben beweisen.“²⁸) nicht gelungen ist. Eva Strittmatter meinte noch: „Es liegt im

Charakter der Geschichte, die von jungen Menschen erzählt, die sich erst im Lauf der Geschichte profilieren, daß die Nebengestalten eine bedeutende Rolle spielen. Vom Verhalten der Nebengestalten hängt der Ausgang der Geschichte in überwiegendem Maße ab.²⁹ Dem kann man nur zustimmen, aber in einem Sinne, wie es Eva Strittmatter wohl gerade nicht gemeint hatte. Die Nebenfiguren werden nämlich jeweils bei ihrem ersten Erscheinen mit einigen knappen Sätzen charakterisiert, und diese Charakterisierung erweist sich (außer in einem Fall, der Figur des Erwin) als richtig, die Figuren sind statisch, und — zwar mit kleinen negativen Eigenschaften versehen, die aber nicht ins Gewicht fallen — rundum positiv. So hat Curts Zimmergenosse ein „gescheites Gesicht“, und später als die drei Hamann das erste Mal begegnen, da fanden sie, „als sie näher kamen und sein Gesicht sahen, daß dieser Mann nicht nur räumlicher Mittelpunkt war; er sah aus wie einer, der immer ruhender Pol ist, um den sich andere sammeln“.³⁰ Dann treffen sie einen Mann und „später erfuhren die drei, daß dieser Mann einer der fähigsten Schweißingenieure des Kombinars war und daß er an einer Erfindung arbeitete, auf die auch das Ausland mit Spannung wartete“.³¹ Über den Arbeiter Rolf erfahren wir: „Er war über zwanzig, ein kluger, besonnener Mensch, der Gedichte schrieb und Franz Masereel liebte, dessen Holzschnitte, dreifach gestaffelt, die Wände seines Zimmers im Wohnlager bedeckten. Er war der Sohn eines Bergmanns und hatte die Arbeiter-und-Bauern-Fakultät absolviert; er wollte Bergbauingenieur werden.“³² Und als dann eine zusätzliche Schicht gefahren werden muß, macht die ganze Brigade mit usw. usf. Man kann Eva Strittmatter eben nur zustimmen, daß der Ausgang der Geschichte in überwiegendem Maße von den Nebengestalten abhängt. Sie geht dann ja auch gut aus.

Negative Gestalten gibt es — wenn wir Curt und Erwin zunächst nicht als solche auffassen wollen — nicht, jedenfalls treten sie nicht auf. Leider trifft auf den Roman sehr stark zu, was Eduard Claudius formulierte, man habe geglaubt, „der Schriftsteller sei einem Computer ähnlich, in den man die Programmierungskarte hineinstecken könne, und blitzschnell, ehe man sich's versehe, kommt der fertige, nach Wunsch geschneiderte Roman heraus: ein Teil positiver Held in strahlend heller Sonne, zur notwendigen Kontrastierung ein wenig gewölkt, ein Teilchen wohl dosierter Liebe, wie sie halt üblich ist, natürlich ein Gegenspieler, dieser aber schwach, schlecht und zuletzt unterliegend“.³³

So ist auch die Erzählweise, die uns einen Einblick in das Denken und Fühlen jeder auftretenden Figur gibt noch eng mit den fünfziger Jahren verbunden, in denen vom Konzept einer allseitig begreifbaren und daher auch erzählbaren Totalität ausgegangen wurde.³⁴ Die Ereignisse werden von dem alles übersehenden personalen Erzähler chronologisch erzählt. (Die Werke mit Ich-Erzählern und mehreren Zeitebenen sollten erst Jahre später kommen.)

Einen weiteren Mangel findet man erfaßt in Band XI der Geschichte der Deutschen Literatur: „Eine Figur, die Konflikte auszutragen hat, deren Entwicklung man verfolgen kann, fehlt jedoch in dieser Umgebung; und die Beziehungen zwischen Haupt und Nebengestalten sind nicht durch dynamisches Geschehen verflochten. Auch die enge psychologisierende Anlage der beiden um das Mädchen Recha kämpfenden Jungen, die auf dem Kontrast der Charaktere und der Herkunft aufbaut, mindert die erzählerische Dialektik von individuellem Verhalten und gesellschaftlichen Umständen.“³⁵

Ankunft im Alltag erschien nach den Erzählungen *Der Tod der schönen Helena* (1955), *Die Frau am Pranger* (1956), *Kinder von Hellas* (1956) und *Das Geständnis* (1960) als fünfte Prosaarbeit von Brigitte Reimann. Einige Motive kehren in mehreren dieser Werke wieder, so z.B. die Bestimmung dessen, was Liebe ist (*Kinder von Hellas*,

Die Frau am Pranger, Ankunft im Alltag), immer wieder werden Figuren, die gelitten und so zu besonderer Reife gelangten, als älter eingeschätzt als sie tatsächlich sind (*Kinder von Hellas, Die Frau am Pranger, Ankunft im Alltag*), erfahrene, positive Figuren erscheinen, die durch Tränen gerührt werden (*Kinder von Hellas, Ankunft im Alltag*) und die Schriftstellerin portraitiert sich selbst in der Hauptfigur (*Kinder von Hellas, Ankunft im Alltag*), von einer Vielzahl von Gesten und Beschreibungen ganz zu schweigen. Absehen wollen wir an dieser Stelle auch von der Aufzählung jener Momente des Romans *Ankunft im Alltag*, die auf die Erlebnisse und Empfindungen der Autorin in Hoyerswerda zurückgehen, und auf Grund ihrer Briefe und Tagebücher erschließbar sind.

Für diesen Roman erhielt Brigitte Reimann im Jahre 1962 den Literaturpreis des FDGB. Wir müssen heute davon ausgehen, daß bei der Zuteilung des Preises die ideale Aussage des Buches (die Bewährung junger Menschen im Alltag der DDR, die Ausbildung ihrer individuellen Denk- und Verhaltensweisen im Prozeß der kollektiven Arbeit, ihre Reifung zu sozialistischen Persönlichkeiten) und die Ansiedlung der Handlung in der Sphäre der Produktion ausschlaggebend waren, und nicht seine ästhetischen Qualitäten, die weit hinter *Die Frau am Pranger* und *Franziska Linkerhand* zurückbleiben.

Vielmehr bleibt für eine gerechte Einschätzung des Buches die Frage zu beantworten, ob wir es hier nicht vielmehr mit einem Jugendbuch zu tun haben? Die vereinfachenden Charakterisierungen und Beschreibungen, die überbetonte Rolle der drei Jugendlichen, das Fehlen einer symbolischen oder philosophischen Ebene usw. sowie Brigitte Reimanns Notizen in ihren Tagebüchern und Briefen lassen keinen anderen Schluß zu. (Natürlich kann man als legitimes Gegenargument vorbringen, die Absicht eines Autors sage noch nichts über das Werk aus, doch glauben wir, daß in diesem Fall der Autor durchaus das geschaffen hat, was voll und ganz seinen Intentionen entsprach.)

Man beachte jeweils das Datum der folgenden Notizen und Briefausschnitte der Autorin, das schnelle Arbeitstempo: 3.2. 1960 „Aber das macht nichts, dadurch haben wir desto mehr Zeit, noch an meinem Mädchenbuch ('Ankunft im Alltag') zu schreiben.“³⁸; 17. 2. 1960 „Du fragst nach meinem Jugendbuch. Ich arbeite sehr angestrengt daran, denn ich will spätestens nächste Woche die beiden ersten Kapitel an das Neue Leben schicken (...) Ich werde Dir einen Durchschlag mitbringen. Dein Urteil interessiert mich sehr, denn das Buch wird vor allem für Mädchen in Deinem Alter und von Deiner Schulbildung geschrieben. Es ist die Geschichte von drei Ober-
schülern — einem Mädchen und zwei Jungs —, die ihr praktisches Jahr im Kombinat machen und dabei natürlich eine Menge Schwierigkeiten zu überwinden haben. Klar, daß auch eine Brigade mitspielt, und ich möchte 'meine' Schweißerbrigade als eine Art Modell nehmen. Bloß — offen gestanden: Ich weiß noch gar nicht, wie mein Buch eigentlich weitergehen soll; bis jetzt kenne ich nur meine drei Hauptpersonen und stelle sie im ersten Kapitel vor. Aber was sie erleben sollen — keine Ahnung!“³⁷; 7. 3. 1960 „Auf mein erstes Kapitel vom Jugendbuch ist der Verlag anscheinend angesprungen...“³⁸; 17. 3. 1960 „L. hat das erste Kapitel meines Jugendbuches gelesen und mit einer Lobeshymne geantwortet. Wenn er am Sonntag kommt, wollen wir über das Buch sprechen. Wenn der Verlag die weitere Handlung akzeptieren kann, werde ich einen Vertrag bekommen.“³⁹; 27. 10. 1960 „Sonntag Kapitel sechs zu Ende geschrieben.“⁴⁰; 12. 11. 1960 „Am 15. Dezember soll ich das Buch abliefern, und das ist so gut wie ausgeschlossen. Manchmal kann ich schon vor lauter Terminangst nicht mehr schreiben!“⁴¹ Es folgen dann die Eintragungen vom 4. 12. und 5. 12. 1960, in denen sie sehr ungehalten über das Buch schreibt. Dann: 28. 1. 1961 „Ich sitze al-

lein und arbeite am letzten Kapitel, das übermorgen abgeschlossen sein muß, und gerade diese letzten Seiten fallen mir entsetzlich schwer.“⁴² Abgeschlossen ist das Buch dann vor dem 12. 2. 1961. Seit der ersten Erwähnung (3. 2. 1960) war also knapp ein Jahr, seit der Annahme durch den Verlag ein Dreivierteljahr vergangen. Wenn also auch die kurze Entstehungszeit und die Absicht des Autors jeweils allein noch nicht als Kriterien für eine Einstufung des Buches als Jugendbuch ausreichen, so legen sie gemeinsam dies nahe, und wenn wir dann noch bedenken, daß Brigitte Reimann in diesem Zeitraum an einem anderen Projekt arbeitete, das sie im Gegensatz zum „Jugendbuch“ ausgesprochen als „meinen Roman“ bezeichnet, dann sind wir, und nicht nur weil der Verlag das Buch als Jugendbuch gekauft hat und über seine dementsprechende Beendigung wachte sowie den Roman mit einem Schutzumschlag herausbrachte, der von Rechas rosafarbenem Mantel beherrscht wurde, sondern weil in erster Linie die ästhetischen Qualitäten dem Erlebnis- und Erkenntnisvermögen der 15 bis 17 Jahre alten Jugendlichen entspricht, berechtigt, ja dann müssen wir sogar diesen Roman der Jugendliteratur zuordnen.

Wenn dieser Roman aber der Jugendliteratur zugehört, dann erhebt sich die Frage, die kein allzu gutes Licht auf die Literaturkritik jener Jahre, und auch auf die Masse der damals erschienenen Werke wirft, warum denn dies bis jetzt noch nicht aufgefallen ist?

Wir wollten mit unserem Artikel keinesfalls urteilen, geschweige denn ver- oder aburteilen. Uns leitete nur die Neugier, jenes Buch heute zu betrachten, das 1961 einer Art von Literatur seinen Namen gab. Schließlich kann niemand Brigitte Reimann ihren Platz in der deutschen Literatur streitig machen, den sie mit *Die Frau am Pranger* und *Franziska Linkerhand* einnimmt.

Schon nach Abschluß von *Ankunft im Alltag* notierte sie in ihr Tagebuch, was für den in Frage stehenden Roman zutrifft, jedoch nicht für ihre beiden anderen wichtigen Werke: „Meine Bücher sind bei Gott keine literarischen Kostbarkeiten...“⁴³, und „...meine armselige Kunst... Dumm, stümperhaft, niemanden erschütternd. Ein bißchen gutgemeinte Illustration zu Tagesfragen.“⁴⁴

Anmerkungen

1. HERBERT GREINER-MAI (Hrsg.): Kleines Wörterbuch der Weltliteratur, Leipzig 1985. S. 49.
2. OHNE VERFASSER: Bericht über die Theoretische Konferenz zu Problemen des sozialistischen Realismus in der Literatur. — In: Sonntag, 15. Juni 1958
ALEXANDER ABUSCH: Dem V. Schriftstellerkongreß entgegen. — In: Berliner Zeitung, 31. Januar 1961
ALEXANDER ABUSCH: Zweimal deutsche Literatur. — In: Berliner Zeitung, 2. April 1961.
3. JOHANNA RUDOLPH: Literatur unserer Gegenwart. — In: Neues Deutschland, 11. Juni 1958.
HANS-JÜRGEN GEISTHARDT: Was heißt dabei sein. — In: Neues Deutschland, 14. Februar 1961.
Entschließung des Vorstandes des Deutschen Schriftstellerverbandes zur Vorbereitung des V. Deutschen Schriftstellerkongresses. — In: Neues Deutschland, 7. April 1961. Hermann Kant: Wortmeldung erwünscht. — In: Neues Deutschland, 11. April 1961.
Offener Brief der Vertrauensleute des EKS an die Schriftsteller zur Vorbereitung des V. Kongresses, „Gestaltet das neue Leben“. — In: Neues Deutschland, 16. April 1961. „Wir danken unseren Schriftstellern“, Brief Deubener Arbeiter an den Berliner Schriftstellerverband zum Schriftstellerkongreß. — In: Neues Deutschland, 5. Mai 1961.
HANS-JÜRGEN GEISTHARDT: Das Beispiel Becher. Zum V. Deutschen Schriftstellerkongreß. — In: Neues Deutschland, 18. Mai 1961.
4. FRITZ J. RADDATZ: Traditionen und Tendenzen, Frankfurt am Main 1972. S. 60.
5. ANNA SEGHERS: Aufsätze, Ansprachen, Essays 1954—1979, Berlin und Weimar 1980. S. 162.
6. AUTORENKOLLEKTIV: Sachwörterbuch für den Literaturunterricht, Berlin 1978.

7. Siehe Anmerkung 1.
8. FRANZ FÜHMANN: Erfahrungen und Widersprüche, Rostock 1975. S. 9.
9. BRIGITTE REIMANN: in ihren Briefen und Tagebüchern, Berlin 1984. S. 153.
10. Ebenda. S. 155.
11. Ebenda. S. 156.
12. Ebenda. S. 159.
13. Siehe Anmerkung nr. 8. S. 11f.
14. CHRISTA WOLF: Fortgesetzter Versuch, Leipzig 1980. S. 71f.
15. Siehe Anmerkung 1. S. 29.
16. AUTORENKOLLEKTIV: Geschichte der Deutschen Literatur Band XI, Berlin 1977. S. 318.
EVA STRITTMATTER: Literatur und Wirklichkeit. — In: Kritik in der Zeit. Literaturkritik der DDR 1945—1975. Erster Band 1945—1965, Halle-Leipzig, S. 362.
17. AUTORENKOLLEKTIV: Romanführer Band II/2, Berlin 1980. S. 203f. MANFRED DURZAK: Der deutsche Roman der Gegenwart, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz. S. 415.
18. Siehe Anmerkung 16.
19. Siehe Anmerkung 17.
20. Ebenda.
21. Ebenda.
22. BRIGITTE REIMANN: Ankunft im Alltag, Berlin 1963. S. 50.
23. Ebenda. S. 80.
24. Ebenda. S. 86.
25. Ebenda. S. 123.
26. Ebenda. S. 228.
27. Ebenda. S. 170.
28. EVA STRITTMATTER: siehe Anmerkung 16. S. 306.
29. Ebenda. S. 362f.
30. Siehe Anmerkung 22. S. 45.
31. Ebenda. S. 58.
32. Ebenda. S. 98.
33. EDUARD CLAUDIUS: Ruhelose Jahre, Halle 1968. S. 362.
34. PETER UWE HOHENDAHL UND PATRICIA HERMINGHOUSE: Literatur der DDR in den siebziger Jahren, Frankfurt am Main 1983. S. 11.
35. Siehe Anmerkung 16. S. 319.
36. Siehe Anmerkung 9. S. 70f.
37. Ebenda. S. 73f.
38. Ebenda. S. 75.
39. Ebenda. S. 76.
40. Ebenda. S. 77.
41. Ebenda. S. 94.
42. Ebenda. S. 96.
43. Ebenda. S. 109.

BRIGITTE REIMANN: „MEGÉRKEZÉS A HÉTKÖZNAPOKBA” C. REGÉNYÉNEK ELEMZÉSE

KEREKES GÁBOR

25 éve jelent meg Brigitte Reimann *Ankunft im Alltag* (Megérkezés a hétköznapiakba című regénye az NDK-ban, mely az ún. *Ankunftsliteratur*-nak (megérkezési irodalomnak) adta a nevét. Jelen dolgozat szerzője azt állapítja meg, hogy mind a regény esztétikai színvonala, az ábrázolás mikéntje és minősége, mind a már elhunyt író nő időközben kiadott levelei és naplójegyzetei szerint itt egy ifjúsági regényről van szó. A regény akkori sikere és főleg a hivatalos elismerése — valamint félreismerése — „felnööttirodalomként” a témaválasztásnak, a cselekmény színhelyének és egy a „bitterfeldi” út”-nak megfelelő irodalomkritikának, irodalomfelfogásnak köszönhető.

АНАЛИЗ РОМАНА БРИГИТТЫ РЕЙМАН «ПРИБЫТИЕ В БУДНИ»

ГАБОР КЕРЕКЕШ

25 лет назад в ГДР вышел в свет роман Бригитты Рейман „*Ankunft im Alltag*“ («Прибытие в будни»), от которого происходит название литературы *Ankunft*-а. Автор данной работы констатирует, что — как на основе эстетического уровня романа, его сущности и качества изображения, так и по письмам и дневниковым заметкам, изданных после смерти писательницы, здесь идет речь о юношеском романе. Тогдашний успех романа и, главным образом, его официальное признание, а также и непонимание в качестве «взрослой литературы» — произошло благодаря выбору темы, месту действия и литературной критике и пономанию, соответствующим «блиттерфильдскому пути».

FRANCIA FILOZÓFIAI—TÁRSADALOMELMÉLETI—POLITIKAI ESZMÉK INTERPRETÁLÁSA ÉS BEFOGADÁSA A REFORMKORI MAGYAR FOLYÓIRATOKBAN

MADÁCSY PIROSKA

Az aktív hazafiságot, a politikus magatartást a történelmi kor sugallja, „a nemzet a keret, de az egyetemes emberi a cél”.¹ Öntudatos politikai magatartásra, a magasztos célok megvalósítására azonban csak kiművelt emberfők képesek — a haladás legfőbb gátja tudatlanságunk.² Ezért volt a reformkorban a legfontosabb feladat, első lépésként: a nemzeti művelődés (Bessenyei vetette fel művelődéspolitikai programjában — most lehetett csak megvalósítani angol, francia mintára). A XVIII. század óta a magyar értelmiség egy bizonyos része figyelemmel kísérte a francia kultúrát, civilizációt, eszméket, a francia hatás megnyilvánult a művészetek, a divat és első sorban az irodalom területén. A kulturális kapcsolatok mindig erősebbek voltak, mint a politikai befolyás. 1825-től kezdve azonban újrakezdődik a francia felvilágosodás legnagyobb íróinak, Montesquieu, Voltaire, Rousseau műveinek interpretálása, most a nagyobb olvasóközönség számára, az írók és a politikusok valóságos francia modellt alkotnak.³

„Franciaország vezetője, központja az európai műveltségnek. A műveltség eszméje és kifejlődése Franciaország történetével van leginkább egybeforrv. Minde-
nütt, hol előre kellett menni, Franciaország előre ment, s mindenütt, hol résen kellett állani, Franciaország résen állott.”⁴ „Ugyanis: irodalmi, általában kulturális hatásokat olyan kollektívumok sugároznak ki, amelyek egy adott stádiumban a maguk önálló stílusú kultúráját teljesítették és olyanok fogadnak be főként, amelyek a fejlődésnek alacsonyabb fokán vagy korábbi stádiumában útban vannak az önálló fiziognómia kialakítása felé”...⁵

Az eszmei, politikai hatás legalább olyan erős, mint az irodalmi hatás. A megadott, konkrét magyarországi helyzetre alkalmazva tehát a francia befolyás sokféleségét, nem lehet figyelmen kívül hagynunk az eszmei hatások vizsgálatát, holott ezeket az eszméket nem feltétlenül az irodalmi vivőanyag, hanem fél-irodalmi műfajok: röpiratok, szónoklatok, publicisztikai alkotások, értekezések, történelmi és filozófiai monográfiák hordozhatják, sőt ezek veszik át részben a szépirodalmi művek szerepét.⁶ A negyvenes évek elejétől a nemzeti építkezésben egyre tudatosabban érvényesülnek a politikai, társadalmi átalakulás tendenciái. Széchenyi ezt így fogalmazta meg: az egészséges nemzeti léthez szükséges — a gazdaság hatékony működése, az eltérő érdekek egyeztetése, a társadalmi formáció állandó mozgása, az anyagi és szellemi állandó súrlódásán alapuló fejlődés.⁷

A „kitekintésben” középponti témaként szerepel az emberiség történetének, ideológiai fejlődésének, egyéni és nemzeti jellegének vizsgálata. Tudjuk — „a sajtó egy különös momentuma politikai fejlődésünk történetének, egy közvetítő, mely által a gondolat nyilatkozik”⁸ Tökéletesen nyomon követhető tehát a magyar folyóiratokban a reformkori szabadelvű politikai átalakulás. A liberális és demokrata eszmék átvétele az új nemzedék számára égetően fontos, már kitűzött feladatok konkrét

keretben való megvalósítása, az aktív hazafiság időszaka, az „ideálnemzet” a cél. Az 1832—36-os országgyűlési ifjai a francia liberalizmus, Thiers, Mignet, Michelet gondolataiért rajonganak. Az *Athenaeum*, a *Tudománytár*, az *Életképek*, de a többi folyóirat is ontja a francia szellemű, liberális politikai tartalmú cikkeket, ugyanakkor a szépirodalom is politikai jellegű és irányzatos. Jelszó: „Ce qu’ on croit vrai il faut le dire et le dire hardiment!”⁹ Bár a sajtószabadság még nem mondatott ki, egészen meglepő, milyen rendkívül sok radikális hangnemű írás jelenik meg a sajtóban, főleg a júliusi francia forradalom után. A negyvennyolcas fiatal magyar nemzedék a francia szabadságeszméken, a francia demokrata irányon nevelődik és megtanulja: „...mí-szerint a múlt csak tanulság, de nem bálvány, a jelen pedig kísérleti tér és nem alvással töltendő éj, s hogy mind a kettőt csak arra kell használni, mikép húzhatunk következtetést és tanúságot további haladásra, nemünk emelésére és tökéletesítésére.”¹⁰ A francia eszmék közül a legfontosabbak — a szabadság, valamint a gazdasági, társadalmi egyenlőség jelszavai, a francia alkotmányos élet és társadalmi szellem tanulmányozása alapján. A francia liberalizmus elvei közül leggyakrabban az emberi jogokért való küzdelem, az egyén teljes szabadsága és a társadalmi megkülönböztetés eltörlése vetődnek fel, először elméleti szinten, majd befogadva, már a hazai állapotokra alkalmazhatóan. A közvetítő közeg pedig: a történeti művek, filozófiai alkotások és társadalomelmélet.

Feltűnő ugyanakkor, hogy hányan és hányszor foglalkoznak a nagy francia forradalom politikai és eszmetörténeti vonatkozásaival, s tanulságait a hazai viszonyokra próbálják alkalmazni. Még SZÉCHENYI is, aki pedig óva int a francia forradalomhoz hasonló „violentiák”-tól, azonosságokat fedez fel a francia nemesség forradalom előtti helyzete és a magyar nemesség reformkori feladatai között. (Pedig nagyon nehéz a két ország politikai és társadalmi helyzetét összevetni, netán analógiát felállítani, akkora a különbség.)¹¹

A „*múlt, mint tanulság*” — a további haladás feltételeként többször is megjelenik, híres francia történetírók bemutatásában, műveik ismertetésében. Elsőként Thiers nevét emelhetjük ki, akit Széchenyi személyesen is ismert, és könyvei között megtalálhatóak voltak annak leghíresebb művei. Leginkább a tízkötetes *Histoire de la Révolution*ra hivatkoznak. Thierst alacsony néposztálybeli származása tette baloldalivá. Bár rendkívül sok címe van — „történet- és hírlapíró, státustanácsnok, elnök, követ, akadémiai tag, böcsületrendi nagy vitéz, a kamarák egyik leghatalmasabb szónoka, mégis inkább író, mint kormányférfi.”¹²

Meg kell jegyeznünk, hogy Thierst nem mindig és mindenki ítéli meg pozitívan, mint történetírót — középszerűnek is nevezik.¹³ TREFORT ÁGOSTON az új francia történeti irodalom úttörőjének A. Thierry-t tartja, aki a nemzedékről nemzedékre szállt hazugságok helyett szabadon ír a francia nép történelméről. „Ott a szem a múlt századokba is tisztábban képes pillantani, mert a nemzeti élet átalak leginkább nyilatkozik, és csak az, ki korának irányait felfogja s élő ideáért él, láthat saját valóságos színökben múlt időket, melyek a mostani intézmények s divatozó eszmék bölcsője lévén, korunkkal szoros összeköttetésben vannak.” — fogalmazza meg a modern történettudomány programját TREFORT.¹⁴ Hasonló lelkesedéssel emlegetik Michelet nevét, aki Thierry-t megközelíti módszereiben: kritikusan szemlél és nagyszerűen előad, az éleslátást összeköti élénk költészettel, minden szava bizonyítja, hogy „szereti az embert”.¹⁵ Nem szenvtelenül szemléli a francia nép történelmét, Guizot-val szemben, aki a historiában a tények összpontosítására törekszik, de minden élet nélkül. Guizot a német módszert, a hideg német modort kedveli, míg Michelet igazi francia, szereti az embert: „Nem csak könyvekben tanítja Európát, nem csak a forradalom történetét akarja elbeszélni, hanem a lelkesedés magas pillanataiban, áttér a jelenre is,

hogy azt a múlttal összehasonlítsa, ő szíveket akar teremteni, melyek a honért és emberiségért hön dobogjanak, elveket akar adni az ifjúságnak.”¹⁶ Tehát tudja és gyakorlatban is alkalmazza a történettudomány legszebb feladatát. VASVÁRI PÁL, (aki Horvát István magyar történetészprofesszor tanítványa),¹⁷ részletesen, rajongva ír Michelet sikereiről, elutasítja az öncélú, élettől elzárt német tudományos rendszert. Ugyanakkor figyelmeztet arra is, ami sajnos valóban fennáll, mi még mindig másodrendű kútfőkből, tehát német közvetítéssel merítünk adatokat a francia szellemvilág mozgalmairól, pedig „a magas eszméket eredeti tisztaságukban kellene megismertetni a magyar nemzettel.” „Csak így lehet megóni szellemi életfejlődésünket a különféle idegen befolyások kártékonyaságától. A legjobb, a legszentebb sem gerjeszt keblünkben rokonszenvet, ha készakarva elferdített alakban adatik elő.”¹⁸ A németből fordított, tehát Bécs, Berlin stb. közvetítésével közölt francia eredetű cikkek igen távol állnak az eredetitől, egyrészt szándékosan franciaellenes magatartást szítanak, másrészt tétútra viszik a hazai olvasóközönséget.¹⁹ Az egyedüli orvosság e baj ellen — meg kell tanulnunk franciául, hiszen „hazánk ifjabb nemzedéke az irodalmi irányvezetékben igen közelít a francziákhoz és hajlani kezd az eredetiség tiszta forrásához.”²⁰ Érdekes tehát VASVÁRI véleménye: hogy önálló, nemzeti, szellemi műveltségünk kifejlődjék, előképül, irányelvekben a francia iskolát kell követnünk. Külön kell hangsúlyoznunk azt az érdeklődést, mellyel a negyvenes évek végén a magyar sajtó Lamartine-t, a politikust és államférfit, de elsősorban, mint a francia forradalom történetének íróját körülvesszi. A negyvennyolcas ifjak Lamartine: *L'Histoire des Girondins*-jéből tanulnak meg lelkesedni a francia forradalomért.^{20/a}

BÉRCZY KÁROLY már 1847—48-ban részben lefordítja e művet, SZÉCHENYI 1847-ben rendkívüli figyelemmel olvassa eredetiben (szerinte e mű: «la glorification du brigandage»), majd később jegyzetekkel látja el.²¹ OBERNYIK KÁROLY pedig többször publikál Lamartine műveiből fordított részleteket, 1848-ban.²²

A nagy francia forradalom eszméi, a szabadság, egyenlőség, testvériség megvalósulása vagy meghíúsulása az európai társadalmakban, elsősorban a francia társadalomban, újra és újra felvetett probléma. *Itt jelentkeznek a filozófiai és társadalomelméleti, valamint politikai eszméket adó cikksorozatok, melyek egyrészt francia hatást mutatnak, ugyanakkor megfogalmazzák az itthoni aktív politikai magatartás irányeszméit.* Az európai polgárosodást számunkra Franciaország képviseli, de mit kell tenni a hazai vezető értelmiségnek Magyarország jövőendő sorsáért? Nem elég ismerni az elveket, az elméletet a hazai gyakorlatban kellene alkalmazni, a hazai polgári átalakuláshoz, — ugyanakkor „minden műveltségünknek nemzetinek kell lenni, s a nemzetiség megállapítása s terjedése jövőendőbeli haladásunknak alapfeltétele, így a nemzeti nyelv segítségével egy nemzetté forrhatunk. A nemzetté válás próbaköve azonban, hogy a politikai kérdések mellett szemmel tartsuk a szociális problémákat is.”²³ Felmerül a kérdés: hogyan lehetne megoldani a legfontosabb társadalmi problémát, a társadalmi osztályok különböző érdekeinek kiegyenlítését? Erre választ a legradikálisabbnak tűnő szellemi és politikai mozgalmaknak, a francia utópista szocializmus képviselőinek bemutatásával, ismertetésükkel vagy bírálatukkal keresik.^{23/a}

Hogy az újabb francia filozófia új politikai és demokratikus irányt képvisel, és hogy az „újabb idők nyavalyájának fő fészke Franciaország”, azt egész Európában a „tekintély elvei”, a hatalom képviselői is észreveszik. Milyen igaza volt VASVÁRI PÁLNAK akkor, amikor figyelmeztetett, — a német közvetítéssel, a németből fordított francia témájú cikkek káros befolyással lehetnek a hazai olvasóközönségre, meghamisítják az igazságot. Nagyszerű példa erre a *Tudománytár*-ban megjelenő németből fordított cikkek sora, köztük az „újabb francia filozófia”-ról szóló.²⁴ (Annál is inkább, mert a magyar fordítók számára nem volt kötelező az eredetihez való hűség,

és így kétszeres áttétben, teljesen elferdítve olvastak itthon bizonyos témákról.) A cikk a harmincas évek végén, a korabeli francia filozófiai iskolák teljes ismertetésére törekszik, erénye, hogy nálunk még egészen ismeretlen filozófusokról is említést tesz: Claude Brunet-ről vagy Victor Cousin eklekticizmusáról. De az ismertetés középpontjában a „mindenségtagadók” bírálata áll: a st. simonisták, Lerminier és főleg Lamennais, akik „gyalázzák a valódi filozófusi vizsgálatot és teljes filozófusi sületlenségeket állapítanak meg”. Lamennais politikai „szabadelműségében” odáig jutott, hogy az ész nevében megtagadja a „tekintély elvét”, a királyokat, és a Parelós-ban a pápát, a keresztény katolikus egyházat is. „Lamennais-t szabad szelleműnek nevezhetnők, ki valami nagy tisztelettel sohasem volt a hatalom iránt”, — pedig „hogyan az emberi társaság vagy töredéke, egy ország felálljon, törvény kell, és hatalom, melly azt végrehajtsa és a törvény kútfeje isteni” — következtet a német filozófus, Guizot egykori hallgatója és így magyar tolmácsolója is. Franciaországban e „filozófiai nyavalyák” elvont elméletek csupán, Guizot, Villemain leckéi keltettek igazi hatást. A mostani filozófia sem ígér sokat — Lamennais hallgat, a st. simonizmus erkölcsi problémákat mozgat, Lerminier és Leroux pedig elvontak és fecsegők, s főleg: a franciák nem ismerik a német filozófiát, Hegelt vagy Fichtét, ami igen nagy bűn, német szemszögből nézve.²⁵ E cikk említésekor legkülönösebbnek azt tarthatjuk, hogy középpontjában mégis Lamennais áll, szinte fenyegető misztikumként szimbolizálva filozófiájának különös vonzását, melyet feltétlenül vizsgálnunk kell.

Lamennais magyarországi hatását RÉVÉSZ IMRE részletesen bemutatta,²⁶ így annak teljes ismertetése nem szükséges, de kitérhetünk az általa nem említett vonatkozásokra. Lamennais legnagyobb hatású műve nálunk kétségtelenül a *Paroles d'un croyant* című, melyet alig néhány héttel megjelenése után a pozsonyi országgyűlési ifjak már ismertek, annak ellenére, hogy rendőri hajsza indul a mű olvasói, sőt említői ellen.²⁷ Egész 1848-ig — Lamennais-ról szólni „tilos”, a *Le Monde* számain (melyet Lamennais George Sanddal szerkesztett) elkobozzák. Mégis, 1834-től kezdődően több cikkben is olvashatunk Lamennaisról, természetesen inkább „sátáni” mi-voltáról. A *Paroles* első nyilvános magyar nyelvű ismertetése 1834-ben, a *Jelenkor*-ban olvasható, majd a *Társalkodó* című folyóiratban, németből fordítva.²⁸ A *Társalkodó* elrettentő példaként említi Lamennais: *Paroles d'un croyant* című munkáját (igaz, az 1834-ben, három hónappal ezelőtt megjelent műről szinte azonnal szól): „ördögi könyv, minél gazdagabban van felruházva talentommal s művészi fönséggel”. „E könyv időkorunknak vagy legnagyobb förtelme, vagy legjelesb virága...”²⁹ Ezek a megjegyzések még érdekesebbé teszik a hazai olvasóknak Lamennais-t. A cikk ezután egyértelműen elítéli a mű eszméit: e könyv a társadalom minden osztagja ellen elkezdett háború, a lázadást és ellenszegülést minden uralkodó hatalom ellen istentől parancsoltnak hirdeti, felforgató és sátáni, mert „színleg utánozza az evangélium nyelvét és visszaél a szent mondatokkal.”³⁰ E mű „lángoló jel” Európa egén, nem csoda hát, hogy a *Parolest*, minél inkább tiltják, annál inkább olvassák és nem égetik el. Sőt: az *Athanaeum* 1841-ben örömmel értesíti olvasóit, hogy Lamennais filozófiai iratai németül, a francia kiadással egy időben fognak megjelenni, s ez valószínűleg nem lesz hatás nélkül Kant és Hegel hazájában sem.³¹ Ugyancsak az *Athanaeum* közli KAZINCZY GÁBOR fordítás-részleteit, Lamennais elmélkedéseiből (igaz, a szerzőt csak a folyóirat mutatója nevezi meg).³² RÉVÉSZ IMRE érzélgős és értelmetlen fejezeteknek nevezi Kazinczy fordításait,³³ ez azonban túlzás, mert a „Gondviselés”, az „Egyesület” és a „Szeretet”-ről szóló részletek fordítása — tendenciózus. Nem az isteni gondviselésről van itt szó elsősorban, hanem az emberek földi magatartásáról, az emberek egyesüléséről, egymás iránti szeretetéről és segítségnyújtásáról (Lamennais kozmopolizmusának elfogadásáról a demokratizmus szellemében), mert „míg

egyenetlenség vagytok s mindenki csak magáról gondolkodik, nem remélhettek egyebet, mint bánatot és jajt.”³⁴ A nemzetköziség és testvériség felvetése, KAZINCZY GÁBOR tolmácsolásában, forradalmi hangvételűnek tekinthető, s az is, hogy egyáltalán a *Paroles*-ből részleteket közölnek. Lamennais egyesülési eszménye és bátor demokratizmus a negyvenes évek fiatal értelmiségeiben visszhangra talált.”³⁵

A harmincas és negyvenes években a magyar sajtó egyre többet tér vissza a nyugati szocializmus jelenségeihez, Lamennais eszméinek polgári szellemű folytatóihoz. A megértés, tehát az értelmezés és alkalmazás szintjéig azonban kevesen jutnak el. TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF szerint: „Íróinknak és gondolkodóinknak Európához való viszonyában helyreáll az ideológiai egyidejűség, amely a reformáció óta annyira elhomályosult, vagy teljesen megszakadt.”³⁶ LUKÁCS MÓRICZ 1843-ban, a magyar akadémia heti ülésén a saint-simonisták és a fourieristák elveiről szól, akik a francia polgári társadalommal sem elégedettek — „szocialista elveket vallanak, új vallást, új státusszerkezetet és új népgazdasági rendszert szerveznek, de elképzeléseik századunk „kórjelei”.”³⁷ Az utópista szocializmus távoli és érthetetlen, bár vannak zseniális közgazdasági elvei, pl. az ipari célra való társulási eszme stb. — számunkra nem lehet megoldás. Ezzel szemben SZALAY LÁSZLÓ a saint-simonisták tanítványát, Lerminiert egyenesen védelmébe veszi (a párizsi lapok, főleg a *Charivari* támadásaival szemben), említi annak elvhűségét és kapcsolatát Saint-Simonnal, Gerge Sand-dal és Lamennais-val.³⁸ Lermnier *Études d'Histoire de philosophie* című kétkötetes művéről részletes ismertetést is olvashatunk a *Figyelmezőben*. Lermnier a saint-simonisták eszméit a kor szükségleteinek megfelelően alkalmazta, és a tömegekhez szól. Műve három részből áll: 1. Stúdiumok az ókor költői és történetírói felett; 2. A törvényhozásról; 3. Napi érdekű tárgyak felett cikkek. Munkájában felismerhető Lamennais hatása, de inkább „annak elleneit kisebbsíti, mint az általa felállított merész következményeket támogatná.” Eszméiben sokat kölcsönöz a saint-simonisták mellett Hegeltől, Kanttól, s egy politikus és demokratikus filozófiát képvisel.³⁹ SÜKEI KÁROLY a francia politikai átalakulást jellemezve egyenesen kiemeli: „a francia, eltérve a humanizmustól, kommunisztikai irányban akar haladni, mert tudja a célszerűen létesített munkafelosztás hasznosságát, ezért gyakorol ő jelenkorunkban haladási kezdeményezést...”⁴⁰

Egy tájékozódást és tájékoztatást egyre inkább egy demokratikus-radikális társadalmi elkötelezettség jellemzi. Érthető tehát, hogy óriási visszhangot vált ki itthon Tocqueville: *Demokrácia Amerikában* című műve, (Jókai visszaemlékezéseiben „bibliánk”-nak nevezi), „melly rendeltetését tekintve nem arra van szánva, hogy csak egy nemzetnek, hanem, hogy minden nemzetnek használjon.”⁴¹ E társadalomelméleti mű fordítására FÁBIÁN GÁBOR vállalkozik, négy kötetben (1841 és 1843 között) magyarra írva az egészet „hazafiainak kezébe adja, kik a szabadság, jog és fölvilágosodás igaz barátai.”⁴² Fordítása magyar földön „egészen meghonosult, elannyira, hogy nem ritkán hallhatni annak címét Tocqueville nevével együtt idézgetetni nemcsak magános körökben, hanem még megyei gyűlésein, s törvényhozó termeinkben is.”⁴³ A sajtó felöleli a haladás ügyét, az emberek közötti egyenlőtlenség problémája eddig főleg a francia felvilágosodás írói nyomán fogalmazódott meg, most kibővíti a kört Tocqueville és Chevalier hatása, akik „mély tudású, bölcs, vizsgáló elméjükkel” méltó folytatói Montesquieu szellemének. Tocqueville meghatározott céllal, konkrét életanyagon át mutat rá lényegi összefüggésekre, jut el általánosító következtetéseikig. Fábíán Gábor nemcsak azért fordítja le Tocqueville művét magyarra, mert szimpatizál annak gondolataival, hanem tisztában van azzal is, hogy a nagyközönség számára így lesz hozzáférhetővé a mű — teljes igazságával, mert a németből fordított ismertetések eltorzítják Tocqueville eredeti gondolatait. Michel Chevalier-vel ugyanis ez történt.

Chevalier észak-amerikai leveleinek részletes, de németből fordított ismertetése két cikkben is olvasható a *Tudománystárban*, mindkettő erősen elfogultan ír az amerikai demokráciáról és célja: bizonyítani, jobb a jó öreg, konzervatív Európában, veszélyes amerikai minta után igazodni.⁴⁴

Tocqueville „demokratájából” részleteket is közöl a korabeli sajtó, legtöbbször FÁBIÁN GÁBOR tolmácsolásában, aki három középponti eszme köré csoportosítja magyarázatait: szabadság, jog és fölvilágosodás. A fölvilágosodásnak, a tudományok, a literatúra és művészetek, az értelem erejének köszönhető „az emberiség fejlődése egyenlőség tekintetében”, „az észbeli munkák, a költészet, a tehetség, a szellem hasznára vannak a demokráciának, az egyenlőség lépcsőnkinti kifejlődésének”.⁴⁵ (Az első, aki a nevezetes emberjogok magyarázatát memoárjaiban „indítványba” hozta, La Fayette volt, aki 1834-ben halt meg.)⁴⁶ „A francia forradalomnak két ellenkező irányú mozgása volt, egyik kedvezett a szabadságnak, másik kedvezett az önkénynek.”⁴⁷ „Midőn a zsarnokság magát valamely kis nemzet kebelében fészkel meg, az itt sokkal nyomasztóbb, mint másutt... Mégis, a kis nemzetek bölcsői a politikai szabadságnak.”⁴⁸ „A múltnak terhe rajtunk van, minden század felelős az előtte valókéért, s felelősséggé teszi az utána következőket.”⁴⁹ „De a korunkbeli nemzetektől függ, hogy őket az egyenlőség szolgáására, vagy szabadságra, felvilágosultságra, vagy vadságra, boldogságra vagy nyomorúságokra vezesse.”⁵⁰ „A honszeretet is lehet nagy múltó szenvedély, vagy okos termékeny és tartós, mely értelmességéből születik, törvények segítségével fejlődik, jogok gyakorlatával nevelkedik, s az ország jólétére vonatkozik...”⁵¹ A törvényeknek az emberi jogokat kell szolgálniuk. Szükség van az összpontosításra, de a jó kormánynak fő célja a nép hatalmát, a nép jólétét szolgálni. Az akaratszabadság, a gazdasági szabadság, a vallásszabadság, az emberi jogok szabad gyakorlása feleleveníti a polgárok kialvó hitét hazájuk sorsa iránt, „állandó aggodást, hazaszeretetet ébreszt, míg az önkény önmagában semmit állandóan fenn nem tarthat.”⁵² A franciáknál a jog majdnem mindenre vonatkozik, nálunk is lehetséges a politikai jogokkal való élés, — meg kell próbálkoznunk vele, bár nagy a felelősségünk — a következményekért, vonja le a tanulságot FÁBIÁN GÁBOR, s hozzáteszi — de minden itt és most a mi feladatunk, a század feladata.⁵³

Számtalan példával illusztrálhatjuk tehát a francia filozófiai, társadalomelméleti valamint politikai eszmék hazai befogadását, azok azonnali aktualizálását. Megállapíthattuk, hogy az „informátorok” és az „elvárási horizont” a legideálisabban adottak voltak. Az „üzenet” tehát megfejthető, a „rejtjelkulcs” adva van, — még érdekesebbek azonban a befogadás következő részei, a megértés, az átértelmezés fő mozzanatai. A kiemelt informátorok a befogadott impulzusokat új közegben, újra értékelve, az elméletet a gyakorlattal szembesítve, újra kibocsátják.⁵⁴

Ezek az impulzusok az 1840-es évek politikai irányeszméi, melyeket összegzős-képpen, az időszaki sajtó kiemelkedő politikai cikkei nyomán idézhetünk. Legismertebb szerzőik: a franciás érdeklődésű és műveltségű VASVÁRI PÁL, IRINYI JÓZSEF, JÓKAI MÓR stb. Az előttük álló cél: a nemzet szebb jövője, a népek boldogsága. Az eszmék az öntudatos nemzet iránytűjeként mindig megelőzik a cselekedeteket. Nemzetmozgalmakban iránytű az ész, de teendőinket lépésről lépésre kell végezni. Az igazság felismerése villámként hatol belénk, de mi csak hírből ismerjük az újabb kor legnagyobb világmozgalmait (ez az oka az elmaradásnak, régi bajainkkal való tépelődésnek). „A nemzet megszűnik gép lenni, mihelyt teljes öntudatra ébred, s önerejét érezni tudja.” Az ember önsorsa irányítója, „a közszellemet tehát emberek teremtik”. Jelen és jövő összefügg: „a jelenben élünk. Jobbunkat pedig kiterjesztjük egy bolderabb jövő felé. Csak így lehet a múltat egybeláncolni a jövővel.” A közhit gyakran

hibás, pl. „hol a polgári főhatalom a vallást önczéljaira felhasználja, leginkább ott látjuk a nép ellen örökre szövetkezve az ikerzsarnokságot”.

„A tekintély elve uralkodó a nemzetek történetében, de a tekintély kormánya igen könnyen elfajulhat.” „A tekintély korszaka tehát az állam végcélja nem lehet. Ez a nemzetélet gyermekora.” Az európai népek története keserűen tanulságos. De az erőszakos elnyomás visszahatást szül. „A zsarnokság alapja a balhiedelem, tudatlanság, lelki sötétség.” De minden életre való nemzet mozogni kezdett és előre akart haladni, eljött az európai népek tavasz-korszaka.

És mikor mehet biztosan előre a hajó? Ha a kormány a nemzet érdekeit képviseli; ha megvalósul a szabad sajtó, a szabad véleménynyilvánítás, ha megvalósul a társadalom kulturális, gazdasági, társadalmi egyenlősége és testvérisége. Lamartine ezt így fogalmazta meg: „E törvény a közös ész: orgánuma a beszéd; apostola a sajtó; e törvény terjed a föld felett, mint egy új vallás, mely csalhatatlan, s ugyan azért hirtelen honosul, ez akarja önképére újjáalkotni a vallásokat, a műveltséget, társadalmat; mindezt pedig az egyenlőség, és testvériség alapjára helyezni...”⁵⁵ „A szeretet minden más nemzet iránt, melyet a francia keblében hordoz, rokon azzal, mit köznyelven világpolgárságnak neveznek, de a német előbb a világot, a francia pedig előbb hazáját szereti.”⁵⁶ Az irányeszmék központi magja a forradalmiság. „Ne ijedjete meg e szótól: forradalom. Nem villám ez, csak napsugár, mely szemetekbe süt. Minden, mi szép, minden mi fontos, e szóban benne van — Istenirgalom és emberszeretet, férfierény és nőszerelem, néphatalom és világszabadság; — minden, minden e szóban: forradalom.”⁵⁷ A márciusi ifjak magukévá tették a szabadságeszméket — a gyakorlat és a valóság most egy újabbat követel: a nemzetegységet és a rendet.⁵⁸ A mi politikai katekizmusunk: szabadság, egyenlőség, testvériség — mindent a hazáért, semmit az egyesekért, ez örök jelszavunk.⁵⁹ Megújul a világ, a vén Európa, „a francia nép a megváltó, — igyekezzék a magyar első apostola lenni!”⁶⁰ Hogy megvalósuljon a világszabadság, minden nemzet egyesüljön szeretetben, le a zsarnokok hazugságával, le a nemzetek közötti gyűlölettel. „Minden ember legyen igaz testvére társának.” „Zászlónk egyik oldalára ez legyen írva: közszabadság, a másikon: testvéri egyesülés örökre!”⁶¹ „A francia a szabadság elveiért küzd, előserege a többi nemzeteknek.” „Ösztön, éberség, hajlam, vágy és képesség legtöbb van a francziában a haladásra. A francziákat szeretni korunk műveltsége, szelleme, az egyetemes emberiség iránt nyíltan bevallott hódolat. Gyalázni pedig eretnokség, korunk vallása a szabadság iránt.”⁶² Végül: érdekes és aktuális, a nőszabadság hangsúlyozása, ismét francia sugallatra. „A nőkre ezen túl nagy, fontos hivatás vár, — itt az idő, melyben a nők kötelessége a szellem lángjait szítani.”⁶³ Minden nő legyen ezután ember, tegyen úgy, mint Petőfiné, nyújtsa oda elszántsággal kedveltjének a kardot... A nő kezében a jövő nemzedéke, ezért felelősséggel tartozik.⁶⁴

Ezek az eszmei irányítók már nem csupán a liberalizmus szép álmai, az elvek gyakorlati megvalósulásáról van szó, a hazai nehézségek felismeréséről, a gondolkodó, politikus magatartásról, a felelősség vállalásáról — a vezérköltő magatartás jegyében. A kor megnövelte az írók feladatát, az irányeszmék leginkább az irodalom közvetítésével terjedhetnek, a célérték: a haladó literatúra terjesztése a tömegek között, mert az irodalom a leghatalmasabb terjesztője a nemzeti tudatnak, s a közvetítő közeg ismételtén, még inkább: a sajtó.

Jegyzetek

1. E tanulmány a Francia irodalom és kultúra a reformkori magyar folyóiratokban c. kandidátusi értekezés (1986.) részfejezete.
2. Vö.: KUNSZABÓ FERENC: *Széchenyi eszmevilága. Kiművelt emberfők.* 59—65.
3. A *Módi* Voltér után. Felső Magyar Országí Minerva, 1825. szept. 386.; *Montesquieunak némely jeles gondolatja.* (Kis J.) Felső Magyar Országí Minerva, 1829. I. Márt. 21. 209—216.; *Egy Persa levele Párisból Smyrnába.* (Montesquieuból) 2 levél, ford. Balogh Pál. Felső Magyar Országí Minerva, 1826. Jún. 747.
4. IRINYI JÓZSEF: *Páris és a francziák.* Életképek. 1845. II. 17. sz. 527. Cenzúrázott fejezet Irinyi József Német-, francia- és angolországi Úti jegyzetek című könyvéből, melynek hazai kiadását a cenzúra betiltotta. Így Irinyi könyve Halléban jelenik meg 1846-ban.
5. BARTA JÁNOS: *Az összehasonlító irodalomtudomány fogalmi alapvetéséhez.* Klasszikusok nyomában. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 80.
6. Vö. I. m. 89—90.
7. Vö.: KUNSZABÓ FERENC: *Széchenyi eszmevilága. Itt és most.* 94.
8. SZÉKELY JÓZSEF: *Írói tulajdon.* Életképek, 1847. II. 18. sz. 549.
9. Vö.: MÜLLER LIPÓT: *Francia politikai eszmék a reformkor irodalmában.* EPhK. 1923. 164.; KOSÁRY DOMOKOS: *Magyar és francia külpolitika 1848—49-ben.* Századok, 1938. (pótfüzet) 643—657.
10. IRINYI JÓZSEF: *Páris és a francziák.* Életképek, 1845. II. 17. sz. 689.
11. Vö.: *Széchenyi István 1844. március 3-i beszéde.* Idézi: BARISKA MIHÁLY: *Gróf Széchenyi István és a francia irodalom.* Bp. 1928. 80.
12. *Thiers.* Társalkodó, 1838. I. 13—14. sz. 54., *Thiers.* Társalkodó, 1844. 20—22. sz. 79-; *Thiers élete.* Könyvismertetés. Honderú, 1846. II. 9. sz. 178.; *Thiers történelmi munkássága.* Regélő Pesti Divatlap, 1843. II. 14. sz.; *Thiers — Status férfiak és szónokok könyve.* 6. füzet. Életképek, 1846. II. 10. sz. 324.
13. Athenaeum, 1842. I. 64. sz.
14. TREFORT ÁGOSTON: *Thierry Ágoston.* Társalkodó, 1839. 43. sz. 169.; *Literatúrai melyképek Thierry Ágoston.* (németből fordítva) Tudománytár, 1841. IX. 253—258.
15. *Francia történetírók. Michelet.* németből ford. Fekete Soma) Tudománytár, 1840. 197—205.; *Vasvári Pál Micheletről.* Életképek, 1847. I. 19—20. sz. Hirlapi ör. *Guizotról.* Életképek, 1845. I. 11. sz. 377.; *Guizot: Histoire de la Révolution d'Angleterre I. Károly angol királynak kivégeztetése.* Pesti Divatlap, 1845. 24. sz. 754.
16. VASVÁRI PÁL: *Michelet.* Életképek, 1847. I. 19—20.
17. HORVÁTH ISTVÁN munkássága és szelleme hasonlítható is Thierry vagy Michelet egyéniségéhez. „A tudományt nem önmagáért, hanem valódi belbecsért szomjazta, s töméredek ismeretét a gyakorlat számára, a hozzáforduló ifjúság javára, a magyar haza és az emberiség számára hasznosította. Tudós és mecénás, folyóiratszerkesztő és könyvtáros, a magyar nyelv és irodalom tanára, elsősorban a magyar történetírás nemzeti iditékú művelője.” Vö.: *Mi hír Budán?* Életképek, 1846. I. 25. sz.; *Horváth István.* Életképek, 1846. II. 78. sz. 197—202.; 230—233.
18. *Michelet és a német tudományos rendszer.* (Vasvári Pál) Életképek, 1847. II. 19—20. sz. 581—585.; 613—615.
19. *Francia történelmi irodalom.* Németből fordította Fekete Soma. Beilage zur Allg. Zeitung, 1844. Nro. 19. Tudománytár, 1844. 401—404.
20. *Michelet és a német tudományos rendszer.* Vasvári Pál. Életképek, 1847. II. 583.
- 20/a A francia forradalomról már előbb is megjelent magyarul MIGNET: *A francia forradalom története.* (Fordította: Gaal József. I—II. Pest, 1845.) Petőfi pedig alapos studiumot CABET: *Histoire populaire de la Révolution française* (1839/1840) című forradalom-történetéből szerzett. Vö.: LUKÁCSY SÁNDOR: *Petőfi és Cabet.* ItK. 1966. 293—334.
21. Vö.: BARISKA MIHÁLY: *Gróf Széchenyi István és a francia irodalom.* Bp., 1928. Bibliothèque de l'Institut Français à l'université de Bp.
22. *Történelmi képek az első francia forradalomról I.* Lamartine után Obernyik Károly. Pesti Divatlap, 1848. 18—19. sz. 461—489. Említi még: *Külföldi szemle.* Pesti Divatlap, 1848.7. sz. 224.
23. Athenaeum, 1843. I. 1. füzet. *Számvetés minmagunkkal.* (alíírás: 888)
- 23/a LERMINIER: *De l'influence de la philosophie du XVIII. siècle sur la législation et la sociabilité du XIX.* Paris, 1833; *Bibliographie Saint-Simonienne* (Paris, 1833.); *Exposition Saint-Simonienne* (Paris, 1830.); *Religion Saint-Simoienne* (Paris, I—II. 1832.) Könyvismertetések és bírálat. (Valószínűleg CSATÓ PÁLTÓL.) Tudománytár, 1835. V. 195., Említi TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF is: *Magyar irodalom — Világirodalom.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. 592—595.

24. *Az újabb francia filozófiáról.* K. W. E. Mayer után Blätter für literar. Unterh. Nro. 235-236. 1838. D. J. Tudománytár, 1839. 307—320.
25. Vö.: I. m.
26. RÉVÉSZ IMRE: *Lamennais és a magyarok.* Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Társ. tört. Tudomány Osztályának Közleményeiből. 1954. 35—122.
27. Vö.: RÉVÉSZ IMRE I. m. 39—54.
28. RÉVÉSZ IMRE is említ két cikket Lamennaisról. Jelenkor, 1834. június 11. 47. sz.; Augsburger Allgemeine Zeitung május 31-i cikke alapján. Társalkodó, 1834. 55. sz. 217—218. Ezen kívül a Tudományos Gyűjteményben (1841. V. 112.) DEBRECZENI IMRE ismerteti SZEREMLEI GÁBOR: *Az új philosophia szellemvilági fejlődésében* című könyvét, melyben Hegel és Lamennais filozófiájának összevetése szerepel.
29. I. m. Társalkodó, 1834. 55. sz. 217—218.
30. I. m. 217.
31. Athenaeum, 1841. I. 26. sz. 416.
32. KAZINCZY GÁBOR: *Gondviselés, Egyesület, Szeretet.* Athenaeum, 1840. I. 7. 12, 15. sz. 106. 182. 236.
33. RÉVÉSZ IMRE I. m. 106.
34. KAZINCZY GÁBOR: I. m. 106. I. Athenaeum, 1840. I.
35. RÉVÉSZ IMRE említést tesz Lamennais egy 1845. februárban írt leveléről, melyet az abbé De Gerando Ágost francia feleségéhez, Teleki Emmához intézett. E levélben Lamennais az általa olvasott Vajda Péter versek francia fordításait dicséri, ahol „rokonérzéssel” találkozott. (A természetfestésre vonatkozik) Révész Imre I. m. 111.
36. Vö.: TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: *A saint-simonizmus magyar visszhangja.* Magyar irodalom — Világirodalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 587—596.
37. LUKÁCS MÓRICZ: *Néhány szó a szocializmusról.* Athenaeum, 1843. I. 2. füzet 53—66.
38. SZALAY LÁSZLÓ: *Párisi levél.* Athenaeum, 1838. II. 47. sz. 751. Említi még PÁNDI PÁL: *Új eszmei és irodalmi találkozások.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 168.
39. *Francia Filozófia* (aláírás: 10 = Bajza József) Figyelmező, 1837. I. félév, 25. sz. 199—202.
40. Sükei Károly: *Eszmevázlatok egy készülendő nagyobb műből.* Életképek, 1847. II. 14. sz. 421.
41. FÁBIÁN GÁBOR: *levele Tocqueville-hoz.* Közl. Sárossy Gyula. Életképek, 1846. I. 20. 637—638. Nagyon érdekes az ugyanitt közölt TOCQUEVILLE válaszlévé is: *Tocqueville Fábiónhoz.* „Nagy szemrehányást volnék kénytelen tenni magamnak, ha Ön levelét, melyet hozzám tavál írni szíves volt, azon időben, melyben kezemhez szolgáltatnia kell vala, megkaptam és mindeddig nem feleltem volna. Szerencsémre kevésbé vagyok vétkes, mintsem lenni láttatom. A’ körülmények előttem tudva nem levő összejötténél fogva Ön csomója ’s a’ belezárt levél nem előbb érkezett hozzám, csak a’ minap. Bocsásson hát meg késedelmemért, mert az igen is akartomon kívüli volt.

Öröm és büszkeség nagy érzetével teltem el, olvasván azon rám nézve fölötte hízelgő dolgokat, melyeket Ön nekem mondani szíves. Szerencsésnek tartom magamat, érthetni Öntől azt, hogy nevem valamivel kevésbé ismeretlen Magyarhonban, mintsem gondolám. Én hiszem, hogy ezt Önnek köszönhetem, ’s ámbár Ön szíves is nekem azt mondani, hogy munkám azért fordította le, mert erre azoktól, kik már azt ismerték, buzdítottott: én megmaradok azon gondolatban, miszerint Ön fordítása tette légyen azt ismeretessé.

Egyébiránt igen érzékenyen sajnálom azt, hogy e’ fordítás becsét magamtól nem élvezhetem. Fájdalom, én a’ magyar nyelvből nem értek egy szót is. De nem szükség Önt olvasnom, hogy meg legyek győződve a’ felől, mikép Ön dolgozása jeles. Lehet arról ítélnem magából Önnek azon levélből, mellynek írásával engem szerencsétetett; mutatja az, hogy Ön a’ mi nyelvünket tökéletesen jól érti, és hogy Ön ismeri annak szellemét ’s finomságait. Annak, ki francziául illy ékesen ír, kitűnőleg kell fordítani tudnia egy francia könyvet.

Melly igen óhajtanám én olly jól ismerni önök nagy és érdekes országát, mint ön láttatik ismerni a’ miénket. Fájdalom, ez ismeret csak úgy lehetne megszereznem, ha önöket meglátogatnám, de politicai kötelességeim gátolnak és talán még sokáig gátolni fognak ezen út megtételében. ’S én nem tudok Franciaországban semmit, mi ezt pótolhatná. Azon tudatlanság, mellyben mi vagyunk minden iránt, mi Magyarországot illeti, valami szörnyűség, ha meggondoljuk ama fontosságot, mellyel már bírni és még mindinkább bírand önök országa Európában. Én nem ismerek egy valamire való könyvet is, melly nekünk Magyarországról ismereteket nyújthatna. Nem tudom, ha létezik-e a’ miénken kívül más nyelveken ilyan. Ha Ön nekem e’ pontban némi utasításokat szolgáltatna, engem általa igazán meg fogna örvendeztetni.

Részemről gyönyörűségemnek tartanám, ha alkalmam adódnék Önnek Franciaországról, s az itt történetekről fölvilágosításokat, minöket csak kíván, nyújthatni.

Fogadja kedvesen legmegkülönböztetettebb tiszteletem kifejezését.

Tocqueville Elek a’ követek kamarájának s a francia akademiának tagja.”

42. I. m. FÁBIÁN GÁBOR levele Tocqueville-hez. 637.

43. I. m. Életképek, 1846. I. 20. sz. 637.
44. *Lettres sur L'Amerique du Nord*, Par Michel Chevalier 2. Vols. Paris, 1836. 8. Jahrb d. wiss. Kritik. (Nr. 94—95. 1837.) után K. E. Tudománytár, 1838. 335—338. *Lettres sur L'Amerique du Nord*, Par M. Chevalier Paris, Gosselin 1837. Götting. gel. Anzeig (108. St. 1839.) után Per-földy. Tudománytár, 1841. 379—385.
45. *Egy pillanat az emberiség fejlődésére egyenlőség tekintetében*. Francziából ford. Kéri. Athenaeum, 1838. II. 7. sz. 105.
46. *Lafayette szavai a történetírási fatalizmusról*. (V-a = Vörösmarty) Athenaeum, 1838. II. 32. sz. 515. *Lafayette pályája*. Társalkodó, 1838. II. 60—64. sz. 234.
47. *Tocqueville után* Fábián Gábor. Athenaeum., 1838. II. 24. sz. 379.
48. Fábián Gábor francziából. Athenaeum, 1839. I. 51. sz. 833.
49. *Javitási nehézség régi társaságokban*. Fábián Gábor francziából. Athenaeum, 1838. II. 35. sz. 557.
50. *A most fejlődő politica világ főbb arczonásai*. (Tocqueville-től Fábián Gábor) Athenaeum, 1842. I. 45. sz. 695.
51. *A honszeretet*. Fábián Gábor francziából. Athenaeum, 1839. I. 17. sz. 263.
52. *A hatósági központosítás az egyesült északamerikai státusokban*. Tocqueville után Fábián Gábor. Athenaeum, 1838. II. 23—24. sz. 361. *A pénz Észak-Amerikában*. (Francziából Fábián Gábor) Athenaeum, 1838. II. 24. sz. 384.
53. A fentebb említett eszmékhez kapcsoljuk érdekességgént a Martinovics féle összeesküvésről írt JÓKAI kommentárt: „Meg kell nekik halniok, mert a népet szerették, és tudták, hogy mint lehetne rajta segíteni, mert fejükben a fölvilágosodás és emberszeretet napja lángolt...” *A világ-hírű Martinovics-összeesküvési pör részletei*. (JÓKAI MÓR. Életképek, 1848. 15. sz. április 2. 417.)
54. Vö.: BOJTÁR ENDRE: *Az irodalomtudomány újabb feladatairól*. Literatura, 1979. 1. sz. 3—7.; SZEGEDY MASZÁK MIHÁLY: *Rétegek a műalkotás jelentésében és befogadásában*. Literatura, 1979. 1. sz. 7—22.
55. Vö.: VASVÁRI PÁL: *Irányszemlék*. Életképek, 1848. 7. sz., 17. sz. 193, 483.
56. IRINYI JÓZSEF: *Páris, és a francziák*. Életképek, 1845. II. 18. sz. 557—561.
57. JÓKAI MÓR: *A forradalom költészete*. Életképek, 1848. 22. sz. 641—643.
58. VASVÁRI PÁL: *A márcziusi ifjúság*. Életképek, 1848. 25. sz. Június 4. 705—710.
59. *A mi politikai catechismusunk*. Életképek, 1848. 17. sz. 505—506.
60. I. m.
61. ÁBRÁNYI EMIL: *Jókai Mór polgártestvérhez*. Életképek, 1848. 18. sz. 513—516.
62. IRINYI JÓZSEF: *Páris, és a francziák*. Életképek, 1845. II. 22. sz. 689.
63. JÓKAI MÓR: *Nőszabadság!* Életképek, 1848. 13. sz. Márt. 23. 385—387.
64. *Hölgy salon*. Életképek, 1848. 20. sz. 593—597.; *Hölgy salon*. Életképek, 1848. 19. sz. 557—558.

INTERPRETATION UND AUFNAHME FRANZÖSISCHER FILOSOPHISCH—GESELLSCHAFTSTHEORETISCH—POLITISCHER IDEEN IN DEN UNGARISCHEN ZEITSCHRIFTEN DES REFORMZEITALTERS

PIROSKA MADÁCSY

In der Geschichte der ungarisch-französischen Beziehungen in Theorie und Literatur ist das Reformzeitalter eine der wichtigsten Epochen. In der vorliegenden Studie wird erforscht, was von den in ungarischen Zeitschriften auf Frankreich bezüglichen Nachrichten, Kritiken. Übersetzungen aus ihrer originalen Funktion bewahrt, und wie sie nach dem eigenen Weltbild ungarischer Schriftsteller geändert wird. Es wird weiterhin erforscht, was für einen gesellschaftlichen und politischen Zweck die Verfasser mit Zitieren französischer Themen und Werke haben, wann sich diese Tendenz verstärkt und was für eine Rolle sie in der Kulturgeschichte des Reformzeitalters hat.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ВОСПРИЯТИЕ ФИЛОСОФСКИХ, ОБЩЕСТВЕННО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ИДЕЙ ФРАНЦИИ В ВЕНГЕРСКИХ ЖУРНАЛАХ ЭПОХИ РЕФОРМАЦИЯ

ПИРОШКА МАДАЧИ

Одним из наиболее значительных этапов в истории венгерско-французских идейных и литературных связей является эпоха реформ. Мы исследуем в этой эпохе то, что сохраняют в своей первоначальной функции французские новости, критика, переводы, публикуемые в венгерских журналах, и как изменяют все это венгерские писатели сообразно с собственной картиной мира. Какова общественно-политическая цель редакторов в освещении французских тем и произведений, когда усиливается эта тенденция, и какова ее роль в культурно-историческом развитии эпохи реформ.

A XIV—XV. SZÁZADI OROSZ GONDOLKODÁS ÉS IRODALOM EMBERKÉPE

NAGY ERZSÉBET

Az orosz történelemben a XIII. század második felét a tatár—mongol pusztítás tragikus eseményei jellemzik, mely a városok gazdasági hanyatlását, pusztulását, a néptömegek elszegényedését vonta maga után. De már ekkor is megfigyelhető az ország lassú, de fokozatos újjászületése, különösen az észak-keleti vidékeken. A XIV. század elején a fellendülés erősödik a kézműipar újbóli felvirágzásával, az áru-pénzviszonyok fejlődésével, a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesedésével, a városok növekedésével. Mindez a területek intenzív gazdasági érintkezéséhez vezetett, előkészítve az ország politikai egyesülését, melynek kifejezőjévé Moszkva vált. A XIV. század elején a „Kijevi metropolita” címet megtartva az egyház feje Pjotr metropolita Vlagyimirből Moszkvába helyezte át székhelyét, s támogatta a fejedelmek egyesítő törekvéseit. Ezzel Moszkva nemcsak a világi, hanem az egyházi hatalom központja is lett. Az összorosz egység megteremtésének jogát Moszkva a tatárok feletti 1380-as Kulikovói győzelemmel szentelte meg. Bár a tatárok a továbbiakban is támadásokat intéztek az orosz földek ellen, a kor embereinek tudatában fordulat ment végbe: a győzelem után Oroszország egységének tudata mindinkább kezdett elterjedni a nép körében, bármennyire is nehéz volt a helyzete.

A gazdasági és politikai fejlődés következtében fellendül a kulturális élet is, koncentráció megy végbe a fokozatosan összorosz irodalomra egyesülő területi irodalmakban. Mind a társadalmi gondolkodásban, mind az irodalomban és a festészetben e változások következtében új emberkép alakul ki: érdeklődnek az emberi személyiség iránt, elemzik az ember belső világát, érzelmi és lelki életét, az emberi önmegvalósítás, tökéletesedés formáit.¹ Az a gazdasági-társadalmi fejlődés viszont, amely ezt az új emberfelfogást létrehozta, a központosított orosz állam létrejötté, a gondolkodás, irodalom, művészetek fellendülése, egy korántsem egyszerű, hanem bonyolult, sokrétű, sokszor ellentmondásos fejlődési folyamat eredménye. Épp ezért a XIV—XV. századra jellemző emberközpontúság kialakulása is összetett, más-más indíttatású, eltérő gyökerekből táplálkozik, eredményében mégis a kor jellemző pszichológizáló vonásait hozza létre.

Az ember megítélésének és ábrázolásának módja, a műfaji struktúra változásaival és az uralkodó korstílussal együtt a régi orosz irodalom korszakainak megkülönböztető sajátosságait adja. Az ember mindig a művészeti tudat alapvető tárgya volt és lesz, írja JEREMIN, s épp ábrázolásának elveiben kulcs a művész alkotó módszerének megértéséhez, és a kor jellegzetességeinek feltárásához.²

Az orosz földek egyesítési törekvéseinek két oka volt. Az elsőt védelmi érdekek hozták létre: Nyugaton a svédek és litvánok, délen és keleten a tatárok fenyegető támadásai. A másik ok a XIV. század második felére az egyes fejedelemségek között erősödő gazdasági kapcsolatokban rejlik, mely egyesülésük szükségességét hozta létre. De a gazdasági életben kialakult egység megszűnt azután, hogy a moszkvai nagy-

fejedelem birodalma hatalmas területeket ölelt föl azokkal az új földekkel együtt, melyek még megőrizték gazdasági rendszerük sajátosságait.

Az ellenséges pusztítások nagy terhet jelentettek a nép számára. Így a XIV—XV. századot az aktív népfelkelések jellemzik, melyek először a mongol iga ellen irányulnak. Ebben a formában is a nemzeti egység gondolata formálódott, de már elkülönülnek a szociális tiltakozás motívumai is. Moszkva egyesítő politikájának minden sikere mellett még folytatódott a nagyfejedelmek harca a feudális széttagoltság ellen, mely csak a XV. század végére, III. Iván uralkodásának idejére fejeződik be. A fejedelemségek közötti feudális viszályok fékeztek, de nem állították meg az orosz államiség és kultúra soronlevő fejlődését, de ugyanakkor pusztító hatásúak voltak a lakosságra, a tiltakozás újabb forrását adva. A központi hatalom támasza, az egyház kidolgozta az adóztatás rendszerét, mely egyformán nehéz volt mind a lakosság, mind az alsópapság számára. A felsőpapság ugyanakkor a legnagyobb földbirtokosokhoz tartozott. A városokban a vallás sem volt egységes: a vallástanítás általános, közös dogmái háttérbe szorultak a helyi vallási-egyházi szentek mögött. A külsőséges szertartás, a látszólagos istenfélelem és jámborság a hit tartalmát, és nem a formáját jelentette.³ Az egyházi méltóságok megvásárolhatósága, a „fehér papság” harácsolása és méltatlan életmódja is hozzájárul a XIV. századi szociális ellentmondások kiéleződéséhez, az alsó — főleg városi — néprétegek és az alsó papság, valamint a nagy — akár világi, akár egyházi — földbirtokosok között. A tiltakozás egyik formája az aktív és passzív ellenálláson kívül a szabadgondolkodók megjelenése, akik a vallási-feudális dogmatikával szembehelyezték a vallási individualizmust és a racionalizmust, és „Isten országát” az ember számára elérhető módon képzeltek el. Ez a középkori normák, gondolkodás és erkölcs racionalista kritikája kezdete, bár még vallási formák között.

Kialakul a „belső ember” fogalma, előtérbe kerül az ész jelentősége, mely a feudális vallási ideológia felülbírálatához vezetett. A „belső ember” fogalmát sokáig Grégoriosz Szinaitésznek tulajdonították, de Pál apostolhoz vezethető vissza, aki a humanista reformátorok számára mindig az igaz hit kifejezője volt: „Azért nem csüggedünk, sőt ha a mi külső emberünk megromol is, a belső mindazonáltal napról napra megújul.” (II. levél a Korinthusbeliekhez IV. 16.) Az embert Isten „élő templomának” tekintik, mely szerint az embernek egy bizonyos készségi állapotban fejlesztenie kell erkölcsi és intellektuális erőit, hogy részt vehessen a közös ügyért folytatott harcban. Minden ember saját magában hordja az üdvözülés lehetőségét, saját maga számára az Éden, ha igaz életet él, mondják ismét Pál apostolra hivatkozva: „Nem tudjátok-e, hogy ti Isten temploma vagytok, és az Isten lelke lakozik bennetek? Ha valaki az Isten templomát megrontja, megrontja azt az Isten. Mert Istennek temploma szent, ezek vagytok ti.” (I. levél a Korinthusbeliekhez III. 16, 17.)

A XIV. század elejének eszméi, az embernek mindenek fölé helyezése és az egyházellenes mozgalom jellemzői tükröződnek a „Trifonovszkij szbornyik” elnevezésű gyűjteményben, melynek kézírata 1480 körül keletkezhetett. A gyűjtemény cikkeinek egész sorában kifejtett elvek, a lélekhez, a vizsgálódáshoz, a „belső emberhez” folyamodás tartalma messze a jövőbe mutat. Annak a vallási individualizmusnak és racionalizmusnak kezdete, melyet a XVI. század közepén az eretnek FEODOSZIJ Koszov „razum duhovnij”, szellemi, lelki értelem elnevezéssel illet^{3a}. A lélek nem más, mint a jó erejével egyesülő ész ereje. A gyűjtemény a külsődleges vallással szembeállítja az igazságot kereső értelmet szolgáló ismeretek fontosságát, és a „lelki”, belső okokban gyökerező hitet. Elítéli a főpapságot, Isten tanítására vágyik, nem az egyházéra, hiszen az ember saját magában hordja Istent. Hangoztatja a hittanítás jogát a tiszta életet élő, egyszerű, de bölcs emberek számára. A más hitűekről szóló fejeze-

tekben az ember jelentőségének gondolata a vallási különbözőségek fölé emelkedik: „...Ne azokat gyűlöld, hanem a parancsot, ne az embert, hanem a gonosz ügyet, a romlott észet. Hisz az ember Isten alkotása... Méltatlan próbára tenni a hívőt vagy a hitetlent. A szív tisztasága az, mi kegyelmez minden embernek, hívőnek vagy hitetlennek”^{3b}. Ez az emberhez való humánus viszonyulás kifejeződése.

A gyűjtemény „Szlovo o Izsivih ucsityeljah” című része kicsiben tükrözi az egész mű tartalmát^{3b}. Ismeretlen szerzője bírálja a főpapságot, követeli a hit demokratizálását, a prédikálás szabad jogát mindenki számára, hirdeti az értelem fontosságát, az „írott tanítás” széles nyilvánosságát, a nép felvilágosítását, s ebben hasonlít a huszita mozgalmakra. Sokszor hivatkozik a „Prediszlovije csesztynago pokajanyija” című fogalmazványra, mely valójában megegyezik a gyűjtemény előszavával. Itt is a szerző humanizmusa tükröződik az emberi tökéletesedés útjainak leírásában. A szigorú aszketizmussal szemben, mely eddig az örök élet elérésének egyetlen útja volt, az előszó szerzője reális, emberi követelményeket állít az ember elé. Erkölcsi követelményeket, például „Vesd el az izákosságot, de ne az italt, vesd el a falánkságot, de ne az ételt, utasítsd el a feslettséget, de ne a törvényes házasságot”, és szociális követelményeket is, mint „vesd el a tisztességtelen szerzést”.^{3c} Csak a saját erővel és nem a „mások keze által” szerzett gazdagságot tartja igazságosnak.

A gyűjtemény 65. fejezete „Napiszanyije mnyiha Akindina” Mihail Jar oszlavics nagyfejedelemhez íródott, a „sápszedők miatt”. Akindin bűnösnek tartja az egyházat, „a legidősebb papoktól a legkisebbekig, az elsőktől az utolsókig”. Majd hangsúlyozza az ész szerepét: „Minden embernek Istentől adatott ész, hogy ítéljen, követve a tudatlan pásztorokat a kínokat nyerje-e el, mint ahogy mondvá vagyon: vak vezet világtalant, s mindkettő gödörbe esik”.^{3d} Az ész, a gondolkodás kiemelésével már itt is jelentkezik az egyház nélküli vallásosság gondolata.

A XIV. század második felében az egyházellenes tiltakozás nyílt eretnekségbe megy át. Már a század harmincas-negyvenes éveiben megjelenik Novgorodban és Pszkovban a sztrigolnyikok eretnek szektája. A század közepétől a különösen az alsópapság és a városlakók körében visszhangra talált mozgalomnak itt csak főbb pozitív vonásait szeretnénk ismertetni. Tagadják a papság létjogosultságát, elismerik az emberi személyiség aktív szerepét, követelik az élet szigorú normáinak betartását, a magas erkölcsiséget. Ember és Isten közvetlen kapcsolatának megvalósulását az élő hiten és imádságon keresztül képzelték el. A formától a tartalomhoz kívántak eljutni, behatolva annak lényegébe, ami a vallást alkotja. A hittanításra jogot adó emberi értékek fogalmának létrehozásával magasra emelték az embert. Egyházkritikájukban is új, a racionalizmus és humanizmus elemeit hordozó ideológia hordozójaként léptek fel.⁴

A kor emberképének formálására nagy hatással van a „Dioptra”. Ez a bizánci vallási-filozófiai mű, melyet a XIV. században fordítottak le Rosztovban, merész filozófiai problémákat tár fel, magas korabeli szinten. Sokat idézik és másolják a későbbi korokban. A „Dioptra” az anyagi elsőségét hangoztatja a szellemi fölött, vizsgálja az ember lelki életét, erkölcsi tulajdonságait, melyet fiziológiai és külső tényezőkkel hoz kapcsolatba.

A XV. században keletkezett és az apokrif irodalomban ilyen tartalommal egyedülálló a „Laodikijzskole poszlanyije”. Kezdeté, „a lélek önmaga ura, gátja a hit”, szintén eretnek tanokra utal. A filozófiai-grammatikai értekezés fordítóját, vagy talán szerzőjét Fedor Kuricint, KLIBANOV az első humanistának nevezi.^{3e} A több részből álló értekezés nemcsak a lelket, hanem az értelmet is a szabad választás és elhatározás jogával ruhazza föl. Az ember ereje az értelemben van, hiszen az ember az értelem által hasonul Istenhez — állítja az értekezés.

A szabadgondolkodók és az eretnek mozgalmak, az irodalmi művekben is tükröződő emberfelfogásukkal a XIV–XV. század társadalmi ellentmondásainak alulról, a néptömegek felől jövő megoldását jelentik. Ezen ellentmondásokkal a vallási individualizmust és racionalizmust állítják szembe. A másik megoldás a feudális pravoszláv egyház lényegét nem érintve, felülről javasolja az egyházi berendezkedés felülvizsgálatát, a visszaélések megszüntetését, a politikai centralizáció segítőjévé téve az egyházat. Ezt szolgálta az Alekszij metropolita és Szerгий Radonyezsszkij kezdeményezte kolostori reform a XIV. század második felében, mely fölcserélte a szerzetesek magánvagyonnal rendelkezési jogát a közösség vagyonnal.^{3f} A közösségi kolostori reform kollektív feudális nagybirtokká változtatta a kolostorokat, közös tulajdonba véve az eddig fényűző, méltatlan életet élő, szolgákat is tartó szerzetesek minden vagyonát. Előírta a közös étkezéseket, közös tevékenységet, a személyes kétkézi munkát. Létrehozta a kolostori egyenlőséget a minden szerzetes számára kötelező szabályok bevezetésével. Mindez válasz volt a szerzetesek mindinkább növekvő kritikájára, és erkölcsük látható javítását szolgálta. Az eretneküldözés egymagában nem cáfolja a társadalmi ellentmondásokat. Így a Szerгий Radonyezsszkij alapította közösségi Troickij-kolostor fegyver volt az egyház kezében az eretnekek ellen, akik az evangéliumra hivatkozva bíralták az egyházi dogmákat, a papságot, az egyházi földbirtokokat, új ideálokat hozva létre.

Mivel a kolostori reform csak fölcserélte a magántulajdont a közösséggel, nem jelentett megoldást az alsó néprétegek elégedetlenségére, akik gyakran elűzték, sőt bizonyos esetekben meg is ölték a közösségi kolostorok szervezőit. Mégis ezek a kolostorok a XIV. XV–századi egyházellenes mozgalmak ellensúlyává váltak, elősegítik olyan irodalmi alkotások létrejöttét, melyek az ideális egyházi személyiség rajzát adják. Ennek legszebb példája Jepifanyij Premudrijnak, azaz Bölcs Jepifanyijnak, a Troickij-kolostor szerzetes-írójának két legendája, Permi Szent Istvánról és Szerгий Radonyezsszkijről. Jepifanyij kora problémáira a Lavrentyij évkönyvében található „Szlovo o rosztovszkom jepiszkope Pahomii” hangnemében válaszol. Az évkönyvben Pahomij rosztovi püspök az ideális egyházi ember típusa: „Isten kiválasztotta, és igazi pásztor, nem csak annak nevezett. Bárány, nem pedig farkas: nem idegen házaktól ravaszkodta a gazdagságot, nem elvette azt, semmivel sem kérkedett, inkább leleplezte a szipolyozókat és a megvesztegethetőket ... szívélyes minden nyomorulthoz, nem csukta be kezét látva őket, hanem kitárta mindenképpen. Mértékletes, jámbor, szentírással telített ...”³⁹ A jellemzésben a sztrigolnyikok követeléseinek tükröződését látjuk. Az évkönyvíró a kora egyháza elleni vádakkal állítja szembe ezt az ideális, de már a kolostori reform következtében reálisan létező emberképet.

Ugyanaz a célja Jepifanyij legendáinak is. Hőseiben a keresztény magatartás legmagasbrendű példáját adja. „Sok szót összeválogattam dicsőítésedhez, — írja Istvánról — belőlük már koszorút is fűztem, s ismét elmondom, minek nevezhetlek: tévelygők útmutatójának, elpusztultak megmentőjének, ... kéregetők támogatójának oktanok tanítójának, megbántottak istápolójának, ... Isten szolgájának, bölcsesség őrének, a filozófia tudósának, az erény igaz forrásának ...” (Az orosz irodalom kistűkre, Bp. 1981. 186) Szerгий jellemzője a „csendesség, tömörség, szűkszavúság, alázatosság, haragnélküliség, tarkaság nélküli egyszerűség, minden ember iránti egyforma szeretet” (SzPb., 1885. 49–50). Mindkét jellemzés a hősök belső tulajdonságait és értékeit rajzolja meg. Itt is szembevetendő az ember központba helyezése, belső világának, érzelmeinek, lelkiállapotainak bemutatása.

A XII–XIII. századi irodalomban az ember föloldódott az események kaleidoszkópjában. Az ember a szerzőt mint az események résztvevője érdekelte, tetteiket ábrázolták, melyek a leírt személyiség politikai magatartásán alapultak. A XIV.

szádaztól nem a cselekvés, a hőstett, hanem az ehhez való viszony az elsődleges. A cselekvés átváltozik pszichológiai aktussá, csak a hősre gyakorolt hatása lesz a fontos. A szerző viszont még nem a jellem motivált analizisét adja, hanem a különböző pszichikai állapotok, megnyilvánulások mindig a legkiélezettebb ábrázolásig vitt képét, mely nem összegződik pszichológiává. Az emberi individualitás még absztrakt és homályos.^{1a}

Az emberi pszichikum és az individuális átélések iránti érdeklődés a misztikus, szemlélődő-aszketikus áramlatok hatására jön létre. A XIV. században a hészükhazmus bizánci képviselői (Grégoriosz Szinaitész, Grégoriosz Palamasz és mások) valamint bolgár követők (Feodoszj és Jevtimij Türnovszkij) továbbfejlesztve a korakeresztény tanítók nézeteit, kidolgozták misztikus elméletüket az embernek még életében történő egyesüléséről Istennel, az aktív, tudatos morális önmegvalósítás és a teljes szenvedélymentesség útján, az isteni energia érzékelésén keresztül.⁵ Az istennel való érintkezést az emocionális és az irracionális szférában, az ember személyes érzékeléseinek területén keresték. Innen a fokozott figyelem az ember belső világa iránt. Grégorisz Palamasz nagy figyelmet szentel az embernek, a világegyetem központjába helyezi. Fontosnak tartja a belső érzések szerepét a személyiség kialakulásában, bár még az érzések mintha külön életet élnének, önfejlődésre is képesek. Különálló pszichikai állapotokat vizsgál, nem a pszichikumot, mint egészet. A hészükhaszták az emberi érzelmek különböző fajtáiról tanítottak, elég árnyalt önelemzést adtak, vizsgálták a szabad akarat kérdését. Az ember az isteni malasztot csak a szabad akaratából végzett, állandó, tudatos, a jóra törekvő munkával nyerheti el, s így tökéletesítheti jellemét, megváltoztathatja tulajdonságait. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez a misztikus vallási-filozófiai áramlat korántsem volt egységes. A bizánci vallástudósok megegyeztek az egyház alapvető dogmáinak értelmezésében, de különböztek az ember és az Istenség viszonyának problémakörében, az emberi természet felfogásában.⁶

A hészükhaszták filozófiája az ún. „második délszláv hatás” útján visszhangra talált Oroszországban is, és a nemzeti tradíciókkal egyesülve az emberábrázolás új stílusát hozta létre.⁷ Az új eszmék központja a Szerгий Radonyezsszkij alapította Troickij-kolostor lett, ahol az új irodalmi stílus képviselője, Jepifanyij Premudrij, és az ikonfestő Andrej Rubljov is dolgozott. Ez a bizánci misztikus tanítás a szemlélődésről, az emberi tökéletesedésről, az Istennel való kapcsolatról ugyanakkor nem volt teljesen ismeretlen Oroszországban. Az első erről szóló elbeszélés 1074. körül került be Nyesztor évkönyvébe. Az orosz emlékek viszont a hészükhazmus (iszihazm) terminus helyett a „hallgatagok”, „szemlélődők” kifejezést használják, utalva a mozgalom lényegére.

A hészükhazmus a lélek megtisztítására irányuló pszichoszomatikus elmélyüléssel egy morálisan steril „edénnyé” változtatja az embert, aki aztán képes magába foglalni az „élő Istent”. Abból a szempontból, hogy az embert a szentlélek élő lakhelyének, „Isten templomának” tekintik, a középkori keresztény gondolkodás két fő iránya, a racionalizmus és a miszticizmus közelíteni látszik egymáshoz. De élesen elválasztja őket, hogy mi az az isteni tartalom, ami megtölti az embert, mint „élő templomot”.^{3b} A racionalizmus szerint az ember erejének forrása maga a gondolkodó ember. Mind szellemi, mind erkölcsi erejének fejlődése során tökéletesedésében hasonul Istenhez. A miszticizmus szerint az emberhez az önmegtartóztatás határán leszáll az Isten, az isteni szellem, az isteni értelem. Oroszországban a két filozófiai irányzat mellett nagy szerepet játszik a pravoszláv egyház, így Oroszország a filozófiai-teológiai gondolkodásban elmarad Bizánciótól. A racionalizmus gyenge kezdeményezéseivel

szemben áll a tradicionális ortodox pravoszláv hit. A misztika pedig a XIV. század második felében csak lassan kezdte meghódítani az elméket.⁸

A legkorábbi irodalmi emlék, melyben sajátos felfogással jelentkezik ez a három egymással harcoló, vagy épp egymásba fonódó filozófiai-teológiai gondolat, „Vaszilij Kalika novgorodi érsek levele a tveri püspöknek Fedor Dobrijnek”. A levél egyházi polemikus mű az erősödő tveri vallási kritizmus ellen, melyben a korabeli bizánci, társadalmi-politikai érdekekkel áthatott ideológiai harcok tükröződnek. A bizánci hitvita a nominalista-humanista Barlaam Kalabrosz (majd később Akindynosz), és Grégoriosz Palamasz, a hatalom által támogatott hésziukhaszták vezére között folyt a természetfeletti jelenségek, azaz a bibliai tábor-hegyi fény, Krisztus megdicsőülésének értelmezéséről, Isten megismerésének lehetőségéről, s mindezek emberi felismeréséről, felfoghatóságáról.⁵ Kalika levele a bizánci polémiák visszhangja, ugyan-csak politikai érdekekkel, az önállóságra törekvő Novgorod, és a Moszkvát támogató Tver ellentétével áthatva. A címzett, Fedor Dobrij nézetei, — melyekről csak Kalika utalásai, idézései alapján ítélnünk, — eretnek, racionalista irányultságúak, s Barlaam nézeteivel hasonlíthatóak, aki a logika törvényeire alapozó emberi észre hivatkozva utasítja el a csodák lehetőségét. A levél utalásai arra engednek következtetni, hogy Dobrij szerint az Éden, azaz „Isten országa”, amit a fény jelképez, elképzelt, és magában az emberben van, a szabadgondolkodók tanaihoz hasonlóan. Ezzel nemcsak a középkori vallással, hanem az embert engedelmesnek, személytelennek, általánosnak, a szociumnak alárendeltnek tartó középkori emberfelfogással is szakít. Kalika tagadja a szellemi Éden létét, a „földi Éden”, az ideális világ elmulthatatlanságát védi, amely az „éginek” földi létezése. Szerinte Isten felfoghatatlan marad az ember számára, de az isteni jelenlétet, az érzékek fölötti kezdetet, (a csodákat) az ember felismeri tevékenységének érzéki, materiálisan felfogható tanúságai által. Bár eszméi emlékeztetnek Palamaszra, a vitatkozók nézetei bonyolultabbak annál, hogy teljes párhuzamot vonjunk, és reakciós ortodox misztikusnak tartsuk Kalikát. Bár elveti az újat, Kalika különbözik a középkortól is. Világnézete és emberképe az ortodox pravoszláv vallás elemeinek és a népi képzetekhez közeli világfelfogásnak eklektikus összekapcsolódása.^{8a} Programot ad a földi kérdések megoldására, célja a harmonikus emberi együttélés, a „földi Éden”, az elképzelt jobb világ elérése, de a Földön. A hésziukhaszmus e speciálisan orosz programjának továbbvivője a XV. század végén Nyil Szorszkij. Nem szakít a tradíciókkal, de átlépve a középkori dualisztikus elképzeléseket, új, a középkortól különböző emberképet, és ezzel új társadalmi modellt alkot.⁹

A XIV—XV. századi orosz gondolkodásban és irodalomban, mint láttuk, az ember kerül a középpontba, érzelmeivel, személyes élményeivel, az önmegvalósítás különböző útjaival, az emberi szellem öntökéletesítésének fontosságával. A racionalizmus és a humanizmus jegyei figyelhetők meg mind az eretnekmozgalmakban, mind a misztikus irányzatokban. Ezeket a jegyeket, főleg D. Sz. LIHACSOV nyomán pre- vagy protoreneszánsznak szokás nevezni. LIHACSOV a prerenezsánsz és a reneszánsz különbségét abban határozza meg, hogy a fejlődés különböző lépcsőfokát jelentik: a prerenezsánsz a mozgalom kezdete, a reneszánsz első foka, mely még nem szabadult föl a vallás uralma alól. A reneszánsz fölfedezte az embert, értelme és gondolati önállóságának állításán keresztül. A prerenezsánsz korában pedig az ember egyénisége az érzelmek szférájában jelenik meg, s miszticizmussal és irracionálizmussal párosul. Így a kereszténység új támaszra lel a személyiség érzelmi élményeiben. Lihacsov a prerenezsánszt és a protoreneszánszt is megkülönbözteti egymástól: a protoreneszánsz Itáliában a reneszánsz legkorábbi megjelenése, mely elvileg nem különbözik tőle.

A prereneszansz pedig Oroszországban magába foglalja a reneszánsz egyes elemeit, de gyökeresen különbözik tőle világosan kifejeződő vallásos jellegével.¹⁰

Lihacsov a prereneszánsz emberközpontúság gyökerét főként a hészükhaszták mozgalmában látja, holott a palamizmus Bizáncban a hatalommal szövetkezve nyíltan szembeállt a humanista irányzattal, dogmatikus gondolkodásba fordult, s ennek következtében a Palaiologosz-reneszánsz valóban nem válhatott reneszánszszá, és Bizánc belemerevedett a középkorba. A hészükhazmusnak a XIV—XV. századi orosz kultúrában nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani, hisz Palamasz műveit kevésbé ismerték Oroszországban. A hészükhaszták tanait a palamiták által eretnekséggel vádolt Grégoriosz Szinaitész közvetítette.^{6a} Ezt is kritikával fogadták és átalakították, a hészükhazmus speciálisan orosz programját hozva létre. Így képviselőinek akarata ellenére gyakran utat nyitott a vallási problémák és a kor emberfelfogásának szabadgondolkodó, racionalista megközelítésének. Tanításuknak csak egyes mozzanatai hatottak ösztönzően az orosz gondolkodásra, mint az ember és Isten közvetlen, egyházi kultusz nélküli érintkezése, a „belső ember” iránti érdeklődés, a szó, a kifejezés szeretete.

Gyakran az eretnekmozgalmak racionalizmusát és humanizmusát is a prereneszánsz ismertetőjegyeihez sorolják. Igaz, hogy ezek a mozgalmak az embert nem objektumnak tekintik az egyház viszonylatában, hanem szubjektumnak, a hit és az élet minden ügyében. Igenlik az embert, a hit, a népek egyenlőségét. Az egyház hierarchiájának uniformizált dogmatikus tanításának racionalista kritikáját adják, szembehelelyezve a hívők testvéri közösségét, de mindezt még vallási burokokban. A feudális Oroszország adott gazdasági-szociális fejlettségi szintje miatt az eretnekmozgalmakat szociális bázisuk szűk köre, a széles néptömegektől való izoláltság, a megkésett szociális differenciáció jellemzi.¹¹ Az eretnekmozgalmak valójában a középkori élet és kultúra tipikus velejárói. Bár vannak humanista, protoreneszánsz vonásaik, „meglazították a középkori dogmatikus világszemlélet eresztékeit, de egész szellemük elmentés volt azzal az új világi, városi kultúrával, amely a korai kapitalizmus születésének korában alakul ki” — írja LAZAREV.¹²

A XIV—XV. századi orosz kultúra jellemzői, — a vallási tudat határain belül az emberi individualizmus fejlődése, egyik oldalról a racionalizmus, másik oldalról az individualista miszticizmus kialakulása, a nemzeti történelem iránti érdeklődés, az orosz nyelv gazdagodása és egységének erősödése, — súlyát tekintve értékelhető a reneszánszszal, de nem azonos azzal. HUIZINGA szerint egyre több, a reneszánszra jellemzőnek tartott eszméről és fogalomról derült ki, hogy már a XIII. században is létezett. Másrészt, ha elfogulatlanul tanulmányozzuk a reneszánszt, láthatjuk, hogy tele van a középkori szellem virágkorát jellemző elemekkel.¹³ A „humanitas” fogalma különböző mértékben és más tartalommal végigkíséri az emberiség történelmi fejlődését Konfuciusztól Cicerón át napjainkig, tehát reneszánsz nélkül is létezik.¹⁴ A feudális kultúra keretein belül is ismeretesekek fellendüléssel járó periódusok, (Karoling-reneszánsz, Ottó-kori-reneszánsz, provencei-reneszánsz, Macedon-reneszánsz, Palaiologosz-reneszánsz), melyekre jellemző az antik világ iránti érdeklődés, a humanista etika elemeinek megjelenése, a személyiség témái, az önálló lelki kutatások kísérletei. A megfelelő társadalmi feltételek híján azonban egyik kultúra sem fejlődött reneszánszszá. Oroszországban a LIHACSOV által prereneszánsznak nevezett XIV—XV. századot sem követte reneszánsz, hanem formalizálódni kezdett, és a XVI. században létrehozta azt a pompázatos hivatalos stílust, mely híján volt az eredeti alkotó potenciának, és az egyéniség egyre fokozódó elfojtása kísérte. Az orosz kultúra csak a XVII. század végétől lép a nyugati reneszánszszal analóg periódusba.

Mind a reneszánsz, mind a protoreneszánsz egy kronológiailag és területileg

pontosan körülhatárolt rendszer, melynek jelenségei specifikus értelmezést nyernek. Fogalomzavarhoz vezethet N. I. KONRAD és M. N. TYIHONRAVOV szóhasználat is, akik az idegen reneszánsz kifejezés helyett a „felvirágzást” használják az orosz kultúra adott időszakára. A „reneszánsz tendenciák” egy univerzális tolvajkulcsként lép föl a középkori irodalomban minden jelentős gondolat feltárására. Minden eredetit és emberit az érett középkori irodalomban úgy értelmeznek, mint annak feltétel nélkül ellentmondó dolgot, mely szakít vele, s közvetlenül megelőzi a reneszánszt”.¹⁵ Ezt a kultúrát szokás prerenezánsznak nevezni. Ezzel a kor jelenségeit kiszakítják a maguk kontextusából, s a későbbi korszak gazdagítása érdekében a korábbi mesterségesen elszegényítik. Így a „pre” terminusok használata a korszakfogalmak fellazításához vezet, és a középkor keretei közül kivonjuk az akkori kultúra minden eredeti vívmányát. Téves a reneszánsz fogalmának kiterjesztése az európai kelet olyan jelenségeire, melyek a reneszánsz távoli vagy közeli előzményeinek tekinthetők, de amelyek más gazdasági alapok és osztályviszonyok tükröződései.¹⁶

A XIV—XV. századi Oroszország új emberképének jellegzetességei tehát, mint ahogy e cikk szerzője már 1974-ben is leírta,¹⁷ mégha a reneszánszra emlékeztetnek is, nem lépnek ki a középkor kereteiből, és így nem nevezhetők prerenezánsznak. Az új viszonyulás az emberhez specifikus vívmánya az érett orosz középkornak, mely képes volt a megújulásra, de máshogy mint Nyugat-Európába. Ott, Huizinga szavaival a „középkor alkonyáról” beszélhetünk, valóban egy világi, individuális, objektíven kifelé forduló emberkép, az új kor csíráival. A középkorban „a tudatnak mind a két része — a világ felé való és magának az embernek belseje felé irányuló része — mintegy közös fátyol alatt nyugodott, írja BURCKHARDT. Az ember azonban csak mint faj, nép, párt, testület, család, vagy az egyetemesnek valamely más alakjában ismer magára”.¹⁸ Oroszországban a megújulás, az új emberkép a vallásban feloldódó közösségi úton jön létre, szubjektív, önszemlélődésre ösztönző.¹⁹ A XIV—XV. század és emberképe a középkori feudális kultúrán belül jelentette az orosz kultúrának az emberfel-fogásban is megmutakozó fénykorát.

Irodalom

1. LIHACSOV, D. Sz.: Oroszország kultúrája a reneszánsz hajnalán. Bp. 1974.
2. JEREMIN, I. P.: Lityeratura drevnyej Ruszi. Moszkva—Leningrád, 1966. 239. o.
3. KLIBANOV, A. I.: Reformacionnije dvizsenyija v Rosszii v XIV-pervoj polovinye XVI vv. — Moszkva, 1960. 88—89. o. a) 111. o. b) 112—113. o. — c) 33. o. — d) 101. o. — e) 80. o. — f) 92—93. o. g) 159. o. — h) 50. o.
4. KAZAKOVA, N. A.—LURJE, J. Sz.: Antifeodalnije jeretyicseskije dvizsenyija na Ruszi. M—L, 1955. 51—52. o.
5. MEYENDORFF, J.: St. Grégoire Palamas et la mystique orthodox. Paris, 1959.
6. GOLEJZOVSKII, N. K.: Iszihazm i russzkaja zsvopisz XIV—XV vv. — Vizantijszkij vremennyik, XXIX. 197, 200. o — a) 201. o.
7. NAGY ERZSÉBET: A XIV—XV. századi orosz irodalom új stílusa, az „ékes szöfűzés”. JGYTF Tud. Közl. — 1985. 131—7.
8. PLUGIN, V. A.: Mirovoztrennyje Andreja Rubljova. M. 1974. 47. o.—a) 49. o.
9. FEJÉR ADÁM: Russzkaja kultura na rubezse srednyih vekov i novovo vremenyi. — Acta Univ. Szeged, XIV. 1981. 9—10. o. — a) 5—7. o.
10. LIHACSOV, D. Sz.: Poetyika drevnyerusszkoj lityeraturi. Leningrád, 1971. 38. o.
11. KLIBANOV, A. I.: Religioznoje szektantsztvo v proslom i nasztvojcsem. M, 1973. 43—47. o.
12. LAZARJEV V. N.: Középkori orosz festészet. Bp. 1975. 154. o.
13. HUIZINGA, J.: A középkor alkonya. Bp. 1976. 206. o.
14. KONRAD, N. N.: Ob epohe vozrozszyenyija — Lityeratura epohi vozrozszyenyija i problemi vszemirnoj lityeraturi. M. 1967. 34. o.

15. KOZSILOV, V. V.: Vozrozszyenije ili szrednyevekovej? — Russzkaja lityeratura 1973/3. 162—164. o.
16. KLANICZAY TIBOR: A múlt nagy korszakai (Tanulmányok) Bp. 1973. 49, 116. o.
17. NAGY ERZSÉBET: Az emberábrázolás a XIV—XV. századi orosz irodalomban és festészetben. 1974. Diplomunka. JATE, BTK. Témavezető: Ferincz István.
18. BRUCKHARDT, J.: A reneszánsz Itáliában. Bp. 1978. 94. o.

DAS MENSCHENBILD DES RUSSISCHEN DENKENS UND DER LITERATUR IM 14. UND 15. JAHRHUNDERT

ERZSÉBET NAGY

Von der Autorin wird ein umfassendes, wenn auch nicht vollständiges Bild von der neuen Menschenauffassung in Russland im 14. und 15. Jahrhundert gegeben, illustriert mit literaturischen Beispielen und die einander scheinbar oft gegenüberstehenden Wurzeln werden freigelegt. Die Autorin äussert ihre Meinung über die verschiedenen streitigen Bewertungen der Erscheinungen dieser Epoche und hält die neue Menschenauffassung — der Prärenaissancetendenzen gegenüber — für eine spezielle Errungenschaft des reifen Mittelalters in Russland.

ВОСПРИЯТИЯ ЧЕЛОВЕКА В ОБЩЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ И ЛИТЕРАТУРЕ РУСИ XIV—XV ВЕКОВ

ЭРЖЕБЕТ НАДЬ

Настоящая статья даёт обширный хотя и не полный обзор восприятия человека в Руси XIV—XV веков, приводя литературные примеры, и раскрывает по видимому противоречащие друг другу корни этого восприятия.

Автор излагает своё мнение о спорной оценке явлений эпохи, и вопреки ренесансным тенденциям, считает это новое понимание человека специфичным достижением русского зрелого средневековья.

ON THE PERIODICAL DEVELOPMENT OF AMERICAN ONE-ACT PLAYS

KLÁRA SZABÓ¹

One of the most important factors of drama and theatre is not the playwright or manager or even the actor, but the audience.

If we accept the concept of drama as a highly socialized art, as an art of social thinking and activity, we have to consider that within drama in general, one-act play is extremely important, being the art of immediate and indirect thought and act, being the art of experimentalism in theatre. The explanation is, that because of its compressed nature and its concentration on a single problem, the one-act tends to depict the extremes of experience, the moments of social, theatrical crisis. The former can be seen in its social consciousness, the latter is expressed by the experimental character of the form.

Because of its social sensitivity, immediacy, brevity and easy access, in periods of intense social activities and theatrical experimentalism one-act plays grow in number and are more influential for particular layers of society. But when demands for a more or less radical change, for community feeling and experimentalism seem to disappear from the social and theatrical background — the one-act form seems to be abandoned.

Consequently, one-act plays have a periodical development and a periodical growth of importance. So, the one-act play in general, favoured by theatrical movements, little theatre groups, drama schools, experimenting amateurs, is more dependent on its social and theatrical background than a full-length play, favoured by the traditional, commercial theatre, by the professionals.

The appearance and development of the one-act play as an independent literary form and a considerable component of theatrical life can be taken as a typical contribution to the idea of its periodicity.

Both, the theory and the history of the form constitute a relatively neglected field of drama theory and criticism today — the related literature in the general field of one-act plays goes back to the first half of the century. However, the recent growth in popularity of the genre, the large number of recently written and performed one-act plays, and the movement-like character of its development seem to contradict this lack of criticism.

The justification for the independence of the form has often been discussed by its critics, as it is one of the „newest“ and, at the same time, one of the „oldest“ literary genres.

It is old because the one-act form was cultivated in ancient Greece (Sophocles); the Noh plays in medieval Japan were short dramatic forms, resembling recent one-act plays in several aspects; the medieval miracle plays and mysteries can be considered one-act plays in their original form, and, what is more, similar to recent one-act play bills, they were grouped and performed in cycles. In Italy and France the *commedia dell' arte* was popular, and constituted a short, abbreviated dramatic form.

In the anti-theatrical atmosphere of Puritan America similar short dramatic forms appeared only at a later period; they were necessarily connected with other forms of popular entertainment: vaudeville-show, variety, or circus. The after-piece, popular in the 18th century, and the curtain-raiser or the intermezzo, popular in the early 19th century U. S. can be considered to be the precursors of the independent American one-act play. But at this time their function was still subsidiary, namely to complete the performance, and to entertain the audience till the latecomers arrived, or till the scenery was changed.

We have seen that the one-act play was not a new invention, but as an independent dramatic form, it was born at the end of the 19th century.

The first programmatic attempt to define the one-act play was made by A. Strindberg, in an essay entitled „On Modern Drama and Modern Theatre“, later retitled the „One-Act Play“. (1889) It was timed to appear simultaneously with his experimental theatre in Copenhagen. In this article it was stated that the taste of the period was moving toward the brief, the short, and the expressive, and he saw the future of drama in the one-act form.² He himself was to write 11 one-acters by 1892.

It can be taken almost symbolically that the oldest play in the collection of „modern“ one-act plays, ed. by Helen L. Cohen in 1937, was written in 1889 by A. Chekhov. (The Proposal)³

The definition of the one-act play is important so as to differentiate it from the other dramatic forms. When analyzing its criticism, our attention is attracted by various definitions⁴, focusing on various points, but all of them have one point in common: a special emphasis is laid on its unity.

According to Percival Wilde, one of the major theoreticians of the genre, who wrote more than 100 one-act plays: „Unity is its inspiration, unity its aim; unity is its soul... its motive power and its limitation.“⁵

The shorter literary forms — the short story and the one-act play have much in common: because of their economy of means and material they provide a single effect. The usual one-act piece is to the play as the short story is to the novel: it can stress one aspect: character, action background, emotion. This gives it great flexibility and variety.

The major components of the one-act form may vary from play to play; unity is the feature that matters. The average playing time is 15—40 minutes, but we know a lot of one-acters not fitting this model: a play is called a one-acter both when it takes a few minutes to perform (Beckett: *Come and Go*) and when it takes a whole hour. (C. Odet's: *Waiting for Lefty*)

So, the length of the play depends largely upon the nature of the dramatic situation with which it deals.

A play is called a one-acter both if it consists of one single scene (Tom Cole: *The Medal of Honor Rag*) and if it consists of a series of scenes. (E. O'Neill: *Emperor Jones*)

A one-acter can be ended by a single fall of the curtain (Susan Glaspell: *Trifles*), by a series of curtains (Henry Zeigler: *Five Days*), or there is no curtain at all. (Irwin Shaw: *Bury the Dead*).

So, instead of quantitative criteria, qualitative characteristics have to be emphasized.

Accordingly, the qualifications for one-act plays are:

- 1) singleness of theme, aimed at making a single impression
- 2) singleness of situation aimed at sustaining a single atmosphere

- 3) singleness of character, or of group character
- 4) relative economy of narrative materials.

The problem of definition was approached by Percival Wilde from a psychological point of view; he emphasized the homogenous effect of one-act plays upon the audience; and that a one-acter is intended to be assimilated by the audience at one sitting, as one whole, without the aid of intermissions.

The intermissions, used in full-length plays are not only physical but psychological necessities. The term „one-act” was interpreted by him in an interesting way: „act” is not only a theatrical term meaning a section of drama, but it can mean an „exertion of power” „something done”, „a deed”. So, a one-acter is a play, in which one can find a single exertion of power, a single thing done, a single deed.⁶

The history of the one-act play in the United States is a history of

- 1) the decline of the professional theatre
- 2) the rise of the amateur, the Little Theatre Movement.

1) The commercialism of the professional theatre was extremely intense around 1870, this year meant the „opening of the road”, when travelling companies mushroomed throughout the country with cheap performances. Consequently, the number of permanent companies decreased.⁷

	Permanent companies	Touring companies
1870	50	
1878	20	
1880	8	
1887	4	282
1900		392

At the turn of the century the Theatrical Syndicate dominated the American theatre. They controlled 500 theatres, nearly all in the U. S. with the exception of 2—3 in New York, 1 in Chicago and 1 in Philadelphia.⁸ (1904)

We have already seen that one-act plays were not favoured by this commercial system. During the 1912—13 season 150 plays were performed in the Broadway theatres, 34 of them ran more than 100 evenings: 8 comedies, 8 musicals, 1 fairy play, 16 dramas and only 1 one-act play bill. (!)⁹

2) The social tensions of the period and the commercialism of the professional theatre, which contradicted and tried to hide the problems, inspired a social and artistic rebellion that we call the Little Theatre Movement.

I. The Little Theatre is a controversial term, as sometimes the same phenomenon is called in turn, free theatre, experimental theatre, community theatre, or intimate theatre. One thing is certain concerning its terminology: „little” does not mean size. The little theatres differ as to size: their seating capacity may vary from 40—300. Here the word „little” rather calls to mind psychology: an intimate stage and auditorium, where players and audience can be brought into a close relationship. This way Percival Wilde’s psychologically justified concept of the true theatre and the one-act play seems to come true.

The little theatres may vary from the point of view of their amateurism as well, they represent different stages between entire amateurism through semi-professionalism to professionalism. In this latter case, if the little theatre retains its artistic ideal and does not become a profit-seeking institution, it is termed a „guild”.

(E.g.: The Washington Square Players were reorganized as the Theatre Guild.)¹⁰

The Little Theatre Movement was not simply an outgrowth of the old-time amateur show. These shows were connected with some other activity: their core was not merely theatrical: charity, — club, — or school-activity. The Little Theatre Movement is more complex, it reflects aesthetic, social and economic changes of American reality, namely:

- the new problems of the period, called to be „the awakening of social conscience“.
- the development of the dramatic taste in the country
- the decay of the professional theatre
- the new intellectual efforts in acting, playwriting, design and theatre organization.

Although the movement was deeply rooted in a changing American society and culture, it was not a mere American invention, it was influenced by a similar movement in Europe.

1887 — Free Theatre by André Antoine in Paris.

1889 — Freie Bühne in Berlin

1891 — The Independent Theatre in London

1898 — The Moscow Art Theatre¹¹

The years 1904—1913 witnessed a rapid expansion of the little theatre movement in Europe, including some Scandinavian and Eastern European countries as well. The Irish dramatic movement was the most influential of these European little theatres for the American movement.

Though there had been several brief experiments with little theatre productions in the United States during the first decade of the twentieth century (Esp. the season 1905/1912 was important).

In 1911—12 the Irish Literary Theatre, later called Abbey Theatre, spent 5 months in the States, almost twice as long as their original contract had called for. They visited 30 cities and 8 states and what is more important — with their original one-act play bills.

The years 1915/16 were of special importance. It was the time when the Provincetown Players and the Washington Square Players, the most prominent American little theatre groups, were brought about.

The next ten years (1915—1925) are referred to in American criticism as the most decisive decade in the history of the theatre in the U. S.

„As in Europe thirty years earlier, many... forces were part of the little theatre movement, a series of small theatres dedicated to the performance of plays that the established commercial theatre could not or would not produce. These forces employed new, often experimental methods of production.“¹²

Although by the late 20-ies the Little Theatres ceased to exist (The Provincetown Players), or turned professional (The Washington Square Players), they were extremely important from both a social and an artistic point of view. On the one hand, they activated new forces, they brought drama to new audiences, to thousands who might never have seen it, and, on the other hand, they raised the American one-act play to a high level and developed and gave America E. O'Neill, Susan Glaspell, Paul Green and T. Wilder.

As for the number of little theatres and groups, America led the world numerically. By about 1916 there were more than 50 little theatres in the United States. Two years later there were 60, and a catalogue of 1922, by Oliver M. Saylor, entitled „Little

Experimental and Community Theatres in the U. S." revealed the names of 459 organizations.

The very beginning of the twentieth century created new problems in American society, which had to be faced by the artists, by the playwrights. The most immediate and intense artistic expressions of these social problems and tendencies were the one-acters of the period.

The rootlessness of the new immigrants, the lack of a sense of belonging, the problem of the urbanized cities, alcoholism, and the growing expansionism of the U. S. are reflected in E. O'Neill's early one-acters, esp. in those which were grouped under the title „S. S. Glencairn“, with the 1st World War in the background.¹³

All these plays are dominated by the unity of atmosphere, a tragic mood being sustained. (The Moon of the Caribbees, 1916, In the Zone, 1917, The Long Voyage Home, 1918, Bound East for Cardiff, 1919.)

Susan Glaspell's „Trifles“ (1915)¹⁴ centres around the problems of women, witnesses the initial phase of their social consciousness, partly reflecting, partly anticipating the growth of women's movements for their rights, culminating in 1920, when suffrage was given to them.

II. After the decline of the Little Theatre Movement a new, socially conscious period of American one-act plays began, called the Workers' Theatre Movement.

The thirties mark a social and theatrical upheaval that Harold Clurman calls „The Fervent Years“.¹⁵

This movement (1925—1936), similar to the previous one, was of special artistic importance. Its dominant dramatic form was the one-act play, being of an experimental character. Ideologically and socially it was rooted partly in European traditions and partly in American reality.

The basic difference between the two movements is that the previous dramatic period, connected with the initial growth of one-act plays and with the Little Theatre Movement, reflected the growing social awareness of the more sensitive and perceptive members of society, esp. the intellectuals and artists, while in the second period, in the decade of the Depression there was a growing radicalism: as the Depression was a severe shock to the American people in general, practically everyone became involved. So, the theatrical movement was on a larger scale, it was more radical and less sophisticated. 250 Workers' Theatre Groups existed by about 1933, all of them having faith in the one-act form.¹⁶

The Movement culminated in the publication of the „New Theatre“ magazine. This periodical stimulated the composition of distinguished one-acters, and offered prizes for the best one-act plays. The annual contests made such discoveries as Clifford Odets (Waiting for Lefty, 1935), Irwin Shaw (Bury the Dead, 1936) and Paul Green. (Hymn to the Rising Sun, 1937). These outstanding short plays of the period, as in the previous one, were the reflections of the world of social conflicts. „Waiting for Lefty“ centres around the problem of trade-unionism, the 1934 taxi-drivers' strike. Militarism and war were the subjects of Shaw's „Bury the Dead“, the best anti-war one-acter of the American theatre; the social problems of the Negro found expression in Paul Green's „Hymn to the Rising Sun“.

Beside the similarities, the one-act plays of the 30-ies show some differences when compared to the short plays of the Little Theatre Movement.

An extension in form and in scope is recognizable, the plays became longer, the dramatists favoured many scenes and large casts.

„Waiting for Lefty“: 15 characters, 6 episodes.

„Bury the Dead“: 28 characters, a chain of episodes, separated by light effects.

The film-technique was often used by these playwrights (black-outs, flashbacks). The writers tended to be "inclusive", the one-acters became kaleidoscopic in character. These characteristics may result in the loss of the "sacred" unity of the play, the loss of its intimacy and immediacy.

III. A temporary relief from the burdens of the depression in the late 30-ies meant an increasing number of regular playgoers and the growth of the forms of light entertainment. This period is less outstanding, less important for the development of the one-act form. The one-acters of the 40-ies lack the movement-like characteristics of the former decades. During and after World War II nearly all the motifs of the 20th c. theatre were reintroduced to the American stage. Dramas in general, including one-act plays as well, were predominantly realistic and traditional, based on the reminiscences of past events (depression, war, social problems). A. Miller and T. Williams began their career in this transitional period with one-act plays: T. Williams: *American Blues*, *27 Wagons Full of Cotton* (1944), A. Miller: *A Memory of Two Mondays*, *A View From the Bridge* (one-act version, 1955).

IV. As we have seen, the growth of one-act plays was always associated with some social and theatrical movement in America. (Little Theatre Movement, Workers' Theatre Movement). The stronger the movement was, the more dominant the one-act play became. After the transitional period of the War and the postwar decade the one-act plays became once again extremely important in the American theatre of the 60-ies and 70-ies. This is a period, which Robert Brustein, the theatre critic for "The New Republic" has called the "seasons of discontent".¹⁷

The activities of the Off-Broadway and Off-Off-Broadway groups center around recent social problems, as reflected by one-act plays.

These movements have some similarities as well as some differences when compared to the Little Theatre Movement and to the Workers' Theatre Movement.

The Off-Broadway Movement — which later developed into the Off-Off-Broadway Movement — was theoretically more diverse, being the consequence of the freedom artists found there. The way in which the theatres began their career and their fates have been various. While the Little Theatres and the Workers' Theatres mushroomed throughout the whole country, the Off-Broadway and Off-Off-Broadway theatres were geographically more concentrated. A recent count shows at least 90 active Off-Off-Broadway producing units. But it is a very fluid world. New groups are always in formation and some disappear each season.¹⁸

As with previous movements and tendencies, the Off-Broadway and the Off-Off-Broadway meant a sort of protest against Broadway production. There was an involvement of a larger audience; the groups emphasized the communal character of the socially conscious theatre. Another similarity is that these groups are also devoted to experimentalism. The Off-Off-Broadway performing units vary from the amateur to the trained and skilled professional.

Similar to the earlier movements, some playwrights are closely attached to the movement. The Off-Broadway Movement discovered Albee; the best one-acters by Murray Schisgal, Arthur Kopit, Kenneth H. Brown, Israel Horowitz were premiered by different Off-Off-Broadway theatres.

The representative one-acters of the 60-ies and 70-ies show the playwrights' involvement in the actual problems of American society. Albee's "The Death of Bessie Smith" (1960) and "The Indian Wants the Bronx" by I. Horowitz (1968) show alienation, cruelty, racism as natural entities of modern life and society, while Tom Cole's "Medal of Honor Rag" (1975) deals with the lessons of the Vietnam war, including social, emotional and generation questions.

The Off-Off-Broadway performances are socially, politically conscious, movement-like activities. This commitment was emphasized by Chaikin, the organizer of the Open Theatre:

"I think, the whole Off-Off-Broadway movement is very political even when it's not dealing with political subjects."¹⁹

There are several open problems to be investigated concerning the role, the function and the characteristics of one-act plays. But the growing importance of the form in the Off-Off-Broadway theatres is beyond any doubt, especially when having a close look at the statistics of the "Best Plays..." series.

The number of one-act play performances in the New York theatres is as follows:²⁰

	Broadway	Off-Broadway	Off-Off-Broadway
1975/76	1	4	39
1976/77	1	4	36
1977/78	1	1	45
1978/79	0	5	32
1979/80	1	2	79
1980/81	1	2	26
1981/82	0	5	57
1982/83	1	8	62
1983/84	0	6	84

Notes

1. Based on a lecture, held on Dec 3, 1986 at the J. F. Kennedy Institute in Berlin.
2. In: *Modern Drama*. Vol. XXVIII. No. 1. March 1985. GAIL FINNEY: *Theater of Impotence. The One-Act Tragedy at the Turn of the Century*. p. 20.
3. *One-Act Plays by Modern Authors*, ed. by HELEN LOUISE COHEN. Harcourt, Brace and Co. New York—Chicago 1937.
4. See: J. A. CUDDON: *A Dictionary of Literary Terms*. Penguin Books Ltd. Harmondsworth, Middlesex England. 1977. *Current Literary Terms* by A. F. SCOTT. Macmillan, London — Melbourne—Toronto 1965. *A Handbook to Literature* by C. HUGH HOLMAN. Odyssey Press, New York 1972.
5. PERCIVAL WILDE: *The Craftsmanship of the One-Act Play*. Crown Publishers. New York. 1951. p. 34.
6. *Ibid.* pp. 40—41.
7. *Dictionary of Literary Biography*. Vol. 7. Ed. by JOHN MACNICHOLAS. A Brucoli-Clark Book. Gale Research Company. Detroit—Michigan 1981. pp. 377—378.
8. *Ibid.* p. 378.
9. *The Best Plays of 1912/13* ed. by BURNST MANTLE. Dodd, Mead and Co. New York 1952.
10. Further details in: *The Theatre Guild. The First Ten Years*, by WALTER PRICHARD EATON. New York, Brentano's 1929.
11. In: *The Business of the Theatre. An Economic History of the American Theatre 1750—1932*, by ALFRED L. BERNHEIM. BENJAMIN BLOM, New York, 1932. Chapter XXI.
12. *Dictionary of Literary Biography*. Vol. 7. Ed. BY JOHN MACNICHOLAS. A Brucoli Clark Book. Gale Reserach Co. Detroit — Michigan 1981. p. 377.
13. O'NEILL: *Seven Plays of the Sea*. Vintage Books. A Division of Random House, New York 1972.
14. *Fifty Contemporary One-Act Plays*. Selected and edited by FRANK SHAY and PIERRE LOVING. Cincinnati Stewart Kidd Co. Publishers, 1920.
15. HAROLD CLURMAN: *The Fervent Years: The Story of the Group Theatre and the Thirties*. New York, Knopf, 1945.
16. In: *History Workshop Series: Theatres of the Left 1880—1935. Workers' Theatre Movements in Britain and America* by RAPHAEL SAMUEL, EWAN MACCOLL and STUART COSGROVE. Routledge and Kegan Paul, London, 1985.
17. ROBERT BRUSTEIN: *Seasons of Discontent. Dramatic Opinion 1959—1965*. Simon and Schuster, New York 1959.

16. Dictionary of Literary Biography. Vol 7. Ed. by JOHN MACNICHOLAS. A Brucoli Clark Book. Gale Research Co. Detroit—Michigan 1981. p. 398.
19. Playwright at Work: Off-Off-Broadway by JEAN-CLAUDE VAN ITALLIE. TDR Vol. 10. No. 1. p. 169.
20. The Best Plays of ... Series. 1899—1984. Ed. by BURNS MANTLE, Garrison P. Sherwood and Henry Hewes. Dodd, Mead and Co.

Selected bibliography

1. B. ROLAND LEWIS: The Technique of the One-Act Play. John W. Luce and Co. Boston 1918.
2. Fifty Contemporary One-Act Plays. Selected and edited by FRANK SHAY and PIERRE LOVING. Cincinnati Stewart Kidd Co. Publishers, 1920.
3. The Theatre Guild. The First Ten Years, by WALTER PRICHARD EATON New York, Brentano's 1929.
4. The Business of the Theatre. An Economic History of the American Theatre 1750—1932 by ALFRED L. BERNHEIM. Benjamin Blom, New York, 1932.
5. One-Act Plays by Modern Authors. Ed. by HELEN LOUISE COHEN. Harcourt, Brace and Co. New York—Chicago 1937.
6. The One-Act Play Today, ed. by WILLIAM KOZLENKO. Books for Libraries Press. Freeport, New York. First publ. 1938.
7. Thirty Famous One-Act Plays. Ed. by BENNETT CERF and VAN H. CARTMELL. Garden City Publishing Co. Garden City, New York 1943.
8. ROBERT BRUSTEIN: Seasons of Discontent. Dramatic Opinion 1959—1965. Simon and Schuster New York, 1959.
9. Famous American Plays of the 1960s. Selected and introduced by HAROLD CLURMAN. Dell Publishing Co. New York, 1972.
10. A Handbook to Literature by C. HUGH HOLMAN. Odyssey Press, New York 1972.
11. E. O'NEILL: Seven Plays of the Sea. Vintage Books. A Division of Random House, New York 1972.
12. Backgrounds of American Literary Thought by ROD W. HORTON and HERBERT W. EDWARDS. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1974.
13. J. A. CUDDON: A Dictionary of Literary Terms. Penguin Books Ltd. Harmondsworth, Middlesex, England, 1977.
14. Dictionary of Literary Biography. Vol. 7. Ed. by JOHN MACNICHOLAS. A Brucoli-Clark Book. Gale Research Company. Detroit—Michigan 1981.
16. The Poetics of Politics. Some Notes on Style and Craft In the Theatre of the Thirties by Helen Krich Chinoy in: Theatre Journal, March 1983.
17. Hugh Brogan: The Pelican History of the United States of America. Penguin Books Ltd. Harmondsworth, Middlesex, England 1985.
18. Gail Finney: Theatre of Impotence: The One-Act Tragedy at the Turn of the Century. In: Modern Drama, Vol. XXVIII. No. 1. March 1985.
19. History Workshop Series: Theatres of the Left. 1880—1935. Workers' Theatre Movements in Britain and America by Raphael Samuel, Ewan MacColl and Stuart Cosgrove. Routledge and Kegan Paul, London, 1985.
20. Coming to Terms. American Plays and the Vietnam War. Theatre Communications Group, Inc. New York 1985. Introduction by James Reston, Jr.
21. Playwright At Work: Off-Off Broadway by Jean-Claude van Itallie. Tulane Drama Review, vol. 10. No. 1.
22. The Best Plays of ... Series. 1899—1984. Ed. by Burns Mantle, Garrison P. Sherwood. and Henry Hewes. Dodd, Mead and Co.

AZ AMERIKAI EGYFELVONÁSOS DRÁMÁK PERIODIKUS FEJLŐDÉSÉRŐL

SZABÓ KLÁRA

Az egyfelvonásos dráma, mint önálló műfaj a XIX. század 80-as éveiben, Európában született meg.

Részben az európai hatással, részben az amerikai társadalom, s színházi élet jellegzetességeivel magyarázható a műfaj amerikai fejlődéstörténete.

Az egyfelvonásos forma koncentráltabb, egységesebb a hagyományos drámánál, közvetlenebb kapcsolatban van társadalmi- kulturális környezetével, gyorsan és rendkívül érzékenyen reagál ennek változásaira.

Fejlődéstörténete ezért periodikus jellegű, az amerikai irodalomban négy szakaszra osztható:

1. „kis színházak” mozgalma (1915—1925)
2. munkásszínházak mozgalma (30-as évek)
3. átmeneti korszak (40-es évek)
4. Off-Broadway és Off-Off-Broadway színházi mozgalmak.

Az egyfelvonásos dráma periodikus fejlődését elősegítő tényezők közül a professzionális színház hanyatlása, a színházi mozgalmak kísérletező jellege, s a műfaj nagyfokú társadalmisága emelhető ki.

О ПЕРИОДИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ АМЕРИКАНСКИХ ОДНОАКТНЫХ ПЬЕС

КЛАРА САБО

Одноактная пьеса, как самостоятельный жанр родилась в Европе, в 80-ые годы 19-ого века.

История развития жанра в Америке объясняется с одной стороны влиянием европейской литературы, с другой стороны особенностями общества и театральной жизни США.

Одноактная форма представляет собой более концентрированную, более единую форму чем традиционная драма, она имеет более непосредственную связь со своей общественно-культурной средой, быстро и сверхчувствительно реагирует на изменения этой среды.

Именно поэтому история развития одноактной пьесы имеет периодический характер, в американской литературе разделяется на 4 периода.

1. движение «маленьких театров» (1915—1925)
2. театральное движение рабочего класса (30-ые годы)
3. переходный период (40-ые годы)
4. театральные движения „Off Broadway”,

Из факторов, способствующих периодическому развитию одноактных пьес важностью выделяются: падение профессионального театра, экспериментальный характер театральных движений и высокая общественность жанра.

TONÁLIS VÁLASZ-MOTÍVUMOK PALESTRINA MŰVEIBEN

AVASI BÉLA

Mindazok a kifejezési eszközök és törekvések, melyek az európai többszólamú műzenében a kezdet-kezdetétől évszázadokon át, nemzedékről-nemzedékre tökéletesedtek: első csúcspontjukat a 16. század kórusművészetében érték el. A tonális válasz-motívumok legkorábbi példáira a 15. század utolsó harmadában működő németalföldi mesterek kvint-imitációiban bukkanhatunk. JOSQUIN késői műveiben már nagy számban és sokféleképpen alkalmazta ezt a különös utánzási formát. A 16. század muzikusaira az ő alkotóművészete volt legnagyobb hatással, s a századforduló táján meginduló kottanyomtatás első évtizedeinek kiadványaiban is leggyakrabban az ő nevével találkozunk. Tulajdonképpen csak a század második felében virágkorukat élő mesterek alkotásai szorították ki JOSQUIN műveit a gyakorlatból.

Az emberi énekhangból fakadó dallamosság polifóniájának legegységesebb stílusú, klasszikus mestere PALESTRINA, akinek műveiben kristálytisztán ötvöződnek a modális zene többszólamúságának törvényszerűségei. Annak vizsgálata tehát, hogy PALESTRINA imitációs-művészetében hogyan élnek és hogyan fejlődnek tovább a tonális válasz-jelenségek, a történeti folyamatosság szempontjából is elkerülhetetlenül szükséges és tanulságos.

Korunk legkiválóbb PALESTRINA-kutatója a dán KNUD JEPPESEN (1892—1974), akinek „Ellenpont” tankönyve magyar nyelven is olvasható.¹ Könyvének előszavában külön hangsúlyozza, hogy munkájának alapjául a „PALESTRINA-stílus törvényszerűségeit” tekinti. Lapozzuk fel tehát e tankönyvet ott, ahol a tonális válasz és PALESTRINA-stílus kapcsolatáról esik szó!

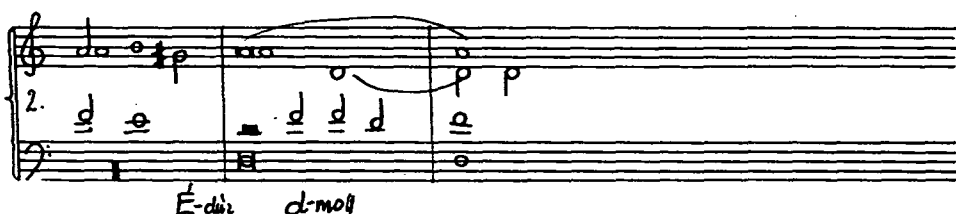
Az imitációról szóló fejezetben (a 158—159. lapokon) ezeket olvashatjuk: „Tonális az az imitáció, amely utánzaskor különös gonddal ügyel a hangnem érvényesítésére és megtartására, tehát pl. feltétlenül dominánssal válaszol a tonikára, vagy megfordítva...” Ez a definíció a barokk dúr-moll zene funkciós jellegű tonális válaszai-ból leszűrt következtetés. A folytatásban meg is jegyzi JEPPESEN, hogy „a tonális imitáció főleg a 17. és 18. században volt divatos, BACH és HÄNDEL zenéjében egyenesen ez a norma.” Ez utóbbi kijelentés túlzás, mert BACH és HÄNDEL fűgáiban hozzávetőlegesen egyenlő arányban található tonális és reális imitáció. A tonális válasz, mint „norma” talán PACHELBEL fűgáira jellemző.

A továbbiakban JEPPESEN kijelenti, hogy „... a 16. században viszont előnyben részesítették a témák reális megválaszolását...”, majd „...néhánykor azonban tonális imitációval is találkozunk, mint például PALESTRINA négyszólamú *Surge, propera* kezdetű motettájában...”

A proposta *á-d'* felugró kvartjára a riposta *d-á* felugró kvinttel válaszol. A dór modus szempontjából tehát az 5—8 főkvart ugrást az 1—5 főkvint ugrás utánozza. (A számjelzéseket a népzene tudományban szokásos módon alkalmazzuk. A főkvart és főkvint elnevezés BÁRDOS LAJOS-tól származik.)

A motetta 3. és 4. szolamában a tonális válasz megismétlődik. A három, ill. négy szolam együtthangzásában azonban korántsem érezzük a domináns-tonika kapcsolatot.

A basszus belépése előtt *E*-dúr akkordot hallunk, vagyis a felső szolamok a „domináns dominánsát” hangoztatják. Mégsem domináns akkord következik, hanem plagális szekundfordulattal (plagális álzárattal) a tonikai *d*-moll akkord. Tipikusan modális jelenség! A 16. század polifóniája elsősorban szolamokban gondolkodik: a *gisz-á* funkciós vonzást csak az alt szolamban érzékeljük, de az *á* hang nem alaphangja, hanem kvinthangja az akkordnak.

JEPPESSEN az ún. „Gyakorlati feladatok” példáit „részint gregorián, részint PALESTRINA-tól kölcsönzött motívumokból” állította össze. A kétszolamú imitációk közül csak a frig modus példájában találunk tonális választ (a 164. lapon). Ehhez lapalji jegyzetben hozzáfűzi, hogy a „többeszolamú” frig hangnemben a *h* hang tekintendő dominánsnak, nem pedig a gregorián zenében szokásos *c* hang. E példában is a modus 5—8 főkvart ugrására válaszol az 1—5 főkvint ugrás.

A tankönyv harmadik tonális választ a misetételek elemzése közt (a 233. lapon) találjuk. Itt PALESTRINA „Dies sanctificatus” miséjének II. Agnus Dei tételében az ion modus 5—8 főkvartjára felel az 1—5 főkvint. Azonban az ugrásokat követő hangközök is eltérnek egymástól: a 8— $\sharp 7$ kis szekundot 5—3 kis terc utánozza. JEPPESSEN azonban egyik jelenséget sem érdemesíti megemlítésre.

A JEPPESSEN könyvében közölt tonális válaszok közös tulajdonsága, hogy a szolamok a főkvart, ill. főkvint ugrással kezdődnek. Az ilyen jelenséget MORLEY angol zeneszerző és teoretikus (1557—1602 k.), mint a fuga szerkesztésmódjának megkülönböztető ismertető jegyét emeli ki a kánonnal szemben.² Az ő példájában is a ion modus 5—8 főkvart ugrására az 1—5 főkvint ugrás válaszol, s megjegyzi, hogy a cantus firmus kvart ugrását utánzó kvint ugrás a fuga tipikus válasza; a kánonban a válasz nem lehetne egy hangközzel sem nagyobb, sem kisebb, mint ahogyan a cantus firmusban elhangzott. A modus, hangnem érvényesítéséről, megtartásáról szó sem esik.

A modális kor zeneszerzői a tételek, formai egységek hangnemi felépítését meg lehetősen szabadon kezelik. A kezdő módusból sem az imitációk rész-kádenciáinak, sem pedig a tételt záró kádenciának módusára nem lehet következtetni. Az imitációk tonális válasz-motívumai inkább melodikus fogantatásúnak tűnnek, vagy éppen a szólamok helyes együtthangzását célozzák, mintsem módus-meghatározók lennének.

— . — . —

Mivel a témakezdő főkvint ugrás és az ezt utánzó főkvart ugrás (ill. ugyanezek fordított sorrendje is) a tonális válasz legfeltűnőbb jelensége, először azokat az imitációkat vizsgáljuk meg, amelyekben a proposta kvint vagy kvart ugrással indul. PALESTRINA műveiben az ilyen meglehetősen gyakori, s a felugró kvint kezdésből jóval több van, mint az alászálló kvint ugrásból.

A témakezdő kvint ugrás többnyire reális választ kap, az ilyen reális válaszok BACH fűgaiban sem ritkák. A dór módus főkvint ugrását utánozhatja az eol, vagy akár a mixolid módus főkvint ugrása. A mixolid főkvintjére többnyire a ion főkvintje válaszol, és viszont. Akad olyan imitáció is, amelynek reális válaszaiban három módus főkvint ugrását is megtalálhatjuk, mint pl. az ötszólamú *Missa secunda* Hosanna-tételében, ahol a kezdő alt szólam eol főkvint (5—1) ugrását három szólamban a dór, az ötödik, a basszus szólamban pedig a mixolid főkvint ugrása utánozza.

Néhány imitációban a reális és tonális válasz-jelenség együttesen is előfordul. A *Salvum me fac* mise Hosanna tételében az első szólam dór főkvintjét a második szólamban az eol főkvintje utánozza, a negyedik szólamban a dór módus 1—5 ugrása már tonális választ kap az ötödik szólam *V—1* ugrásában.

Érdekes módon keveredik két módus válasz-jelensége a *Chiare, fresche* madrigál a Quarte volte jelzésnél kezdődő imitációban. Az első három szólam kezdő ugrása a dór módus szempontjából: 1—5, 1—4 és 4—8. A második és harmadik szólam egymáshoz viszonyítva a mixolid módus tonális választ mutatja, mert a dór 1—4 kvart mixolidben *V—1* főkvart, a dór 4—8 kvart mixolidben 1—5 főkvint.

Két módus tonális választ foglalja magába a *Nigra sum* mise Credo tételének imitációja, ahol

dór módusban	<i>V—1</i> -re 1—5, majd a
mixolid módusban	5—8-ra 1—5 felel.

Ha a témakezdő kvint ugrást ellentétes irányú kvint vagy kvart ugrás követi, gyakran előfordul, hogy az első reális, a második tonális választ kap. A *Gabriel archangelus* mise Kyrie tételében a

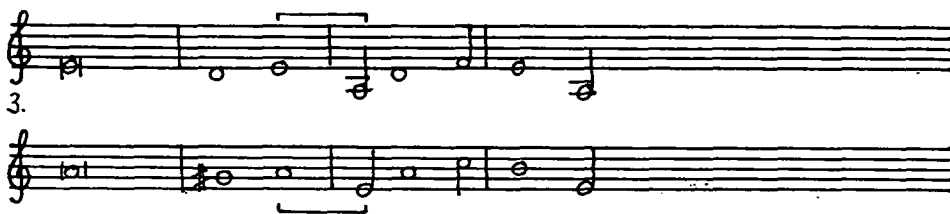
dór módus 5—1—5 ugrásaira 9—5—8 a válasz, amelyben a 9—5 kvint ugrás az eol módus főkvintje. A mise Benedictus tételében az

eol módus 5—1—4 ugrásaira 8—4—8 ugrások válaszolnak. A szólamok második ugrása dór módusban tonális válasz *V—1*-re 1—5 felel. (Hasonló jelenséget észlelünk a Pro defunctis mise Kyrie tételében ion és lid módusok keretében.)

A barokk fűgákban gyakori, hogy a tonális válasz jellegzetes kvint, ill. kvart ugrásait tövidebb-hosszabb hangszeres figuráció előzi meg, mely többnyire pontos választ kap. Hasonló, de vokális fogantatású figurációk PALESTRINA témáiban is találhatók.

Az *Énekek éneke* „Laeva ejus” szövegrészénél a főkvint, ill. főkvart ugrások előtt felső váltóhangos motívum található:

mixolid módusban 5—6—5—1-re 1—2—1—*V* felel.

Alsó váltóhangos motívummal kezdődnek a *Magnificat* egyik imitációjának szólamai:

Eol modulusban 5—4—5—1-re 8—#7—8—5 felel.

Idézetünk modális jellegzetessége, hogy az *é* hang alsó váltóhangja nem alterált (a frig modulusban nincs diézis az *é*—*f* kis szekund hangköz miatt). A témát záró főkvint ugrásra már reális kvint ugrás felel.

Trichord hangkészletű motívumok előzik meg az *In semiduplicibus maioribus* (II.) mise Glória tételében a ion modulus tonális választ: ahol 1—2—3—1—5-re V—VI—#VII—V—1 felel.

A dór modulus tonális válasza vendégként szólal meg a „Peccatum, peccavit Jerusalem” szövegű imitáció frig környezetében.

Az előző tételt a frig modulus kádenciája zárja le. A proposta a frig 5. fokú hangjáról indul, s négy hangnyi motívum után a dór modulus főkvart ugrását énekli. A frig alaphangján kezdődő proposta a motívumot pontosan utánozza, a dór főkvartra a dór főkvint ugrásával válaszol. Az imitáció frig kádenciába torkollik.

Nem egy imitációban a tonális válasz jellegzetes ugrásait kvint hangterjedelmű motívumok, akkordfelbontások, kvint ugrások reális válaszai előzik meg. A *Gaude, quia mernisti* kezdetű motettában a proposta eol pentachordnyi szekundmenetét, majd főkvint ugrását a dór modulus pentachordja és főkvint ugrása kvinttel mélyebben pontosan utánozza, s csak ezután kerül sor a dór modulus főkvart—főkvint tonális válaszára: 5—6—7—8—9—5—8-ra 1—2—#3—4—5—1—5 felel.

Az *Ave Maria* mise „Crucifixus” szövegének imitációjában a terc és kvint ugrások pontos utánzását követi csak a tonális kvart ugrás kvint ugrás eltérés.

Dór modulusban 7—5—9—5—8-ra #3—1—5—1—5 felel. A proposta, ill. riposta kezdő hangjai lid modulusra utalnak.

Előfordul azonban az is, hogy az ellentétes irányú főkvint, ill. főkvart ugrások közül mindkettő tonális választ kap. Az *O regem coeli* Kyrie tételének kezdetén dór modulusban 5—1—5-re 1—V—1 a válasz.

A *Gabriel archangelus* mise Sanctus tételében viszont a dór modulus ellentétes irányú főkvart ugrásait utánozzák a dór főkvint ugrásai:

1—V—1-re 5—1—5 a válasz.

Az eddig közölt példáinkban a tonális válaszok kvint, ill. kvart ugrások formájában valósultak meg. E két hangköz a hangnem alaphangjától, vagy a hangnem kvinthangjától számított oktáv hangközt bontja két aszimmetrikus részre

$I-8$ között $I-5$ -re $5-8$, ill.
 $V-5$ között $V-I$ -re $I-5$ felel.

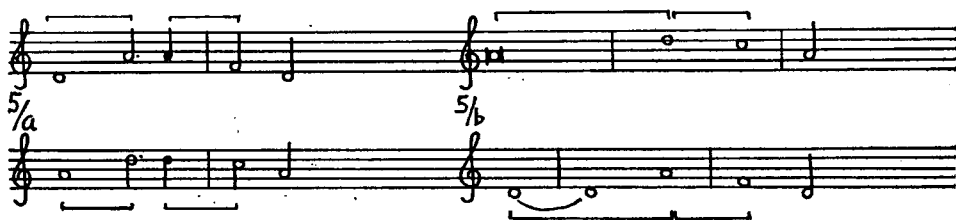
Az ugrások sorrendje és iránya természetesen más is lehet. A főkvint, ill. főkvart ugrások képezik a tonális válasz alapmotívumát (α -variánst), a dallamokban ezek a legfeltűnőbbek, sokan csak az olyan imitációt tartják tonálisnak, ahol a szólamokban a főkvint, ill. főkvart ugrás formájában van jelen.

A tonális főhangok kölcsönössége azonban akkor is megmarad, ha e kvint, ill. kvart intervallumok kisebb hangközökre bomlanak. A főkvint és főkvart „felezése” pl. a következő variánsokat eredményezi:

pl. dór modusban $5-\flat 3-I$ -re $8-7-5$ a válasz (β -variáns)
 vagy $5-\flat 3-I$ -re $8-6-5$ a válasz (γ -variáns)

A kérdés-felelet sorrendje, s a hangközök iránya természetesen itt is fordított lehet.

A tonális válaszokban gyakran az α -variáns főkvint, főkvart ugrásaihoz kapcsolódnak a β -, ill. γ -variánsok hangközei.

Mindkét példánkban a dór modus $\alpha + \beta$ -variánsai találkoznak.

5/a: $I-5-\flat 3-I$ -re $5-8-7-5$ ill.,
 5/b: $5-8-7-5$ -re $I-5-\flat 3-I$ felel.

E fordulatok megtalálhatók BACH „A fuga művészete” c. művében is.

A β -variáns hangközei néha megelőzik a főkvint, ill. a főkvart ugrást.

Idézeteinkben a dór modus

6/a: $5-\flat 3-I-5$ hangközei $8-7-5-8$ hangközök, ill.
 6/b: $I-VII-V-I$ hangközeire $5-\flat 3-I-5$ hangközök felelnek.

Az α -variánshoz kapcsolódó γ -variáns hangjai sokszor kívül esnek a főkvint, ill. főkvart hangterjedelmén.

7/a: dór modusban $1-5-\flat 6 \dots$ -re $V-1-\flat 3 \dots$ ill.

7/b: ion modusban $5-8-10 \dots 5$ -re $1-5-6 \dots 1$ felel.

A 7/a idézetben a γ -motívum nem vezet a tonális főhangok újabb kölcsönös válaszához. A 7/b példában a riposta második főkvint ugrása már reális válasz. Idézetinkhez hasonló dallamfordulatok a barokk fűgákban sem ritkák.

Arra is van példa, hogy a γ -variáns hangközei megelőzik az α -variáns ugrásait. A *Descendit angelus Dei* mise Kyrie (1.) tételében a

ion modus $5-3-1-5$ hangközeire $1-VI-V-1$ hangközök felelnek.

Két modus tonális válasz-motívumai keverednek következő idézetünkben.

Az ion modus γ -variánsában $V-VI \dots 1$ -re $1-3 \dots 5$ felel, majd a líd modus főkvint ugrását a líd modus főkvart ugrása utánozza.

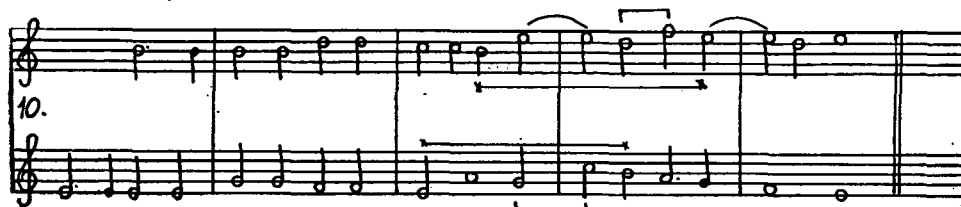
Számos imitációban a tonális válasz-jelenséget csak a β -, vagy a γ -variáns hangközei alkotják. A β -variáns motívumai többnyire ereszkedő jellegűek. Gyakoriak a „vendég” modusok β -variánsai, vagyis amikor az imitáció szólamainak kezdő hangjai és a tonális válasz-motívumok más-más modust jeleznek.

A tonális válasz β -variánsaiban a két szólam szekund-terc hangközökben tér el egymástól. Némiképpen ritka e motívumok hangközeinek további felbontása, pl.:

Dór modusban $1-1-VII \dots V$ -re $5-4-\flat 3 \dots 1$ felel. Idézetünkben a β -variáns szekundlépése prim- és szekund lépésre a tercugrás szekund lépésekre bomlott.

A következő imitációban a proposta szólamának hosszabb pontos utánpótlását a tonális válasz β -variánsának különleges motívuma követi.

Frig modusban 1... $\flat 3$ ...5-re 5...7...8 felel. Képletünkben a β -variáns jellegzetes hangjait tüntettük fel. E hangok közé azonban olyan hangok ékelődtek, melyek a két szólam szokásos terc-szekund eltérését kvart-terc eltéréssé módosították:

az 1—4— $\flat 3$ — $\flat 6$ —5-re 5—7—7— $\flat 9$ —8 utánpótlás a $\flat 3$ — $\flat 6$ kvart 7— $\flat 9$ terc hangközökben különbözik. A válasz-motívumok át is törik a főkvint, ill. főkvart hangterjedelmét.

A β -variáns kétféle motívuma követi egymást az *Inviolata* mise „Qui sedes ad dexteram Patris” imitációjában. Ion modusban V... $\sharp VII$ —1—1— $\sharp VII$ ...V-re 1... $\dots 3$ —5—4—3...1 felel.

PALESTRINA tonális válaszaiban a γ -variáns motívumai gyakoribbak, mint a β -variánsoké. A motívum hangközei inkább felfelé haladnak, mint lefelé. Vendégként főleg az eol modus γ -variánsai térnek el az imitációk kezdő hangjaival jelzett modusoktól, s a tonális válasz-motívumok folytatása is igen szerteágazó lehet: a szólamok frig, dór, mixolid és ion modusok felé tarthatnak.

Következő idézetünk a 9. kottaábrán bemutatott β -variáns „ellen”-példája.

Dór modusban 5—5—6...8-ra 1—2— $\flat 3$ ...5 válaszol. Itt a γ -variáns 5—6 szekundlépése bomlik prím és szekund lépésre, majd az 1— $\flat 3$ terc hangköze szekundokra.

Már a 7/a—b kottapéldánkban tapasztalhattuk, hogy a γ -variáns hangközei át-törnek a főkvint, ill. főkvart hangterjedelmét.

Eol modusban 5— $\flat 6$ ...1-re 8— $\flat 10$ ...5 a válasz.

A γ -variáns kétféle motívumát találjuk az *Alma redemptoris* mise „Pleni sunt” imitációjában. Ion modusban 5—6...8...6—8...5-re 1—3...5...3—4...1 a válasz.

Következő idézetünk tonális válasza mindhárom variánst egyesíti.

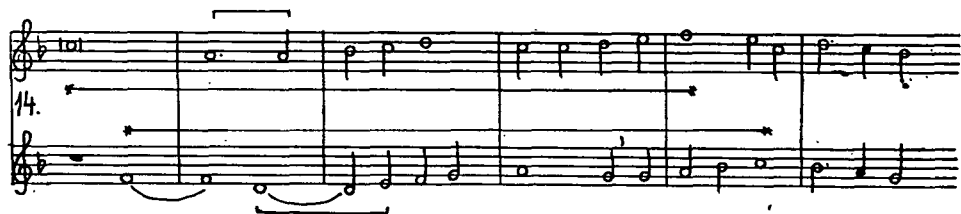
Eol modusban 1— $\flat$ VI—V-re 5— $\flat$ 3—1 felel, γ -motívum,

majd V—1 főkvartra 1—5 főkvint, α -motívum,

végül 1—1—VII...V-re 5—4— $\flat$ 3...1 a válasz, β -motívum.

Gyakori jelenség PALESTRINA imitációiban, (később a barokk fúgákban is), hogy a β -, de főként a γ -variáns motívumát nem követi a szólamokban a tonális főhangok kölcsönös válasza.

A β - és a γ -motívumokban közös a modus 3. fokú hangja, amelyre vagy a 7., vagy a 6. fok válaszol, vagy viszont. Elég ritkán ugyan, de megtörténik az is, hogy a 3. fokra a 6. fok is és a 7. fok is felel, azaz a 3. fokú hang ismétlésére szekundlépés a válasz, vagy viszont.

Ion modusban 5—3—3...8-ra 1—VI— $\sharp$ VII...5 a válasz. A riposta a kvint imitációból szinte észrevétlenül, a dallam megtörése nélkül csap át kvart utánzásba. Idézetünkben tulajdonképpen két imitáció rejlik. Az első imitációban a proposta 5. fokú kezdő hangjára a riposta 1. fokú hanggal válaszol, a tonális főhangok második találkozása a második imitáció csúcshangjaiban megy végbe.

Hasonló válasz-típus található a *De beata virgine* mise „Et ex Patri natum” imitációjában, ahol mixolid modusban 5...3—3...1-re 1...VI—VII...V a válasz.

A ritkább variánsok közé tartozik az a tonális imitáció, amelyben a főkvart alsó, vagy felső terc ugrását a főkvint alsó vagy felső kvart ugrása utánozza, vagy viszont.

15/a: dór modusban $I-VII-V$ -re $5-4-I$, ill.

15/b: líd modusban $V-VI-I$ -re $1-2-5$ felel.

Az utánzás reális és tonális elemei keverednek akkor, ha a proposta főkvart ugrását hangismétlés követi, melyet a riposta kvart ugrással (tehát pontosan) és szekund lépéssel (tehát eltéréssel) utánoz.

Mindkét példában $5-8-8$ -re $1-4-5$ felel, a 16/a-ban az eol, a 16/b-ben a mixolid modus szerint. Ha a szólamkezdő kvart ugrások reális válaszáatól eltekintünk, akkor a második hangtól kezdve a kvintrokon dór, ill. ion modus tonális válaszáának γ -variánsát észlelhetjük.

16/a: dór modusban $(2)-5-5-6...8$ -ra $(V)-1-2-3...5$ felel, ill.

16/b: ion modusban $(2)-5-5-6...8$ -ra $(V)-1-2-3...5$ felel.

Következő idézetünkben a „második” modus tonális válaszában az γ -variáns motívumát a β -variáns motívuma követi.

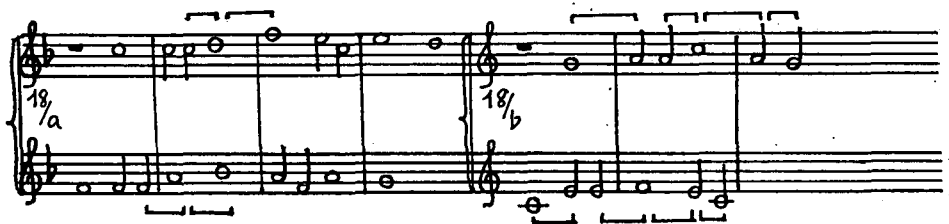

A ion modus értelmezésében $5-8-8$ -ra $1-4-5$ felel,

a líd modus szerint $(2)-5-5-6...8-\sharp 7...5$ -re

$(V)-1-2-3...5-3...1$ a válasz.

Tonális válasz-jelenség csak akkor alakulhat ki, ha a kezdő vagy az utánzó szólam legalább kvint ($1-5$) hangterjedelmű. A proposta $1-4$ kvart hangterjedelmű dallamát a riposta a felső ($5-8$), vagy az alsó ($V-I$) főkvart hangjaival pontosan utánozhatja. Mégis előfordul, hogy PALESTRINA ilyenkor is eltér a reális választól, és a γ -, vagy (ritkábban) a β -variáns motívumát halljuk a riposta szólamában.

Mindkét idézetben ion modus szerint

18/a: 1—3—4—3—1-re 5—6—8—#7—5, ill.

18/b: 1—3—4—3—1-re 5—6—8—6—5 felel.

A pontos utánzás természetesen rosszul alkalmazott disszonanciákhoz vezetne, s így elképzelhető, hogy az együtthangzás törvényei is hatnak az imitációk eltérő dallamaira.

— . — . —

A modális zene szólamainak dallamai a gregoriánból erednek, vagy legalábbis a gregorián dallamok törvényszerűségeit követik. A gregorián zene elmélete a modusokat nemcsak szerkezetük, hanem hangterjedelmük szerint is osztályozza. A dallamok hangkészletét általában oktáv hangterjedelmű sorral ábrázolták. Az ún. autentikus sorok ambitusa az alaphang fölötti oktáv: 1—8, a plagális soroké az alaphangot átölelő oktáv: V—5. A modus-párok alaphangja megegyezik és az alaphang fölött lévő pentachord: 1—5 is közös. Ez a pentachord mind az autentikus, mind pedig a plagális oktávot két, aszimmetrikus részre bontja, melyeket az

1—5, 5—8, ill. 1—5. V—I képletekkel

jelezhetünk. A modus-párok 5—8, ill. V—I tetrachordja természetesen azonos szerkezetű.

A modális zene korai szakaszában a kvint-imitációk szólamai a modus-párok pentachord, ill. tetrachord hangkészletéhez igazodtak. A kvart hangterjedelmű témák pontos utánzása nem okozott gondot, hisz az 1—4 tetrachord dallamfordulatait akár az 5—8, akár az V—I tetrachord hangjai hangközről-hangközre követhették. Ha azonban a téma a pentachord teljes kvint hangterjedelmét kitöltötte, akkor a válaszban a dallamot valahol megváltoztatták, s a proposta egyik intervallumát a riposta szekundával kisebb intervallummal utánozta. Az is előfordult azonban, hogy a proposta a modus-párok tetrachord részében mutatta be a témát, s ekkor a riposta a pentachord kvint hangterjedelméhez igazodva, a téma egyik hangközét szekunddallal nagyobb hangközzel imitálta. Az ilyen imitációkban a modusok alaphangját (1.) vagy oktávját (8.) a modus 5., ill. V. fokú hangja utánozta, és viszont.

A fejlődés későbbi szakaszában a hexachord, vagy nagyobb hangterjedelmű témák kérdés-válasza a modus-párok autentikus, ill. plagális sorának hangjaiból épült, sok részletükben azonban megőrizve a kvint-, ill. kvart ambitushoz igazodó jellegzetes dallam-fordulatokat, hangköz-eltéréseket. A többszólamú zenében az autentikus-plagális megkülönböztetés átszármazott a szólamok egymáshoz való viszonyára, s az autentikus-plagális modus-párok helyébe, ahol az lehetséges volt, a kvint-rokon modusok léptek. Így kristályosodott ki PALESTRINA-idéjére már a modusok *lid-ion-mixolid-dór-eol-frig* kvint-rokon rendje.

Témánk szempontjából a barokk stílus zenéje két döntő vonásban tér el az előző korszak muzsikájától: a vokális polifóniát háttérbe szorította a hangszeres többszólamúság, a modális hangnemek világát pedig felváltotta a dúr-moll tonalitás.

Hangszereken nagy hangterjedelmű, gyors mozgású, kromatikába hajló, nagy és különös ugrásokkal tarkított, bonyolult ritmusú dallamokat lehet megszólaltatni. A hatféle modus helyébe lépett kétféle hangnemi szerkezet egyfelől leszűkítette a dallamfordulatok jellegzetes módzatait, másfelől az egyre több hangrendszert meghódító dúr-moll tonalitás lehetővé tette a melodikai jellegzetességek többféle megvilágítását.

A modális világ zenéje két, kvintrokon diatónikus hangrendszer hangjaiból építkezett: törzshangokból és az 1 b előjegyzésű rendszerből. A zenei anyag vagy egy rendszeren belül maradt, s modusról-modusra vándorolt, vagy rendszert váltott, s a kvinttel mélyebb, vagy a kvinttel magasabb modulusokban folytatta útját.

A dúr-moll hangnemű dualizmusban a rendszeren belüli mozgásnak csak kétféle módja volt: dúr hangnemből a párhuzamos mollba, vagy moll hangnemből a párhuzamos dúrba. Kitágult viszont a hangrendszerek világa: BACH „*Wohltemperiertes Klavier*” c. műve például tizenkét féle diatónikus rendszer dúr, ill. moll hangnemében mutatja be prelúdiumait és fűgáit.

A modális zene kétféle hangrendszere azonban a gyakorlatban szinte eggyé olvad össze. A b hang, mely tulajdonképpen az 1 b előjegyzésű rendszer hangja, gyakori vendége a törzshangos rendszernek, sőt sok esetben egyenrangú társa a törzshangoknak. PALESTRINA műveinek alapvető hangkészlete olyan nyolcfokúság, melyben a törzshangos diatónia b hanggal, az 1 b-s előjegyzésű diatónia esz hanggal bővül. Ezt a nyolcfokúságot számtalan melodikus fordulat, és a szólamok együtthangzásában, a harmóniakban megnyilvánuló törvényszerűségek bizonyítják.

A modális kvint-imitációban a szólamok azonos (nyolcfokú) rendszeren belül maradnak, egyazon hangrendszer modulusai válaszolnak egymásnak. A barokk fűgákban a dux a tonika hangnemét, a comes a domináns hangnemét képviseli: e két azonos szerkezetű hangnem azonban két különböző hangrendszer tagja, C-dúr fűgában pl. a tonika hangneme a törzshangos, a domináns hangneme az 1 kereszt előjegyzésű diatónia része. A modális kvint imitáció kezdő szólamait modulus-határ, a barokk fűga kezdő szólamait hangrendszer-határ választja szét. Ezek a határvonalak azonban bizonyos hangkészletű témák esetében alig, vagy sehogyan sem észlelhetők. Dúr hangnemben pl. a tonikai hangon, ill. a domináns hangon induló hexachord szerkezetileg megegyezik és rendszeren belül marad. Moll hangnemben azonban már a domináns hangnem 2. foka eltér a tonika hangnemétől.

Ha a barokk fűga témája (dux) a domináns hangon kezdődik, akkor a comes válasza a tonikai főhangról indul. Pontos utánzás esetén a comes csakhamar a szubdomináns hangnembe kerül. Erre azonban igen kevés példa akad, mert az 5. fokon kezdődő témákat szinte mindig tonális válasz követi. Ilyenkor a tonális válasz tehát megakadályozza a hangrendszer-változást, s biztosítja, hogy a fűga az alaphang tonális rendszerében maradjon. A modális zenében az alsó kvint-imitáció nem okoz gondot, hisz a kvinttel mélyebb modulus is a kezdő modulus hangrendszerének tagja.

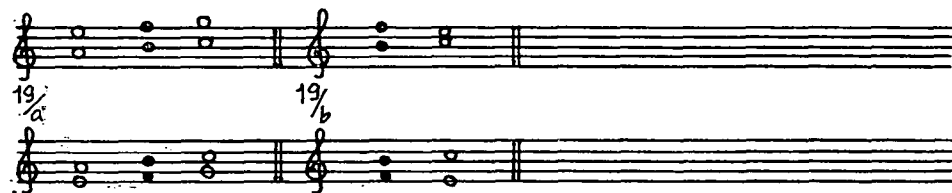
Ha a barokk fűga témája (dux) a tonikai főhangon kezdődik, akkor a comes a domináns hangról indulva válaszol. A pontos utánzás ebben az esetben a domináns dominánsának hangnemébe vezethet. Ilyenkor a comes záró szakaszában visszamoduláló fordulatokat találunk. Ezek némelyike a tonális válaszok motívumaira emlékeztetnek, vagy éppen azonosak velük. A téma pontos utánzásától azonban sokszor már a válasz kezdetén is eltér a comes, s ebben az eltérésben a dux domináns hangját tonikai főhanggal utánozza. A barokk (majd a barokkot követő többi zenei stílus) tonális válasza tehát a tonális főhangok kölcsönös utánzását, a tonika-domináns viszony pontos rögzítését jelenti a témák kezdeti szakaszában. Bizonyos esetekben ez együtt jár a hangrendszer megváltozásának megakadályozásával.

A modális zenében a tonális válaszmotívumoknak sem hangnem rögzítési, sem rendszerben tartási szerepük nincs. A barokk kor előtt (a népzeneben is) a tonális válasz a dallamvariálás különös esete, amelyben az oktáv egységbefoglaló, összetartó erejének, valamint az oktávot aszimmetrikusan kettébontó kvint és kvart hangközöknek meghatározó szerepük van.

A modális többszólamúságban a tonális válasz-motívumok eltéréseinek összhangzási okai is lehetnek, helyesebben talán, — a szólamok melodikája és együtthangzása kölcsönösen hatottak egymásra.

A tonális válaszok β - és γ -variánsainak terc-szekund eltérései többnyire a főkvint-főkvart részei. Szerepük azonban néha jelentősebb, mint a főkvint-, ill. főkvart ugrások, ez utóbbiak ugyanis a β -, ill. γ -motívumok folytatásában reális választ is kaphatnak, ill. adhatnak. Gyakran előfordul az is, hogy a β , ill. γ -variánsok után nem következik be a tonális főhangok kölcsönös válasza, ilyenkor a β - és a γ -motívumok nem tonális főhangjai, mint helyettesek, átveszik a második tonális főhang funkcióját. Ez a jelenség a ion és az eol modulusokban, tehát a dúr és moll hangnemek „őseiben” a leggyakoribb.

A diatónia tercokon modulusai közül az ion-eol moduspárnak különleges helyzete van. A két modulus főkvint, ill. főkvart hangközei ui. közrefogják a diatónikus hangrendszer karakterisztikonját, a szűk kvint, ill. a bő kvart hangközt. (19/a)

A többszólamú zenében a szűk kvint, ill. bő kvart disszonanciák többnyire a diatónikus kis szekund irányában oldódnak terc, ill. szext hangközre. (19/b) E terc, ill. szext hangközők az ion, ill. az eol modulusok alaphangjára épült dúr, ill. moll hármashangzat részei.

A kvint-, ill. kvart-imitációkban a diatónia karakterisztikonját alkotó hangok egymást szűk kvint, ill. bő kvart távolságból utánozzák. A ion modulus β -, ill. az eol modulus γ -variánsának motívumai a szűk kvint, ill. bő kvart utánzást elkerülik, s helyükbe a tiszta kvint, ill. tiszta kvart utánzást létesítik. A szűk kvart, ill. bő kvart utánzás diatónikus környezetben azt is lehetetlenné teszi, hogy kis szekund lépésre kis szekund lépés feleljen. Az ion modulus β -, ill. az eol γ -variánsok kis szekund-kis terc eltérései után a dallam további kis szekund fordulata már pontos választ kaphatnak.

A tonális válasz az oktáv-aszimmetrikus „felezéséből” származik. A szűk kvint és bő kvart oktáv-felezése kevésbé aszimmetrikus, sőt ha e hangközők enharmóniáját figyelembe vesszük, akkor itt — bizonyos megfontolással — pontos felezésről van szó. A reális választ a tonálistól a pontos utánzás különbözteti meg. Egy-egy hang szűk kvint, vagy bő kvart utánzása mind a reális, mind pedig a tonális válasz tisztaságát zavarja. A tonális válaszban a dúr β -, ill. a moll γ -variánsok motívumai e tisztaság megóvását célozzák. Talán ezzel magyarázható, hogy a β - és a γ -variánsok önállósult formában, a tonális főhangok kölcsönössége nélkül is, jellemző motívumai a tonális válaszoknak.

A kottapéldák forrásai

- 1—2. Surge, propera amica mea... motetta
3. Magnificat: Quia fecit mihi magna (IV.—4.)
4. Lamentationum Hieremiae prophetae
- 5/a. Missa „Vestiva, colli”... Kyrie I.

- 5/b. Missa „Spem in alium”... Et ascendit...
- 6/a. O beatum virgum ... motetta
- 6/b. Missa „Panis quem ego dabo”... C edo
- 7/a. Ricercare I.
- 7/b. Justitiae Domini... offertorium (21.)
- 8. Ricercare IV.
- 9. Missa (LXIII.—44.) ... Et in spiritum sanctum
- 10. Missa „Sine nomine”... Et in terra
- 11. Missa „Salvum me fac”... Qui propter nos homines
- 12. Missa „De feria”... Agnus Dei II.
- 13. Missa „Sine nomine”... Glória
- 14. Missa „Brevis”... Pate omnipotentem
- 15/a. Magnificat: Et misericordia (I.—1.)
- 15/b. Magnificat: Quia fecit mihi (V.—4.)
- 16/a. Missa Herodes spiculatore... motetta
- 16/b. Confirma hoc Deus... offertorium
- 17. Deficient peccatores... motetta
- 18/a. Missa „Descendit angelus”... Kyrie II.
- 18/b. Missa „Repleatur os meum”... Qui tollis

Irodalom

- [1] JEPPESEN, KNUD: Ellenpont. A klasszikus vokális polifónia tankönyve. Fordította: ORMAY IMRE (Bp. 1974.)
  - [2] MORLEY, THOMAS: A Plain and Easy. Introduction to Practical Music. (1597). London.)
- Az idézett részeket
MANN, ALFRED: The Study of Fugue (New York, 1965.) könyvéből vettem.

TONALE ANTWORTMOTIVE IN DEN WERKEN VON PALESTRINA

BÉLA AVASI

Der Autor der vorliegenden Studie hat die Melodiewendungen der tonalen Antworterscheinungen von Palestrina's Imitationen ausgewählt und systematisiert. Im Zusammenhang mit den Varianten weist er auf die Charakteristika der modalen Musik und vergleicht die in der Tonart enthaltenen Eigenheiten der Modi und der Musik in Dur-moll. Als Zusammenfassung wird festgestellt, dass die tonalen Antworterscheinungen in der Welt der Modi in erster Linie auf melodische und harmonische Ursachen zurückzuführen sind, während sie in den Barockfugen die Einheit und Bewahrung der Tonalität erzielen.

ТОНАЛЬНЫЕ ОТВЕТЫ—МОТИВЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПАЛЕСТРИНЫ

БЕЛА АВАШИ

Автор статьи из имитаций Палестрины выбрал и классифицировал мелодичные обороты тональных ответов-явлений. В связи с вариантами указывается на характерные особенности модальной музыки, сопоставляются звуковые качества модусов и музыки дурмолей. В качестве итогов автор устанавливает, что тональные ответы-явления в мире модусов сводятся, в первую очередь, к мелодическим и гармоническим причинам, в то время как в фугах барокко они предопределяют единство и сохранение их тональности.

TARTALOM

Benkő László köszöntése	5
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: Benkő László munkássága (Bibl.)	7
BÉKÉSI IMRE—VALACZKAI LÁSZLÓ: Egy argumentációtípus egy humanista szónok beszédében	15
K. FÁBIÁN ILONA: A Váradi Regestrum helyneveinek szókezdő <i>g, gy</i> betűi	23
B. FEJES KATALIN: A szintmélységmutató környezetstruktúrája	29
FÖLDES CSABA: Frazeológia a német mint idegen nyelv tanításában	37
GALGÓCZI LÁSZLÓ: Szitokszóvá vált betegségneveink IV.; <i>Franc, fránca, francu</i>	53
KRÉKITS JÓZSEF: Metszéspontok az orosz finitív igék jelentésében	63
LENGYEL ZSOLT: A metanyelv jelentőségéről	71
ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA: A cselekmény színhelye Elek Artúr novelláiban	83
NAGY L. JÁNOS: Fogalmazások szintakszisának konfrontatív vizsgálata	93
PORDÁNY LÁSZLÓ: A nyelvoktatás prioritásai	101
VASS LÁSZLÓ: Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában	107
CVENGROS GUSZTÁV: Romain Rolland és Paul Fort (Adalékok Romain Rolland eszmei fejlődéséhez)	115
KEREKES GÁBOR: Brigitte Reimann: Megérkezés a hétköznapiakba c. regényének elemzése	129
MADÁCSY PIROSKA: Francia filozófiai-társadalomelméleti-politikai eszmék interpretálása és befogadása a reformkori magyar folyóiratokban	141
NAGY ERZSÉBET: A XIV—XV. századi orosz gondolkodás és irodalom emberképe	153
SZABÓ KLÁRA: Az amerikai egyfelvonásos drámák periódikus fejlődéséről	163
AVASI BÉLA: Tonális válasz-motívumok Palestrina műveiben	173

INHALT

Die Begrüssung László Benkő	5
Gesamtwerke von László Benkő (Bibliographie)	7
BÉKÉSI, IMRE—VALACZKAI, LÁSZLÓ: Ein Argumentationstypus in der Rede eines humanistischen Orators	15
K. FÁBIÁN, ILONA: Anlautende <i>g, gy</i> Buchstaben der Ortsnamen im Regestrum von Várad (1208—1235)	23
B. FEJES, KATALIN: Umgebungsstruktur des Niveautiefenzeigers	29
FÖLDES, CSABA: Phraseologie im Lernbereich Deutsch als Fremdsprache	37
GALGÓCZI, LÁSZLÓ: Unsere zu Schimpfwörtern gewordenen Krankheitsbezeichnungen IV. <i>Franc, franca, francu, „Syphilis“</i>	53
KRÉKITS, JÓZSEF: Schnittpunkte in der Bedeutung der russischen finitiven Verben	63
LENGYEL, ZSOLT: Über die Bedeutung der Metasprache	71
R. MOLNÁR, EMMA: Schauplatz der Handlung in den Novellen von Artur Elek	83
NAGY, L. JÁNOS: Konfrontativische Syntaxuntersuchungen der Schulaufsätze	93
PORDÁNY, LÁSZLÓ: Prioritäten des Sprachunterrichts	101
VASS, LÁSZLÓ: Wortarttendenzen und Schlüsselworte in der Lyrik von László Nagy	107
CVENGROS GUSTAV: Romain Rolland und Paul Fort (Erläuterungen zur Ideenentwicklung von Romain Rolland)	115
KEREKES, GÁBOR: Ein bißchen gutgemeinte Illustration zu Tagesfragen—25 Jahre „Ankunft in Alltag“	129
MADÁCSY, PIROSKA: Interpretation und Aufnahme französischer philosophisch-gesellschaftstheoretisch-politischer Ideen in den ungarischen Zeitschriften des Reformzeitalters	141
NAGY ERZSÉBET: Das Menschenbild des russischen Denkens und der Literatur im 14. und 15. Jahrhundert	153
SZABÓ, KLÁRA: Über die periodische Entwicklung des amerikanischen einaktigen Dramas ...	163
AVASI, Béla: Tonale Antwortmotive in den Werken von Palestrina	173

СОДЕРЖАНИЕ

Почётная лекция о творчестве Ласло Бенкё	5
Библиография о творчестве Ласло Бенкё	7
Бекеш И.—Валацкаи К.: Один тип аргументации в проповеди одного оратора-гуманиста	15
К. Фабиан Илона: Начальные буквы <i>g</i> и <i>gy</i> в географических названиях архивного документа «Варади Регеструм»	23
Б. Фейеш Каталин: Контекстовая структура показателя глубинного уровня	29
Фёльдеш Чаба: Фразеология в обучении немецкому языку как иностранному	37
Галгоци Ласло: Венгерские названия болезней, превратившиеся в бранные выражения: IV: <i>Franc, fránca, francu</i> 'сифилис'	53
Крекич Йожеф: Точки пересечения в значении финитивных глаголов	63
Лендел Жолт: О значении метаязыка	71
Р. Мольнар Эмма: Место действия в новеллах Артура Элека	83
Надь Л. Янош: Сопоставительный анализ синтаксиса сочинений	93
Пордань Ласло: Приоритет языкового обучения	101
Ваш Ласло: Фреквенции по частям речи и ключевые слова в лирике Л. Надь	107
Цверигрос Густав: Ромен Роллан и Пауль Форт (К проблеме идейного развития Романа Роллана)	115
Керекеш Габор: Анализ романа Бригитты «Прибытие в будни»	129
Мадачи Пирошка: Интерпретация и восприятие философских, общественно-теоретических и политических идей Франции в венгерских журналах эпохи Реформация	141
Надь Эржебет: Восприятия человека в общественной мысли и литературе Руси XIV—XV веков	153
Сабо Клара: О периодическом развитии американских одноактных пьес	163
Аваши Бела: Тональные ответы-мотивы в произведениях Палестрины	173

Felelős kiadó: Békési Imre
88-1986 Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató
Készült monoszédéssel, íves magasnyomással, 16,8 A/5 ívterjedelemben,
az MSZ 5601—59 és 5602—55 szabvány szerint.
Példányszám: 225